Драгољуб Б. Ђорђевић

ПИТАО САМ МАЛОГ ПУЖА

Библиотека
Посебна издања

Уредник
Миодраг Раичевић

За издаваче
Др Јелена Триван, директор *Службеног гласника*
Проф. др Ненад Т. Павловић, декан
Машинског факултета Универзитета у Нишу

Рецензенти
Др Иван Маркешић,
редовни професор Свеучилишта у Загребу
Др Срђан Шљукић,
редовни професор Универзитета у Новом Саду
Др Драган Тодоровић,
ванредни професор Универзитета у Нишу

Поговор
Др Јелена Ђорђевић
редовни професор Универзитета у Београду

Драгољуб Б. Ђорђевић

Питао сам малог пужа

Моја социолошка прича
о Шабану Бајрамовићу

СЛУЖБЕНИ
ГЛАСНИК

Монографија од националног значаја

Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије* (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

© ЈП *Службени гласник*
www.slglasnik.com

Садржај

Увод
Мој приступ Шабану Бајрамовићу
Наслов и поднаслов | **13** |
Ословљавање, приступ и намера | **16** |

Шабан у кабинету 227
| **23** |
Кафански цар – од Џериме до Берлина
| **31** |
Шабанови подсмевачи
| **41** |
Цар и „академик“: Шаби и Брега
| **45** |
Шаби и „онај“ што ради „онај“ фестивал
Нишвил | **55** | Нишвил џез фестивал | **58** | Какве су Цареве везе с Нишвилом? | **62** | Шабан и Соломон Барк – Цар и краљ | **67** |

Шабан међу величанствених сто – али и међу десет!
| **73** |

Утихнуо „Црни глас у белом оделу“
Смрт, комеморација | **91** | Обичаји око укопа и гробље | **99** | Сахрана | **101** | Трошкови покопа | **105** | *НИН*, Магични и Балић | **106** | Царев камен | **115** |

Шабанов булевар и споменик
Брука око Булевара Шабана Бајрамовића | **117** | „Ларма“ око споменика | **123** | Откривање споменика | **126** | Скрнављење споменика | **136** | Стражари камера | **142** |

Сарма збори о Шабану
| **145** |
Шабанове залихе славе
„Ђелем, ђелем“ | **150** | Ева Салина и Шабан | **155** | „Пријатељи Шабану“ на Нишвилу | **159** | Гуча и Шабан | **163** | Задаци | **168** |

Шабан скрозиран кроз социолошко окно (Азбучник)
| **172** |
Активиста, Арамија, Балканеро, Барбуташ, Безграмотный, Буџетник, Вашарлија, Голооточанин, Гунђало, Добропамтило, Ђозлуклија, Ефендија, Женољубац, Житорађанин, Задоцњавач, И имати, Имитатор, Интережџија, Јавашлија, Калаштура, Кафанчерос, Коњољубац, Коцкар, Кукулек, Кућеван, Лафација, Љубитељ мерцедеса, Мајач, Националпензијаш, Његово, Одважан, Паметар, Пађеник, Пијач, Помагач, Приземљаш, Рекламер, Свадбар, Социјални пењач, Српски патриота, Српски Ром, Тикач, Ћефлија, Уживалац, Филмација, Фудбалер, Худелист, Циганског жиголо, Чегеваризован, Џумбус мајстор, Шаљивџија, Штагмаст

Десет есеја о Шабију
| **227** |
Четири есеја за живота
Рене Бакаловић, Дарко Худелист, Слушајте ме, људи | **230** |
Гарт Картрајт, Шабан Бајрамовић: велики трошација живота | **239** |
Богдан Тирнанић, Ритам циганске душе | **251** |
Драгољуб Ацковић, Звезда која је постала галаксија | **254** |

Три опроштајна есеја
Зоран Ћирић, Услишене молитве | **259** | Борис Дежуловић, Не слушају се само Цигани у Тиволију | **263** | Љубомир Живков, Узводно до музике | **266** |

Три есеја о годишњицама
Владимир Богдановић, Ма пусти, цигањска посла | **270** | Ђорђе Матић, Ко је био Шабан Барјамовић | **274** | Зоран Живковић, Сећање на краља | **280** |

Важне цареве године и датуми око њега
| **283** |
Селективна дискографија | **289** |

Поговор
Јелена Ђорђевић, Шабан Бајрамовић „ни овде ни тамо“ | **293** |

Захвале
| **300** |
Литература
| **305** |
Речник мање познатих речи, израза и имена
| **314** |
Именски регистар
| **321** |
Summary
| **328** |
Contents
| **331** |
О аутору
| **334** |

Шабан ушао у студио
– све остало је легенда.
Хрвоје Рупчић

Отприлике је ово живот Шабана описан
у једној песми. Жалосно али истинито.
Бајрамовићев обожавалац
о песми „Питао сам малог пужа“

Шабан Бајрамовић

ПИТАО САМ МАЛОГ ПУЖА

Питао сам малог пужа,
да ми своју кућу прода.
А пуж мени одговара
– откуд теби друже пара?
Кад си пара ти имао,
на картама, на барбут прођердао.

Кад сам пара ја имао,
свакоме сам тада дао,
а сад' више немам пара,
немам више ни другара,
зато молим малог пужа,
да ми своју кућу прода.

Немој пуже, немој тако,
јер те није мене жао
сад је јесен, ноћ је хладна,
бар ме пусти да преспавам
и сад више немам среће,
јер вољена мене неће.

МОЈ ПРИСТУП ШАБАНУ БАЈРАМОВИЋУ

Наслов је моноīрам садржине.
Артур Шопенхауер

Треба узети на рад ствари које радиш са страшћу.
Ваља уоквирити īојединца у културне крūове,
историју, етнос и тако редом.
Сергеј Флере

Наслов и поднаслов. Ако је стари филозоф песимизма у праву – „Наслов је монограм садржине“[1] – онда нисам узалуд страћио време размишљајући о томе који наслов и поднаслов да ставим на корицу монографије о Шабану Бајрамовићу.

Одакле наслов *Питао сам малоī īужа*? Без обзира на то што и сâм мислим да је истоимена песма једна од његових најбољих међу више од седамсто музичких рукотворина, признајем да ме је у исправност одлуке да је метнем на насловницу напокон уверило запажање анонимног Царевог фана на друштвеној мрежи: „Отприлике је ово живот Шабана описан у једној песми. Жалосно али истинито.“ Да, неоспорно, то је високопоетски изражена бит Бајрамовићевог живота, јесте сува истина, али за разлику од непознатог карактеролога не бих тврдио да је жалосна или да би њега требало оплакивати – далеко од тога! Анонимац, као и читаоци који се слажу с његовим изрицајем, могао би да ми се супротстави и постави питање: „Добро професоре, можда је и тако како велите, но то треба доказати. Зашто, уосталом, и пишете студију о славном Нишлији?“ Доказаћу, показаћу социолошким писмом и анализом да је Шале врло сложена личност коју није могуће једино зацрнити или само посветлити. Посреди су нијансе.

---

[1] **Мòнограм** и **монòграм** м грч. почетна слова имена и презимена, иницијали извезени, урезани, начињени од метала и сл., често као украс или знак власништва над неким предметом, делом одеће и др. (*Речник срūскоīа језика* 2007. Нови Сад: Матица српска, стр. 728).

Зоран Ћирић, алијас Магични Ћира, познавалац Царевог рада, срочивши два-три есеја о њему – нешто од тога овде прештампавамо – реско пресуђује и изјављује за документарни серијал *Роми у Србији*[2]: „'Питао сам малог пужа' – најбоља песма уопште написана о барбуту на српском језику. Ево, то је то." Могу се половично сложити с пишчевом констатацијом, јер а) јесте „најбоља песма уопште написана о барбуту на српском језику", других и нема, али б) њена суштина не дâ се свести на „причу" о тој лоповској игри. Магични касније исто одбија редукционизам оних који тврде да се из барбуташења може тумачити Шабијева посебност илити генијалност: „Барбут није могао да буде сила или катализатор који је хранио композиторски дар или умеће, вештину Шабана Бајрамовића."

У трци за наслов суделовали су и следећи „такмичари": „Шабан Бајрамовић", „Шаби", „Шале", „Проклета је Америка", „Црни глас у белом оделу", „Човек небеског гласа", „Црна мамба из Ниша", „Српски и ромски Нет Кинг Кол", „Краљ ромске песме", „Икона ромске музике", „Цар царева ромског соула и блуза", „Звезда балканског блуза".

За поднаслов, уз конкуренцију формулација „Социолошки портрет Шабана Бајрамовића", „Социолошки портрет Цара ромске песме" и „Социолошки портрет најславнијег српског Циганина", победило је именовање „Моја социолошка прича о Шабану Бајрамовићу". Ломећи се између њих на време сам упозорен да би одабрани поднаслов најприближније изражавао садржину монографије и коришћени угао гледања и истраживања. Ко ми је на то скренуо пажњу?

На напис Ивана Благојевића „Шабан, пужеви и *Гардијан*" за Б92 Блог, који је постављен 17. септембра 2008, у 17.28,[3] две су занимљиве реакције битне за наш наслов и поднаслов књиге, ословљавање и писање текста о Шабану Бајрамовићу.

Први се јавио Жељко Мирковић („Тема за филм", 18. септембар 2008, 09.16) директним обраћањем оснивачу Нишвил џез фестивала, који је умногоме имао уплива у Царев живот и професионалну каријеру. Нуди му да заједнички сниме филм о Шабију:

> Иване, штета да се нисмо удружили да направимо документарни филм о њему заједно. Пре пар година ја сам почео припреме за филм и требало је да се то догоди, али нас је пресекла његова болест. Можда би требало да седнемо и направимо нови концепт о Шабану којег нико није познавао. Поздрав, Жељко Мирковић.

---

[2] У продукцији нишке куће *Медиа и реформ центар*, 2014; четири епизоде, последња посвећена Шалету: „Шабан Бајрамовић – краљ ромске музике".

[3] Чланак је касније ушао у његову књигу *Ход по џезу* (Blagojević, 2015: 19–23).

Није ми познат фестивалџијин одговор на Жељкове понуде. Знам да сâм жали што није за Шабановог живота могао да га дисциплинује да сниме албум у џез маниру.[4] Заиста је то малер који се колико-толико, али не и целовито, може надоместити сабирањем његових снимака у том стилу. Охрабрујем коловођу Нишвил џез фестивала да обави ту работу. Они и јесу, обрни-окрени, његови дужници – као што је и он њихов дужник!

Редитељ Мирковић је пропустио да на време сними документарац о Бајрамовићу, а режирао је туце успешних филмова о личностима и темама из нишког атара и шире, међу њима и сторију *Мухарем, музика очи живота* о Мухарему Рецепију, слепом ромском свирцу бенца. Сва је срећа да се и то може донекле надокнадити – на располагању су Шабијеви радио, телевизијски и новински интервјуи, фотографије и снимци концерата, сећања људи са којима је сарађивао и оних који су га добро познавали, или му били збиљски пријани, којих има као плеве.

Друго је реаговање („Ре: тема за филм“, 18. септембра 2008, 13.05) непознате блогерке Маланике, која, сва је прилика, познаје Благојевића и Митровића:

> Драги Иване, комплимент и препорука за текст и за труд који иза свега организационог могу да претпоставим. Не заборавимо и, наравно, људску димензију. А пошто ми је до ње веома стало – једна мала молба Жељку, а и свима који имају намере да о Ш. Б. или другима сниме филм или сл., најдобронамерније могућа: концепт о *Шабану кога нико није познавао*, изазива неку нелагоду у мени када је у питању особа која више није жива. Уколико неко има такве претензије, а и осећам, заправо ту позитивну намеру у вашем ставу, нека филм/књига/есеј – која год форма узета – буде названа *Моја слика Шабана Бајрамовића* (наравно по ставу и смислу, не мислим буквално преузимање наслова).[5]

Ја сам, стицајем околности, упознала човека који ми је испричао неке „инсајдерске“ слике о Шабану Бајрамовићу, биле су лепе, тужне, праве, људске слике човека и друштва које га је окруживало. На основу тога, а и осталог што сам чула и видела, закључујем да је био пре свега „Уметник“, једна посебна душа и уз то, невезива, своја, онаква какви ти људи обично јесу – ка њима се пружају руке, око њих се гласине шире, о њима се дискутује, пишу књиге, блогови, снимају филмови, а они остају далеко, али сијају и даље на нас – јер су праве ЗВЕЗДЕ, и певају, пишу, сликају, јер кроз то живе. А ми смо оно Платонско Огледало... Поздрав.

---

[4] О томе више у гореспоменутом прилогу.

[5] Сва истицања у тексту су ауторова, осим ако није другачије назначено.

Маланика је делимице у праву: не би требало намерно „роварити“ по Шабановој личности, али, с друге стране, ни потпасти под лакировку његовог живота јер у њему није све тако сјајно. Он је чаршију често провоцирао! Зашто не проговорити, примера ради, и о евентуалним посрнућима? Социологу није допуштено да смишља покривалице за оно што је непријатна истина. Мој научни интерес јесте да у истраживању обезбедим социолошки драгуљ, детаљ и чињеницу.

Ословљавање, **приступ и намера**. Читаоци су већ запазили да Шабана Бајрамовића, сем крштеним именом,[6] ословљавамо надимцима *Шаби* и *Шале*, како су га најчешће звали, и *Шаца*, што се ређе чуло. Истрајаћу на називу Цар, писаћу га големим првим словом – упркос кршењу језичког правила (сл. 1). (Сам је тврдио да је цар: „Па је казао, био сам присутан, како није он краљ већ је краљ ’онај други Шабан’. Шаулић. Када су га збуњени новинари упитали а шта је онда он, *Шаби* је одговорио: ’Ја сам цар’“ [Ћирић, 2008: 37]) Као ромолог одбацујем чињеницу да су га до сада белетристи, журналисти и музички критичари називали „краљем“.[7] У Рома нема „краљева“ – има царева. Одвајкада се у њиховим заједницама, у складу с традиционалним обрасцем, бирао Цигански цар.[8] – Последње изборе имамо у Рома Републике Српске (Босанска Дубица), Србије (Пожаревац) и Румуније. Устоличени цар поседовао је симболичке и реалне атрибуте власти, самерене природи патријархалног друштва, примерице, углед и миротворство.

Углавном ћу писати у првом лицу једнине.

Страхујем да ће погрешно бити схваћени пасажи моје социолошке анализе Царевог лика и дела, можда и као недолично „копање“ по биографији мртвог уметника. – „Нема разлике између живог и мртвог Шабана“ (Магични).[9] Настојећи да будем објективан колико се то може, унапред се браним далекосежним запажањем Пјера Бурдијеа (Bourdieu) (2016: 15) по којем је враћање на генезу дискусије о нечему/некоме веома важно, „јер тамо, на почецима, налазе се расправе о свим стварима које су се касније појавиле као провокативне објаве социолога“. Хоће се рећи да је већина контроверзних страна Шабијевог живота одавно одшкринута, нажалост

---

[6] **Ша̀бан**, хипо. **Ша́бо** (ар.) мусл. мушко име. Надијева се обично дјетету које се роди у мјесецу шабану (Škaljić, 1966: 578). То је осми месец по муслиманском календару.

[7] Зато је погрешно и Есму Рецепову Теодосијевски звати „краљицом ромске песме“.

[8] Зорану Ћирићу је, као ретко коме међу њима, познат тај податак из Rromanipe-а: „Највеће звање у циганској хијерархији је ’цар’. Шабана су медији, одрасли на Елвисовој сиси, крајње непромишљено прогласили ’краљем’. Што је титула нижег ранга“ (2008: 37).

[9] Стоји и резон Жан-Пол Бледа (Bled): „Не можемо натерати мртве да говоре, нити ми можемо говорити у њихово име“ (Cvijić, 2016: V).

Слика 1: Цар у акцији у „Великој јабуци“ (25. јун 2004) (архива Р. Сарића Сарме)

не и широм отворена – значи далеко од тога да су затворена – па се њихово актуелизовање дâ протумачити и као изазовна објавница социолога.

Иван Благојевић вели да је урбана легенда о Шабију расла из дана у дан, у најбољој ромској традицији – Роми воле да се хвале и шире гласине. Гласине надођу, направе штету и прођу, и опет јово наново. Бајрамовић се у томе истицао и добрано доприносио грађењу легенде о себи. Њој се мора нешто одузети. Не би требало некритички, а навијачки, падати у омаму за Царем! Што не значи да га треба забаталити и препустити забораву, или га, боже ме прости, демитологизовати до ништења. (Испадне на крају да је надувано свако казивање које би требало да уништи некога.) У том случају, значајнија је рецепција „прича“ о њему од питања порекла и веродостојности.[10] Јер легенде о Шабану – парафразирам Ивана Ковачевића – које сви причају, све говори о њима самима.

Била би голема штета да се не сакупе варошке легенде о Цару, јер су још живи многи његови пајташи и сапутници. Био је међу прототиповима те врсте градске митологије, под којом подразумевам оно што о њој каже Драган Лакићевић:

> Урбане легенде су обично јунаци савременог града – кварта, кафане, стадиона, друштвеног живота. Има их међу глумцима, боемима, песницима, певачима, спортистима, али и међу „мангашима“, праведним разбојницима, симпатичним екстремима... Има их сваки град, готово и свака улица, нарочито четврти са знаменитим кафанама... (Стевановић, 2017б: 4).

Стога се никако успут ослањам на Бранимира Јовановића и његова три нивоа приступа Николи Тесли којим се руководио у скоро четрдесетогодишњем истраживању: *фасцинација*, *разумевање* и *преношење*. Постојани Теслин проучавалац појашњава: „Први ниво је фасцинација и то најчешће можете да сретнете. Фасцинација публике, фасцинација људи из медија, репортера, новинара и тако даље, најшире публике у свету.“[11] Ниво разумевања се разликује у зависности од тога да ли изучавате оригиналну грађу или се ослањате на другу, трећу, четврту руку, што предодређује „и резултате оног трећег нивоа, а то је кад ви мислите да сте разумели па покушавате да пренесете то знање неком другом“ (Garić, 2016: 25).

---

[10] Овде синтагму „урбана легенда“ не користимо на начин како се она уобичајено употребљава и анализира у антропологији и фолкристици. Шире о томе у утицајној књизи Ивана Ковачевића *Урбане легенде: огледи из америчког фолклора* (2009).

[11] „Тесла и ми“ (Garić, 2016: 25). Интервју с Бранимиром Јовановићем, директором Музеја Николе Тесле.

Многи читалац ће се згранути, сматрајући да се ради о светогрђу над закључком да Јовановићева три нивоа приступа важе за сваку људску фигуру која се проучава – била она научник и новатор, књижевник и лауреат Награде „Милош Црњански“, властодржац и јавни дејственик, комшија и тракториста, перач шофершајбни на семафору и „урбани рудар“, оперска примадона и интерпретатор шлагера, врхунски солиста и забављач под вејником... Хоће се рећи да се тако може и мора прићи лику и делу Шабана Бајрамовића. Зато сам настојао да анализирам опчињеност Царем за живота, после упокојења и све до сада, разумем његов сложен живот и стваралаштво и резултате изнесем на видело.

Наоко је олако давати савете и храбрити друге ствараоце – како учиних у једном од претходних пасуса. „А шта сте ви, професоре, урадили за Шабија и поводом осамдесет година од његовог рођења и осам од смрти?“ – у претпостављеном разговору спочитавају ми Иван Благојевић и Жељко Мирковић. И поентирају: „Где вам је монографија о Бајрамовићу? Ви сте искусан социолог и признати ромолог, па још и теоријски и практични кафанолог; таман све оно што је неизоставно за његово портретисање!“

Да будем искрен, не врдам, али ми интелектуално поштење налаже да потцртам неколико чињеница јер није да баш нисам ни малим прстом мрднуо. Мада сам се све време премишљао и застајкивао из истоветних разлога које наниза Горан Марковић:

> Постоје ствари које никада нећете урадити и поред најбоље воље, упркос одличној идеји или значају који би такво постигнуће имало. Једноставно, немате снаге, времена и ентузијазма да ствар реализујете. Стално одлажете улагање напора које је за једно такво остварење неопходно, лењи сте да започнете или, ако сте већ нешто начели, да то и завршите. Не иде вам иако знате да би, извесно, та ствар била добра, значајна, забавна или шта већ (2015: 23).

Откад се моје занимање за Шабија претворило у мономанију? Благо интересовање од почетака бављења ромологијом,[12] држања курсева из Социологије ромског идентитета на Машинском факултету Универзитета у Нишу (2001) и Ромологије на Алтернативној академској образовној мрежи (ААОМ) у Београду (2001) (објављени есеји о личностима:

[12] О ромологији (енгл. *romology*) као науци у есеју Рајка Ђурића (2009: 541–549) „Ромологија у процесу самоосвешћивања“ и у мом уводу у ромолошке студије *На коњу с лаштопом у бисагама* (2010).

Шабану,[13] Бобану Марковићу,[14] Саиту[15] и Осману[16] Балићу), згоде са књигом Радета Вучковића о Шалету[17], за коју сам састављање поговора препустио Драгану Тодоровићу,[18] комеморације и сахране,[19] споменици и булевари...[20]

Све су то биле припремне радње, да бих загрижени мономан постао истражујући појаву „периферијска кафана“ на примеру доњокомренске меане „Церима“, састављајући монографију *Казуј крчмо Церимо: периферијска кафана и около ње*, и у њој пишући поглавље „Шабан“ (Ђорђевић, 2011: 117–122).[21] Од тада нон-стоп нудим доценту Тодоровићу, мом радишном сараднику, прилику да социоемпиријски изучимо „Шабијев случај“. „Како живот то намести онако како он хоће“ – каза Дубравка Лакић – ево, не добивши већ шест лета потврдан сигнал, 2016. одлучих да се окушам у том прохтевном задужењу.

Умислио сам да скромном књигом *Питао сам малог пужа: Моја социолошка прича о Шабану Бајрамовићу*:

- допринесем Шабијевој оставштини,[22]

---

[13] „Ромски вођа – Шабан Бајрамовић. Једно интеркултурално искуство“ (Petrović, 2002: 359–363).

[14] „Лимени дувачки оркестри као ознака ромског идентитета (оркестар Бобана Марковића)“ (Prodanović, 2002: 355–358).

[15] „Социолошки портрет првог председника Светског конгреса Рома: инжењер Саит Балић“ (Petrović, 2002: 135–140).

[16] „Социолошке карактеристике политичког бића Рома: Осман Балић, модерни ромски вођа“ (Igrutinović, 2002: 129–134).

[17] *Краљ ромске песме: друго о Шабану Бајрамовићу* (2008).

[18] „Шабан Бајрамовић – (б)лузер јужне пруге (поговор)“ (2008b: 97–103). Поговарач наводи пишчеве речи: Само, да знаш, волео бих да ми неко од вас професора напише предговор, онако, неколико страница, не треба много... Брку не могу да нађем недељама, сигурно је на разним путовањима. Да ли би ти хтео да се прихватиш пера, хајде, молим те! (97). – Брка је мој надимак.

[19] Детаљно сам пропратио оба чина.

[20] Поседујем богату архиву новинских извештаја о процесу давања Шабановог имена нишком булевару, о полемици поводом постављања, касније и ружења његовог споменика. Детаљно сам с учествовањем и фотографисањем пратио откривање Цареве статуе.

[21] Књига је доживела два издања, а делић о Бајрамовићу послужио је мени страној особи да о њему креира „причу“ за страницу на *Википедији*. Погледати српску ћириличну и енглеску верзију.

[22] Иван Лалић, извршни директор београдског Миксер фестивала, залажући се за осавремењивање наших традиционалних манифестација и да бисмо привукли иностране туристе, истиче и Шабија: „Ребрендирао бих Гучу на савремен, европски начин, јер је то фантастичан производ и више ме инспирише. Имамо и ‚Ракија фест‘, такође другачији начин да се упакују домаће вредности. Странци то одлично конзумирају. Шабан Бајрамовић је човек који је на листи *Тајма* један од 10 светских блуз икона, признатији је у свету него код нас. Треба да се боримо и за његово наслеђе...“ (Milenković i Garić, 2016: 16).

- покажем могућности социологије у обради оваквих тема,[23]
- допринесем нашинској ромологији[24] – и најпосле,
- углавим још један каменчић у подлогу настајуће кафанологије. [25]

Био сам ослушкивач људи који су били Шабијеви познаници и пријатељи. Лагао бих тврдећи да сам био његов друг, а да сам га познавао – јесам: неколико пута сам с њим разговарао у врло изненађујућим околностима, слушао га по варошким и периферијским кафанама, најчешће у крчми „Церима“, у „Црвеном крсту“ и у „Озрену“, и на концертима.[26]

Запамтилац сам много тога из Шабановог живота и около њега – тетурава су то сећања – па ће се запамћења ослањати на фактографију коју су други збрали и сачували. Бићу обазрив и због тога што је његов животопис, скициран у безбројним интервјуима, телевизијским разговорима и новинским чланцима, до неподношљивости клишеизиран: рођен је тад и тад, ту и ту, неписмен, због љубави био на Голом отоку, тамо пропевао, касније постао кафански певач, онда и забављач на свадбама и на панађурима, почео да снима за „Дискос“, онда га узаптила издавачка кућа РТВ Љубљана, затим „Југотон“, на крају независне продукције, глумио, много песама створио, поткрадали га Бреговић и Куста, мањкале му паре, стално кукумавчио, голем коцкар, водио лумперајски живот, био код Индире Ганди, краљ ромске песме, дошао на листу *Тајма*... А обични људи желе да подробније сазнају какав је човек био Шале, да не би потпадали под уврежени, и вређајући, стереотип о њему као „циганској калаштури“.[27]

---

[23] Првотно демонстриране у студији *Казуј крчмо Церимо: периферијска кафана и около ње* (Ђорђевић, 2011).

[24] Као у монографији *На коњу с лаптопом у бисаима: увод у ромолошке студије* (Ђорђевић, 2010), али и у множини радова Нишке ромолошке школе (Тодоровић, 2017).

[25] Погледати моје публикације *Кафанолоија* (2012), *Кафанолошки астал* (2014), *Култура кафане у оледалу штампе* (2016б) и темат „Кафана: то сјајно треће место“ (Култура, 151/2016в).

[26] Коментаришући чињеницу да су се после Андрићеве смрти многи анонимуси хвалисали да су га познавали и с њим пријатељевали, Меша Селимовић вели: „Мислим да је то нормално. Људи се „каче“ за славне и хоће да добију макар мало од њихове популарности. Ако је то са извесним укусом, ако је то на одређени начин учињено да не вређа личност о којој је ријеч, онда то није никаква рђава ствар. Али, ако је то трговина, ако се то чини зато да се добију неке повластице, од новчаних до других, онда је то врло ружно!“ (Адамовић, 2016: 89).

[27] Многи Срб је загађен антициганизмом. Тако, примерице, непознати читалац сугерише Милораду Вучелићу, глодуру недељника *Печат*: „Зашто, господине Вучелићу, не пишете да ће еманципација Рома да доведе до сукоба Срба и Рома који ће личити на сукобе белаца и црнаца у Јужноафричкој Унији. Уосталом објавите интервју са Дејаном Лучићем и он ће то много боље од мене и Вас образложити. Тако су и Шиптари у односу на све националне мањине фаворизовани, а последице знамо. У Лесковцу Срби не смеју у делове града у којима живе Роми, што је бивши режим крио, а надам се да овај неће... (Аноним, 2012а: 4). Дакако да не полазим

Не бих волео да читаоци стекну утисак о мом рукопису као да је он без дашка и таласића – сувопаран и јалов. Да сам све време празнословио, исписао обесмишљену социологију и квазинаучну публицистику, а претензије ми биле супротне – јер, добра и занимљива социологија требало би да буде попут окна на прозору (формулацију „окно на прозору“ дугујем Џорџу Орвелу [Orwell]).

Којим читаоцима је намењена моја писанија? Ако пристајемо на Гетеову класификацију да: „постоје три врсте читалаца: *прва*, која ужива не просуђујући, *трећа*, која просуђује не уживајући и она *средња*, која просуђује уживајући и ужива просуђујући; то је она врста која заправо изнова ствара уметничко дело“, онда бих волео да се књига нађе у рукама уживалаца и креативних читача. Шабан Бајрамовић је заслужио такав тип публике.

у изучавање с таквим становиштем о Ромима. Желим да студијом о Шалету бар код неких, који су загазили у шовинизам, овде и у расизам, разбијем стереотипе и предрасуде.

ШАБАН У КАБИНЕТУ 227

Некада усиутне чињенице
више іоворе неіо читаве студије.
Бранка Радовић

бла, бла, бла –
незаинтересовани
смешак Шабанов
Драган Ј. Ристић

У кабинету 227 на Машинском факултету Универзитета у Нишу (сл. 2), у којем столује Катедра за друштвене науке, омалена по бројности али знана у балканском простору, па и изван њега, већ је деценију на зиду окачена слика Шабана Бајрамовића. Одакле и како се ту, за многе изненађујуће и у „неодговарајућем“ амбијенту, нашао његов портрет (сл. 3)?

Слика 2: Кабинет 227 (В. Петровић, 2016)

Слика 3: Шабанов портрет (В. Петровић, 2016)

Читава се причица може сложити око набавке, постављања и останка Царевог постера у кабинету, и овде ће бити скицирана јер осветљава део мотива за писање монографије која је у рукама читаоца.

Слика је ту од Бајрамовићевог упокојења – 2008. године. Била је изложена на промоцији књиге Радета Вучковића Нишког *Краљ ромске песме (други о Шабану Бајрамовићу)*,[28] која се одвијала у Дому Војске Србије непосредно пред Шалетову смрт а за време Фестивала дечје ромске песме.[29] Присуствујући разговору о тако скромној публикацији и видевши постер с аутентичним Царевим ликом у зрелим годинама, оним по којем се препознаје и памти – црна коса да не може бити црња, мангупски брчићи, тугаљиве очи, назире се златан зуб, чврст врат, још неизборано изражајно лице, елвисовска кошуља... – пожелео сам да обавезно до њега дођем и њиме оплеменим своју универзитетску радну просторију. Јер је на њему, нема шта, Шаби упечатљива фаца у напону снаге која ће ме, свакодневно гледајући ме у очи, опомињати да испуним самозадату обавезу: „Изем те куме, обећао си, кад ћеш да нажврљаш нешто о мени!“ „Де, де куме“, браним се и вадим дан на дан, „ће буде, не бери бригу, неће да ми помогну, још само да напишем књигу о Церими и о неким твојим (нашим) крчмама.“

Постер ојачан подлогом, тј. залепљен на дебљи картон, одмах сам откупио за не баш мале новце од Вучковића Нишког, аутора споменутог сочињенија. Кад смо већ код те прве књиге о Бајрамовићу, гласно се питам да ли је завредела икакву пажњу? Сем тога што је објављена у „право“ време, и у њу ставило нешто незачињених бележака о главном хероју, она обликом и садржином јесте аматерска творевина. Ја се не навезујем на

[28] На представљању је о књижици, осим приређивача, говорио и писац поговора Драган Тодоровић.

[29] Аладин Јумеровић и ромска НВО „Екологија – Амаро Дром“ деценију и по успешно организују ту културно-уметничку манифестацију.

Радетову работу, таман посла. Узгред, створио је непријатност издавачу и власници штампарије Буби Павловић јер је прештампао и нотне записе Шабијевих песама и нарушио ауторска права: то није допустиво без дозволе. Госпођа Бајрамовић је потегла адвоката, он прописе, и штампарија „Пунта“ – међу бољим у Нишу и околини – плати прилично пара (виновник прекршаја не одужи се до дана-данашњег).

Ова епизода, зато, и у тренутку одласка музичког аса потврђује тамнију страну његове каријере. Цео-целцијат живот су га крали и поткрадали му и песме и хонораре, и лик и дело; то чинили и у време његове болести и смрти, исто то раде и сада.[30] Заборављали су, или су се правили незналице, да Шабану Бајрамовићу не могу да одузму оно што му је само Бог могао подарити: *апсолутни слух* и *магични глас*. За Царем је јама у Нишу и у Србији, на Балкану и у Европи... – празан простор.[31]

Какав је био однос колега из кабинета и појединих студената према Шабановом портрету? Зачудан, мени малтене необјашњив, али их могу разумети.

Признајем, и мој асистент, „академик“ Ђуровић, и млади колега МФА Тасић, наставник енглеског језика, а посебно предавач физичке културе „доктор“ Петровић, јесу ме задиркивали. Чикали су ме, не толико отворено, због Шалетовог постера на зиду кабинета 227, седишту Катедре за друштвене науке.

Схватам то да и ми, попут многих, имамо своје музичке фаворите. Као старији, примерице, држим се Битлса и још неколицине чупаваца и делија из 60-их, док су ми идоли Џон Ленон (Lennon) и Ернесто Че Гевара (Che Guevara) (сл. 4), они нешто млађи обожавају Ника Кејва (Cave) или Тома Вејтса (Waits). Такође ми је јасно, социолог сам, да је дошло до корените промене у вредновању поткултуре и популарне културе спрам мог младалачког доба, јер данас

---

[30] Случајност удеси тако да на неочекиваном месту сазнате нешто битно што бисте тешко обезбедили у регуларним околностима. Првог децембра 2016, у згради ПУ Ниша, у гужви пред шалтером за издавање личних исправа и уверења о пребивалишту, спазио сам постарију даму која је с хрпом формулара молила стајаче за помоћ и, с обзиром на то да је полуписмена, попуне јој папире: „Ја сам жена Шабана Бајрамовића, само ме шетају од једна до друга врата, нико не зна шта ми треба, напишите ми, молим вас, немам ни оловку...“ Пришао сам јој, представио се и казао да сам знао њеног мужа, испунио хартију и из документације увидео да вади доказе за решење о избегавању двоструког опорезивања између Србије и Хрватске. На моје питање да ли очекује неке паре које Цару дугују, Милица ми је одговорила: „Да, господине, много му дугују, а ови из Загреба се тек сад сетили да их исплате!“ Љубазно ме је позвала да заједно попијемо кафу, али сам захвалио и вратио се у ред малтретираних грађана који већ три сата окапавају пред бирократским шубером. Тако, премда искусан истраживач, пропустих јединствену прилику да се поближе упознам с Шалетовом дружбеницом и дознам још који детаљ из њиховог брака.

[31] Парафразирам речи Добрице Ћосића о Бориславу Михајловићу Михизу и Живораду Стојковићу, умрлим „симиновцима“: „Обојица су били велики људи, такви више не постоје, за њима је јама у Београду, празан простор“ (Hudelist, 2016: 30).

млади и студенти читају неке друге књиге и њихови фаворити нису Карл Маркс (Marx), Рајт Милс (Mills) и Херберт Маркузе (Marcuse); Мао Цедунг (Zedong) један је у лепези омражених комунистичких диктатора, док је Че Гевара „грађански интелигент који се играо револуције". Нема више Вудстока и острва Вајт, Ценис Џоплин (Joplin), Џимија Хендрикса (Hendrix) и Џима Морисона (Morrison), а Леноново убиство симболичан је и закаснели крај „величанствених" шездесетих година. Сада се омладини свесрдно препоручују као духовне потребе – прибележи Александар Илић, „оне идеје, које чине основу успешних друштава Запада, идеје Попера (Popper), Хајека (Hayek), Арентове (Arendt), Арона (Aron), Безенсона, праве, а не лажне пророке 20. века, јер је њихове теорије потврдила стварност" (Ђорђевић, 2016а: 120). У постмодерно време већини је одбојан говор о утопијама и револуцијама, колективним хтењима и групним пројектима.

Како год да се окрене, не мора се Бајрамовић ни волети ни мрзети, али је необјашњиво да се не цени и не прихвата као један од уметника са балканских простора. Зато ћемо се придржавати упутства Милене Марковић:

> Писац не сме себи да дозволи да буде фасциниран својим ликовима, мотивима, може да их воли и не сме да их мрзи, али не сме да буде фасциниран. Он је кроз сваку причу дужан да тражи истину о људској души (Бећковић, 2016: 22).

Слика 4: Ленон и Че (Б. Ђорђевић, 2016)

Слика 5: Цар, Ајнштајн и пољубац (В. Петровић, 2016)

А то је најсложенији захват.

Пре неко лето, због уравнотежења, залеписмо на унутрашњој страни кабинетских врата два красна постера (сл. 5).

На првом је популарна фотографија „Пољубац“. Ту славну слику *V-J Day in Times Square*, снимљену 14. августа 1945, познату и као *V-Day* или *The Kiss* (то *V-J* је скраћеница од *Victory over Japan*), усликао је Алфред Ајзенштат (Eisenstaedt) на њујоршком Тајмс скверу.

На другом је Алберт Ајнштајн (Einstein). И тако створисмо надреалну ситуацију у којој Шаби, музички титан, као да гледа у Алберта, научног генија. Да ли је потребно извињење због неприличног упоређења, или да се позовем на чињеницу да их нешто и спаја: музика. Бајрамовић ју је стварао и изводио, творац специјалне и опште теорије релативитета – којом је из темеља изменио парадигму о космосу и природи, филозофији, уметности и друштву – целог је живота музицирао на виолини (патио је због тога што у том хобију није достигао виртуозност, досеглу у научној области). Разуме се да Шаца, да је жив, појма не би имао о Ајнштајну, као што уопште није марио за овакву врсту писања, сем што би прокоментарисао: „Ма ко је, бре, тај Алберт, какав геније – ја сам цар и највећи међу музиканти и певачи?“

Но то није све! Моји студенти класичног машинства и инжењерског менаџмента, којима предајем Социологију културе и морала, полажу још од 2011. – и на тестовима, односно колоквијумима, и на редовном испиту, усменом одговарању – и уче о Шабану, Томи Здравковићу и Станиши Стошићу, певачима са југа Србије. Ево, самоцитираћу уводне пасусе те лекције:

> Србија има двовековну традицију кафанских оркестара и интерпретатора. Већина познатих извођача, оних који су задужили нашу народну музику, или је потекла из кафане – тамо се калила – или се тамо опробала, а неки од бардова онде су и завршили, никада је не напустивши. „Некада се знало: песма је хит ако уђе у кафану" (С. Берић). Ради примера није нужно ићи у далеку прошлост нити прекорачивати простор југоисточне Србије. Три великана кафанске песме, већ покојна – на голему штету српске културе, правилно су била распоређена на тзв. јужној прузи: Нишлија Шабан Бајрамовић – цар ромске песме, свој век је „страћио" у кафани; Лесковчанин Тома Здравковић – српски Шарл Азнавур, громада од боема, најлепше песме је испевао кафани; Врањанац Станиша Стошић – краљ јужњачког мелоса и врањанског духа, у кафани је изистински био онај „прави" (Ђорђевић, 2011: 117).

За мене као професора Социологије културе и морала битно је да студенти не потпадну под стереотипије и предрасуде, што се десило старијим Нишлијама поводом Рома, чак и када је у питању Шабан Бајрамовић:

> на стоваришту
> Шабан нешто претура –
> псују Циганина
> откуд би трговци знали
> шта је добра музика[32]

Студенти су упознати са представницима популарне културе јужне Србије, за коју намерно нема разумевања од Београда до Хоргоша и која се најчешће напада за ширење кича и неукуса. У том смеру овога лета полемисах с Бранком Росићем (2014: 61), који у својој колумни у *Недељнику*

---

[32] Драган Ј. Ристић, кога сам наговорио да ми напише танку (ваку) о Цару, у електронском писму, пише ми како ју је испевао: „А ова танка (вака) на крају само је забележен догађај којем сам присуствовао: кад сам пре десетак година реновирао стару очеву кућу, морао сам за неки материјал да идем на једно стовариште на Трошарини. На моје изненађење, тик поред мене већ остарели Шабан Бајрамовић нешто претура и гунђа. Трговци га зезају и псују мајку циганску. Пренеражен стојим и бленем. Заборавих за шта сам дошао! Срдачно, Д. Ј. Р." (Sent: Tuesday, February 7, 2017 9: 06; PM To: Dragoljub Djordjevic; Subject: inspirativni Šaban).

оправдано оштро удари по Гранду Саше Поповића, малчице му завидећи што је овај, несумњиво способан менаџер, успео своју марку да „утопи“ кабловској компанији SBB за „тричавих“ 15 милиона евра:

> Али га, брате, претера, мерећи све из „београдског круга двојком“, закључцима по којима у позању популарности Сашиног производа лежи немаштина и пустош. А где оне превладавају? Па, зна се, где, ако не на југоистоку Србије, од Ниша, Прокупља и Пирота, преко Лесковца, Владичиног Хана и Босилеграда, до Трговишта, Бујановца и Прешева. Маним то што „двојкаши“ час по час, када не желе, или не могу, да употребе мождане вијуге, потежу и проглашавају југоисток за кривца свих српских недаћа и скретања у култури – они доле су кичлије, *ми їоре (‚сїлавари‘) їрошаџије високе умеїности* – него „господин“ Росић насрну и на наше крчме. Да ли паде на памет новинцији да се запита: ако Гранд има невероватну гледаност, одакле је већма та публика која му обезбеђује висок рејтинг? Из престоног града и околине, дакако, јер да се сабере сва југоисточна Србија, не може да изнесе гледалаца колико се може обухватити погледом с Авалског торња. Зато, за почетак, нека се клони Јужњака, а потом и тамошњих биртија“ (Ђорђевић, 2016б: 82–83).[33]

Ако, ако, нека се престоничани наслађују својом надменошћу. Људи с југа поштују изистинске вредности, у које спадају Шале, Тома и Станиша (и трубач Бакија Бакић) – дигоше им и споменике у лепим градским просторима Ниша, Лесковца и Врања. Па изволите, наврните и поклоните се уметницима!

„Некада успутне чињенице више говоре него читаве студије“ – написа Бранка Радовић, па тако и цртица о томе како се и зашто Царева слика нашла у кабинету 227.

---

[33] Како да се социолог не сложи с оволико здравим просуђивањем Краља Чачка: Не кажем да данас Београд није урбан, али по мени прилично посељачен. То је све последица неконтинуитета вредности традиције и свега што уз то иде. Убеђен сам у то. На пример, да смо имали и развијали нашу традиционалну музику, у том смислу, хипотетички, да смо развијали то, јер ако не сублимираш кроз свој механизам, не дигнеш га на виши ниво, то онда све пада у воду. Ако већ 50-их година имаш утицај џеза код нас, што смо тад ми комбиновали, са толиким мотивом, са музичком традицијом код нас. И онда се тек 90-их појављује world music као покушај када је све засићено, па хајде да чујемо нешто другачије. Не знамо шта ћемо више од себе па дај нама нешто са истока. Ја имам неке снимке, Шабан Бајрамовић 60-их година, то је Куба, чиста Куба, а кад је Куба постала популарна у свету? Мислиш да је он знао за Кубу?! Болело га дупе за Кубу. Далеко је била Куба, много даље него данас. Реч је о континуитету, џез има свој континуитет као нека форма, класична форма има неки континуитет, има јак континуитет, то је за дивљење. Данас, сигуран сам има композитора, мада врло ретко, који успевају да пронађу неки пут а да то није модерно по сваку цену. Ништа није ново. Ово што ја радим није ништа ново. То је само један покушај сублимације проживљен кроз неки наш социолошки карактер који носимо на леђима. То је неки вид комуницирања. Не можемо да комуницирамо јер смо затворени. Имам потребу за неком вишом комуникацијом (Trifunović, 2016).

Шаби пева Нишлијама на дочеку Српске нове године (Д. Митић Цар, 1998)

КАФАНСКИ ЦАР – ОД ЏЕРИМЕ ДО БЕРЛИНА

Да ти кажем, што се тиче циганске музике, Шаби је непревазиђен. Оно што је Шаби могао да отпева, то нико на свету не може да отпева, он је рођен за циганску народну музику...

Ђорђе Поповић

Није препоручљиво никоме, ни пред ким клекнути и погнути главу. Ипак, када је у питању ромска музика у овом случају треба направити изузетак.

Адмир Ф. Бегановић

Шабан Бајрамовић је, сем на вашарима и свадбама, редовно певао по скрајнутим и ударним варошким кафанама које обележавају гости:

> Међутим, културна обележја градских кафана граде се у другачијој социјалној сфери: оној коју исписују корисници кафана, без обзира на њихово место у тренутној социјалној стратификацији: новинари, адвокати, ноторњаци, таксисти, писци и они који то покушавају да буду, боеми, дилери, клинци, сви „они мало другачији“, „бизнисмени“, друштво из краја, шмекери, жестоки момци, пролазници, спортисти, пијачари, чекачи, земљаци, полицајци, партијци, блејачи, бескућници, спонзоруше, гребатори, потказивачи, опозиционари, пензионери, проститутке, дођоши, чиновници, уметници ови или они, дисиденти... Тако културне кафане могу бити оне где се окупља било који друштвени слој, али који љубоморно чува и надограђује значења која јој дају посебност (Пушић, 2010: 905–906).

У такве нишлијске меане, међу другим или међу оне које сам најбоље познавао, спадају „Авионче“, „Атина“, „Дом младих“, „Гурман“, „Калимеро“, „Озрен“, „Паја“, „Палестина“, „Унион“, „Црвени крст“, „Церима“ и „Шоферска ноћ“ – све одавно угашене, сем што је у простору „Црвеног крста“ неуспешно обновљено кафеџијство под именом „Стара трпеза“.[34] Шале је наступао готово у свима њима, певао на начин који белетриста сликовито описује:

> И баш када сам хтео да устанем и пођем на спавање, пришла је моме столу група Цигана, опремљена изанђалим музичким инструментима – не треба да ти кажем да је туба око здепастог мушкарца у искецаном сакоу од белог листера била на сваком педљу површине метала улубљена, а да је резонатор виолине у рукама мршавог младића високог стаса и у широким блиндравим панталонама био не само огуљен него и напукао на више места, а да је на хармоници у рукама старијег мушкарца у црвеној свиленој кошуљи с карнерима испод крагне било испало неколико дугмади, и да је контрабас у рукама мушкарца нижег од врата инструмента, али шака такорећи крупнијих од резонатора виолине у мршавим рукама колеге, био на више места изгребан, напукао и облепљен фластерима, лепљивим тракама и папиром за паковање – и кренули су да свирају ти Цигани мелодију познату као „Ђурђевдан“ – не треба да ти кажем да су звуци из њихових изанђалих инструмената испадали као драгоцени предмети из неког прастарог ковчега, тако снажно опаљујући о тле да се оно одмах преобраћало у калдрму којом су се кретала кола с коњском запрегом, иза којих су се подизали густи стубови прашине кроз коју су се назирала лица путника – не треба да ти кажем да су се кривила и трзала на сваку неравнину тла којим су се котрљали потковани дрвени колски точкови – и тонови те музике су се ваљали, звечећи као зарђале канте везане за репове паса у трку сеоском улицом – не треба да ти кажем да су гласови музичара одјекнули као повици и смех деце при бацању каменова за псима који су лајали и цвилели и режали – не треба да ти кажем да се глас једног музичара зачуо као када се опали ноктом о напукли тањир, а да је глас другога зашкрипао као када се тестером прелази преко дебла на дрвљанику, а да је глас трећег зашуштао као када се гази преко гомиле сувог лишћа, а да је глас четвртог зазвучао као најумилније појање најтананијег славуја у најгушћој шуми најнежније зелених листова –

[34] Сакупивши хиљаду имена српских кафана и анализиравши их у коауторском чланку „Кафански именослов“ (Богдановић и Ђорђевић, 2016: 136–157), показао сам да и у тој области „ради“ народски дух.

не треба да ти кажем да се контрабас у позадини таквог певања чуо као опаљивање секиром о цепаницу, а туба као рикање јелена на улазу у пећину, а хармоника као цврчање дрвета у каљевој пећи, а виолина као пиштање воде у лонцу на шпорету – не треба да ти кажем да су се сви ти звуци сажимали у највеличанственију музику, и најузвишенију мелодију, и најдостојанственије тактове, и најпоузданији ритам – не треба да ти кажем да сам, слушајући те Цигане у тој кафани у Београду (пошто сам претходно био у куповини на Бајлонијевој пијаци, а потом се ошишао у фризерском салону у Улици Џорџа Вашингтона, а потом дуго тумарао улицама око Скадарлије, па неко време седео на клупи код чесме на углу Скадарске и Улице Страхињића бана), плакао, најпре тихо, стежући грло, задржавајући сузе у широм отвореним очима, онда на сав глас, ридајући и јецајући, па опаљујући шакама о тањире са остацима салате и печења, па ударајући главом о астал, подижући чаше и бацајући их на тле које сам видео и као део своје земље, и као бетонске плоче у затворском дворишту, и као делић писте за полетање, боље рећи одлетање, некуда далеко, авиона, и као подијум на коме су ти Цигани свирали величанствено, јер музицирали су пре свега за себе, говорио је Приповедач (Radaković, 2016: 73–74).

Слика 6: Остатак „Џериме“ – садашњи спољашњи изглед (Д. Тодоровић, 2009)

Слика 7: Шаби из времена Џериме (средина 80-их) (архива Р. Сарића Сарме)

Ко би ми данас поверовао да је у „Џерими“, тој, из садашњег ракурса посматрано, припростој меани певао и Цар (сл. 6). Не, он није био ангажовани певач од Џеримине стране нити је то чинио за паре; напротив, Шаца је, као много пута пре и после, забављао себе и госте јер је он то желео – повуче га атмосфера и проради мераклијски нерв, свакако наговоре и јарани – а ништа не шкоди ако „капне“ и која црвена хиљадарка. Тако сам тада размишљао, био сам средњошколац, и без пардона предавао сам се биртијарским ужицима. Па још и размењио коју реченицу с Шабаном!

Јесте да сам још тада у тој крајици међу периферијским крчмама увидео да се ради о нестандардном солисти пред којим је голема каријера,[35] али сам тек крајем прве декаде текућег века пишући монографију о њој – у међувремену је ушла у новонародну песму и задобила митски статус – установио да је Шаби тамо наступао у више наврата и наврћао нарочито када му замањкају новци за коцкање (сл. 7).

Интервјуишући Ђорђа Поповића (алијас Ђока Бубњар [Ђока Врањанац]) за књигу *Казуј крчмо Џеримо*, из одговора на наше питање – „И покојног Шабана Бајрамовића виђао сам у Џерими. Добро си га знао и дозвољавао да ту пева. Испричај ми неку згоду о тим његовим изненадним гостовањима у периферијској кафани?“ – сазнајем:

> Шабан је човек био много популаран, али је волео коцку и онда изгуби све, остане без динара. И онда долази код мене, код „Џериму“, и стане испред бубањ, ја сам бубњар био, и на цигански каже: „Шта да радим, немам паре.“ И ја сам имао, у магацину тамо, врат од контрабаса, без резонантне кутије, и појачало, и он свира чет’ри-пет дана, залеби се, и шести дан га нема. Свирао је само бас, и певао. Био је добар радник за кафану. Танак је био за српске песме. Али је певао, и на име узимао лову (Ђорђевић, 2011: 249).

Ђока Врањанац, познати свирац по друмским кафанама, не само да је излазио у сусрет Бајрамовићу, и омогућавао му да „збере неку кинту“, него га је стварно ценио као врхунског интерпретатора. Јер на мој упит – „А ко је оличење кафанског певача?“ – вели:

> Да ти кажем, што се тиче циганске музике, Шаби је непревазиђен. Оно што је Шаби могао да отпева, то нико на свету не може да отпева, он је рођен за циганску народну музику, а српске није знао да пева. Тома

[35] Зоран Ћирић (2008) назива га балканским Џон Ли Хукером (Lee Hooker).

Здравковић је био велики певач, али ни он није био за све, могао је одређене песме да пева, али није могао све да пева (Ђорђевић, 2011: 254).

Цар је био *онај прави* у кафани, као што је, мање рационално, више инстинктивно претпостављао да је кафана:

- друштвена институција – тако да је у њој рано изучио занат и „стекао универзитетску диплому“;
- гњездало демократије – зато се у њој комотно и преслободно понашао;
- мрестилиште јавности – стога је у њој глагољао до миле воље, био бучан говорџија и распростирао гласине;
- јединствен социјални простор – па је у њој лако сазнавао људе, пријатељевао с разноликим особама од амала до бозаџија, преко играораца и протува, до паланачких кметова и президената;
- сјајно треће место – у складу с тим у њему је најпријатније живео и, рекло би се, проводио целокупно слободно време.

Далеко од тога да је Шале имао социолошки њух – и премда обазрив према политици која га је рано опекла – али тврд вам стојим да би попут практичног кафанолога, што је одистински био, потписао дијагнозу кафане као социолошке лабораторије:

> Анализом онога шта се догађа на, испод, поред и около кафанског стола – у кафани и поводом ње – шта се прича и шапуће, и чује, и које све то последице производи на уже и шире, ближе и удаљеније окружење, у ствари сазнајемо ко смо и шта смо, и какво нам је друштво и докле нам је стигла држава. Јер, казао би Радомир Константиновић, *искуство нам је кафанско*. Али и, вели Станислав Винавер, „кафана је литература, која не лаже“ (Ђорђевић, 2016в: 11).

Као таква, она има посебну улогу у животу Срба и Рома. Роми песмом и игром иживљавају деструкцију и то дотиче и Србе:

> Кроз емотивно и ирационално, кроз музику, бежећи од света који их окружује, Срби и Роми покушавају да дођу до стања „знања“ и схватања суштине људског постојања – каже Анри Матис (Matisse) (Štavljanin, 2002: 378).

Шабан је без сумње некрунисани *цар ромске песме*. А да је то тако и лично сам се уверио на Европском фестивалу ромске музике, одржаном

у Берлину маја 2003, у Кући светских култура (сл. 8),[36] када је засенио на десетину врхунских уметника из читаве екумене, међу њима и Есму Рецепову Теодосијевску (и Драгана Којића Кебу) и оркестар Бобана Марковића. Препуну огромну салу намах је довео у стање делиријума – публика је једва дозволила да га организатори одвоје од микрофона, помере с позорнице и склоне у гардеробу. Тако је ни крив ни дужан унео пометњу у немачки ред и пословично поштовање прецизности одвијања програма. Нас неколицина Срба смо отворено ликовали: „Нека им је, ако их је пореметио – да се зна ко је Цар!“

Слика 8: Haus der Kulturen der Welt у Берлину (dpa picture-alliance, 2017)

Тако су се живот и каријера непоправљивог кафанца и расног кафанског певача растегли од дечачког аргатовања у нишевљанским бирцузима да би се преживело, онда убрзаног стицања искуства у знаним и незнаним српским/југословенским и странским (америчким, аустријским, бугарским, француским...) крчмама и ресторанима, преко елитних позорница и отворених простора, хотела, хала и локала – примерице, Летње позорнице на нишкој Тврђави; тријумфалног, нажалост последњег, концерта у Центру „Сава“ (2006):

> Никаква кукњава и издеравање као код фалсификованих Цигана; уобичајени певачки украси не развлаче се у запомагање него вуку у балкански скат. Бајрамовић није цар и од блуза и од фанка, али има бар право да то каже. Ове вечери пре се исказао као тамнопути Звонко Богдан и гарави Тома Здравковић. „Шабан“ у српском жаргону одавно јесте погрдна именица, али избегните то одабравши ко је за вас Шабан кога вреди слушати – Шаулић или Бајрамовић? На самом дирљивом крају бисева и свега, наш Шабан је наочаре за сунце заменио оним за читање

[36] Фестивал је организован за време Europäische Konferenz über den Holocaust an den Roma und Sinti. Сазивач обеју манифестација у Haus der Kulturen der Welt био је Рајко Ђурић.

> и „с папира“ отпевао свој скорашњи рад, завршну тачку албума *Романо рај* о свом имену – *Ми їили*. Таквог га памтите, и не пропустите више ниједну прилику с њим уживо (Kremer, 2006: 1);

наступа у дубровачком хотелу „Белведере“ (2007):

> „Концерт је био фантастичан! Публика га је сваки час поздрављала дугим и гласним аплаузима, овацијама... А на крају концерта сви су у знак поштовања устали са столица“, каже Милош Јовановић, Бајрамовићев продуцент и додаје: „Он је један од ретких музичара из Србије који наступа у Хрватској. Интересантно је и то да је осим Хрвата у публици било и Француза, Португалаца и Алжираца који су у Дубровник дошли да би слушали Бајрамовића. Такође, било је много људи из хрватског јавног живота, махом уметника“ (Anonim, 2007: 1);

концерта у љубљанском „Тиволију“ (2007) и загребачкој сали „Ватрослав Лисински“ (2007):

> Шабан је цијело вријеме дјеловао суверено. Његов стил пјевања је нешто уистину јединствено. Једино му плес никако не иде (Хрвоје Рупчић је узалуд викао: „Плеши Шабан, плеши“). Такођер, наступио је с уиграним и опуштеним оркестром. Штета само што се публика у Лисинском јако тешко опушта (Vukušić, 2007: 1);

певања у лондонском популарном а неименованом клубу (2006)... и – све до „Егзита“ (2006, 2007):

> Било их је од 20 година нагоре, стара и млада генерација. А тај Егзит, могао си да идеш да слушаш кога год желиш, а они су дошли и слушали мене. Ја сам певао, а они су били задовољни, присећа се Бајрамовић (Nikolić, 2006: 62).

Што би писац студије, с обзиром на сентименталну везаност за биртију на окрајку родног места и престоницу Немачке, рекао: *Кафански Цар – од ‘Цериме“ до Берлина*, упркос Бајрамовићевом, додуше ретком, декларисању да је музику доживљавао као уметност, а не као кафану, док би Нишевац Мирослав Ћосић заокружио закључком:

> Његов амбијент биле су кафане у којима од дима не видите суседни сто, а и ако га видите запажате да за њим седе ваша браћа по пићу и коцки. Такав је био амбијент и таква је била структура гостију у Дому

> младих и оближњем „Униону“. А између парка у којем је падала карта и бацале се коцкице у сталном страху од народне милиције. Том миљеу је припадао Шабан Бајрамовић (Ћосић, 2010: 5).

Нека се нађе неко ко ће потрти чињеницу која говори о томе да је Шале био крчмарски зависник, загрижено битанжало, коме је још само фалило да га, као у Србији 19. века, жандарми због битанжења хапсе по меанама.[37] Он зацело није био случајни кафански свратиша („Знаш, пуна хала, а ја кад изађем на бину и видим онај микрофон, к'о змију да сам видео. А, у кафану би љубио микрофон…“). А и како је могао да буде кад му је родна варош одувек аметице дертлијска,[38] дочим је он предодређени биртијар с уграђеним чипом за лумперајство. На том друму, као и на музичком, Шаца је дуго шегртовао, постао калфа и брзо израстао у мајстора. Није трпео налогодавце – мајстор је мајстор, па још ако је квалитетан, никако не подноси неког и ништа изнад себе.

По тој животној судби поновљао је пут брата му по роду и умећу – Мануша Џанга Ренара (Reinhardt)[39] – од чатрља и циганских таљига до луксузних соба и лимузина, од певања и музицирања под панађурском шатром до „светлости позорнице“ у гласовитим халама и хотелима високе категорије, од убогости и преживљавања до богатства и олаког, непромишљеног трошења новца. И то се претерано не узбуђујући, без посебне секирације, рекло би се – скроз равнодушно. Шале: изворни нишки нон-шалант!

---

[37] Захваљујем Борису Дежуловићу који ми је, у електронском писму, открио ту стару нашинску реч: Институт српске кафане упознао сам у војсци прије тридесет и четири године, када сам крај Горњег Милановца као надобудни млади војник бахато битанжио у једној, звала се Друмски рај – вјеројатно једна од стотину Друмских рајева у Србији тада – па зору дочекао претучен у јарку: „Битанжење“ ми је иначе омиљена српска ријеч, нисам ни знао да постоји као глагол и глаголски облик док нисам у оном генијалном шестокњижју Историјског архива у Београду Живети у Београду 1837–1940. налетио на „битанжење“ као прекршај због којега су у 19. стољећу жандарми хапсили битанге по кафанама (писмо од 14. јануара 2017). Ја нудим и именицу битанжало.

[38] Ево сведочења „странца“, револуционара из Хрватске, Владимира Велибита са службе у Нишу 1935: По нишком обичају, нежењени, млади људи нису вечеравали код своје куће него у кавани (2016: 139). Тако је и он из вечери у вечер проводио време у њима.

[39] Зналац џеза Светолик Јаковљевић пише: Џанго Ренарт је прешао пут од циганског кампа до угледних концертних дворана. Примао је баснословне хонораре и остајао без пара. И у једном и у другом случају био је равнодушан (2017: 11).

Слика 9: Омот Шалетовог албума „Судбина Си Мурни“

ШАБАНОВИ ПОДСМЕВАЧИ

Ашундол и ђили
Сави аш̄арол о т̄ихем
Шаби ђилабел
Баја Саитовић Лукин[40]

Бело одело –
камера зумира Шабанов
п̄озлаћени зуб
Драган Ј. Ристић

Већ смо се на претходним страницама заложили за прављење разноликих спискова. У тој работи требало би бити уздржан, имати меру када се ради о осетљивим странама нечије личности или читавог народа. Тако је некоме дошло на памет да сачини листу најсмешнијих омота музичких албума бивше Југославије; и ту нема ничега спорног. Кад, гле изненађења, међу њи је стављена и омотница за рану Шабанову лонгплејку с насловном и ударном песмом „Судбина Си Мурни“ („Судбина је моја“), издату за Југотон 1969. Пажљиво је погледајмо (сл. 9)!

И, шта је ту смешно? Очигледно се намерно ишло на чињеницу да је Бајрамовић Ром и да, попут бројних му саплеменика, има искварене зубе и уграђене „плехане“ пломбе. На делу је стереотипија, ружење свег етноса и антициганизам. Ниподаштавање ромског доприноса нашој и светској култури. То боли Роме и они се, као Осман Балић, оправдано питају:

> Колико су Роми дали цивилизацији, о томе могу културолози да размишљају, мада сам ја имао прилике да видим неке чланке где то што Роми дају позитивно, кроз музику, филм, театар називају циганизмом, и то им није добро. Није им добро кад цупкају уз музику Џипси Кингса, није им добро када Шабан Бајрамовић изазове емоције код човека, тада је то циганизам, није им добро када се насмеју на шалу Чарлија Чаплина, није им добра ни Есма Рецепова. То је једна одређена група људи која постоји у свим земљама, која покушава да штити сопствену културу, аутентичну културу тог народа у некој земљи од акултурационих процеса, где се

[40] На мој захтев спевао хаику за студију о Бајрамовићу.

Слика 10: ЛП *Камерав*

културе мешају, нпр. утицај ромске музике на шпанску, мађарску, француску, па и југословенску, а из тога је извлачено оно што је подло: да се материјализује и наплати, али да се никада не каже да је то упоредив народ, да се може поредити са другим народима, нарочито на пољу културе, јер су мотиви у ромској заједници нешто што је неисцрпно. То је управо оно што је карактеристично и уједно несхватљиво у вези с Ромима: онолика беда, а онолико духа (Igrutinović, 2002: 129).

Предлагач Шалеовог винила за титулу „најсмешнији“ није се упитао, а требало је, у каквом су социјалном положају Роми, да ли су им доступне здравствене услуге, па још и зубарске. Како гољаци, који тешко преживљавају и који су дискриминисани у готово свим областима – економији и политици, становању, здравству и запошљавању, образовању и култури – изложени болештинама и раном умирању,[41] да воде рачуна о страдалим зубима и посећују дентисте. Луксуз је то био и задуго биће. Чим је Шаби прибавио коју парицу, намах је средио вилицу и надаље изгледао као „пљунути“ Чарлс Бронсон (Bronson), мада му се може позавидети и на лику са омота плоче *Судбина Си Мурни*. Греота је подсмевати му се, јер није плашило, вражје страшило, већ – музички ЦАР (сл. 10).

Угрубо, топ-мајстор и уједно подсмевач, уместо што је подлегао предрасуди, могао је да се осврне око себе и разгледа стање зуба у својих сународника, били они Албанци, Бошњаци, Македонци, Срби, Туркмени, Бушмани или из Јоруба племена... Уместо да исмева, подругивач је требало да слуша песме „које милују космос“ а које испеваше божији људи с плеханим пломбама:

Чује се песма
Која милује космос
То Шабан пева[42]

[41] Просечно живе 50 година (Анојчић, 2009: 8).

[42] Превод песме из мотоа.

Слика 11: Надвојвода Франц Фердинанд у Сарајеву 1914. год.

~

Таман завршиx пасусе о Шабијевим подсмевачима, кад оно, сарадници ми послаше фотографију (сл. 11) надвојводе Франца Фердинанда (Ferdinand) и Софије Хотек (Chotek), војвоткиње од Хоенберга, с уметнутим облачићем „Пусти нам Шабана, па да изгинемо!“ Снимљена је 1914, 28. јуна, пред историјски Сарајевски атентат, који је био повод, не узрок, Великог рата.[43] Како је коментарисати? Обратио сам се за помоћ неколицини колега, и ево четири покушаја:

1. Драган Тодоровић: „Ако нећу да будем негативно настројен, онда у позадини лежи асоцијација на дерт који изазивају Шабан и његова

[43] Од бројних књига које су се појавиле поводом стогодишњице од Сарајевског атентата издвајају се две: *Анђео атентата* (2015), Светислава Басаре којом писац хумором и иронијом врло успешно превасходно оцртава надвојводу, и Миљенка Јерговића Неземаљски израз његових руку (2016а), у којој је дата изврсна слика духа Сарајева тога доба, судбине његових становника – Срба, Хрвата, Муслимана, Јевреја и завојевача – и Гаврила Принципа.

музика, препуштање у потпуности чарима његове музике, до 'изгинућа' у кафани (попут легендарног ломљења чаша рукама Бекима Фехмијуа)" (електронско писмо од 25. фебруара 2017).

2. Владан Петровић: „'Ванвременски Шабан'. Зна се ко је 'Цар'" (електронско писмо од 25. фебруара 2017)!
3. Ђокица Јовановић: „Немам никаву асоцијацију. Монтажа: Фердинанд и пратња са уметнутом филактером!? Једино што могу да кажем је следеће: Шабанова музика је царска музика која није намењена царским ушима, већ људској души. Јер, владари се упињу да знају све о поданицима (уши), али ништа не схватају (душа). Зато је натегнута било каква паралела између Шабана и његове уметности, с једне, и обездушених ликова у виду испразних владарских сподоба (народски – гвоздензуба), с друге стране" (електронско писмо од 25. фебруара 2017).
4. Бајрам Саитовић Лукин: „Поштовани професоре, није нам у природи и у карактеру, или још боље у етици, погибија нити ратовања, јер смо ми мирољубив народ који никад није водио освајачке ратове, пошто у нашој терминологији и не постоји реч за рат. Мој коментар на ову слику би био: Пусти нам Шабана па и ми да запевамо с њим, волимо Србију – Европу зато што је Шабан живео у њој, или, ко нам својата Шабана кад је он човек који мири свет са својом песмом. Можда је Шабан на оном свету у некој мировној мисији, његов задатак је да дотуче противнике песмом. Ето, значи неко пацифистичко тумачење, а не никако ратнохушкачке варијанте – без изгинућа" (електронско писмо од 1. марта 2017).

Снимак с облачићем није подсмевање надвојводи и далеко је бенигнији од мноштва карикатура, стрипова и новинских написа који су у сврху захуктавања војске Аустроугарске монархије и Немачке стигматизовали Србе и Србију пред Први светски рат. У питању је *пошалица* која се, сигурни смо, не би допала Бајрамовићу, а коју би, да је жив, надвојвода игнорисао, као што је због угодности – првенствено лова – занемаривао све остало.

ЦАР И „АКАДЕМИК“: ШАБИ И БРЕГА

А како је у нашој традицији
да се од два стара џемпера плете
један нови,
тако ћете у мојој музици увијек
наћи и нешто од старе вуне.
Горан Бреговић

Кад крадеш,
кради од најбољих!
Дража Петровић

Многи Срб зна за сарадњу Шабана Бајрамовића и Горана Бреговића. Неспоразуми су кренули од самог почетка и мноштво недоказаних тврдњи и пребрзих осуда преплавило је етар: „Те Горан је ово и оно, те он је плагијатор, краде музику преко мере где стигне и од кога може, само ли му се обеси око шије – никако да га закачи заслужена казна. Ич нема од талента, а даровит је да присвоји и преради туђе. Срам га било, видите шта ради Шабану!“

И музичке аналфабете, али и зналци, очас се под теретом анимозитета према једном или другом сврсташе у два табора... Једни стају на Шацину страну и дрвљем и камењем се бацају на Брегу, и обратно.

Да прво кренемо од атакâ на вођу Оркестра за свадбе и сахране. Шаби, каквог га мајка родила, час је громогласно и са тешкооптужујућим квалификативима насртао на Брегу – довољно је да споменем само један: „Горан Бреговић је покрао целу Европу“ – час се повољно и пријатељски изражавао о њему. Једновремено и тужба и амнестија:

> Овај из Бијело дугме, како се зваше... Бреговић, да. Он је нешто направио, шта... Ја му се дивим као једном диригенту, тако да кажем. Али, никако не могу да му се дивим као композитору. Он је све покрао, целу Европу! Чак је и мене покрао, што не личи једном композитору, једном великану да се тако понаша. *Узео ми је песму „Месечина“*. То је моја композиција и једва је признао да је то моја песма. Каже: „Ја сам то слушао у Румунији.“ Рекох му: „Цела Румунија превела је и пева моје песме. Шабанове, ничије друге.“ Кад сам му то рекао, поверовао је.

Питао је људе у Румунији чија је то песма. Кад су му рекли – Шабанова, јавио се телефоном људима у Београду и рекао: „Извините се Шабану, кажите му да је то његова композиција.“ А сви су ми крали песме, не само он. Нисам хтео да га тужим, само сам онако разговарао. Врло добро се знамо. Рекао сам му: „Бар реци, ја и Шабан смо ’Месечину’ урадили. Ту песму сам урадио пре 15–20 година. Хоћеш да ти донесем траку или плочу да слушаш?“ Узео је још неке европске песме, за које знам да су их Бугари, Румуни, Мађари правили, а он их прерадио. Он то зна да ради. Нека Бреговић ради, али не може да се потпише као композитор. Довео је неке Бугарке које су пре певале праисторијске песме, чобанске. И појавио их је на бину, на телевизију, где су кукале а не певале. А он је, као, нашао неке гласове! Ма, то нису гласови, то су урликања! Да је Бреговић испао човек, фер колега, па колези уплатио који динар за те крађе не би се љутио. Овако, испао је велики непрофесионалац! (Бајрамовић, 2011: без ознаке стр.).

Или:

Ту сам песму ја написао, била много тужна, моји Роми су плакали кад су је слушали. После Бреговић направио „Месечину“. Добар је он, хоће увек да помогне, ми лепо сарађујемо. Заједно ћемо да снимимо песму „Сар е Рома“ (К., Д., 2006: без ознаке стр.).[44]

И преко Ивана Ивачковића преносимо Шалетово мишљење о Бреги:

Од свих који су на њему зарадили – што је заиста подужа листа – једино је имао симпатија за Горана Бреговића, којем је дао чак 65 песама и који је, по Шабану, направио „Месечину“ тако што је узео његову песму „Ђела Мара“ и од тужбалице је претворио у „веселицу“. „Ни хвала ми није рекао за 65 песама“, говорио је Бајрамовић. „Нека мало промисли, па да донесе одлуку колико то кошта! И да ме лепо зове и да ми то исплати. *Као пријатељи смо, као другари, овамо ништа... Али нећу да га тужим, волим ја њега, он је савршен музичар. Ако ти мазне песму, бар је не ошугави, него је добра па му и опростиш* [...] А ваљда ће се сетити за паре“ (Ивачковић, 2013: 115).

---

[44] Четврти пример: Још за живота Бајрамовић је причао о Бреги као о „чудном свату“, имао је са њим и добру сарадњу али и сукобе. За пјесму „Маки, Маки“ Бреговић му је тражио превод и Шабан је тада изјавио: „Пошто цигански језик нема табуа рекао сам му да ће текст пјесме њему бити нејасан а сам текст у преводу каже: ’Учитељица је имала велике сисе а ја сам био мали, имао сам седам година и нисам знао ништа, а сада имам велики и имам седамдесет.’“ Љутио се на Горана што је његову пјесму „Ђела Мара“ у своју корист „прекомандовао“ у „Мјесечина“, али га је љутња брзо напустила (Beganović, 2012).

И напослетку, да га забибери, Драган Јовановић, земљак нам из белопаланачке Мокре – седећи у Видову на обронцима Суве планине, замера Брези што је изостао са Царевог покопа и то правдао путем преко границе:

> И, одмах ми је на ум пала Шабанова сахрана на коју Музичар није отишао. А сви знамо колико је много Бајрамовићу дуговао. И мало што на сахрани у Ниш није био, него је и нашу младу колегиницу Сању лагао да је, шатро, на турнеју у иностранство отишао! Е, ту му лаж Шабан није опростио и са вишње је Музичара повукао, умало му врат није поломио. Јер, много је био моћан Шабан, и, тек ће моћан бити... Елем, Горане Бреговићу, када ти се, опет, неко од циганске сорте буде од живота растајао, а много те, као Шабан, задужио, онда ти, са Оркестром за свадбе и сахране, на погреб да одеш, музиком циганску душу да испратиш и своју душу да спасеш. И не буди стипса! (Јовановић, 2008: 76)

Покушајмо да докучимо позадину Бајрамовићевог двоструког односа према Бреговићу:

- Шабана су многи закидали: и композитори и певачи, и продуценти плоча и пратећи састави, и организатори концерата и менаџери турнеја, и режисери и музичка удружења...;
- Њему није тешко падало када то чине уметници слабији од њега; криво му је било када се од њега окористе њему равни – Кустурица, Паскаљевић, Бреговић...;
- Патио је због тога што је Брега његову „Ђела Мара“ „прерадио“ у „Месечину“;
- „Месечина“ је мегахит и постала је традиционал, а Цар се нигде не спомиње;
- Ако је тако, барем да га је обештетио хонораром;
- Шабан се није баш најбоље сналазио у музичком бизнису;
- Шабан је често потписивао уговоре не бринући о последицама које производе;
- Узимао је и паре на руке;
- Шалету су пословично мањкали новци;
- Тврдио је да су му готово сви дужни;
- Шаца изузетно цени и има големе речи хвале за Брегу;
- Горан се прилично „искупио“ тиме што је био најиздашнији дародавац за градњу Царевог споменика.

Тако Шабан Бајрамовић, а како Горан Бреговић? Он никада, баш никада, није изрекао нити једну лошу реч о Цару! Напротив, у бројним

разговорима наилазимо једино на читав регистар повољних изричаја: од похвала,[45] преко високих оцена,[46] до признавања да је Шаби његов музички херој (сл. 12) кога упоређује с Френком Синатром (Sinatra):

> *Tales and songs*, да. Жао ми је што нисам са Шабаном почео да радим раније. Тражио сам га у току рата и нисам могао да га нађем. Четири године га нисам могао наћи, сви су га тражили. И онда случајно одем у једну кафану у Бечу, кад он у Бечу свира оне шушке и пјева. Кафана празна... „Па“, рекох, „Шабане, тражим те.“ Каже: „Не вриједи, имам превише дјеце, боље ми је да не идем кући.“ Посљедне двије-три нове пјесме које је снимио снимио је на том албуму, то су посљедне двије-три нове пјесме које је снимио, јер је имао неки мождани удар и тешко је памтио. Моја ћерка га је корепетирала за снимање те плоче, имала је тада пет-шест година, а онда јој је он написао пјесму „Ема са два пиштоља“. Жао ми је што нисам могао више, јер збиља, имао је већ оштећен мозак и тешко је памтио. *Ипак ми је драго да смо се дотакли. То је... знаш, то су ријетке појаве... Ако има тамо (гледа горе) нешто, он је сад тамо с тих неколико ријетких, са Френком Синатром, и њих још неколико, и сједи с њима и цуга... Нема пуно њих који су имали тај однос темперамента, гласа, лудила, талента... Нажалост, то је доста ријетко* (Tairović, 2015b: 87–88).

НАРОДНИ ВОЈНИК
13
Интервју
Шабан Бајрамовић је мој музички херој

Слика 12: Г. Бреговић: Шабан је мој музички херој (В. Петровић, 2017)

---

[45] Они су народ који се воли на лијеп, старински начин. Те циганске породице... Када одеш код њих у кућу... Сјећам се када ме је Шабан Бајрамовић позвао у Ниш: „Дођи да једемо цигањско јагње..“ Сто пута сам јео јање, сто пута су га пекли, али само, ето, запамтио то Шабаново, циганско... (Grujić i Nikčević, 2012: 14).

[46] Радио сам са доста познатих уметника, попут Игија Попа или Сесарија Еворија, од којих бих некада давно сигурно тражио аутограм кад бих их срео на неком аеродрому. У ту класу ја стављам и Шабана Бајрамовића, Васку Елковску... (Дејановић, 2002: 13).

Цар је био само најгласнији, може бити најсировији у оптужби Бреговића. Опште је место да се он криви за све и свашта. Свестан је тога и много пута се јасно изразио да има позајмљивања у опусу, надајући се да су она креативна и да су какав-такав културни допринос. У питању је поступак који он није патентирао – метод примењиван у свим врстама музике, уметности уопште – али који мора да се раби у одређеним границама.[47] Очекивано је да га Брега одређује ноншалантно, у свом стилу, али погађа суштину:

> У историји музике, метод вам је увијек исти, од Стравинског до Бартока, од Гершвина до Ленона и Макартнија – подсвијесно дрпате из традиције ношени неким первертираним робинхудовским инстинктом. И надате се да ће од вас да краду више него што сте сами крали од других. Умјетници су клептомани. Јер, шта радите? Крадете од живота и правите некакав концентрат који није ништа што је овом свијету неопходно; али што каже Бабо у филму *Сјећаш ли се, Доли Бел*: „То ти је као со – може и без ње, али је мало бљутаво“ (Grujić i Nikčević, 2012: 11).

Бране га и други! Примера ради, ево шта вели Александар Мандић за атмосферу у којој оптужују Брегу за плагирање. Проглашавајући оптужбе глупостима и залажући се за Горанов пријем у Српску академију наука и уметности, Мандић (2012:3) сматра да, када Академија није себи учинила част и увела једног Душана Радовића или Душка Трифуновића – додао бих Александра Сашу Петровића, Емира Кустурицу и Слободана Шијана – не би требало са Бреговићем да проигра шансу: „Не треба Горану САНУ, већ Академији треба Бреговић.“ Зашто да дуљим и скрнавим Мандићев есејчић! Ево га у целини:

> Нисам ове године пажљиво пратио списак кандидата за САНУ, али имам неки чудан осећај да Горан Бреговић опет није на списку. Било би логично да се његова колегиница, најмлађи академик, потруди око

[47] Западни закони о ауторским правима су ригорозни, но ни они не могу креативно стварала- што да сведу на производњу аутомобила. Зато се дешава да се Фарел Вилијамс (Williams) и Робин Тик (Thicke) жале на пресуду којом су осуђени на голему глобу – 7,4 милиона долара – због крађе песме Марвина Геја (Gaye) „Got to Give It Up“ (1977) у својој композицији „Blurred Lines“, која им је 2013. била највећи хит (Копривица, 2016: 23); а да тужба против Роберта Планта (Plant) и Џимија Пејџа (Page), чланова легендарних „Лед цепелина“, који су потписали химну рокенрола „Stairway to Heaven“ („Степенице до раја“) и у њој, наводно, на почетку „украли“ риф из нумере „Taurus“ састава „Спирит“, коју је компоновао покојни гитариста Ренди Вулф (Volfe), буде одбачена (K. J., 2016: 16).

тог предлога. Пошто често ради у иностранству, она најбоље зна да цени колико вреди када неко свира у Карнеги холу, Опери у Сиднеју, Ројал фестивал холу у Лондону, три дана узастопце у Евери Фишер холу у Њујорку, Театру Шанзелизе или филхармонијским салама у Бирмингему, Стокхолму и Келну.

Ма колико то чудно звучало, он нема пи – ар, уопште не брине за вести о себи јер се наславнио славе у животу, одавно. Када би бринуо, сви бисмо знали да је он ове године уметнички директор, *Maestro concertatore*, фестивала у Таранту у Италији, на који дође 200.000 људи. Италијани очекују најмање 100.000 слушалаца на Брегином завршном концерту, али, шта знају Италијани шта је музика.

Да је Енглез, одавно би био *sir* као Џегер или Макартни, овако је „само" почасни доктор музике Универзитета у Шефилду, у хладној Енглеској. Ниједан уметник није овом народу пружио више дионизијских уживања од њега. Баш то и јесте највећи проблем за аполонијску интелектуалну елиту и Академију.

Ипак, треба да се зна да само он овде има орден Ватикана за духовну музику. За ДУХОВНУ музику коју је написао по наруџбини. Сетимо се како је за католички Божић 2006. у Ватикану свирао нашу, балканску музику у Евровизијском ТВ преносу за велики број земаља. Своју (ромску) верзију опере *Кармен* изводио је у Паризу месец дана из вечери у вече, пред распродатом салом. Најмање десет милиона људи, буквално у целом свету, до сада је купило карту да га слуша уживо.

Не могу да се сетим да је неко од наших уметника негде почасни грађанин. Бреговићу су ту почаст доделили: Атина, Праг, Тирана и Буенос Ајрес. Ако то није промоција нашег духа и музичких корена, онда је најбоље да Министарство културе и даље подржава безначајне, импотентне и невидљиве пројекте, па да видимо ко ће нас приметити и где ћемо стићи.

Прате га оптужбе да је плагијатор. Занимљиво је да нико од људи који живе од музике не сматра за плагијат Дворжакове *Мађарске игре*. Од чега су направљене Мокрањчеве *Руковети* или опера *Еро са оної свијета*? Нико се није још сетио да је Шопен обичан лопов који је увелико покрао пољске полонезе. Па Тајчевићеве *Балканске игре*, Бетовенове *Инспирације*; као и оно што ради мени драга Биља Крстић... Нема краја оваквом набрајању. Напротив, тешко је наћи композитора који се није служио мотивима и мелодијским линијама традиционалне музике. Када то раде други, то је племенити труд да се очува традиција; када то ради Бреговић, то је лоповлук. А ја кажем: то је позлата урађена са талентом. Прекинимо са глупостима. Ову битку је у нашој култури бриљантно добио Киш и за тај час анатомије платио изгнанством, раком на плући-

ма и животом. Кад већ Академија није себи учинила част и прихватила једног Душана Радовића или Душка Трифуновића, није добро да пропусти ову шансу за поправни.
Не треба Горану САНУ, већ Академији треба Бреговић (Мандић, 2012: 3).

Елем, колико је режисер Мандић био видовит говорећи о Бреги и САНУ, осећајући да се нешто крупно догађа с традиционалним поимањем уметности, музике и књижевности нарочито, потврђује додела Нобелове награде рок стару Бобу Дилану (Dylan). Ако је Нобелов комитет, са нешто мањим трајањем од САНУ, одустао од својих канона и осоколио се да донесе такву одлуку, те за лауреата прогласи америчку икону популарне културе, време је да и наша најуваженија научна и културна институција крене тим друмом, почне да уводи у своје редове заслужне ствараоце из позоришне, филмске и музичке области.

Кад смо већ код аутора можда најбоље песме у историји рока „Like a Rolling Stone“, поштено је закључити да новински *dossier* о Дилану,[48] тј. чланци који су се појавили у српској штампи поводом признања које му је додељено (Bazdulj, 2016: 64–66; Вукелић, 2016: 60–61; Вулићевић, 2016: 1,13; Живановић, 2016: 4–5; Журић, 2016: 5; Jovandić, 2016: 2–3; Маринковић, 2016: 56–59; Скочајић, 2016: 10; Стевановић, 2016: 6; Ćirić, 2016) – Нобелова награда за књижевност у 2016. – иде на руку Мандићевом залагању. У истом духу и Владимир Скочајић (2016: 10), *Политикин* известилац о рок култури, у фановској цртици о Бобу и Нобелу, подвлачи како је годинама предлагао: „Диланова поезија би требало да се налази у школским читанкама.“ Да, Роберт Цимерман још није увршћен у обавезно основно или средњошколско штиво, али јесте у социолошке уџбенике. Младац није упознат, не зна, да је Дилен одавно ушао у моју *Социологију forever* (Ђорђевић, 1996, 2001), у поглавље „It's only rock'n'roll“, у одељак „Три рок песника“, скупа са Џимом Морисоном и Куртом Кобејном (Cobain).

У најновијој *Целној социологији* за почетнике (Ђорђевић, 2016а), чија је сврха да многог наговори на најопштију науку о друштву, у међувремену проглашеног нобеловца истиснуо је Џон Ленон – да није мучки убијен у четрдесетој години, био би му главни такмац код шведске Академије – а фронтмена Нирване расни поета Бранимир Џони Штулић, алфа и омега аграмске Азре. Како сад, буди паметан, протумачити чињеницу да је

[48] Нешто најлепше записано о њему: Дилан је синоним за Америку која је настајала у поезији Волта Витмана, градила се на дрскости битника и оштроумности бродвејских композитора, довитљивости мигранта и у неутаживој тузи потомака робова, остајући прикован за жилу куцавицу реке Мисисипи, за широки простор Средњег запада, за блуз и фолк који су рођени на овим просторима (Стевановић, 2016: 6).

нобеловац у тинејџерству узео име значајног британског песника Дилана Томаса [Thomas], док је Џони превео Хомерову Илијаду и низ старогрчких класика? Да ли је то инцидент?

~

Горан Бреговић се, свестан своје знатности у светском музичком простору, без зазора „бранио“ од омаловажавања. Тако, одговарајући на питање да његову „крађу“ публика у Милану и Паризу боље прихвата и више цени него у Београду или Скопљу, или да репетитивно узима елементе који би могли да штете Ромима, те да је, намерно или не, створио читаву индустрију трубачких састава који за границом праве свој бизнис, одговара:

> Ма, то је... Ја имам велику и дугачку каријеру коју је тешко свести на такву будалаштину. Али данас кад би ме питао на шта бих збиља могао бити поносан... Али вјеруј ми, најпоштеније, на шта бих ја могао бити вечерас поносан то је да знам да ће... Сутра је субота, сутра ће стотине неких циганских оркестара изаћи по бакшиш, и добијаће бакшиш од онога што сам ја написао. То је можда ствар на коју сам највише поносан, то да ће нека дјеца намазати на хљеб од тога што сам ја написао. А ово: ја сам, знате, нисам, па знате није он, он је узео одавде... мислим, ко ће се бавити тим будалаштинама (Tairović, 2015b: 85).

> Ах, да... Зашто су једино Цигани модерни? Зато што морају да преживе и прехране дјецу од те музике која је један еклектични џумбус у коме је све могуће, као у неком сатарашу, и турска мелодија на шпанску хармонију са арапским ритмом... све! И ова је плоча[49] заправо здравица њиховом таленту, здравица том необјашњивом таленту, том дару који се не може имитирати... Понекад, ако нисте Циганин, можете имати проблема јер је њихов систем вриједности мало компликованији, није га лако разумјети (Grujić i Nikčević, 2012: 14).

> А ромски... кад боље погледаш, једина модерна музика на овим просторима заправо је циганска: све остало, укључујући и већину Бијелог дугмета, звучи данас провинцијално. Објективно, када погледате унатраг, видјећете да у нашој музици, изузев онога што је било ослоњено на фолклор, и нема богзна шта. Све смрди на исто – на провинцију (Grujić i Nikčević, 2012: 13).

---

[49] Мисли на плочу *Шампањац*.

Ко зна зашто, али Брегине колеге и музички критичари нису се баш претргли у скрупулозној анализи његовог опуса и у залагању да му се призна да „(је) на музичкој планети он највећа вредност са простора некадашње Југославије“ – како га је окарактерисала новинарка *НИН*-а Рада Станковић.[50] Међу онима који су то ипак учинили на веома коректан начин издвајају се Ђорђе Матић и Јован Маљоковић:

Најпре Ђорђе Матић:

> Сасвим насупрот, или можда баш захваљујући протеклом несретном времену, значајан дио балканског музичког корпуса на западу Европе је већ неколико година оно што, најчешће кроза зубе, зовемо *brandom* – називом који одмах асоцира на одређени производ. Да се то могло уопће догодити заслужан је најприје интернационални пробитак Горана Бреговића. Он је без сумње, прво преко музике за филмове Емира Кустурице, а касније самостално – градећи из ничега „инфраструктуру“ и подижући стандарде – највише придонио представљању и етаблирању балканског, али посредно и ромског звуковља на Западу. Колико год се та чињеница многима не допадала, Бреговић је засигурно тај који је, да тако кажемо, углавио ногу у врата западних позорница – таман их довољно одшкринувши да кроз њих појуре гомиле других музичара, најразличитијих позадина, вјештина и амбиција (Матић, 2005).

А затим Јован Маљоковић:

> Горан Бреговић је сигурно највише прославио српску трубу. Замислите када у Риму или Лондону педесет хиљада људи слуша српску трубу. Велику улогу је одиграо и Емир Кустурица, да није било његових филмова, не би било те музике која је на велика звона одјекнула у свету. То не може обичан човек да уради, волим да се нашалим и кажем да Бреговић има неку антену којом је повезан с небеским силама. Данас је у Њујорку прва лига џез музичара заљубљена у балканску музику и сви у њој траже инспирацију. Пре нас бум су направили Мађари са народном музиком, па Кубанци, Румуни, о Русима да не говоримо. Дошла је на ред наша балканска музика која је и данас атракција, оно што гура људе и преноси енергију на тај силан народ (Mitrović, 2016b: 26).

---

[50] Што се на неки начин потврдило и чињеницом да га је „Ер Србија“ почаствовала и, као шестом од великана (Новак Ђоковић, Владе Дивац, Мики Манојловић, Дејан Станковић, Никола Тесла), по њему назвала један авион из своје флоте (сл. 13).

Слика 13: Брега испред авиона с његовим именом (*Народне новине*, 29. март 2017)

~

Горан Бреговић, баш тако, није професионални фолирант, али није ли и Шабан Бајрамовић – мало-малчице-малецно – можда био у праву? Тако то бива кад се сусретну и преплету две јаке музичке личности: Цар Шабан и „академик“ Горан!

ШАБИ И „ОНАЈ“ ШТО РАДИ „ОНАЈ“ ФЕСТИВАЛ

’Онај’ што ради ’онај’ фестивал.
Шабан Бајрамовић

Урбано до врхунства.
Миша Блам

„Онај“ што ради „онај“ фестивал јесте Иван Благојевић, иницијатор, оснивач и „недемократски изабрани“ директор Нишвил џез фестивала. Тешко је установити, као што је и случај с чудесима, које је поголемо: сâм Благојевић или Нишвил џез фестивал?

У вароши на обалама Наисе било је џеза и пре Благојевића: састав „Џоли бојс“ свирао је џез у нишкобањском хотелу „Унион“, 1934. (касније чак и у дубровачком хотелу „Аргентина“), а онда предуга пауза до 70-их и 80-их и појаве Братислава Бате Анастасијевића, удружења џез клуба „Naissus“ и џез фестивала „Naissus“, који је одавно угашен.[51]

Да се зна, Иван није први проносилац џеза у Нишу ни пионир нишког џеза, пошто не барата нити једним инструментом, као што је и његова џезерска смотра друга по времену оснивања.

Нишвил. Кратко и јасно, ни име није дао своме чеду – Нишвил џез манифестацији – него га је посудио од „кума“, али се кумашин буни, отима се; можда није питан, какав је обичај, а можда није задовољан поклоном, што се и више осуђује у чаршији. „Нишвил“ је *чаробна* творба излегла испод пера Зорана Ћирића, који ју је сковао налик америчком средишту народне музике Нешвилу, за наслов приче и своје збирке приповедака (доживела два издања – 1994, 2002).[52] Зашто би се, међу другим, срдио тај убедљиво највећи нишевљански литерата: „То вам каже Магични Ћира,

---

[51] Благојевић (2015: 121–124, 155–172) опширније пише о почецима џеза у Нишу и каснијем замешатељству с Анастасијевићевом фамилијом и члановима клуба.

[52] Једини интернационални џез фестивал у Нишу носи име по наслову његове књиге приповедака Нишвил, објављене 1994. године. Такође, и једна нишка радио-станица добила је име по поменутој књизи, а као посебан куриозитет ваља поменути податак да је пре неколико година наш прослављени џез трубач Стјепко Гут снимио албум у Америци који је назвао – Нишвил. (Википедија, Зоран Ћирић, приступљено 26. августа 2016. године).

онај који је, једном давно, написао књигу прича *Нишвил* (јесте, издавач споменуте књиге ми је мазно име за фестивал али ако, заслужиће то он једног дана!). И онај књижевни случај што је створио 'нову јужњачку митологију' у Срба – а коју ће, космички спонтано, Иван Благојевић макар малкице оживети својом склоношћу ка опскурним и визионарским спектаклима" (Ćirić, 2015: 12).

Нишвил јесте кованица посебне сорте, спада у сложенице назване *сливенице*, које су згодна комбинација основа двеју речи, при чему се основе не спајају, него „укрштају" и стварају ефекат игре речи. Ранко Бугарски (2013: 72), заслужан за одређење, анализу и попис сливеница, наводи седам творбених модела, а Нишвил спада у „други модел: сливање целе прве и другог дела друге речи..." (Ниш + Нешвил).[53]

Зоран Ћирић је приповеткама укорениним у збирку *Нишвил* (сл. 14) и иним књижевним мајсторијама конституисао „нову јужњачку митологију".[54] Касније су њеном утемељењу допринели Шабан Бајрамовић, Иван Благојевић и Нишвил џез фестивал. А Давид Албахари, Богдан Тирнанић и Динко Туцаковић, међу другим, високо вреднују креативно уобличавање специфичног духа Ниша и јужне Србије.

Давид Албахари (2002) у тексту на покорици књиге *Нишвил* закључује:

С једне стране, у њој се успостављају координате митског Нишвила, тог нестварно стварног типичног града на југу Србије, у којем Ћирићеви јунаци живе „у стравичној дилеми да ли је (њихово) завичајно место град или паланка".

Богдан Тирнанић о раним радовима З. Ћирића:

Наше мудре колумнистичке главе мисле да је живети у Нишу под Милом Илићем сиже за један роман фантастике. Ни сами нису свесни колико су у праву. Зато их обавештавам да Ниш више не постоји.

---

[53] Уз ово ваља нагласити да сливеницама одређен социолошки статус, па тиме и извесне гаранције на дужи рок, даје околност да се оне последњих година, поред свог „природног станишта" (омладинског жаргона, медија, рекламе и политичког дискурса), брзо умножавају и у „елитним" доменима – називима установа, музичких састава, фестивала, изложби и других јавних манифестација, те у насловима књижевних дела. Наиме, сливенице у овим контекстима дефинитивно излазе из анонимности, тако што их у називе својих пројеката и наслова својих књига, потписаних именом и презименом, извлаче и поједини уметници и писци (Bugarski, 2013: 92).

[54] [1] Примерице, Јан Долежал (Doležal), састављач збирке *Тајна нестаних ренцера* и преводилац Зоранових прича на чешки, бирао их је по месту збивања – „нишвилској средини" – јер Нишвил представља заштитни знак Ћирићеве књижевности (В., М, 2016: 12).

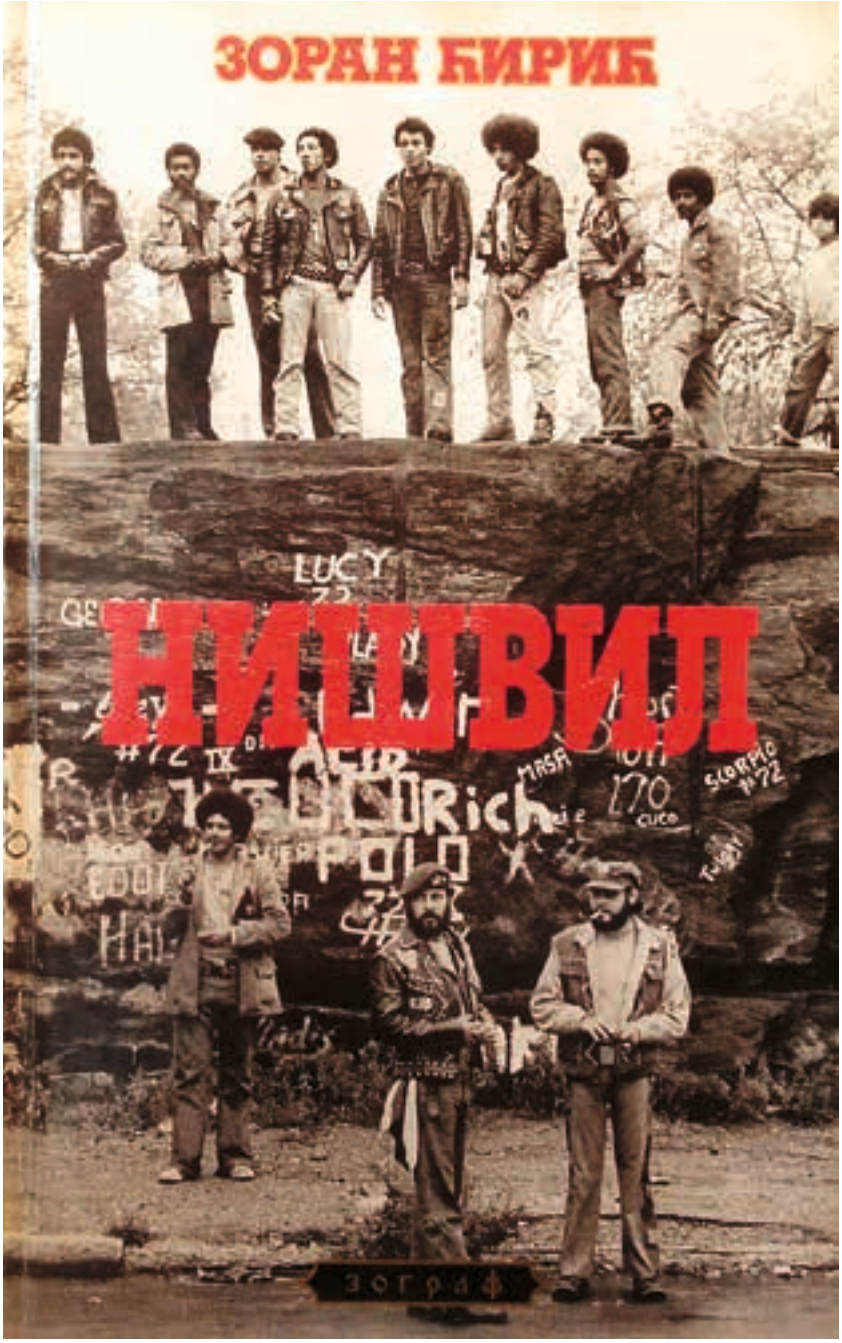

Слика 14: *Нишвил* – збирка приповедака З. Ћирића (В. Петровић, 2017)

На месту где се некада тај град налазио изникао је Нишвил, митски простор Универзалне Паланке, велики полис турбо-фолк утопије о коме у својим књигама (*Нишвил*, *Калибар 23 за специјалисту*) пише Зоран Ћирић, једна од најособенијих личности новије српске прозе, човек који је на време – захваљујући Пекинпоу, али и Милу Илићу – схватио да је аутсајдерство (наша) судбина. Није у таквом осећању усамљен: Ниш (односно Нишвил) постаје колевка једног новог креативног сензибилитета који – ако буде среће – може докрајчити ову несношљиво предугу агонију српског десетерачког романтизма (*Политика*, 9. децембра 1995).

Динко Туцаковић поводом *Нишвила* тврди:

Нишвил је, дословно, песница у главу српском литерарном естаблишменту, полудирект са југа Србије из којег су долазили најславнији домаћи боксери. И као што је Борис Вијан исмевао лицемерност послератне Француске и високопарне егзистенцијалисте, чија се дубина завршава у шољици еспреса, Зоран Ћирић упорно својом прозом – раније и поезијом – позива на побуну против квазиурбаних београдских литерарних и културних стандарда, проглашавајући свој Ниш (Наис) Н(е)ишвилом у којем Шабан Бајрамовић лако постаје Џејмс Браун, а јужна пруга дом праве јужњачке утехе (*Борба*, 28. јула 1994).

Нишвил џез фестивал. Претходница фестивалу био је Нишвил радио. Прославио се врло квалитетним избором музике којом су маневрисали прави знанци. Мени се највише дојмило усмеравање социолога Слободана Стојановића (Чаки, Боби, Ћаско), неспорно најупућенијег Нишличета у музику петог, шестог и седмог десетлећа минулог столећа. Никако успутно не спомињем како ми је као средњошколцу, а ишли смо у „Гробарску“ гимназију, дан-дањи веома цењену школу „Светозар Марковић“, успео да „ували“ синглицу вокално-инструменталног састава „Крим“ (Cream) – Ерик Клептон (Clapton), Џек Брус (Bruce) и Џинџер Бејкер (Baker) – с насловном композицијом „White Room“ коју је сваки тинејџер, хвали ли се пред девојчицама да је љубитељ рокенрола, морао да поседује 1968. године. Да је тада неко, па био то и Чаки/Боби/Ћаско, предвиђао како ћемо у Нишу, после толико времена – 45 лета, срести једног од тројице рок великана, прогласио бих га шунтавим. А деси се очаравајућа ноћ 2013, вратих се у раномладићке дане Бејкеровим посредством (Нишвила и Шабија), јер му је на Тврђави уручена награда Гран-при „Шабан Бајрамовић“

Слика 15: Реклама Нишвил џез фестивал у Нишкој тврђави (Јужне вести, 2016)

за спајање џеза и иних стилова.[55] Њу му предаде отправник послова британске амбасаде у Србији Дејвид Макферланд (McFarland) уз образложење: „Шабан Бајрамовић је највећа музичка звезда са ових простора, магазин *Тајм* уврстио га је у 10 најбољих, који је успевао да споји различите стилове и зато награда која носи његово име одлази у руке човеку који је заслужан за фузију класичног џеза, џез-рока и афричке музике у оригиналне композиције, у руке Џинџера Бејкера.“[56] Царево одличје краљу бубњара и бубњева.

Нишвил џез фестивал је формиран 1995. године (сл. 15).[57] Догурао је докле је догурао захваљујући упорности Ивана Благојевића. Новинарка Мирјана Митровић надева му надимак *Џезохиста,* који би требало – како то свагда бива с додацима – да се прилепи уз име и трајно га обележи. И без шале, да се не деси да му се изгуби идентитет и буде (не)препознатљив по оном Шабијевом изричају у горенаведеном у мотоу. А Магични Ћира га забиберује:

---

[55] Гостовао на Нишвилу са групом „Џез конфјужн“ (Jazz Confusion).

[56] РТС, субота, 17. август 2013, 07: 53.

[57] Историјат смотре се може сагледати и кроз уметничке снимке Душана Митића Цара, које је тај водећи нишки фотограф сабрао и похранио у књизи *Царски рез* (2016).

> Неко ко је организовао (акција размера војних маневара у околини „Бондстила“!) једини концерт „краља соула“, Соломана Барка, који је икада одржан у овој вечно транзиционој, самоуправно шизофреној држави – можда заслужује орден, медаљу и колајну. Али, ако тај исти мегаломан убеди „циганског цара и српског краља“ Шабана Бајрамовића да прекине своју бескрајну партију барбута и наступи на џез фестивалу (!?) – е, такав је зрео или за Топоницу или за истурено одељење у Забели (Ćirić, 2015: 11).

Фестивал је, у строгом музичком смислу, допринео ширењу и спајању музичких праваца и жанрова. Допринео је општој култури Србије – „Култура је можда скупа, али некултура је најскупља“ (Миша Блам). Постао је заштитни знак централног града југоисточне Србије[58] и на делу остварио деметрополизацију, што је џезохолик одавно апсолвирао:

> Не можемо очекивати да се сви који вапе за културом одселе за Београд јер ће тамо имати бољу понуду. Онда ћемо имати испражњен југ Србије у целини, а то није решење. Децентрализација је нормална ствар, Европа ће то тражити (Mitrović, 2016a: 27).

Премда круже и неодмерене изјаве у истицању његовог значаја,[59] Нишвил је препознат на европском нивоу: у бриселском часопису *New Europe*, још 2011, фестивал је означен као „европско лице Србије“, док га је ту скоро *Гардијан* уврстио у топ 10 европских џез фестивала (сл. 16). Наравно да Србија не би била то што јесте у културној области да не вуче тако парадоксалне потезе попут оног из 2016. – Нишвил је тек на 38. месту српских фестивала по рангирању Министарства културе. Можда незаслужено уписујем негативну оцену 5 (петицу) у уписницу Војислава Пантића, који је и сâм професор Математичке гимназије у престоној вароши, што је мање битно, и дугогодишњи музички критичар џеза у суботњој *Политици*, што је далеко значајније. Јер, будимо реални, то што он напише о конкретном џезерском издању и извести о одиграном џез фестивалу и те како има утицаја на понашање јавних учесника: министара и државних секретара у српској Влади, градских кметова и њихових секретара за културу, власника и менаџера фирми, интелектуалне елите и заљубљеника у џез међу

---

[58] Блам сматра да би град на обалама Нишаве „требало да учини изузетан напор да, малтене, на сваком ћошку гаји бар по једног уличног свирача“.

[59] Живко Ивковић, аналитичар модерне музике, мало претерује у хваљењу Нишвила: Својевремено сам негде прочитао да, ако је игде постојао рај, тај рај је постојао у СФРЈ, у овом нишком случају, то би се могло подвести под: „Ако игде постоји jazz eden, то је, ван сваке сумње Nišville!“ (2016: 140).

Слика 16: Ал Ди Меола (Di Meola) на Нишвилу 2016. (В. Петровић, 2016)

интелигенцијом, обичних читача и потрошача носача звука, џезерских јуноша и верних посетилаца манифестација џеза широм земље. Није јасно зашто га нема сваке године на Нишвилу, како то да стиже да пропрати већину познатих европских смотри, а заобилази ову на јужној прузи, па тако изостаје и цртица о њој у престижном додатку „Култура–уметност–наука“. Да ли би тако било када би се Нишвил преселио у Беошвилски Белвил?

Тренутак је да се малчице прозбори о културној улози џеза, с обзиром на то да је, како запажа Јован Маљоковић:

> Нишвил успео да привуче критичну масу, то није обичан фестивал и заслужује поштовање. Тамо се свира џез од јутра до мрака, позитивно сам био изненађен када сам видео и колико је младих укључено у ту причу. Наравно, сваки џез фестивал кубури с парама... (Mitrović, 2016b: 26)

Грубо, џез као социокултурна чињеница, и у пионирско доба,[60] а камоли у другој половини 20. века, био је замајац хоризонталне и вертикалне друштвене покретљивости протагониста као индивидуалних и групних

[60] Краћи историјат џеза у Срба кроз ликове пионира џеза налазимо у књизи Светолика Јаковљевића *Бекстеју сусрети у џезу* (2010), а о џезу у свету у публикацији *Век џеза* (Radovanović i Dinić, 1994).

Слика 17: Џезохиста хода по џезу
(В. Петровић, 2017)

учесника, што је у крајњем допринело и да се читав етнички слој црнаца, сада Афроамериканаца, еманципује економски и културно – напредује на социјалној лествици и квалитетније се интегрише у бело протестантско америчко друштво.[61] У нашим приликама џез је одиграо улогу културног, боље музичког еманципанта. Ту функцију је задржао до данас и у том правцу треба ценити велики допринос џезерских смотри. А Нишвил џез фестивал је засигурно перјаница међу њима.

Како да не, Нишвил се поноси да је на десетину хиљада омладинаца образовао и привео уметности џеза, омогућио им да сретну истакнуте џезере и доживе врхунски ужитак. Филип Ларкин (Larkin) можда је најдиректније погодио како љубитељи џеза доживљавају џезисте:

> И, данас, џезер је онај којег млади сматрају истинским уметником, онај који презире светску славу, чак и комфор, онај који је осуђен као покућар емоционалне искварености (Larkin, 1993: 7).

Какве су Цареве везе с Нишвилом? Одакле Шабан Бајрамовић на Нишвил џез фестивалу? – питају се многи. Социолог би закључио да су, како је и у иним случајевима, поред суштинских разлога, овде су то музички, утицали и извањски, који могу да буду чисто субјективни – фасцинација, и социјалнокомуникативни. Тако Живко Ивковић (2016: 129) у рецензији Благојевићеве књиге *Ход по џезу* устврђује истину да је он „на известан начин и фасциниран циганским начином живљења, а разлог треба потражити у повременом и каквом-таквом али дружењу и окружењу с том популацијом, те не чуди његова наклоност лику (и делу) Бајрамовића“ (сл. 17).

---

[61] То је показало и изучавање социолога Веселина Митровића (2012) изложено у монографији *Џез као социо-културна импровизација.*

Ако је још 80-их Шале снимио неке албуме који су имали „џезиране“ аранжмане, свој први наступ са џез музичарима имао је управо на 14. Нишвил фестивалу – 1997. године. Тада су га пратили познати бугарски пијаниста Васил Пармаков и наш контрабасиста Миша Блам, иначе врло везан за нишку џезерску смотру. Џезохиста, који је једва приволео Цара, где би другде него у неком од задимљених нишевљанских бирцуза, да учествује на његовом фестивалу, записује:

> Данима смо се договарали око термина увежбавања наступа, а онда је Шабан, пред сам почетак пробе (на дан почетка фестивала) затражио аванс хонорара, добио га и – нестао. Појавио се тек на техничкој проби, свеже офарбан и широког осмеха. Уз кратки договор, све је „легло“ и јужњачки „gypsy jazz“ је потекао нишком салом Дома Војске Југославије. Остатак хонорара је завршио у варљивој срећи барбута у локалној коцкарници (Благојевић, 2005: 19).

Џезохоличар, као успешан менаџер у култури и с искуством на стотине уговора потписаних с музичарима из белог света, тамо где су ауторска права светиња, на време је од Цара обезбедио права да може користити његов лик и дело у оквиру Нишвила.

Велико чудо 2005. приредио је Нишвил спајајући Теодосијевску и Бајрамовића, Царицу и Цара, и то први и последњи пут (сл. 18). Просто је непојмљиво да они пре и после тога нису наступали у пару, мада су често певали на истим приредбама. Уз напомену да учесници нису међу живима, тешко је с ове временске удаљености докучити разлоге зашто су изостајали дуети. Високорангирани уметници, далеко најбољи у своме племену, светски знани, без међусобног анимозитета и гордљивости, који су се обострано колико-толико уважавали – а само једном дуо! Нису ли томе кумовали менаџери и продуценти, чија се улога не исцрпљује само у згртању пара, него и у прављењу музичке историје?

У Нишу је 2012, опет захваљујући неуморном господину Благојевићу, покренут фестивал посвећен Шабану Бајрамовићу као увертира Нишвила, који ће се одвијати у амфитеатру на Нишавском кеју, који надвисује баш Царев споменик. За ту годину су били предвиђени наступи Есме Рецепове и ансамбла „Теодосијевски“, Лоло Мајер квартета (Холандија), Александре Кења квартета (Бразил), Оркестра Бобана и Марка Марковића, као и трибјут бенда „Шабан Бајрамовић“. Како је известила *Политика*, покретач је амбициозно кренуо:

Слика 18: Царица и Цар на Нишвилу (Д. Митић Цар, 2005)

YAMAHA

> Организатор је за наредну 2013. био планирао да фестивал траје три дана уз учешће 12 састава, као и да има пратеће манифестације – изложбе и музичке радионице – као специфичан вид едукације и интеграције ученика и студената ромске националности (Аноним, 2012б: 17).

Део планираног није испуњен до данас, понајпре због тога што је изостала издашнија помоћ Ниша и Републике, па се замишљено свело на *River stage* – Програм „Пријатељи Шабану“ (више о томе у поглављу „Шабанове залихе славе“).

Цар се још на Голом отоку срео с рудиментарним џезом. Но његов развој до „неке врсте балканског циганског џеза који спаја трепереће вијугање хармонике, виолине и гитаре са кларинетским и трубачким арабескама“ – како је то први и тачно дефинисао Џон Ласк (Lusk), критичар *Индипендента*, у рецензији албума *Šaban Bajramovic, A Gypsy Legend*, био је мукотрпнији у упоређењу с другим извођачима. Примерице, Јилдиз Ибрахимова (İbrahimova), турска музичка звезда, „женски Боби Мекферин“, почела је да пева ромску музику у позним годинама као већ позната џез уметница. То је сасвим другојачији ток каријере од Цареве:

> Шабан је пак прошао обрнут пут до статуса џез, блуз и соул певача, шпартајући балканским крчмама и свадбама самоуправног социјализма (Blagojević, 2015: 53).

Обашка записујем да је „онај“ што ради „онај“ фестивал направио крупан пропуст у вези с Царем, згрешио што није на време, када је Шале био у пуној снази, отпочео да спрема и снима његову џез плочу. А на располагању су му биле погодности: добро је познавао Шабија, овај га је уважавао, лако би га довео „у ред“, има свој џез фестивал, грдни џезери су му пријатељи, нашло би се нешто новца и са стране... Поготово што је дошла препорука од Емира Кустурице, који има слуха за културне пројекте. Шта сад вреди што Благојевић осветљава неке моменте:

> Кустурица је видео на РТС-у Шабанов фестивалски џез наступ, и поздравио нас сугестијом да обавезно издамо такав це-де. У Нишвил радију убрзо се окупила група џез музичара (на челу са Драгомиром Миленковићем Јогом) која је требало да са Шабаном увежба метеријал за први српски це-де ромског џеза. Међутим, Шабан је био врло недисциплинован и својеглав („Дечко, јел знаш ти да свираш? Па, ако знаш, онда свирај, а не причај о ноте“), а онда су кренули и први проблеми са срцем. Ништа од це-деа (Blagojević, 2015: 21).

Може једино да се нагађа колика пажња би се придала циганском џез албуму Шабана Бајрамовића!

Шабан и Соломон Барк – Цар и краљ. Награда Nišville Grand Prix „Šaban Bajramović“ за фузију џеза са другим правцима додељује се од 2006. године (табела 1).

Награда
Nišville Grand Prix „Šaban Bajramović“
Нишвил Гран При „Шабан Бајрамовић“

Година	Лауреат	Уручилац
2006. (нулта)	Шабан Бајрамовић	Микан Стојадиновић (сл. 21)
2006.	Incognito	Шабан Бајрамовић
2007.	Larry Coryell	Душан Миленковић[1]
2008.	Brand New Heavies	Миодраг Динић[2]
2009.	Candy Dulfer	Миодраг Динић
2010.	Solomon Burke	Зоран Ћирић и Конрад Тарнер[3]
2011.	Sly Dunbar & Robbie Shakespeare	Срђан и Саша Тренчић[4]
2012.	Osibisa	Дејан Стојиљковић
2013.	Ginger Baker	Дејвид Макферланд[5]
2014.	The Original Blues Brothers Band	Рајан Роуландс[6]
2015.	Sun Ra Arkestra	Маријан Цветковић[7]
2016.	Al Di Meola	Дејан Илијић[8]

1. Тог лета најбољи полазник Нишвил воркшопа – и то према оцени самог Лерија Кориела (Coryell); после тога сарадник Нишвила, а сада докторант филозофије и сарадник Филозофског факултета Универзитета у Нишу. **2.** Изасланик компаније „Филип Морис“. **3.** Саветник за односе са јавношћу Амбасаде САД. **4.** Тренчтаун брадерс (Trenchtown Brothers) – нишки диск-џокеји и промотери реге музике. **5.** Отправник послова Амбасаде Уједињеног Краљевства. **6.** Саветник за односе са јавношћу Амбасаде САД. **7.** Вођа тима фестивалских волонтера. **8.** Челник нишевљанског састава Ејот (Eyot).

Пре ње, поштујући џезера Братислава Бату Анастасијевића, једног од оснивача ранијег џез фестивала „Naissus“, уручивала се награда с његовим именом. И то су махом чинила његова деца. Када је „недемократски“ власник[62] Нишвила одлучио да се уведе и Шабанова награда, десило се нешто што је испод цивилизацијског прага, односно расистичка реакција Батине фамилије:

> Тада су кренуле примедбе породице да је за њих понижење што је име њиховог оца у друштву „једног Шабана“ (Blagojević, 2015: 166).

[62] Џезохиста је на време заштитио марку Nišville у Заводу за интелектуалну својину.

Слика 21: Микан Стојадиновић уручује Цару царско одличје (Д. Митић Цар, 2006)

Лицемерни Анастасијевићеви потомци су и даље, још које лето, предавали награду, али су стигли и да пријаве Ивана државним органима за тобожње малверзације, због чега се он једва спасио затвора. Наравно да је укинут спомен на оца им и са њима раскинута свака сарадња.

Шта нам казује списак награђених? Листа је импресивна јер се на њој налазе такве музичке величине којих се не би стидео ни много старији фестивал од Нишвила. Ту су, међу осталима, Лери Кориел, Цинцер Бејкер, Ал Ди Меола (Di Meola) и Канди Далфер (Dulfer). (Њу, „фанки слаткиша“, врло популарну холандску џез саксофонисткињу и кантауторку, која је музицирала и с Дејвом Стјуартом [Dave Stewart] из Јуритмикса [Eurythmics], Ваном Морисоном [Morrison], негдашњим фронтменом састава Дем [Them] и групом Пинк Флојд [Pink Floyd], Благојевић је летос кандидовао градској Комисији Ниша за именовања с предлогом да јој се додели звање почасни грађанин Ниша.) Тачно, сви славодобитници скроз-наскроз оправдавају суштину награде Nišville Grand Prix „Šaban Bajramović“, јесу фузионисали џез са својим базичним музичким усмерењем. Као што је сâм Шале ненадмашно пловио разним музичким жанровима и преплитао их.

Неспорно је да се од награђених Соломон Барк (Burke) издваја музичким значајем. Том Вејтс држи Соломона за „архитекту америчке музике“, а остали су га проглашавали краљем соула. За Ивана Благојевића краљеви су још Џејмс Браун (Brown), Ајк Тарнер [Turner] и Шабан Бајрамовић – већ мртви, када их је инаугурисао 2010. године. С друге стране, Магични Ћира упечатљиво, у заразној колумни „29 разлога зашто волим Џејмса Брауна“ (2016), опет уздиже Цара занимљивим поређењем с легендом соул звука и као дванаести разлог љубави према Брауну наводи то „што се облачи као Шабан Бајрамовић из времена када је Брат Шабан радио као таљигар а викендом певао у Хотелу ’Парк’“.

Соломон Барк је певао на Нишвилу 12. августа 2010. године:

> Његов наступ је био најблиставији тренутак у целокупној историји Нишвила, али и најтежи задатак фестивала у сваком погледу... (Blagojević, 2015: 139).

Директор Нишвила даље износи интересантне детаље о боравку Барка у Нишу, као на пример:

> Нешто касније, Соломон Барк у својој резиденцији прима градоначелника, уместо обрнуто, и минимални број новинара. Док седам поред њега, схватам колико је виши и шири од градоначелника и мене. Или је за то крив краљевски трон. Шармантан, у сјајном оделу, ипак дозвољава новинарима да постављају питања о сличности са Шабаном (Blagojević, 2015: 136).

Џезохолик на истом месту бележи заиста митски догађај, којим се донекле „искупљује“ творцу сливенице „Нишвил“:

> Магични Ћира је испунио свој давни сан из времена када је био први уредник Радија Нишвил – и лично уручио Соломону Nišville Grand Prix – статуу Шабана Бајрамовића.

Нажалост, Барк умире 10. октобра 2010, само два месеца после концерта у „Naissusu“.

„Недемократски председник“ не би био титулисан са џезохоличар, да не поседује кликер за истинско време, место и догађај, па тако и за скромну, а симболички значајну, поставку постера Цара и краља. Изложба „Шабан Бајрамовић и Соломон Барк“, у ствари два њихова голема фотоса, постављена у реновираном Официрском дому, августа 2016, трајала је

за време Нишвил џез фестивала и била солидно посећена (сл. 20).[63] Тако су се, сем на ономе свету, две певачке величине својеврсно испрепреле: Шаби држи самога себе, тј. статуету која се додељује добитницима признања „Nišville Grand Prix – статуа Шабана Бајрамовића“, а краљ је пригрлио Цара. Штета, жалимо што се нису на живо срели и један другоме отпевушили бар по рефрен.

Слика 20: Цар и краљ – Шаби и Барк (В. Петровић, 2016)

~

Семјуел Чартерс (Čarters), описујући судбину двојице пионира блуза Биг Џоа Вилијамса (Williams) и Џејдија Шорта (Short) указује на то да су они постали, као црнци, видљиви људи за беле Американце и својом музиком припомогли да се то деси осталим Афроамериканцима:

[63] Одговарајућа нишка културна институција је дужна да што пре поради на прикупљању Цареве материјалне заоставштине. Зет Љубиша Јовановић, допутовавши из Данске да би присуствовао свечаном откривању споменка, вратио је у Ниш и неколико Бајрамовићевих омиљених ствари: Према договору од зимус, ја сам донео све најважније ствари покојног Шабана – његову гитару, познате црно-беле ципеле и бело одело са црном кошуљом, плус још два одела... Донео сам и његову табакеру за цигарете, златну плочу коју је добио у Љубљани од Радиотелевизије и много шта другог јер смо прихватили захтев да се организује нека мања изложбена поставка током одржавања џез фестивала и поводом откривања споменика (Тодоровић, 2010а: 20). То би могао да буде нуклеус за будућу спомен-собу.

Немогуће је да се не стекне известан нејасни утисак о животу који су водили. Они су видљиви људи. Није довољно да се каже да је завештање које су нам оставили непосредност језика и постојана искреност осећања у име онога о чему су певали. Најважније завештање ове двојице тврдокорних, истрошених људи – и других уметника блуза налик њима – јесте то што су нас приморали да их **видимо**; а за црног човека у Америци, то се показало као једно од најтежих искушења кроз која је досад морао да прође (Čarters, без г. издања, 13).

Као да је имао на уму и Шабана Бајрамовића! Зар његов живот и каријера не потврђују Чартерсову поставку о „видљивости“? И они који су га познавали и пријатељивали с њим, и они који су га упознавали преко музике, медија и у кафани, стекли су „нејасни утисак“ о животу који је водио. Нисам срео нити једнога који тврди да је проникао у срж Шалетове личности, за већину је понеки детаљ остао недокучив...

А он као такав, за добронамерне – велики музичар, за злонамерне – просечан кафански *певац*, допринео је као нико из рода му да Роми буду видљиви у земљи и у иностранству, у читавом свету, да најзад буду обележени као народ који може изнедрити врхунске културне вредности.

Шале на мрзлици забавља Нишлије (Д. Митић Цар, 1998)

ШАБАН МЕЂУ СТО ВЕЛИЧАНСТВЕНИХ – АЛИ И МЕЂУ ДЕСЕТ!

Сећања. И ништа више.
Г. Кабрера Инфанте

Онолика беда, а онолико духа.
Осман Балић

У људској је природи да све око себе цени и вреднује, хијерархизује и сачињава низове изабраног. Сетимо се, тек смо проходали и прозборили које слово, а старији су нас пропитивали кога више волимо: баку или деку, мајку или татка („Свагда неправедно одговарао: деду и оца!“); у вртићу је требало набројати најбоље другаре и, настаје проблем, другарице („Зашто се дечица снебивају да спомену други пол?“), док смо се у основношколском периоду већ на основу скученог искуства рационалније одређивали према свему ономе што нас окружује („Сви у сокачету и разреду навијају за Партизана, а ја морам за Звезду јер је оцо несношљиви звездаш.“). У тинејџерском добу, када су нас морили љубавни јади, несугласице почињу око музичких идола; барем у моје време препирало се око тога ко је бољи певач, састав или соло гитариста („Брат ми фаворизује Ђорђа Марјановића, Ролингстоунсе и Џефа Бека [Beck], ја обожавам Арсена Дедића, Битлсе и Ерика Клептона.“)

А онда проценитељску улогу преузимају новине и недељници, специјализоване радио и телевизијске емисије, портали и друштвене мреже, агенције и критичари, издавачке куће и академици... Час по час бомбардује се јавност разноликим регистрима врхунских десет, педесет или сто: српских лопташа,[64] филмова[65] или знаменитих жена;[66] у васељени поп композиција,

---

[64] Једном је на челу Белопаланчанин Рајко Митић, други пут Убљанин Драган Џајић, у трећем случају Нишличе Драган Стојковић Пикси. Нема ни од корова Штипљанина Драгослава Шекуларца – „мог“ Шекија.

[65] Коло води *Ко то тамо пева* (1980) Слободана Шијана.

[66] Консултовати књигу Неде Тодоровић и Раде Станковић *Изузетне жене Србије XX и XXI века* (2016).

албума или утицајних личности,[67] одевених мушкараца, морских увала или кафана,[68] и тако редом. Без обзира на понекад бесмислене топ-листе, као и учено упозорење Умберта Ека (Eco) да је то залудна работа, процењивање је, примера ради у књижевности, неизбежно – јер како одлучити која дела да се сврстају у избор „Десет векова српске књижевности“ у издању Матице српске – док у иним областима, попут популарне културе, више служи као усмеравач, рекламни потез и оруђе којим се ћари. – Зар би се без тога последња Аделина (Adele) плоча *25* толико „непристојно“ дуго задржала на врху по продаји и заради у 2015. години?

Тек-тек изгледа да је живот ништаван без листова и пописа, бестселера и прегледа на Јутјубу,[69] одличја, похвала и награда, па су зато ретке зверке човечији створови који не јуре за Ендијевих „петнаест минута славе“.[70]

Ја нисам музички критичар. Мада сматрам да могу да оценим шта је квалитетна композиција и добар албум, дакако само на основу осећаја – не и уз примену објективнијих критеријума – не смем себи допустити да самостално вреднујем престижне певаче и саставе, па још да их смештам на разне листе. Стога нека ми читаоци не замере што ћу се у Шабијевом случају претерано позивати на туђа процењивања. Неће бити да је тек пуки случај то што су о Бајрамовићу похвално писали наши и страни писци, новинари и музички критичари!?

Има музиканата, одиста ретки су, који се не узбуђују због оцена и процена, рецензија и топ-листа. Од таквог соја је био, свега ми, Бајрамовић – и то му служи на част. Није брао бригу за „голему сцену“ и „светлости позорнице“, гостовања на радио таласима и у ТВ програмима, чак се немарно односио према публицитету и новинџијској фели, који пут и не схватавши значај и улогу средстава за масовно преношење порука у каријери естрадлија. Журналисти су са њим муку мучили, али га и волели и поштовали, никада га не одбацујући заувек.[71]

---

[67] Бирамо између Алберта Ајнштајна и Ноама Чомског (Chomsky).

[68] Том пориву и сâм нисам оделео; одатле мој списак хиљаду величанствених назива кафана у научном раду „Кафански именослов“ (Богдановић и Ђорђевић, 2016: 136–157). Док му симпатично одолева глумац Богдан Диклић: Не подвлачим ништа док год дишем. А Богу хвала дишем и ходам. Нисам пословођа неке продавнице да правим попис. Не затварам продавницу, ни не размишљам о томе.

[69] Светлана Цеца Ражнатовић досеже рекорд: од 2013. инкасира пола милијарде посета на свом Јутјуб каналу.

[70] Чувену Ворхолову (Worhol) прогнозу да ће у будућности сви имати својих „петнаест минута славе“ оспоравају, ко би други него социолози (Van de Rijt *at al.*, 2013: 266–289).

[71] Ту је и изузетак: јединцати гаф у емисији Драгољуба Ацковића, још и Шалетовог пријатеља, натерао је новинарског вука да га никада више не интервјуише. Више о томе у Ацковићевом тексту „Звезда која је постала галаксија“, прештампаном у поглављу „Десет есеја о Шабију“.

Да кренемо од онога што се обавезно нотира скоро у сваком тексту о Шалету, био он цртица у дневном листу, интервју у магазину, напис у жутари или научни чланак у часопису: Бајрамовић је био код Џавахарлала Нехруа (Nehru) и индијске премијерке Индире Ганди (Gandhi) – она га је прогласила краљем ромске песме, што је велика част! Али, износим „оправдану“ недоумицу, питам и утврђујем:

- Они који пишу о томе да је Џавахарлал Нехру примио Шабана јесу обичне незналице. Њихов сусрет је био физички неизводљив јер је индијски државник умро 1964. године;
- Цар је то свагда и безрезервно потенцирао, хвалио се тиме и отворено одавао утисак да му је до те незваничне титуле стало;
- Нигде међутим нема трага о томе, нема фотографије, писаног документа или записа о години боравка и чину додељивања тако високе почасти (осим реченица Г. Картрајта [Cartwright, 2005:57]: „Сећам се фотографије Шабана како се рукује са Индиром Ганди“;[72] и Шабија: „То је било много давно, шездесет и неке. Да, било је добро отићи тамо, енергија у њиховој крви је огромна.“);
- Можда постоји документ, али ја нисам успео да га пронађем.

Не оспоравајући дато, за Есму Рецепову Теодосијевску има сведочења:

> Те, 1976. године, када је после једанаест дана путовања аутомобилом стигла до Делхија, Индира Ганди, која је примила југословенску делегацију у којој је Есма била, прогласила ју је краљицом ромске музике. Краљица је од тада добила много одликовања и похвала, али ово јој је било најдраже (Ацковић, 2016: 10).

А поготову за Нишлију Саита Балића, председника Светског конгреса Рома (RIJ), који је у том својству предводио међународну делегацију RIJ-а

---

[72] Обратио сам му се да потврди оно што је написао 2005: Из Србије, и поред информатичких технологија, није могуће установити да ли је уопште и када Шабан био код Индире Ганди. Већина публициста то спомиње, али нико не даје прецизније податке. Испада да је у питању тзв. урбана легенда. Да ли Ви поседујете неке информације о том евентуалном сусрету (фотографију, годину сусрета, белешку...)? (електронско писмо од 20. априла 2017). Примио сам зачуђујући одговор: Такође никад нисам чуо да се Шабан састао са Индиром. Есма јесте, али је Есма радила у својству дипломате за културу. Постоји могућност да је Шабан певао на неком догађају који је и Индира посећивала – Тито је заиста окупљао певаче за такве догађаје – али би било потребно да пронађете неког ближег самом извору од мене како би Вам потврдио или оповргнуо ту чињеницу... Срдачан поздрав, Гарт (Sent: Thursday, April 20, 2017 2.45 PM; To: Dragoljub B. Djordjevic; Subject: Re: Đorđević, University of Niš – Serbia).

Слика 24: Индира Ганди и Саит Балић размењују поклоне (архива О. Балића)

Слика 25: Слушајте људи (В. Петровић, 2017)

на Међународном фестивалу ромске културе у Њу Делхију и тамо га је, 1983. године, примила Индира Ганди. Њему одајемо дужно поштовање и зато штампамо фотографију са тог историјског састанка (сл. 24).

Настављамо с првом опширнијом рецензијом неке Шабијеве плоче (сл. 25) која је заправо изванредан критички есеј и која је пророчки најавила рађање Цара ромске песме. Написао ју је далеке 1980. године Дарко Худелист под псеудонимом Окрад Шотам.

ВЕЛИЧАНСТВЕНА ПОСВЕТА ЖИВОТУ И ЉУБАВИ

Шабан Бајрамовић: *А шунен ромален (Слушајте ме људи)*, лонгплеј (ПКП РТВ Љубљана)[73]

У свеопћој хајци за ствараоцима новокомпониране народне глазбе ништа се коректнијима и упућенијима нису показали ни рок списатељи, премда би се, по природи професије, требали понајвише истицати претензијама ка разоткривању опћеприхваћених предрасуда.

У контексту југославенске кантауторске сцене плоча Шабана Бајрамовића се по ступњу артикулираности и креативне осмишљености може мјерити једино с Брецељевим *Cocktailom.* Бајрамовић се славодобитнички издигао изнад свих постојећих жанровских класификација креиравши величанствену посвету животу и љубави, покрај чије би се узвишености и многи истакнутији радови домаћег рока беспомоћно доимали попут тонске кулисе неке безазлене дјечје телевизијске емисије.

Јавно презрени и одбачени, не само од различитих глазбених критичара него и од ширих кругова публике, аутори и интерпретатори нове народне пјесме већ десетљећима уживају озлоглашени статус најопскурнијег и најпроскрибиранијег одсјечка југославенске естрадне сцене. С подједнаком их жестином изопћују, како многобројни припадници модернистички оријентиране диско/рок генерације, тако и задрти музиколози-просвјетитељи, строго привржени институционализираним канонима фолклорне баштине. Укратко, ријетко их тко прихваћа – готово нитко осим мање образованих радничко-сељачких слојева, чије скромне прохтјеве моћне медијске мецене ионако не третирају релевантним чиниоцима у обликовању просјечног укуса нашега слушатељства.

У свеопћој хајци за ствараоцима новокомпониране народне глазбе ништа се коректнијима и упућенијима нису показали ни рок списатељи, премда би се, по природи професије, управо они требали понајвише истицати неприкривеним претензијама ка разоткривању опћеприхваћених предрасуда и укидању неоправдане дискриминације између појединих жанрова. Осим неколицине хвалевриједних покушаја загребачких рок критичара (првенствено подсјећам на текстове Влатка Фраса), готово да и није било барем минорних назнака објективнијег просуђивања збиљских креативних домета „народњачког“ усмјерења; у правилу се остајало на

[73] *Polet*, br. 140, 5. studeni 1980, str. 13.

површним и, најчешће, непоузданим вредновањима, која су неодољиво наликовала славним промашајима неких европских културолога приликом проучавања, њима далеких и мистериозних, источњачких цивилизација. Стога и није толико сложено одгонетнути праве разлоге због којих су „Рокери с Мораву“ једини протагонисти народњачке позорнице чији су радови успјели свратити нешто већу позорност утјецајнијих критичара. Њих је, очигледно, знатно више заинтригирала бизарна и ексцесивна појава ове скупине него завидно богатство глазбене стилистике Бизетићевих пјесама, иако сам особно врло склон вјеровати да је одобравање артистичког концепта „Рокера с Мораву“, уз истодобну игноранцију неких других личности из свијета нове народне глазбе (попут, рецимо, браће Бајић из најплодоноснијих дана њихове активности), ознака једнако апсурдног критерија, као кад би нетко, успоредбе ради, горљиво одавао почасти Грему Парсонсу, а при том негирао допринос чувеног „country“ умјетника Хенка Вилијемса.

„Народњацима“ је, међутим, још непримјеренији приступ ескадриле знанствених стручњака – од низа социолога и етно-музиколога до појединих психолога и педагога – чије су маратонске експертизе толико оптерећене спорадичним и извањским конотацијама да задани предмет анализе неминовно пропуштају разјаснити у његовој „формалној чистоћи“. У посљедњој се конзеквенцији таквих метода истраживања феномен новокомпониране народне глазбе неприхватљиво редуцира на пуки рефлекс социјалних појава, умјесто да се највећа позорност усмјери на унутрашњи процес трансформације фолклорних мотива у један од самосвојних облика потрошачке, односно медијске културе. Тиме доиста немам намјеру порећи несумњиву истинитост тврдње да је формирање нове народне пјесме непосредно увјетовано наглом урбанизацијом сеоског становништва, али изричито упозоравам на иманентну недостатност таквог тумачења у покушају цјеловитог разумијевања дотичног огранка популарне глазбе. Све док ће се „народњак“ интерпретирати искључиво као средство идентификације посве изолираних слушатељских маса, умјесто да се првенствено сагледава у опћем контексту „фузионирања традиционалних фолклорних вриједности и савременог глазбеног сензибилитета“ (како би се изразио колега Дражен Врдољак), он ће и надаље бити обавијен непрозирним велом недокучивости и мистифицираности, а многима ће уједно представљати и захвални полигон за експонирање властитих заблуда и предрасуда.

Окретни виртуози. Да закључим с уводном бесједом. О дефинитивним умјетничким домашајима неког стилског усмјерења суди се на основи његових најистакнутијих представника; просјек нам тек назначује коликим умијећем цјелина припадника дотичног жанра успијева искористити

свеобухватност расположивих изражајних могућности. Управо као што прву вечер овогодишњег опатијског забавноглазбеног фестивала не треба оцијенити вјеродостојним показатељем квалитативне разине домаћег рока, тако ни множина неукусних пјесмуљака уз хармоникашку пратњу не би смјела послужити као увјерљив аргумент за бруталну дисквалификацију „народњачке“ дјелатности. Чак и у случају да 99 посто цјелокупне продукције новокомпониране народне глазбе имамо право окарактеризирати робом без икакве вриједности (што би, вјеројатно, ипак била престрога осуда), то још увијек није довољан разлог да пропустимо свратити пажњу на онај преостали постотак. Напротив, добронамјерном критичару такве околности могу послужити само као дјелотворни изазов или, другим ријечима, као додатни потицај да у непрегледној гомили лоших производа открије покоје успјело остварење, а плоча о којој је ријеч у овоме напису то зацијело јест.

Бајрамовићев албум *А шунен ромален* несумњиво је један од оних радова из подручја нове народне глазбе, који одано слиједи препознатљиве традиције циганског мелоса. Међутим, ова категоризација свакако захтијева нешто подробнија појашњења. Увјерен сам да се у предоџбама мање упућених слушатеља темељне значајке циганске глазбе у потпуности подударају са живописним назвучјима пјесама у изведби Есме Рецепове, што је, ипак, тек дјеломице точно. Наиме, премда Есма уистину заслужује епитет једног од најекспонираних и најпризнатијих интерпретатора необично богате музикалности Рома, њезина је глазбено-сценска појава претјерано подређена акцентирању прорачунате егзотичности и ефектности презентације да бисмо је могли прогласити савршено аутентичним примјером ромскога глазбеног израза.

Ако бисмо трагали за судиоником наше „народњачке“ позорнице, чији радови најсликовитије и највјеродостојније одражавају духовне вибрације и есенцијалне особитости мелоса циганске провенијенције, засигурно бисмо га пронашли у зачудној личности Јарка Јовановића Јагдина. Штовише, овај проминентни складатељ, пјевач и окретни виртуоз на балалајци, који је блиставу раскош свога стваралачког талента и инструменталистичког умијећа своједобно овјековјечио на изврсном албуму *Ошре рома* (чији вам примјерци још увијек стоје на располагању у „Југотонову“ салону у Боговићевој улици), појављује се у току цијеле своје активности, у улози својеврсног гласноговорника своје етничке скупине, која већ стољећима лута по земљама Азије и Европе, откако је напустила прадомовину Индију. Јовановићеви недвосмислени програматски иступи, попут „Не свађајте се, Роми!“ или „Пробудите се, Роми“, врло јасно изражавају спонтани поклич против расне и етничке сегрегације (што неодољиво подсјећа на декларативне слогане Боба Марлија, најистакнутијег пропагатора

растафаријанизма), али су уједно, што је можда још важније, и врло стимулативно полазиште за надахнута умјетничка остварења.

Креативна осмишљеност. Насупрот, како Јагдинову наглашеном традиционализму и чврстом поштивању битних својстава изворне циганске глазбе, тако и Есмину ништа мање архаичном, али знатно милозвучнијем и ширем кругу слушатеља приступачнијем моделу, засебну цјелину унутар ромским мелосом инспириране нове народне глазбе сачињана врло бројна скупина строго комерцијално опредијељених аутора и извођача, чије пјесме подједнако користе говор, лексику и музичке мотиве непатвореног народног израза, колико и специфичне законитости савремене поп продукције, избацивши на тржиште неколико минијатурних ремек-дјела (међу којима је *Рамо, Рамо* доиста најеклатантнији и најрепрезентативнији узорак), овом је „кружоку", поставивши тежиште на амплифицирани ритам и хипертрофирану емоционалност текстовног и глазбеног изричаја, пошло за руком креирати најпрочишћенији облик модернизације и универзализације изворних састојака циганске глазбе и њихове свеукупне прилагоде широкој дистрибуцији преко различитих масовних медија.

Но, Шабана Бајрамовића уистину је немогуће једнозначно сврстати у било који од назначених одјељака; он је у потпуности случај за себе. Његове складбе вјешто избјегавају и најмању примјесу јефтине егзотичности, док својим устројством истанчано нијансирају између пуристичког поштивања традиционалних елемената народне глазбе и отвореног прихваћања неких од основних правила потрошне поп дјелатности. Засигурно бисмо најмање погријешили ако бисмо албум *А шунен ромален* обиљежили кантауторским остварењем, пошто је Бајрамовић истодобно и аутор и извођач свих својих пјесама, а особно сам чврсто увјерен у то да се, у контексту југославенске кантауторске сцене, ова плоча, по ступњу артикулираности и креативне осмишљености, једино може мјерити с Брецељевим албумом *Cocktail.*

Од мноштва других протагониста новокомпониране народне глазбе Бајрамовић се посебно издваја посједовањем јасне естетичке самосвијести, на којој се темељи његова умјетничка пракса. Другим ријечима, *А шунен ромален* је производ ауторова свјесног стилизацијског поступка, који универзално одређеној тематици снажно утискује печат личног и чувственог. Вјерно скицирајући карактеристичне призоре из живота Рома, мотиве и садржаје појединих композиција, Бајрамовић ипак првенствено користи као изражајна средства, помоћу којих сугестивно осликава властита духовно-емоционална стања, чиме уобичајену радњу циганских пјесама рафинирано уздиже на помало метафизичку разину.

С обзиром на то да аутор пјева на матерњем, нама сасвим неразумљивом језику, тек нам пријеводи наслова појединих пјесама, педантно

назначени на омотници плоче, барем донекле могу илустрирати садржајну разноликост овога албума. Док су, рецимо, неке складбе јасно прецизиране љубавном тематиком („Сила кале бал“, „О бршим перера чаје“, „Фериза“*),* друге преиспитују емоционалне аспекте родбинске раздвојености у Рома („Авај, авај мо чаво“, „Даје ме авава“). С друге стране, у насловној се складби албума, „А шунен ромален“, пјесник изравно обраћа својим сународњацима, што необично подсјећа на Јагдинове бескомпромисне програматске ставове, да би се убрзо вратио умјеренијем и ненаметљивијем тону, било да је ријеч о поетском доживљају живописног завичајног крајолика („Парно грас“), финој стилизацији плесне игре („Опа цупа“) или специфичној обради изворне народне пјесме „Ђелем, ђелем“.

Задивљујуће умијеће. Оно што засигурно понајвише импресионира у опусу Шабана Бајрамовића изнимна је слојевитост његових пјесама, коју не запажамо само у врло присној свези опћих мотива и ауторових интимних преокупација него и у сложеној пластичној градацији појединих пријелаза својеврсног спектра расположења. Кроз једанаест напјева, колико их се укупно налази на плочи, провлачи се нит дискретног и пригушеног угођаја, чије се нијансе лагано прелијевају у строго ограниченом распону од суздржаног заноса и узвишене носталгије до сентименталне чежње и наглашене меланколије, учвршћујући тиме ионако постојану усклађеност мелодије с текстовном подлогом. Ништа мање не задивљује ни умијеће којим аутор балансира на самој ивици мелодраме и патетике, а да ни једнога тренутка не запада у умртвљене токове морбидности или псеудоромантичности, што особито долази до изражаја у двјема уистину фасцинантним љубавним баладама, „Сила кале бал“ („Има црну косу“) и „О бршим перера чаје“ („Киша пада, дјевојко“). Иако у правилу увијек задржава препознатљиви призвук исконског и оријенталног, циганска се глазба необично истиче својом промјенљивошћу и вишезначношћу, пошто њене ознаке примјетно варирају према средини у којој живе одређени припадници ове етничке скупине. Стога је посве природно и логично што Бајрамовића затичемо у улози својеврсног сакупљача особитости појединих фолклорних идиома наших крајева. Док у већини пјесама, попут „Парно грас“ („Бијели коњ“) или „Даје ме авава“ („Мајко, ја долазим“), доминирају значајке мелоса прирумуњских подручја, које су и иначе донекле прирођене циганској мелодици, вињета „Авај, авај мо чаво“ („Дођи, дођи, сине мој“) упадљиво се приближава једној од стереотипних форми босанског севдаха, издвајајући се врло успореним „staccato“ ритмом и мајсторским орнаментацијама на хармоници. Насупрот томе, „Фериза и Лулуђа“ („Цвијеће“), испуњене егзалтираним спиритуалним заносом, попримају готово беспријекорне контуре типичног обрасца потрошне варијанте циганскога глазбеног израза, што се, с друге стране, доиста не би могло

уствpдити и за несвакидашњу обраду изворне народне пјесме „Ђелем, ђелем“ („Идем, идем“), класичног симбола вјечних лутања Рома по далеким пространствима, којој глазбеник, уз изврсну клавирску пратњу, ингениозно уцјепљује наизглед протурјечна знамења промишљене сериозности концертне изведбе и необавезне опуштености каванског музицирања.

Ријетко се које остварење унутар цјелокупне домаће дискографије може подичити тако савршеним складом између садржаја пјесама и њихове интерпретације, као што је то успјело Шабану Бајрамовићу на овој плочи. Томе је, уз његов изузетно топао и сугестиван вокал, знатно придонио и ансамбл пратећих инструменталиста „Бис“, предвођен, претпостављам, хармоникашем Зораном Пејковићем. Доиста импонира сигурност и увјежбаност, али и благозвучна ненаметљивост њихова музицирања, у којем хармоника повремено прелази у први план, да би одмах потом била ограничена на ритмичку функцију, препустивши истицање мелодијске линије виолини, док се водећим инструментима истодобно придружује акустична гитара, као и мјестимице врло наглашена ритам-секција, чиме складбе осјетно добивају на модерности.

Бриљантан албум. Укратко *А шунен ромалеӣ* је бриљантан албум, истинско ремек-дјело југославенске глазбене продукције. Оно достојанствено носи ауторову хуману и племениту поруку и интензивно зрачи његовом непоколебљивом вјером у коначну побједу људских идеала над савладивим патњама и понижењима. Бајрамовић се славодобитнички уздигао изнад свих постојећих жанровских класификација, креиравши величанствену посвету животу и љубави, покрај чије би се узвишености и многи истакнути радови домаћег рока беспомоћно доимали попут тонске кулисе неке безазлене дјечје телевизијске емисије.

Нажалост, посвемашња празнина шутње и апатије, којом је попраћен излазак ове плоче, увјерљиво нам свједочи о тоталном неразумијевању средишњих конотација јединственог изричаја нове народне глазбе, као и опћој наклоности безочном уопћавању посве извањских и небитних обиљежја у валоризацији њезиних крајњих домашаја. Умјесто да будемо сретни и поносни што живимо у земљи у којој стварају самосвојне и јасно дефиниране умјетничке личности попут Бајрамовића и њему блиских дјелатника, ми им самозадовољно окрећемо леђа и цинично коментирамо сваки њихов отклон у јавности, разоткривајући тиме завидан ступањ властите инертности и инфлексибилности.

Окрад Шотам[74]

---

[74] Псеудоним Дарка Худелиста.

Шта нам поручује Худелист 1980:

- Рок критичари требало би да разоткривају општеприхваћене предрасуде о новокомпонованој музици;
- Њу жестоко изопштавају припадници рок генерације и музиколози-просветитељи, „шаљући је“ мање образованим радничко-сељачким слојевима;
- Она није само социјално условљена наглом урбанизацијом сеоског становништва;
- Нужно је да се сагледава у општем контексту „фузионирања традиционалних фолклорних вриједности и савременог глазбеног сензибилитета“ (Д. Врдољак);
- О уметничким дометима неког стилског усмерења суди се на основу његових најистакнутијих представника;
- Шабан Бајрамовић је неоспорно најистакнутији представник нове народне музике, која следи традиције ромског мелоса;[75]
- Њега је немогуће сврстати у било који одељак – он је у потпуности случај за себе;
- Кантауторска лонгплеј *Ашунен ромален* једино се може мерити с плочом *Cocktail* Марка Брецеља;[76]
- *Ашунен ромален* је истинско ремек-дело југословенске музичке продукције; и најважније:
- „Умјесто да будемо сретни и поносни што живимо у земљи у којој стварају самосвојне и јасно дефиниране умјетничке личности попут Бајрамовића и њему блиских дјелатника, ми им самозадовољно окрећемо леђа и цинично коментирамо сваки њихов отклон у јавности, разоткривајући тиме завидан ступањ властите инертности и инфлексибилности.“

---

[75] Ту, с раним стваралаштвом, спада и Јарко Јовановић Јагдино, оснивач састава Ивановићи: Ако бисмо трагали за судиоником наше „народњачке“ позорнице, чији радови најсликовитије и највјеродостојније одражавају духовне вибрације и есенцијалне особитости мелоса циганске провенијенције, засигурно бисмо га пронашли у зачудној личности Јарка Јовановића Јагдина (Šotam, 1980: 13). Донекле је различит пример Есме Рецепове Теодосијевски: Наиме, премда Есма уистину заслужује епитет једног од најекспонираних и најпризнатијих интерпретатора необично богате музикалности Рома, њезина је глазбено-сценска појава претјерано подређена акцентирању прорачунате егзотичности и ефектности презентације да бисмо је могли прогласити савршено аутентичним примјером ромскога глазбеног израза (Šotam, 1980: 13). Од њих се издваја бројна група комерцијалних аутора и извођача, а за репрезента се може узети песма Мухарема Сербезовског „Рамо, Рамо друже мој“.

[76] Плоча објављена 1974; за њу је добио тада значајну награду „Седам секретара СКОЈ-а“. Брецељ је широј публици познат као оснивач култног словеначког ВИС-а Булдожер и по њиховом албуму *Пљуни истини у очи.*

Требало је да прођу читаве 22 године да се у лондонском *Индипенденту* појави краћи приказ Шабановог другог превратничког диска *Циганска легенда* (снимљеног са саставом „Мостар севдах ријунион“, сл. 26), препорука која ће веома утицати на обнављање интереса за његову музику на западној хемисфери и на последњи део његове каријере.

Слика 26: A Gypsy Legend (В. Петровић, 2017)

Album: Saban Bajramovic *A Gypsy Legend*, World Connection[77]

Ових дана, кад год пребацим на шоу Чарлија Гилета на станицу Би-Би-Си Лондон, он пушта Шабана Бајрамовића. И с правом – српски певач је очигледно ванредно талентован, поредив на неки начин са Нусратом Фатехом Али Каном или Мари Боине Персен, и способан да удахне живот својој музици кроз тако крепку духовност да с лакоћом прескаче и најнепремостивије културне препреке. Он је нашироко признат у бившој Југославији, са репертоаром од преко 650 песама, али што се иностранства тиче, Бајрамовића најчешће препознају, уколико га ико уопште и препозна, по његовом доприносу филмовима Емира Кустурице. Човек чије измучено лице пуно ожиљака сведочи о променљивој срећи на маргинама друштва,

[77] *The Independent*, 15. фебруар 2002.

Бајрамовић је почео да пева за време служења петогодишње казне због дезертерства током педесетих година прошлог века, објављујући своју прву плочу по изласку из затвора 1964. године, и одмах прокоцкавајући сву зараду у року од пар сати. Стога не чуди да његов глас представља комбинацију патње *раија* и душевности *фадоа* док пева љубавне баладе и тужбалице, од којих неке попут „Пелно ме сам“ („Затворен сам“), ламент затвореника који није у могућности да присуствује венчању своје ћерке, без сумње вуку корене из личног искуства. Саму музику – неку врста балканског циганског џеза који спаја трепереће вијугање хармонике, виолине и гитаре са кларинетским и трубачким арабескама – снимио је састав „Mostar Sevdah Reunion“ у Музичком центру „Pavarotti“ у Мостару, који представља до сада најопипљивији резултат хуманитарне организације „War Child“. Препоручујем.

Енди Гил (Gill)

Шта се тврди у *Индипенденту* 2002:

- Шабан се слуша на Би-Би-Сију Лондон;
- Пореде га са светским величинама тзв. музике света („world music“) као што су Нусрат Фатех Али Кан (Fateh Ali Khan) и Мари Боине Персен (Boine Persen);
- Музиком с лакоћом прескаче најнепремостивије културне препреке;
- Црпећи корене из личног искуства, глас му је комбинација патње *раија* и душевности *фадоа*; и
- Његова музика је нека врста балканског циганског џеза.

И на крају, 2006, што се тиче превратничких албума, излази це-де *Романо рај* на којем га прати састав Добровољно ковачко друштво – Влатко Стефановски свира гитару у песми „Камерав“, а Теодоси Спасов кавал у нумерама „КП дом“ и „Сила кале бал“. Саша Петровић, гитариста ДКД-а, на питање публицисте Александра Арежине (2006) – „Очекујеш ли да ће неко од домаћих пјевача народне музике по узору на ово што сте урадили са Бајрамовићем направити сличан албум?“ – одговара да високо вреднује плочу *Романо рај* (сл. 27):

Ова плоча је круна Шабанове каријере. Јесте да пева 40 година, али овако нешто никад није урадио. По мени је ово најбољи материјал који је икада и који ће икада урадити. Пуно певача ће да теже да имају такав материјал. Зависи од њих да ли ће моћи тако да ураде. Спојио сам целу земаљску куглу у једном духу. Не знам да ли ће да се свиђа пуно људима. Пуно певача би хтели то да ураде, али неће моћи јер је Шабан

јединствен. Од народњака не видим никог да би могао да се тако препакује и звучи у том фазону, јер је и Шабану било тешко. Много му је било тешко! Није навикао тако да пева. Он 40 година ради другу музику. Морао сам да будем са њим у кабини у студију, да га штипам кад треба да почне, кад треба да стане. То је њему било много незгодно. Коштало нас је времена и живаца, али се на крају исплатило.

Слика 27: *Романо рај* (В. Петровић, 2017)

А на шта нам скреће пажњу Саша Петровић:

- Овако нешто Шабан никада није снимио;
- Многи певачи би хтели да ураде такво нешто, али је Шабан јединствен; и
- це-де *Романо рај* је круна каријере Шабана Бајрамовића.[78]

И тако, миц по миц, Шаби постаде познат и признат у свем свету, штавише почеше да га турају на разноврсне листе и стављају у престижне изборе. Да се не би претеривало када су у игри разне листе и Царево место

[78] С тим се слаже и рок критичар Драган Кремер, врстан познавалац Царевог опуса: Ако не пре, 2006. це-де Романо рај (ПГП РТС) објавио је коначну фазу Шабановог рада, приспеће овог изванредног интерпретатора и аутора у мирне воде оптимално уравнотежене креације и продукције (Кремер 2008).

на њима, макар на кратко, довољно је представити три случаја.

О првом, који ће изненадити већину читалаца, али не и зналаца Бајрамовићевог положаја у светској музици, извештава писац Дејан Стојиљковић (2010). Он показује да је Цар рано утицао и на такву легенду рока, прецизније панка, као што је Џо Страмер (Strummer), фронтмен славног бенда „Клеш“ (The Clash). Јер, забога, зашто би Џо годинама слушао и пуштао на радију, а 2001. на списак од 15 најомиљенијих извођача и песама ставио на једанаесто место Шалета и „Пелно ме сам“ (сл. 28).

THIS IS RADIO ŠABAN[79]

Слика 28: Џо Страмер и Шаби (Јужне вести, 2010)

Нико није светац у свом селу и то је безброј пута у пракси потврђена максима.

Можеш бити добар целом свету али у месту где си први пут проходао увек ће се наћи неко да те солидно окрпи.

„Ко? Онај? Знам га док је вуко шерпе по Сомборску улицу!“

Џабе ти и да добијеш и Нобелову награду, увек ће се наћи неки локалац да каже како си крао брескве из комшијског воћњака кад си био у четвртом

[79] *Јужне вести*, постављено 6. септембра 2010, у 11:26.

основне... Као да је то твоје највеће достигнуће по коме ће те памтити.

Шабана Бајрамовића су Нишлије подједнако обожавале и потцењивале и док је био жив и сад, када се придружио осталим певачким легендама. Једна од тих легенди, иако млађи, отишао је на онај свет пре њега. У питању је Џо Страмер, легендарни фронтмен још легендарнијег панк бенда „Клеш“.

Случајно или не, и Џо је мучио сличну муку као и Шаби. Прича се чак и да су га његови Лондонци тукли у више наврата и да је начин на који су га описивали често стајао у једну реч – „cunt“. Опет, Џо и другари дали су најмоћнију слику британске престонице, музичко ремек-дело чији ритам одјекује кроз деценије и не губи на снази, антологијску плочу *London Calling*. Баш тако се звала и музичка емисија коју је на Би-Би-Сијевом светском сервису водио Страмер током деведесетих и у којој је као дицеј (не бркати старе радијске дицејеве са трљачима плоча који по фестивалима за (не)мале паре забављају омладину на екстазију, трави и киселој води) пуштао нумере својих музичких узора. Страмеров музички укус имао је невероватан распон, од класичног рока преко регеа до „world music“, то се најбоље види на троструком „Клешовом“ албуму *Sandinista*.

И управо када сам прошле недеље био у Лондону, пазарећи омиљени музички часопис *Анкат* (*Uncut*), уз примерак новог броја добио сам и поклон – це-де компилацију *This is Radio Strummer – 15 Brilliant tracks from Joe's world service radio show*. Међу 15 антологијских нумера које је Страмер пуштао у својој емисији, међу извођачима који су утицали на њега, нашао се и наш Шаби са песмом „Пелно ме сам“.

А ко је још ту поред њега? Шаби дели место на диску са легендама попут Елвиса Преслија, Боа Дидлија, Ричија Валенса, Еле Фицџералд, Едија Кохрана, „Underworld“...

У пропратном тексту објављеном на страницама *Анката* стоји да је Шабан легендарни џез певач и кантаутор из Србије који је свој први џез оркестар направио у затвору где је био утамничен јер није хтео да иде на одслужење војног рока. Док слушам „Пелно ме сам“ размишљам како је Џо Страмер доживљавао Шабанову музику, док ју је пуштао деведесетих на Би-Би-Сију или можда док је, у некој врсти самоегзила, глуварио по пабовима на Нотинг Хилу. Постоји доста сличности између њих двојице, постоји доста сличности у њиховим каријерама, успони и падови, срећа и туга, неразумевање и игнорисање... Оно што се Страмеру десило након изласка албума *Sandinista* и коначно, након распада „Клеша“, подсећа на неке ствари које је Шабан проживео у свом родном граду. Док слушам „Пелно ме сам“ не могу а да се не сетим како су неке Нишлије реаговале на промену имена Јужног булевара или на контроверзе око подизања споменика Шабану. Лондон или Ниш, Јужни булевар или Нотинг Хил, Џо или

Шабан... Прича је увек иста. Нико није светац у свом селу.

Џо Страмер је умро изненада, у свом дому у Брумфилду, децембра 2002, од срчаног удара. Шабан Бајрамовић је умро претпрошлог лета, такође од срчаног удара, у свом родном Нишу.

Надам се да су сад на неком бољем месту, где их оговарања, потцењивање и завист не могу дотаћи...

...и сигуран сам да се тамо свира добар џез.

Шабан Бајрамовић – „Пелно ме сам".

Дејан Стојиљковић

Велику позорност изазвала је топ-листа америчког магазина *Тајм* (*Time*) на којој Шале заузима високо место међу десет најбољих светских извођача блуза, коју први у Србији обзнањује Владимир Богдановић у напису „Ма пусти, цигањска посла" (штампамо га на крају монографије): „А ја сам њему рекао да га је најугледнији амерички магазин *Тајм* сврстао у десет највећих блузера света, свих времена. Шаби није знао шта је *Тајм*, а шта је имао и да зна."[80] (Он је то Шаци саопштио пред промотивни концерт албума *Романо рај*, који је одржан у Центру „Сава", 2006. године.)[81] *Тајмова* листа јесте оријентир, никако маркетинг, јер одакле би онда Шабана било на њој.

Дејан Тасић, редитељ филма о Шабију (*Шабан Бајрамовић – краљ ромске музике*) тврди:

> Бајрамовића је Америчка асоцијација џезера сврстала међу три највећа џез певача свих времена (Миљковић, 2014).[82]

Негде у исто време, 2005, Г. Картрајт објављује утицајну књигу *Princes Amongst Men: Journeys with Gypsy Musicians*[83] и у њој студију „Шабан Бајрамовић: велики трошаџија живота" (штампамо је у последњем делу

---

[80] Обзнану касније комотно преносе сви листови и недељници, а нема тог публицисте који је не понавља у текстовима о Цару.

[81] Чудили се не чудили, просто није могао да се упркос интернету и информатичким технологијама обезбеди прецизан податак о топ-листи, броју и години *Тајма*! Драган Аранђеловић Ара, нишки свезналац када су у питању музичка дешавања, убеђује ме у тачност и чврсто стоји иза своје тврдње да је Бајрамовић сигурно био на *Журналовој* листи, да је то видео својим очима, чак је поседовао скенирану страницу, али да је сада не може пронаћи.

[82] На упит одакле му информација, режисер ми није пружио ваљан извор, позивао се на разговоре с колегама, посебно на Горана Паскаљевића.

[83] Доживела је и немачко издање: *Balkanblues und Blaskapellen: Unterwegs mit Gypsy-Musikern in Serbien, Mazedonien, Rumänien und Bulgarien*. Höfen: Hannibal, 2008.

монографије), која је учврстила његову светску славу. На све стране се причало о њему и његовом гласу.

И напослетку, јесте да је дошло после смрти, но Шабану би било најмилије признање стигло од земљакâ: сврстан је у сто најзначајнијих људи Србије. У луксузном магазинском издању *Недељника*, специјалу „100 људи који су променили Србију“ (2016), одличници су подељени у четири области на 100 страна – „Лидери“, „Уметност“, „Наука“, „Спорт“ – Бајрамовић се у одељку „Музика“ нашао поред следећих заслужника: Горана Бреговића, Здравка Чолића, Лепе Брене, Томе Здравковића, Бобана Марковића, Боре Ђорђевића, Милана Младеновића, Станислава Биничког и Стевана Стојановића Мокрањца, с образложењем:

> Шабан Бајрамовић (1936–2008), краљ ромске музике чија је верзија песме „Ђелем, ђелем“ постала химна свих Рома света. Завршио на злогласном Голом отоку, али не због љубави према Совјетском Савезу већ према једној жени због које је побегао из војске. Тада и почиње, на неки начин, његова музичка каријера током које је компоновао неколико стотина песама. Имао је среће да добије велика признања за живота. Чувена индијска премијерка Индира Ганди позвала је Бајрамовића да наступи у Индији и том приликом је проглашен царем ромске музике. Старији дискофили сећају се да му је у Југославији плоче објављивао словеначки РТВ Љубљана, што је био један од доказа да су Словенци боље видели ствари него матична Србија. Светска признања убрзо су почела да стижу, а једно од највећих било је када га је амерички магазин *Time* уврстио у 10 највећих блуз певача у свету. Један од ретких аутора који је успео да помири и споји на прави начин традиционално и модерно, па је било логично да наступи и на водећем српском рок фестивалу „Егзит“. Краће време је од осталих знаменитих становника Србије чекао на свој споменик који је подигнут у Нишу („100 људи који су променили Србију“, 2016: 64).

Бајрамовићев боравак на топ-десет најбољих блуз извођача *Тајма* и на другим листама није му допринео животном бољитку, није се овајдио. Али, доказ је то да је било и има правде за Цара.

УТИХНУО „ЦРНИ ГЛАС У БЕЛОМ ОДЕЛУ“

Морамо поштовати живот, али ништа
осим истине није довољно добро за мртве.

Волтер

Или сасвим кратко: што има почетак, треба да има и дочетак.

Слободан – Гиша Богуновић

Смрт, комеморација. Шабан Бајрамовић је испустио племениту душу после дуже болести у недељу, 8. јуна 2008, у Нишком клиничком центру. Вест о смрти хитрином стреле пронела се чаршијом и погодила у срце сваког изворног Нишевљанина, о чему је упечатљиво известио дописник *Политике* Тома Тодоровић:

> Било је тек сат и по иза јучерашњег недељног поднева. Као обично у то време много је оних који седе у нишким кафићима, много шетача централним улицама, парковима, у Градској тврђави у Нишу. Ниједна вест у последње време није толиком брзином прострујала кроз Ниш и ражалостила многе његове житеље. Брзином муње многе је затекла. И исто тако брзо се преносила – од једног до другог Нишлије, од уста до уста... – Умро је Шаби... Само је то било довољно да престану жагор и галама, да се у кафићима и на терасама ресторана и кафана искључи музика. Одједном је завладала чудна тишина. И мир (Тодоровић, 2008а: 14).

Но тужна вест се убрзано распрострла Србијом, балканским земљама и светом. Нема те новине и магазина који о њој није обавестио читаоце, а многи су штампали подуже чланке из пера угледних књижевника, новинара и музичких критичара. – Стога смо изабрали репрезентативне ауторе из Србије и Хрватске (Зорана Ћирића, Бориса Дежуловића и Љубомира

Живкова) и прештампали их у одељку „Три опроштајна есеја“. Овде је прилика и одговарајуће место да се коначно на српском целовито појаве два in memoriam-а која су објављена у угледним листовима Уједињеног Краљевства, у *Индипенденту* и *Гардијану.* Читуље су написали Џон Ласк и Гарт Картрајт, врсни журналисти, познаваоци ромског начина живота и музике.

Џон Ласк

ШАБАН БАЈРАМОВИЋ: „ЦИГАНСКИ КРАЉ“ СРБИЈЕ

Српски певач Шабан Бајрамовић, познат као „краљ ромске музике“, био је најпознатији ромски певач своје генерације, а у поодмаклим годинама на светској музичкој сцени постао је звезда „балканског блуза“. Током каријере која је трајала више од четири десетлећа, у којој је написао око 700 песама и објавио више од 20 албума, био је обожаван широм Балкана због својих тужних песама и плачнога, храпавог гласа.

Бајрамовић је био изузетно популаран у Титовој Југославији и међу југословенским исељеницима у свету, али су ратови на Балкану током деведесетих срушили његову популарност, да би касније уследио повратак с албумом *Циганска легенда* (2001), који га је у позним годинама поновно лансирао на светску музичку сцену као звезду „балканског блуза“. „Шабан је живео по својим правилима“, каже писац Гарт Картрајт, који је интервјуисао Бајрамовића за своју књигу *Принчеви међу обичним људима* (2005). „Неповерљив према људима из света шоу-бизниса, који су га без сумње много пута преварили, живео је окружен легендом, познат по хировитом односу према уговореним обавезама, јер је често знао занемарити наступе и турнеје да би певао на месечини на циганским свадбама ако би му био понуђен одговарајући новчани износ.“[84]

Због таквога необузданог и непоузданог понашања био је чак и забрањен на југословенској телевизији, што га је вероватно спречило да постане познатији изван простора Балкана у каснијим годинама живота. Шабан Бајрамовић је живео по својим правилима И поред тога се појавио у Лондону на свом јединому наступу у Великој Британији, у мају 2006, остављајући утисак циганског жигола у белом оделу и с наочарима за

[84] Анонимни интернетски превод с енглеског дотерао и прилагодио Д. Б. Ђорђевић.

сунце, које су му скривале лице пуно ожиљака и трагова проживљеног живота.

Други светски рат прекинуо је детињство Шабана Бајрамовића, који је, након што је остао сироче, завршио само четири разреда школе, сналазећи се за живот на улици и певајући на ромским фестивалима. Бесан због тога што не зна да пише, што га је спречило да напише писмо девојци, као 18-годишњак је побегао из војске, зарадивши казну затвора у трајању од пет и по година. Једну годину је провео на злогласном Голом отоку, где је научио да чита и пише, стичући истовремено прва искуства са затворским бендом, што је касније звао својом „школом живота“.

По изласку из затвора, Бајрамовић је почео да пева по нишким кафанама и свадбама, а своју прву оригиналну песму „Пелно ме сам“ („Затворен сам“) снимио је 1964. године. Брзо је постао ромски идол као фронтмен групе „Црна мамба“, стекавши репутацију окорелог пијанца, коцкара и човека који ужива у животу, познатог по златним зубима и бројним слупаним аутомобилима.

Бајрамовић је био на врхунцу успеха седамдесетих година, али су га до почетка деведесетих потиснули турбо-фолк и пиратство. Популарност је сасвим изгубио током ратова вођених на Балкану, али му је Драги Шестић, босански продуцент који живи и ради у Амстердаму, успео коначно ући у траг и наговорити га да се врати у студио и сними *Циганску легенду* с изврсним неофолк бендом „Мостар севдах ријунион“.

Успех тог албума је резултирао објављивањем поновљених издања као што су *Цигански краљ Србије* (2002), *Цигански краљ и пијанац* (2004) и *Херделези: 18 оригиналних песама 1969–1984.* (2007). Бајрамовић је 2004. године имао турнеју по САД, а појавио се као гост на албуму своје колегинице из Србије Љиљане Батлер *Legends of Life* (2005) и на албуму *Qeens and Kings* (2007) румунског циганског дувачког оркестра „Фанфаре чокарлија“.

Бајрамовић се појавио у неколико филмова и снимио песму за филм Емира Кустурице *Црна мачка, бели мачор* (1997). Српски редатељ Милош Стојановић о њему је снимио документарни филм *Шабан*, у којем је детаљно представљен рад на његову другом албуму, који је снимио у Шестићевој продукцији, такође под називом *Шабан*. (Lusk, 2008).

Гарт Картрајт

ШАБАН БАЈРАМОВИЋ ЛЕГЕНДАРНИ СРПСКИ ПЕВАЧ ПОЗНАТ КАО „КРАЉ ЦИГАНА“

Певач Шабан Бајрамовић, који је умро од инфаркта у 72. години живота у свом дому у Нишу, у Србији, био је познат широм Балкана као „краљ Цигана“. Он је вероватно најутицајнији музичар из овог региона после Другог светског рата, а његова уметност је могла да парира једино његовом коцкању, тучама, лумповању и одбијању да се повинује било којим правилима. Све то је увећавало његову легенду.

Рођен у јужној Србији, детињство му је прекинуо рат у којем су трупе нациста и хрватских фашиста, усташа, масакрирале много југословенских Цигана, а Шабанова прва сећања су бежање и скривање. Смрт његових родитеља га је натерала да се сам сналази за живот.

Регрутован у послератну југословенску војску, неписмени осамнаестогодишњак је дезертирао како би нашао своју девојку и осуђен је на пет година. Провео је годину дана на Голом отоку, затвору на Јадрану. Касније је причао да је у затвору научио да чита и пише.

Након ослобађања, певао је на свадбама и у кафанама у околини Ниша, а 1964. је објавио свој први снимак, „Пелно ме сам“ („Затворен сам“). Протагониста песме моли своју мајку да га ослободи из затвора да би видео своју ћерку која се удаје. Његова имагинација и лиричност су га одмах потврдили као предводника нове ромске песме. Током 60-их и 70-их Шабанов статус међу балканским Ромима могао је да се упореди са статусом Џејмса Брауна међу Афроамериканцима: музичар који даје глас својој заједници. Певао је на ромском: „Ај, још једно пребијање од полиције“, и ништа није преносило циганско искуство као његов изванредан глас. Инкорпорирао је различите утицаје, укључујући џез и маријаче, у своју музику и освојио је популарност широм Југославије, а и шире, певајући за председника Тита и индијску премијерку Индиру Ганди.

Признање није успело да припитоми Шабана; популарна прича каже да он долази у нишку малу (цигански гето) новим мерцедесом и седа на партију покера. Следећег јутра одлази изгубивши ауто, накит и одело. Шабан је био забрањен на југословенској телевизији 80-их јер није долазио у заказане термине. Ипак, његов таленат никада није опао и 1987. глумио је у запаженом југословенском филму *Анђео чувар* за који је снимио главну тему. Композитор Горан Бреговић је користио Шабанове нумере за

филмове редитеља Емира Кустурице који су награђивани наградама у Кану: *Дом за вешање* (1988) и *Подземље* (1995), а он је певао песму за Кустуричин филм *Црна мачка, бели мачор* (1997). Глумио је, такође, у македонском филму *Циīанска маīија* (1997).

Током грађанског рата Шабан је нестао; постојале су гласине да је умро у сиромаштву, али био је у Нишу, где је чувао голубове, објављивао самосталне снимке и избегавао Милошевићев режим. Босански продуцент Драги Шестић га је пронашао 2000. и убедио га да сними албум *Циīанска леīенда*, који је објављен за холандску компанију „World Connection“; албум је добио међународно признање. Године 2001. интервјуисао сам га у Амстердаму. Турнеја која је пратила албум је отказана пошто је Шабан почео да пропушта концерте; више је волео да пева у југословенским ресторанима у Немачкој за бакшиш него у концертним дворанама.

Године 2003. отпутовао сам у Ниш да бих га поново интервјуисао за своју књигу *Принчеви међу људима: Путовања са циīанским музичарима*. Док је у Амстердаму био неспокојан, код куће је радо причао, хвалећи се да је објавио 20 албума и написао 760 песама и тврдећи да је имао савршен слух још као дете. „Живот ме је инспирисао да пишем песме“, објаснио је Шабан: „Моја инспирација је живот јер сам ја велики потрошач живота!“ Док је Шабаново лице носило ожиљак од ножа из његових несташних дана, одисао је топлом природом.

Шабанова популарност је преживела распад Југославије и уживао је у општебалканском хиту из 2005. као гостујући певач са хрватским бендом „Кубизмо“. Српски документарни филм, *Шабан*, прати његове последње године. Саундтрек, поново у продукцији Драгија Шестића, недавно је објављен у Британији. Његов једини наступ у Британији, маја 2006. у лондонском клубу „Mean Fiddler“, омогућио је немачком продуценту Хенрију Ернсту да сними Шабана као део његовог пројекта „Циганске краљице и краљеви“. Никада нећу заборавити како га гледам док седи на кревету у својој малој лондонској хотелској соби, окружен димом цигарете, кашљући, али певајући прелепо.

За собом је оставио своју жену Милицу, четири ћерке и много унучића.

Шабан Бајрамовић, кантаутор, рођен је 16. априла 1936, а умро 8. јуна 2008. године (Cartwright, 2008b). [85]

Нишличићи који су желели да се упишу у књигу жалости могли су то да ураде у уторак, 10. јуна, од 10 сати у холу Народног позоришта (сл. 29). (Ми смо се сутрадан уписали у књигу жалости на Новом градском гробљу, на уласку у капелу – сл. 30).

---

[85] Превео с енглеског Иван Динић.

Слика 29: Књига жалости у Народном позоришту у Нишу (Д. Митић Цар, 2008)

Слика 30: Писац књиге у реду за уписивање у књигу жалости (Д. Тодоровић, 2008)

Комеморативни скуп одржан је у среду, 11. јуна, у 10 часова, у холу Градске куће у Улици 7. јула. Комеморацију и Шабанову сахрану је организовала родна му варош. Скоро до погреба нико са сигурношћу није могао да саопшти на којем гробљу ће бити покопан – тзв. циганском или Новом градском гробљу – и по којем вероисповедном закону, да ли по муслиманским или православним обичајима. Зато месне новине погрешно обавештавају суграђане:

> Шабан Бајрамовић ће истог дана (после комеморације – Д. Б. Ђ.) у 14 сати бити сахрањен на Ромском гробљу. Сахрани ће присуствовати и београдски муфтија (Митровић, 2008: 8).

На комеморацији, којој су присуствовали Шабијева жена Милица и ужа породица, пријатељи и музиканти, културњаци, аутор монографије и чланови нишког руководства, од великана се опростио градоначелник Смиљко Костић (сл. 31 и 32).

Слика 31: Фамилија Бајрамовић код градоначелника уочи комеморације (Д. Митић Цар, 2008)

Слика 32: Градоначелник Ниша Смиљко Костић
говори на Шабановој комеморацији (Д. Тодоровић, 2008)

Успешном директору негдашњег ДИН-а „Фабрике дувана“, сада погону Philip Morris International-а (PMI), који се баш није снашао у улози нишког градског кмета и у страначким водама – одслужио је „своје“ у апсани – има се шта спочитати због политичког ангажмана, али га се и похвалити због заузимања око испраћаја Бајрамовића на вечни починак. Ево његовог слова:

> Много пута до сада окупљали смо се око Шабана због његове музике, његове енергије, њега самог. Данас смо поново ту због њега да му још једном одамо дужну почаст као музичару, композитору, пријатељу и драгом суграђанину. Више од четири деценије својом музиком у људима је будио јединствене емоције. Песме о животу, љубави и проблемима са којима се срећу његови сународници обишле су цео свет. Са истим ентузијазмом певао је обичним људима, али и великанима попут Индире Ганди, Нехруа, Тита и многих других. Дивиле су му се и поштовале га колеге музичари, налазећи у његовој музици инспирацију за своја дела. У животу супруг, отац, деда, на сцени краљ ромске музике, остаће упамћен и као глумац, шаљивџија, драг саговорник и комшија. За њим остаје његова музика коју ће слушати многе генерације, уверен сам, са једнаким дивљењем као што смо чинили ми који смо

имали ту привилегију да будемо његови савременици и суграђани. Ниш ће памтити Шабана онако како је он желео – по његовој песми (J. C., 2008: 8).

Обичаји око укопа и гробље. Да појаснимо извесне недоумице око Бајрамовићеве сахране! Није се знало до крајњег часка где ће Цар бити погребен и по којим адетима: хришћанским или муслиманским. Шале о томе није оставио писани аманет, сем, колико се чуло, да је усмено обавезао фамилију да га укопају у толико вољеном белом оделу и белим ципелама, и да сандук буде заклопљен, што је она испоштовала. И једно и друго није у складу са каноном сунитског ислама, који скоро да стопостотно преовладава у српском простору.[86] И да не беше „кратке“ муфтијине џеназе, Шаца би био сахрањен, ако је то од икаквог значаја, по православном обреду без опела: обучено тело покојника, начин излагања леса у капели, паљење и врста свећа, цвеће и венци, изражавање саучешћа поред одра, музичка пратња, растанак уз бацање грудве земље после спуштања сандука у раку, присуство жена и девојака дотераних како дотераних...

Тако се догоди да је спровод хришћанско-православно-исламско-сунитски, па нам Цар, као свагда до смрти, још једном демонстрира шта је то интеркултурализам на делу. Његови саплеменици, написах отоич, јесу транскултурална и интеркултурална група:

> Роми су диван народ и могу нама – народима и националним мањинама у државама расточене Југославије и читавог Балкана – *служити као узор практичног живљења интеркултуралних поставки...* Може се казати да су Роми пример етничке групе спремне на културно даривање, на размену, примање и давање. А шта је друго интеркултурализам, ако не размена? Наравно да у Рома такво понашање није било, нити сада јесте, рационално артикулисано и стратешки осмишљено, већ је плод вишевековног живота у окружењу већинских етницитета и култура. Можда је и резултат борбе за голи живот (Ђорђевић, 2010: 284).

Шабан није претерано марио за веру, нити се вероисповедно декларисао. Неуки људи – таквих је већина у стварима религије – убеђивали би нас на основу његовог имена и презимена да је он припадник ислама, па још активан. Јесте муслиман по конфесионалном пореклу, религији очева

[86] Двоструко занимљиво: елементе супротстављеног крака – шиитског ислама – налазимо у појединим дервишким редовима, које практикују у текијама, чији су најбројнији чланови Роми, поглавито избегли са Косова и Метохије. – Открили смо и проучили неколико ромских текија, тариката и шејхова у нишким насељима, у Београд мали и на Сточном тргу (Đorđević and Todorović, 2009).

и дедова, али је од ислама – као код већине Рома Нишевљана – остало само бледо сећање. Преобраћање, никако наметнуто, већ резултат прилагођавања на преовладавајућу религиозну панораму, наступило је од Титовог вакта, траје до данашњице и своди се на постепено усвајање православног културног обрасца: од давања деци хришћанских имена, преко празновања великих православних празника, до облика укопавања. Разумљиво да се у том процесу преобликовања задржавају извесни муслимански моменти.[87] Нишки Роми нису по томе толики изузетак, јер је појава мешања хришћанства и ислама, звана *љараманство*, код ромског национа раширена без обзира на то где и како обитавао, премда би је требало преиспитати у складу с новијим сазнањима о важности *комбинативне религије* и религијске комбинативности.

Дабоме да се двоумило на којем гробљу да буде Царева вечна кућа: на тзв. Циганском или Новом градском? Насупрот ставу Зорана Ћирића, по којем би изабрао првоспоменуто:

> То јесте право место за аутентичну калаштуру каква је Шабан био до последњег даха. Што ће рећи, поменуто гробље, затурено негде између Војног аеродрома и лумпенпролетерског насеља „Шљака“, у потпуности личи на циганско гробље Живојина Павловића (Ћирић, 2008: 36),[88] чврсто држим до тога да је исправније и боље да се Шалетова хумка налази на Градском гробљу. Манимо то што га Магични беспотребно ружи изразом „она ђубретарска ледина“, а Миодраг му Живадиновић с правом спочитава,[89] и истакнимо да је оно уређено по свим савременим стандардима, на доступном је окрајку града и, спрам Цареве популарности, омогућава масовну посету, туристички обилазак и претварање Шабијевог гроба у култно место које би се ходочастило.[90] Од тога не би било ништа на Циганском гробљу.

Питање смрти, начина сахрањивања (погребних обичаја), култа гроба и типова гробаља у Рома није узгредно, јер је смрт, између осталог,

---

[87] Изврстан пример динамике преображаја и прожимања исламског и хришћанског дали смо у студији о нишкој Зајде Баци, активном ромском култном месту (Ђорђевић и Тодоровић, 2017).

[88] Грешка у лоцирању. Гробље се налази између Војног аеродрома и тзв. Старе ложионице.

[89] Нисам за било који вид цензуре, али минимум пристојности и уважавања мора постојати. „Ђубретарска ледина“ је Ново гробље на ком почивају сви умрли у задњих 30 и више година. Пуно виђених занатлија, лекара, учитеља, домаћина. Ту је сахрањен и мој отац као последњи у низу. За све културе и религије, гробља су света и уважавана места, осим за вашег сарадника (Живадиновић, 2008: 5–6).

[90] Не претеривати с упоређивањем Грејсленда Елвиса Прислија (Presley), али што да не са спомеником Џима Морисона на париском гробљу Пер Лашез.

„и особен друштвени чин, у којем се врхуни множина групних и социјеталних појава, изистинска слика конкретне заједнице и културе, која нам открива ниску, примера ради, економских и класних, слојних и статусних, обичајних и верских, етничких и расних односа“ (Ђорђевић, 2010: 333). Према мојој типологији, искуствено провереној, Роми се сахрањују:

А) на сопственом, тзв. циганском гробљу које је физички одвојено од гробља већинског народа;

Б) на сопственом, тзв. циганском гробљу које је физички спојено са гробљем већинског народа;

В) на гробљу већинског народа; и

Г) на неком другом гробљу ван места живљења.

Начелно разјашњење стања на терену следи логику по којој су из угла интеркултуралног живљења, сем погреба ван боравишта (тип Г), остали типови гробаља (А, Б и В) сасвим легитимни и пожељни. Утолико, оточ сам записао (2010: 334), „будући оправдано цивилизацијски, конфесионално и инфраструктурално, неће се згрешити и *фаворизовањем измешаної сахрањивања*, уколико таква интеграција не завршава у потпуној асимилацији“.

Погреб Шабана Бајрамовића иде у прилог моје ромолошке тезе.

Сахрана. На испраћају се очекивао долазак Емира Кустурице и Горана Бреговића – послали телеграме – а од Шалетове музикантске феле назочни су били Бобан Марковић, Ацко Незировић и Жељко Самарџић.

Присутнима се обратио и режисер Горан Паскаљевић (сл. 33), пореклом Нишевљанин, киван због малобројности Нишлија: „Ја сам очекивао да ће овде бити 100.000 људи, можда цели Ниш, али ти си једини аутентични геније из овога града и желим ти сретан пут у легенду.“ Да би после покопа, у изјави за локалну штампу, оправдано још појачао оштрину:

> Шабан је велики геније и бојим се да пошто је био човек раскалашног карактера, који обично иде уз генија, да је можда многе људе нељутио. Ниш изгледа још увек није свестан кога је изгубио, а изгубио је јединог великог аутентичног генија који је одавде потекао (J., B. 2008: 8).

Упоређења ради, малобројни истоплеменици су испратили земне остатке и Есме Рецепове Теодосијевски, која је умрла 10. децембра 2016, осам година после Цара. О том несхватљивом непоштовању једне од највиђенијих и најхуманијих Ромкиња у свету,[91] драстичнијем него

[91] Два пута је номинована за Нобелову награду, 1987. као кандидат Црвеног крста Југославије, а други пут испред Светске организације Рома. Кућу, будући музеј Рома, и целокупну имовину са мужем је завештала Републици Македонији. Била је без порода, али је зато извела на пут

Слика 33: Горан Паскаљевић говори испред капеле (Д. Тодоровић, 2008)

у Шабановом случају, извештава Драгољуб Ацковић у напису „Есмини досањани снови“:

> Плаше ме речи које је на њеној сахрани, онако да само ми чујемо, изустио мој пријатељ, садашњи министар у македонској влади, Нецдет Мустафа. „Како би их, ове наше што само лају, а кад треба да дођу као на пример овде, посекао митраљезом.“ У лицу је био блед као крпа, а потом је потамнео. Било му је криво, као и мени, што Есминој сахрани присуствује стотинак скопских Рома и тројица из Србије. Брука је била велика и Нецдет и ја смо то знали. „Есме су им била пуна уста“, говорио је нервозно Неђа и све се окретао мислећи да ће се још неко од Рома појавити (Ацковић, 2016: 10).

Царевој сахрани је присуствовао и говорио испред одра Касум Цана, самоуки сликар, фотограф и преводилац с ромског језика, спиритус мовенс културних збивања Рома у Хрватској. Довео је малу делегацију загребачких Рома да се опросте од Шабија, који је иначе сарађивао на Цаниним пројектима (кратко је живео: 1968–2011) (сл. 34).

преко четрдесеторо деце. Прочитати и *Гардијанову* цртицу поводом смрти: www.theguardian.com/music/2016/dec/11/esma-redzepova-gypsy-singer-dies-73-macedonia.

Слика 34: Касум Цана говори испред капеле (Д. Тодоровић, 2008)

Од Цара су се кратким словом опростили још Зоран Живковић, Драгољуб Ацковић, Дерво Сејдић и Драгослав Михајловић Канаринац.

Изостало је обраћање Ивана Благојевића, што је за мене и многе било недопустиво с обзиром на његов уплив у Шалетову биографију последње деценије и по.[92]

Лош утисак је поправио долазак председника државе Бориса Тадића (и министра Расима Љајића) који је саопштио буљуку новинара:

> Музика и уметност Шабана Бајрамовића спаја српски и ромски народ и својим присуством желим да изразим поштовање неизбрисивом трагу који је оставио његов глас, а да изразим и поштовање према ромском народу (J. C., 2008: 8).

Шаби је укопан и уз ценазу муфтије Јусуфспахића, сина почившег муфтије београдског Хамдије, који је високо ценио Роме и верски бринуо

[92] Ето сувислог оправдања: Позвали су ме да и ја говорим поред Шабановог одра, али није било смисла. Помало сам осећао кривицу што нема ни десетине оне публике са Трга и што нисам подсетио градске оце да закупе аутобусе и позову суграђане да организовано одају пошту свом великану. Мада, Шабан то можда не би ни желео. Ионако га „велика сцена“ није привлачила, па би често, уместо серије наступа у великим дворанама, бирао свирку за бакшиш у кафанама (Blagojević, 2015: 23).

Слика 35: Муфтијина молитва над раком (Д. Тодоровић, 2008)
(у позадини председник Борис Тадић)

о њима.[93] Муфтија Мухамед је у међувремену одступио с трона и напредовао у лаичком послању поставши наш опуномоћени амбасадор у Краљевини Саудијској Арабији (сл. 35 и 36).

Ковчег се спуштао у раку уз трубачку банду Драгана Аметовића из Бојника, која је свирала „Ђелем, ђелем". Неко је гласно узвикнуо: „Шабане, сретан ти пут у легенду." Цар је већ одавно ушао у мит пред којим се треба поклонити.[94]

~

[93] Ја учим своје вјернике Роме да су они доселили овдје као Муслимани; они су углавном сви дошли као Муслимани. Ми овдашњи Муслимани и Муслимани Босне и Херцеговине, и Босанци и Албанци, ми смо примили вјеру од Турака и Рома. Према томе, нису они лоши, они су били најбољи вјерници, по мом мишљењу. Ако су поријеклом са индијског потконтинента, треба знати да су углавном Пакистанци најчвршћи муслимани у свијету. Роми су били веома чврсти вјерни на овим просторима. Међутим, и на жалост, у једном временском периоду, они су били третирани као нижа раса, што ислам ни у ком случају не дозвољава. Нема разлике између црног и бијелог по исламском учењу (Живковић и др., 2001: 8).

[94] Легенда је дочекала „Краља Рома" како му и доликује. Није препоручљиво никоме, ни пред ким клекнути и погнути главу. Ипак, када је у питању ромска музика, у овом случају треба направити изузетак (Beganović, 2012).

Слика 36: Председников и министаров последњи опроштај од Шабана (Д. Митић Цар, 2008)

Како то бива с оријашима у свакој области људског духа, да све пршти око њих и изазива неспоразуме све до – испада, тако се зби и са Шабаном Бајрамовићем. Још му се тело није охладило нити малне слегла земља на хумци, кад оно, најпре, пуче брука око трошкова укопа а, затим, букну свађа између списатеља Зорана Ћирића и ромског првака Османа Балића.

Трошкови покопа. И месец дана од погреба нису били плаћени рачуни у износу од 500.000 динара. ЈКП „Медијана“ је интервенисало код Бајрамовићеве жене Милице и затражило намиривање дуга. Она се узбудила и ипак снашла, тј. сетила да затражи помоћ од Шалетових пријатеља. Другари су прикупили 200.000, остатак је прихватило руководство града да пребаци свом комуналном предузећу. Уплатила супруга, власт пренела паре – али се општинским парама губи траг, и ето белаја. Градски чиновник Душан Арсенијевић 4. јула тврди да је, што се тиче града, тај проблем решен:

> Није постојала могућност да новац издвојен у ове сврхе уплатимо породици, нити било ком појединцу. Зато смо средства уплатили Удружењу Рома „Амаро дром“. Шта је после тога било заиста не знамо. Уплата на рачун Удружења Рома извршена је око 20. јуна... (Тодоровић, 2008б: 8).

Међутим, новац се негде загубио, данима је био недоступан Аладин Јумеровић, председник дотичног друштва, и чаршија је брже-боље забрујала: Ето, циганска посла, увек незахвалници, и кад им се да, они би да мало штрпну, „позајме“... Кад оно, већ сутрадан после написа у *Политици*, господин Аладин намах изникну из земље и покуша да разјасни недоумице:

> Новци су још код удружења, трансакција је немогућа док нам госпођа Милица не напише замолницу да јој их дамо. Поучили су нас из комуналног предузећа да ми не можемо да купимо гроб. Донесемо одлуку

Слика 37: З. Ћирић Магични и Д. Б. Ђорђевић Брка на Царевом погребу (Д. Тодоровић, 2008)

по Миличином захтеву, одобримо га, трансферишемо паре и она тако постаје власник гробног места. Пребачено нам је из буџета града 300.000 динара, а Милици Бајрамовић ћемо одобрити за уплату 215.000 динара колико је остало на рачуну. И тиме је са наше стране све завршено и све потпуно чисто, јер смо разлику од 85.000 динара већ уплатили на рачун „Србијатуриста“ за обавезе према овом предузећу, такође око сахране Шабана Бајрамовића – каже Аладин Јумеровић... (Тодоровић, 2008в: 9).

Остаде неразјашњено за шта се утроши тих 85.000 и плати ресторaторској фирми. Да је и била даћа, и с обичајно три софре, непримерен је то издатак. Сумња остаде – чаршијлије умукоше!

***НИН*, Магични и Балић.** *Недељне информативне новине*, српски најстарији и тада сигурно најквалитетнији магазин, будући да је Шабијев укоп био у среду, а оне у четвртак излазе на киоске, биле су привилеговане да прве пласирају репортажу о том тужном догађају. *НИН* је ексклузивност појачао тако што је за тај одговоран посао анагажовао свог повременог колумнисту Зорана Ћирића, ниновца и Нишлију, Царевог обожаваоца и познаваоца. Магични је, стиснут временском оскудицом, посао обавио на себи својствен начин и у препознатљивом стилу (сл. 37).[95]

Недељник, који је и раније пратио Цареву каријеру преко пера сјајних публициста, осванув је 12. јуна са снимком његове карактеристичне позе на насловници (сл. 38) и Ћириним текстом – „Сахрана циганског цара. Биће то дуго опраштање“ – на чак четири странице (36–39). У његов напис редакција је накнадно убацила у антрфиле изјаве Зорана Живковића и Горана Бреговића, као и сећања Љубише Ставрића на разговоре које је водио са Шалетом. Ниновац

[95] Слика 37 је доказ да смо се срели на испратници.

Слика 38: Насловна страна *НИН-а* од 12. јуна 2008 (В. Петровић, 2017)

није крив ни за то што, као аутор антологијских фотографија, није потписан Душан Митић Цар.

Репортажа Магичног Ћире наишла је на громогласан одјек, изазвала буру у јавности – што се често дешава после његових колумни и полемика – па су је прочитали и они који не прате *НИН*. Већ у следећем издању, оном од 19. јуна, у рубрици „Одјеци“ под заједничким насловом „Погреб као вашар таштине и друге приче“, јављају се три реакције: једна позитивна и високопарна Драгана Видаковића („Ћирић је уплео Маркесову магију и његов особени реализам. Успут нам је открио и тајну куда то све одлазе Мелкијадесови Цигани када напусте Макондо.“), друге две – Миодрага Живадиновића и Османа Балића – негативне и обе из Константиновог града. Посебно је био оштар Османов (2008а: 6) одговор на Зоранове оптужбе да је избегао Царев погреб и да нишки Роми фрљаче бомбе на његову кућу:

> Са прилично узнемирења ја и моја породица прочитали смо текст у *НИН*-у о сахрани Шабана Бајрамовића, а чији је аутор Зоран Ћирић. Ту се помиње моје име као неког коме су Роми бацали бомбу на кућу и да сам побегао са сахране због... На одмор сам отишао шест дана пре смрти господина Шабана Бајрамовића. Волео сам његову музику као и сваки други грађанин. Ја нити имам кућу, станујем у згради, нити су ми икад бацили бомбу на кућу. Нисам у сукобу са било ким, да би се помињале бомбе. То је лаж коју сте објавили и због чега се моја породица уплашила, а у јавности вероватно изазвала инсинуације. Једино је истина да сам Ром, али вам то не даје за право да ми претите. Због тога ћу вас, као одговорно лице, тужити суду.
>
> Осман Балић, Ј. Ристића 14/22 [V спрат] Ниш.

Ствар је претила да измакне контроли, јер се Балић (2008б: 6), још познатији по славном оцу Саиту, првоборцу ромске еманципације у светским размерама, у наредном броју легитимише подужим есејем – „Соске фашизам?“ – у којем укорачује у полемику и подиже је на вишу теоријску и политичку разину. Да не бих субјективним тумачењем оштетио учеснике у спору, интегрално преносим Ћирићев „извештај“ са сахране и Османов чланак.

Зоран Ћирић

САХРАНА ЦИГАНСКОГ ЦАРА БИЋЕ ТО ДУГО ОПРАШТАЊЕ

Смрт је тешка гњаважа, али је сахрана још тежа. То је умирање на ногама, лишено било какве мистике. Само једна мељавина без анестезије. С том мишљу кренух на сахрану ономе који заиста то ни од кога није тражио. Мислим, велики Шаби нити је тражио да умре, нити да га – ако му се већ омакне да склизне у физичко ништавило – испраћају разни „друштвени фактори“. Проклето добро је знао с ким има посла и није их желео – нарочито не као бесплатну публику.

И пре него што је та пригодно-безвезна церемонија и започела, пратећи циркус се већ закотрљао. Елем, најпре је речено да ће Број Један бити сахрањен на циганском гробљу у Нишу. То јесте право место за аутентичну циганску *калашшуру* каква је Шабан био до последњег даха. Што ће рећи, поменуто гробље, затурено негде између Војног аеродрома и лумпенпролетерског насеља „Шљака“, у потпуности личи на *Циīанско īробље* Живојина Павловића.

Сматрао сам да је то сасвим прикладно место за *īривремени укоī* мог хероја. Јер, ако већ држава није прогласила Дан жалости, нити пожелела да највећи уметник којег је „имала“ у последњих пола века почива у Алеји Великана – онда је она ђубретарска ледина прави избор за Цара који је маргину преселио у сами епицентар глобалних културолошких дешавања.

Али, тада је политикантска некрофилија почела са перверзним сексањем, те је тако одлучено да Шаби буде трајно смештен на Новом гробљу. Ваљда да би потомци садашњих нишких политичара могли једног дана да се хвалишу како су им „функционерске тате“ сахрањене на истом месту где и „балкански Џон Ли Хукер“.

И ето мене са мојом екипом где стижемо на званично одобрено место, и одмах чујем глас Радета Вучковића: „Добро дошли, драги посетиоци.“

Аха, па ово личи као увод за журку, помислим раздрагано, док заобилазим поменутог циганског поету и писца, бившег комесара СОКОЈ-а за нишки регион, који је пре извесног времена објавио своју књигу о Шабану. Нешто пре тога ме зивкао умилним гласом да напишем неки текст, предговор, поговор, али када дођосмо до *цифре*, схватио сам да је свестрани Раде изучио НВО-школе.

Успут сам морао да ескивирам и цивилно дотераног Мују Алијевића, „знаменитог“ нишког циганског композитора који одавно тврди како је најзаслужнији за откриће и успон колеге му Бајрамовића. Будући да је најавио компоновање циганске опере, а нешто му се уметнички радови отегли, пожелео сам да се не играм музиколога из познате педагошке школе „Радио Слободна Европа“.

Е, тако кружећи, угледам Бобана Марковића, како се са својим генгом чврљи око чесме. Свратили после синоћне свирке да се поклоне док могу јер биса на овој сцени нема. Бобан иначе изгледа као мамурни Бандерас после целоноћне сваће са Мелани Грифит, током које му ова није дала... Тек су ме фино осенчени тонови натерали да одвојим поглед од Човека са Стилом. У хладовини поред врата од капеле кроз која се није одвијао неки већи промет, свирао је оркестар из Пирота „Пралипе“, старији Цигојнери опуштеног држања, предвођени хармоником и кларинетом; остало је била жичана позадина, трилинг гитара и контрабас. Лагано су прелазили портпури старградских севдалинки, одсвираних у „laid back“ фазону. До њих, држећи се преосталог парчета хладовине, седели су чланови оркестра Драгана Аметовића из Бојника. То је већ била кабаста дувачка дружина, једнообразно обучена као конобари у виртуелним јужноморавским конобама: беле кошуље, црни прслуци и пругасте лила кравате са мудоликим чвором. Поред разнородних, моћно шљаштећих дувачких инструмената, ту је био и обавезни бас бубањ са мини-чинелом: не толико због ритма, колико да се искористи као покретни округли билборд на којем су поред титула из Гуче и Власинског лета, исписани и бројеви телефона у обе верзије – фиксни и мобилни.

Баш сам са својим познаницима думао како ће Шабијева смрт утицати на драматичне промене у циганском маркетингу, кад међу малобројном гомилицом присутних проструја вест да „Председник Тадић долази“. Људи бејаху збуњени, вртели су главама у неверици и мрмљали како је Председнику неко сигурно рекао „да нас нема ни хиљаду“. А будући да није познат као љубитељ „обојене музике“, веровали су да ипак има преча посла. Међутим, ускоро се појави претходница обезбеђења и по чудном комешању доле на стази дало се закључити да се нешто ипак спрема...

Чекајући Тадића, пироћански Цигани засвираше „Посмртни марш“, у чему препознах дубљу симболику, па чак и метафору. Нарочито што се на даљем крају трема врзмао експремијер Живковић, разговарајући са локалним

рокерима, када већ не може са гласачима или власницима винограда. Претпостављам, по резигнираним изразима лица и скисељеним фацама олињалих косијанера, да су дискутовали о томе како би групи „Смак“ неизоставно требало колективно доделити националну пензију...

Искрено, читав призор на простору испред капеле деловао је као да су у току неуспеле демонстрације радника из порно индустрије Србије. Општа нејебавајућа атмосфера, апатична као фригидна фрајла. О таквим женскињама је Шабан обичавао да пева. Да их напали. А нас је требало да наложи Тадић.

У међувремену, пажњу ми је привукао један очигледно одударајући лик. Мислим, видело се и са оног света да тип није одавде. И заиста, радило се о Назифу Мемедију, који је изгледао као углађени негативац из неког опскурног шпагети вестерна. А у ствари, чова је запуцао чак из братског нам Загреба. И то као „први Ром који је ушао у хрватски Сабор“. На визит-карти му пише да је представник једанаест мањина. Интересантни и срдачан Циганин је говорио окупљеној браћи и нама „белцима“ како је управо захваљујући Шабану постао то што јесте, и да у Хрватској Шабана буквално обожавају бројни љубитељи добре музике.

Назифу Мемедију друштво је правио још један Циганин израђених манира и фасцинатног текс-мекс изгледа – као да је изашао из филмова Роберта Родригеза или Волтера Хила. И име му је било у складу са појавом: Касум Кана, представник „Хрватског ромског форума“.

Око њих двојице се муваше ауторитативно брадати Драгољуб Ацковић, задња пошта „Национални савет Рома“, дежурни граничар који Цигане вазда покушава да преведе у „Роме“. Помно је слушао прекодринска искуства, мотрећи једним оком на радијус кретања Милана Паунковића из ривалске Ромске партије уједињења. То ме нагна да приупитам познанике где је Осман Балић, овдашњи водећи „ромски“ трибун, којем комшије Цигани повремено баце бомбу на кућу.

Рекоше ми да је негде на мору. Осетио продемократски мањински политичар шта се дешава и на време штурнуо да не би морао да трпи подјебавања од браће чак и на *неромском ґробљу*!

Наравно да најављени Брега није имао муда да се појави, као што се подразумевало да ће урбаниста и неимар Кустурица послати телеграм саучешћа – али не и позив Шабановој удовици да посети његов Дрвенград и осталу туристичку некретнину. Ипак су њих двојица међу најуспешнијим узурпаторима Царевог блага, а да никада нису одиграли *ґраву* партију барбута са тим истим Царем.

Да, да, Шабан беше навучен на барбут, ко Тадић на публику...

Председник није пуно каснио. А није ангажовао ни блиндирану композицију из свог возног парка. По један црни „ауди“, напред и назад,

а просечна црна „мечка“ у средини. Верујем да је Борис изабрао „мечку“ Шабију у почаст. Покрену се новинарска лепљива смеса ка дискретном председниковом обезбеђењу. Зачу се и куртоазни аплауз. Неки Цигани викнуше „Браво Председниче“, док су други полушапатом добацивали „Сад си се сетио, а кад му је требала пензија...“

Више пута смо се Борис и ја изблиза мимоишли и разгледали онако у пролазу... Па, свака част на доласку, то је људски и мангупски гест, али Борис напросто у таквим ситуацијама не уме да хода. Он парадира! И што се више труди да изгледа кул, у префињено карираној тегет кошуљи кратких рукава и не претерано официјелним црним панталонама, тим више и јасније се осећа тај трули, празњикави флуид „пуњене птице“ који шири око себе. Једноставно, човек можда има добро срце и добре намере, али дефинитивно нема ни К од харизме.

Зато је *асистентица* претерано налицканог Расима Љајића опасно зрачила. Вала баш ми је нешто прострујало док је пролазила поред мене, држећи корак са председником и својим министром. Мршава плавуша је перфектно одиграла секси-уцвељеност. Одједном је дух Шабанове музике готово руком могао да се додирне, ех!

Специјални гости се упутише право у капелу, праћени испијеним Гораном Паскаљевићем и недовољно напијеним фотографима, сниматељима и осталом булументом са диктафонима у рукама.

Док су Тадић и компанија одрађивали своје, уз непристојну буку њиховог болесно радозналог окружења, угледах београдског муфтију Мухамеда Јусуфспахића. Дан раније се увелико причало да је овај верски поглавар изричито одбио да дође и врши службу, због Шабанове жеље да буде сахрањен у белом оделу и белим ципелама, и у ковчегу. Ипак се појавио, и биће да је у питању „пакет-аранжман“ који је укључивао председника Тадића.

Та помисао је још више ојачала када је, мало касније, изашао, након што је ковчег изнет и стављен на гробљанска колица. Да представа буде јеретичка до јаја, побринуо се непознати костимограф-декоратер: психоделични резедо покров са местимичним бордо преливима, мешавина миљеа хекланог крупним бодом и набуђеног шаторског крила... Све ме је то подсетило на Шабанов „папагајски“ стил одевања који је практиковао у ранијим данима, у време када је потписивао „ексклузивитетне“ уговоре.

Дакле, нисам могао да не приметим како се муфтијино лепо и неговано лице напросто увоштило у болни грч пред призором ритуала који није био нимало „кошер“. Високи човек је тотално убледео због ове „ремиксоване џеназе“. Беше то атеистичка синтеза циганског православља и ромског ислама... Можда је то био разлог што су се Тадић и Живковић строго држали на дистанци, нападно незаинтересовани за оног другог.

Кренуше говори: најпре експремијер који, предвидљиво, није могао а да не спомене Ђинђића. А што је нас остале натерало да се у хипу запитамо које везе има генијални уметник са упуцаним политичарем. Али, ајде, соске нервоза! Пригодно срицање пригодних речи продужи утањени Канаринац, па Паскаљевић који није издржао да се не запита где су Нишлије данас ако их нема на овом месту; Ацковић је такође нешто продумао тек думања ради. А онда је муфтија београдски одржао час еквилибристике, са два анђела на муслиманском небу, да би своју вешту беседу завршио на циганском и измамио аплауз присутних Цигана. Е, на крају је за микрофон стао Назиф Мемеди, и као прави загребачки ђак, читав свој говор издекламовао на циганском. Моментално је ритмика и мелодика Шабанових песама наелектрисала ваздух. Заиста је Цар био у праву што није волео да пева на српском – то је био једини могући став за иоле релевантног циганског уметника.

Када је блажени Назиф завршио свој потресни последњи поздрав Шабију, уз звуке „Ђелем, ђелем“ балдисала поворка је кренула за ковчегом. Дувачи из Бољевца су марширали прилично складно. Следећа на репертоару била је „Животе мој, тужан си ми био“. Некада ју је певала Уснија Рецепова. Кад се стигло до ископане раке, поново су грунули „Ђелем, ђелем“, овог пута са нешто више продужених „Мие“ тонова...

За то време, вукао сам се на зачељу како бих проверио са људима од високог поверења причу коју сам чуо још у недељу увече. Ганци који су делили крв са Царем само су се загонетно смешкали када сам им испричао оно што сам већ ширио градом. Елем, легенда каже да је Шаби умро у суперестрадној пози, тако што се обема рукама ухватио за свој полни уд. То се зове подвлачење црте и намиривање рачуна до последње избљуване ноте. Легенда даље каже да га „техничари смрти“ нису могли да откоче, па су га таквог, накурченог, сместили у ковчег...

Богами, биће то дуго опраштање![96]

[96] Аутор је добитник *НИН*-ове награде за 2001. годину.

Осман Балић

СОСКЕ ФАШИЗАМ? („Сахрана циганског цара“ *НИН* бр. 2998)

Огласио се књижевник Зоран Ћирић (лауреат *Нин*ове награде и *НИН*-ов некадашњи колумнист) поводом смрти и сахране Шабана Бајрамовића. Ћирић је сахрану једног човека, Шабана Бајрамовића, и људе који су јој присуствовали изложио понижавању, вређању, исмевању..., а самом покојнику је ускратио пијетет.

Ово је други чланак аутора Зорана Ћирића објављен у *НИН*-у на тему „циганског питања“. Доследно ругање упућено ромским политичким лидерима чини циљ и поенту чланка јаснијим.

Зачуђујуће познавање односа међу Ромима, покушај дискредитације и врло софистициране претње и инсинуације подсећају на апстракт безбедносног практикума. Претња и позивање на насиље подметањем бомби чини ме забринутим за живот моје породице и за мој живот. Врло често су убиства неистомишљеника била најављена у медијима.

Јер, *НИН* је *НИН*. Његови колумнисти су неформални центри моћи. Кад *НИН* нешто напише, то обично тако „треба“ и да буде. Да ли Зоран Ћирић припада оној дугачкој и суморној колони талентованих књижевника који су газили маршевским кораком утирући стазе стаљинизму и фашизму, антисемитизму и антициганизму, попут Максима Горког, Кнута Хамсуна, или Езре Паунда, или, пак, Луја Фердинана Селина и Гинтера Граса...? Зоран Ћирић има право да се сврста где год жели. Има право, наравно, да пише о чему жели и како жели. Имам право и ја да кажем: бојим се Зорана Ћирића. Роми имају барем то право да буду уплашени пред ћирићима.

Скуп пријатеља и рођака Шабана Бајрамовића и саму сахрану, *НИН* је прогласио скупом порнографских звезда. Тако и треба. Још 7. марта 1933. године у Немачкој је забрањена порнографија. Шта се овде толико дуго чека?

И, уместо некролога, *НИН* је читаоцима открио врло важну „чињеницу“ о покојном уметнику – чињеницу о томе шта Шабан држи у рукама. *НИН* каже да се покојник у смртном трену држао за међуножје. Док сам ово читао, осетио сам стид што сам човек. Попут Хане Арент, која се стидела сопствене припадности људском роду на суђењу Адолфу Ајхману у Израелу.

Објављен је историјски текст. Овај текст је *НИН*-ова хипотека. Биће сачуван у *НИН*-овој архиви и у многим другим архивима. Биће сачуван

и у ромским архивима, заједно са именима аутора и уредника. За науковање опрезу, као упозорење за стрепњу. И, као, најтужније, за неповерење. *НИН* и новинарска етика?! *НИН* и новинарски кодекс?! Кад су Роми у питању, све и свашта је дозвољено! И пожељно. Они, *НИН* и Зоран Ћирић, образ уз образ, дају непоновљив опис једне сахране.

Људи и пријатељи покојног Шабана, који су дошли да одају последњу почаст, пљунути су и уздуж и попреко. Сваком од присутних написана је карактеристика. На срећу, бројеви, са штамбиљем НИН-овог меморандума, нису дељени.

Наводно бранећи уметника кога друштво није разумело и заслужило, аутор, узгред, тежи да себе приближи значају једног Шабана. Несвестан да је због таквих као што је он, Шабан остао без друштвеног статуса који је заслуживао. Јер, и он је јавно, утицајно и громко ћутао о Шабану док је Шабан био жив.

Намерним инсистирањем на називу „Цигани“ аутор онечовечује Рома – човека, а цео народ сврстава у нижи расни ред. Цигани, напред! Роми, стој! Будући да аутор воли да каже Циганин, а не Ром, јер је потоњи израз (Ром), како се у национално свесној јавности каже, измишљотина помодних и салонских заступника људских права, хоћу да га упутим ка неколиким чињеницама. Тужно (и јадно) јесте да онај ко воли да пише о „Циганима“ можда не зна значење и порекло те речи. Или, да не грешим према аутору, зна, па зато тако и пише. Према рановизантијским изворима, називи који се користе за Роме као што су: цигани, tzigane, зинцали, cigány..., потичу од грчке речи – ατσίγγανοι (латински: *adsincani*), која се у доба Византијског царства користила да означи Роме, и од још једне грчке речи – αθίγγανοι (недодирљиви, које не треба додирнути), што је у вези с деветовековном јеретичком сектом која је била оптужена за то да се бави магијом и прорицањем будућности. А, ево и значења речи Ром. Ром значи човек, као и реч мануш (основа те речи је Ман, што на санскриту значи кретање духа и мишљења). Народ под именом Рома или Роман помиње се у Махабхарати и у Вишну-Пуранама. Под овим именом других народа осим Рома нема. На Првом светском конгресу Рома (1971, Лондон) прихваћен је назив Ром (Роми) за све припадника народа Рома у свету. Дакле, хтео не хтео, Ћирић каже: „Шабан Бајрамовић припада онима које не треба ни додирнути.“

Соске бре, фашизам *НИН*-у и хер оберштрумфиреру Ћиро?

Зашто ми подмећете бомбу пред кућу? Откуд „знате“ за те непостојеће претње? Што их (те претње) подмећете Циганима? Питам *НИН* и Ћирића: Зар је мало, бре, међуетничке мржње у Србији? Па, да се дода, тек да не буде мало. Па су на ред дошли Роми? То је јавна политика тајне службе према мањинским заједницама у Србији. Друге политике у Србији постоје али нису могуће јер их ви одмах прогласите издајничким или нападнете личност која представља ту политику.

Соске се лечите Ромима? Што тако јуначки и чојствено на нас најслабије? Зашто нас не стрељаш на две на три, па да идемо кући?

Лепа вест је да су службеници и начелник ДБ добили затвор. То значи да ће се, кад-тад, реформисати систем безбедности у Србији, а онда и дезинфиковати њихови медији од чиновничких пристава и пандурских доушника.

НИН је можда невин? Можда?

А бомбу, коју сте измислили и којом ми претите и желите да ме понизите пред јавношћу, ставите на лице 3000. броја *НИН*-а, као одличје за (заумно и неуспешно) спречавање Србије да буде оно што она јесте – пристојна земља пристојних Срба, Рома, Мађара, Бошњака, Албанаца...

Оно јесте, признати књижевник после толико времена од „спорног“ написа као да жели изглађивање односа, тј. да се оправда, што му није обичај. У интервјуу за *НИН* под насловом „Нема државе, постоје само мржња и презир“, који је водио умировљени новинар Драган Јовановић, осврће се и на то како је дошло до тога да он прати погреб Шабана Бајрамовића:

> Само се сећам и како сте ме преклињали да напишем текст о сахрани Шабана Бајрамовића. Звао си ме дан уочи сахране, тотални цајтнот, плус још свеже мамуран од ко зна ког развода, плус ми се згадило како су Шабана и мртвог мрцварили. Али, јок, ти запео ко Хилари Клинтон! При чему ја нисам био ни Бил, ни Холбрук, већ Моника Левински (Јовановић, 2016: 24).

А омашки је било, једна до две материјалне грешке и неколико преврелих формулација. Може се прозвати за фалинке у чињеничној евиденцији, никако и за неконвенционално изражавање – распојасане каламбуре – јер је то одлика Ћирићевог стила који га прослави. Остаје упитност, с обзиром на то да је није могуће разрешити, да ли би неко други од српских публициста примереније, целовитије и квалитетније испратио Цара од Магичног Ћире? Можда једино Тирке!

Царев камен. У *dossier* Бајрамовић уносимо последњу циглицу: почео је да се ходочасти његов гроб. Да, и није неко изненађење, Шабијеву „вечну кућу“ већма обилазе странци; они га и више поштују. Памети, спретности и спремности да је више, а није, град на Нишави би од тога могао направити култно место и, помодарски речено, културни бренд од чега би сви имали користи. А у социологији религије је добро познат, будући да је опште правило, механизам „производње“ мита; потребно је да се у том процесу сложе и испреплићу настојања три учесника: верске организације (овде: Српске православне цркве), локалане заједнице (овде: Ниша) и средстава

за масовно преношење порука (овде: месних општила). Јер, „Шабан је метафора“ (Мирјана Бобић-Мојсиловић), „много је био моћан... и, тек ће моћан бити“ (Д. Јовановић), градска је легенда – закључујемо, коју само треба преобразити у код урбане географије и понудити га свима.

На ходочашће Царевог камена упућује Владимир Ђорђевић, млади предузетник, који је 2006. отворио први хостел у Нишу (Аноним, 2010: 8). Добро послује и тврди да се од те делатности може живети. Навраћа му много странаца, који долазе с предзнањем, задовољни су храном и проводом, али не и јавашлуком са радом музеја и споменика културе. Од тога је битније да туђинце води на Шабаново гробно место (сл. 39).

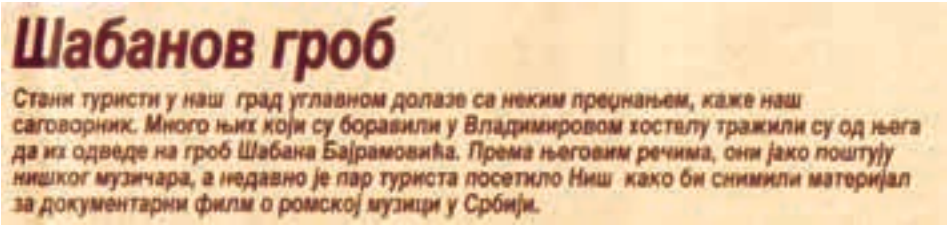

Шабанов гроб

Стани туристи у наш град углавном долазе са неким предзнањем, каже наш саговорник. Много њих који су боравили у Владимировом хостелу тражили су од њега да их одведе на гроб Шабана Бајрамовића. Према његовим речима, они јако поштују нишког музичара, а недавно је пар туриста посетило Ниш како би снимили материјал за документарни филм о ромској музици у Србији.

Слика 39: Пренето из *Народних новина* (26. јул 2010, стр. 8).

~

Таман кад су Нишевљани помислили да су недолични догађаји везани за Царево име одаслани у старинарницу и да се више никада, баш никада, неће да понове, као гром из ведра неба прострујала је вест о томе да му се наново не дозвољава да мирно почива испод гробног камена. *Народне новине* обавештавају јавност:

> Нишка полиција ухапсила је В. Н. из овог града због сумње да је са нишког Новог гробља украо месингане предмете и кандила вредне 11.000 евра. Бесрамни разбојник се дрзнуо да украде и вазе које су биле на гробљу краља ромске музике Шабана Бајрамовића (К. Д., 2017: 8).[97]

[97] *Јужне вести* (S. A., 2017: 1) пак тврде да је лопов присвојио две кугле са Шалетовог почивалишта. Знаковито јесте да нико не потеже одговорност Новог гробља и да ли тамо уопште има чувара!

ШАБАНОВ БУЛЕВАР И СПОМЕНИК

Споменици су неми и немају душу,
они говоре о души народа који их чува.
Знаћемо да ли смо после свих ових
година заиста оздравили,
по томе како се буде неговао споменик
Шабану на Нишавском кеју.
Зорана Шуваковић

Неми споменик –
седим на кеју и певушим
'Гељан даде...'
Драган Ј. Ристић

Брука око Булевара Шабана Бајрамовића. Убрзо после Цареве смрти почеле су „муке по Бајрамовићу" или ружење Ниша. Челници „Naissus-а", желећи брже-боље да исперу савест због недоличног односа спрам живог певача и нагађајући да ће иза биолошког одласка задобити митске обрисе – а легенда лако прелази локалну међу и провинцијски атар – одлучују да преименују незавршени Јужни булевар у Булевар Шабана Бајрамовића.[98] Најпре се поводом сасма пожељне одлуке Скупштине Града Ниша, донете 5. маја 2009, распламсала недолична расправа, да би људски примитивизам и политичко хушкање распалили расистичку ларму, петиционаштво и протесте – да ли? – грађана сада Шабијеве авеније, лоше сакривених питањима као: „Он је наш комшија, ми знамо колико је био рђав домаћин, пијандура и коцкар – зар таквом човеку булевар?"; „Ко ће да нам плати не мале трошкове промене личних исправа?";[99] „Е, да видимо ко ће да постви табле са

[98] Опет је Иван Благојевић био покретач акције. Он је коју годину после испоручио још један захтев. Наиме, интервјуерка Мирјана Митровић пита Благојевића шта се десило с његовом иницијативом да једна улица у Нишу понесе име Мише Блама. Цезохиста одговара: Комисија за именовање улица донела је позитивну одлуку, али понуђене улице не одговарају имену такве интелектуалне громаде какав је био Миша Блам, који чак није ни сахрањен у Алеји великана. Зато ћу предложити да један коридор у нишкој Тврђави понесе његово име (Mitrović, 2016a: 27).

[99] Општинари су тај недостојни аргумент лако оборили: град Ниш ће покрити трошкове вађења нових докумената.

новим именом улице – поскидаћемо их!?“[100] Ту су бруку новине педантно пратиле узбуђујућим написима и насловима:

- „Јужни булевар Шабану Бајрамовићу“ (18. март; М., Д., 2009: 7);
- „Шабан заслужио улицу“ (23. март; Тодоровић, 2009ђ: 8);
- „Не желе име Шабана Бајрамовића“ (31. март; Јанковић, 2009 1 и 4–5);
- „Петицијом против булевара Шабана Бајрамовића“ (31. март; Тодоровић, 2009д: 8);
- „Живковић: Дајте мом насељу Шабаново име“ (1. април; Тодоровић, 2009е: 1 и 8);
- „Шабане, извини“ (1. април; Ћосић, 2009: 5);
- „Још једном о Шабану. Певачу улица без поговора“ (27. април; Милосављевић, 2009: 7);
- „Ново ружење Ниша“ (4. мај; Тодоровић, 2009б: 8);
- „Шабан добио улицу“ (6. мај; Аноним, 2009: 1);
- „Не дају улицу Шабану“ (7. мај; К. Д. и М. М, 2009:7)
- „Сукоб због промене назива улице“ (10. мај; Тодоровић, 2009в: 10);
- „Град не одустаје од Шабановог булевара“ (11. мај; М., Д. 2009: 7);
- „Шабанова удовица напушта Србију“ (12. мај, Тодоровић, 2009г: 1. и 5);
- „Папирне табле са Шабановим именом“ (9. април; Милојевић, 2010: 8);
- „Шабан Бајрамовић и даље чека улицу“ (9. април; Т., Т., 2010: 17);
- „Нема још ни Шабанове улице“ (6. јун; К. Д. 2010а: 4).

А имало је и шта да се забележи. Чим се начуло да ће одборници Скупштине града Ниша донети одлуку о преименовању улице Јужни булевар у Булевар Шабана Бајрамовића, групица грађана из те улице отпочела је акцију потписивања петиције против тог чина. Томе се прикључио и Савет грађана месне канцеларије Делијски вис, на чијој се територији налази речена улица, па уместо да подржи исправну намеру вишег руководства града, он стаје на страну петиционаша и правда се податком да је протест потписало 700 становника (баратало се и бројком од 5.500 и 6.000 потписа – што је свакако претеривање) (сл. 40).[101] Долази и до првих физичких чарки с Шабановом женом:

---

[100] Осман Балић, координатор Лиге за декаду Рома, убеђен је да иза протеста житеља улице Јужни булевар „стоје припадници расистичких организација“ (Miladinović, 2010: VIII).

[101] Није тако било у Врању: Наше колеге новинари су известили да је за непун сат више од 500 грађана Врања и околине потписало, дало свој потпис за петицију да једна од градских улица носи име Станише Стошића, најпознатијег житеља града под Пржаром и интерпретатора чувених врањских карасевдаха „Дуде, бело Дуде“, „Лепа Врањанка“ и многих других (Милосављевић, 2009: 7). Изградише му споменик и дадоше пјацету у центру места, као што подигоше и споменик Бакији Бакићу. То исто учинише Лесковчани Томи Здравковићу.

На раскрсници сам видела постављени сто, где је било неколико особа, који су позивали пролазнике да потпишу петицију против тога да се улица зове по мом супругу. Када сам пролазила поред њих и видела да уз позив пролазницима нуде и кафу и сок, само да би потписали, питала сам једног од њих зашто то раде, шта им Шабан смета. Истога часа, један од комшија, кога добро знам, а који је био на бициклу, налетео је на мене и ударио ме и бициклом и рукама у груди. Остали су такође кренули према мени и мојим двема комшиницама, исто Ромкињама, и почели да нас псују и вређају. Једна од њих је такође ударена, после чега смо позвали полицију, али они су се разбежали – испричала нам је Милица Бајрамовић (Тодоровић, 2009: 10).

Слика 40: Јужнобулеварски петиционаши (*Народне новине*, 31. март 2009)

Шта вреди што је Полицијска управа Ниша против најжустријег Трошаринца, који је највише реметио јавни ред и мир, поднела пријаву судији за прекршаје када је Шалетова удовица преко свих средстава информисања најавила да напушта Србију и да ће затражити од Скупштине града да поништи одлуку о додели једне улице Цару (сл. 41).[102]

[102] Драган Ђорђевић, активиста Одбора за људска права, размишља налик Шалетовој удовици: Одговорност је на Граду. Ако стоји иза своје одлуке да улица промени назив, онда треба да је спроведе до краја, или треба да је повуку (Милојевић, 2010: 8).

ПОЛИТИКА

Основана 1904. године

Тарантино режира модерног Рамба
стр. 17

Шабанова удовица напушта Србију
стр. 5

И Срби граде куће у Брђан
стр. 6

Слика 41: Најава: Милица Бајрамовић напушта Србију (*Политика*, 12. мај 2009)

Тада се дигло нишко јавно мнење, реакцијом виђених људи покушало се спречавање големе штете. Не бих себи опростио, а да не објавим сјајан, људски напис Мирослава Ћосића „Шабане, извини“, који је по мом суду био најделотворнији:

> Шабане, брате, ако чујеш ово, извини. Твоје комшије потписују петицију да се Јужни булевар не назове твојим именом. Неће да живе у Улици Шабана Бајрамовића.
>
> Ај, Девла!
>
> А како су само у провидну обланду увили срамотни папир са већ више од 150 потписа против тебе; као, мала је то улица, за Шабана треба нека већа, немају ништа они против легендарног краља циганске музике и блуза, него, ето, да не праве компликације, да не мењају адресе, и тако то.
>
> А није им било тешко да мењају адресе када су из разних вукојебина долазили у велики град да праве куће и да се преоблаче у грађане; трчали су да промене адресе и, дабоме, статус: престајали су да буду сељаци; али Нишлије никад нису постали, нити ће постати.
>
> Неће постати, зато што иза ружне петиције, слутимо, не стоје никакве адресе и жеље да Шабан има већи стрит, већ стоји нешто толико срамно, да срамније не може бити. Не желе да живе у улици која носи назив једног Рома.
>
> Чак и ако није тако, потписници петиције морају знати да ће сви мислити да је тако. Танки су им аргументи: за адресе смо видели, а за величину улице још је глупље. Пазите: не смета им што се уличица од

500 метара зове „булевар“ – ај, булевар – а смета им да се зове по Шабановом имену.

Све нам се чини да би петиционари врло радо изнели праве разлоге противљења, али им смета што је пре неки дан усвојен Закон о забрани дискриминације. Хајде да се камуфлирамо адресама и ширином коловоза.

Ружно, ружно. Толико ружно да нам у сећање долази случај од пре двадесет година, када је у селу Рујник, сада предграђу Ниша, било спречено сахрањивање једног ромског детета на „српском гробљу“. Ужас.[103]

Шабане, брате, ако чујеш ово, мораш да знаш да има људи, Нишлија, који ће се изборити да улица твоје младости, и улица у којој се, кажу, у ноћима пуног месеца чује „Гиљам даде“, да ће та улица ипак понети твоје име, јер другог имена и нема (Ћосић, 2009: 5).[104]

Грађанство је убрзо схватило да, поред простаклука и антициганизма, кампања има јасну политичку залеђину, или како се блаже изрази журналиста – неодољиво „мирише“ на велику позадину. Кад је све било готово, Зоран Лековић, један од бунџија, открива да су се поред петиције разрађивали и ини облици „отпора“:

Било је идеја да се блокира пруга Ниш–Пирот, или да се бојкутују политичке странке које су учествовале у доношењу ове одлуке. Међутим, одлучили смо да свој протест за сада изразимо тако што ћемо сви променити адресе. Пребацићемо се на бочне улице, па ће Булевар Шабана Бајрамовића остати без ијединог становника... (К. Д. и М. М, 2009: 7)

Та нецивилизацијска галама, која не служи на част – срећом, занемарљивом делу Нишлија, није могла да поништи првотну намеру – један нишки булевар носи Бајрамовићево име – али је осујетила качење табли: градски се органи још не усуђују да обележе прометницу. Зато 8. априла 2010, симболично на Светски дан Рома, Алтернативни културни центар изазива голему медијску позорност и одобравање већине Нишевљана перформансом „Улица Шабана Бајрамовића“, лепљењем хартијених ознака на куће и сам булевар (Милојевић, 2010: 8; Т. Т., 2010: 17) (сл. 42 и 43). Истини за вољу, акцију АКЦ-а обезбеђивала је полиција.

---

[103] Тај ужас, који је ушао и у странску ромолошку књижевност, документарно је анализиран – под насловом „Рујнички случај“ – у мојој књизи *На коњу с лаптопом у бисаїама: увод у ромолошке студије* (2010).

[104] Истога дана Зоран Живковић, нишки екскмет и бивши премијер Србије, придружујући се Ћосићевом искреном вапају и извињењу, несебично нуди да „његово“ најелитније нишко насеље „Беверли хилс“ понесе Царево име.

Слика 42: Плаката „Улица Ш. Бајрамовића“ – у позадини табла „улица Јужни Булевар“ (Д. Митић Цар, 2010)

Слика 43: Качење плакате „Улица Ш. Б.“ (Д. Митић Цар, 2010)

Овамо-онамо, тензије су спласле и пажња се пребацила на Царев споменик. Али је остао горак укус у устима и још загорчава живот правим Нишлијама, чија осећања лепо исказује Тома Тодоровић:

> Град Ниш већ је осрамоћен и тешко је претпоставити да ће га нешто друго у скорије време опет толико осрамотити. Од једног дела својих грађана наружен је да га никакав евентуално нови скандал, чини се, не може толико наружити... (Тодоровић, 2009: 8)

Несхватљиво је да нишко руководство и после девет година – ево, истиче половина 2017. – не може да постави уличне табле на Булевару Шабана Бајрамовића!

„Ларма“ око споменика. Читава 2009. и прва половина 2010. прошле су у чаршијској галами поводом летошњег предлога „онога“ што води „онај“ фестивал да се у Нишу подигне споменик Цару. Понуда је била сасвим на месту и, како је штампа обавештавала, оберучке прихваћена од градских структура. Милош Симоновић, тадашњи градски кмет, потврђује:

> Још прошле године покренута је иницијатива да Шабан добије и улицу и спомен-обележје у Нишу. И једно и друго ће бити брзо реализовано јер је то и наша људска обавеза, као и обавеза града према суграђанину и великом уметнику (Тодоровић, 2009: 8).

Градоначелник се малчице залетео и обећао да ће се то обавити до краја текуће године, не сагледавши у потпуности сву сложеност таквог подухвата: расположење дела суграђана, доношење званичне одлуке, полемику око места постављања монумента, бирање скулптора, време неопходно за израду статуе и потребне новце.

Одмах су букнуле узавреле страсти и наново срамоћење града на Nissi. О томе сведоче чланци у штампи који су се појављивали скоро дан-издан:

- „Шабану и булевар и споменик“ (4. април, Тодоровић, 2009а: 8);
- „Споменик Шабану до краја године“ (7. април; Т. Т. 2009: 7);
- „Траже се донатори за краља“ (10. јун; К. Д., 2010б: 4);
- „Кеј или Обреновићева“ (18. јул; Јанковић, 2010: 8);
- „А где ћемо Шабана“ (23. јул; Милосављевић, 2010: 4–5);
- „Где треба да буде постављен споменик Шабану Бајрамовићу? Неки би у центар града, а други што даље“ (27. јул; Б. М., 2010:6);
- „Ко хоће Цара Константина у центру, апсолутно је у праву“ (2. август, Гојковић, 2010: 14);

- „Где ћемо цара? Центар је и испред 'Авлије'" (4. август; М. М., 2010: 1 и 7);
- „Случај Бајрамовић. Понуда која се не одбија" (5. август; Ћирић, 2010: 60–61);
- „Сећање на некадашње дружење" (6. август; Г., А, 2010: 14);
- „Бајрамовићи одбијају привремени споменик" (10. август; Тодоровић, 2010а: 20);
- "Постављен постамент за споменик Шабану Бајрамовићу. Шабанова статуа биће на кеју" (11. август; П., В. 2010а: 11);
- „Постављен споменик Шабану Бајрамовићу" (12. август; П., В. 2010б: 11);
- „'Случај' Шабан Бајрамовић" (14–15. август; Miladinović, 2010: VII–VIII).

Део непросвећеног пука једва је дочекао да затомљени национализам усмери у чист расизам према Ромима – чији је Бајрамовић изданак за углед – не разумевајући да је он светом пронео славу њихове вароши, коју је волео изнад свега, и заборављајући Шабијеву чак наивну лојалност и патриотизам („Какви Роми, ја сам Србин, српски Циганин"). Сем једне новинске анкете у локалним *Народним новинама* (Б. М., 2010: 6), није посебно пропитивано расположење јавности које сажима наслов чланка „Неки би у центар града, а други што даље". Као социолог могу да тврдим да се тек ретки огрезли националиста, боље антициганиста, јављао и простачки одбијао дизање споменика.[105] Углавном је провејавао позитиван став. Градске структуре су већински изгласале одлуку. Али је требало одредити погодно место за споменик. Е, око тога је почело спорење и била најжешћа афера (Милосављевић, 2010: 4–5), јер се спорило ко је задужен за ту материју и ко званично и законски одређује локацију споменика: да ли агилни иницијатори, пристрасни политичари или одговорне и компетентне институције?

Иницијатор Иван Благојевић је стартовао с предлогом да то буде у Обреновићевој улици (бившој Побединој и Маршала Тита), омиљеној променади, испред апотеке „Хигија", и бранио га „до последњег даха":

Сматрамо да радимо једну значајну ствар за овај град и грађане Ниша и да је интерес града да једну такву монументалну скулптуру треба да види што више туриста, а не само грађани који живе у овом граду. Локација на кеју, у амфитеатру, била би, у том смислу, пуцањ у празно. Колико год она била лепа, чињеница је да је неискоришћена, слабо посећена, замрачена (Јанковић, 2010: 8).

---

[105] Упорно тврдим да споменик не подижемо Шабану – припаднику ромске заједнице, већ Шабану – уметнику, певачу и композитору (Blagojević, 2015: 134).

Он је тиме исказао своју мегаломанску склоност. (Магични Ћира га је, погађајући или не, баш тако окарактерисао – као мегаломана. Да није те његове црте, питамо се, да ли би направио толико доброг за Ниш: од Нишвил џез фестивала до споменика Цару.)[106] Од утицајнијих личности једино му се придружио Горан Паскаљевић с образложењем да је пропутовао свет и да тамо такве споменике стављају у центар где протичу реке људи и са њима комуницирају. То није спречило хорско противљење и узнемирило предлагача:

Поприлично сам уморан од кампање појединих Нишлија да Шабану није место у центру града, „јер има толико других значајнијих Нишлија" којима би требало да се подигне споменик, а притом не знају да наведу никог осим Пиксија и Драгише Цветковића (Blagojević, 2015: 134).

Наоко се хвалишући у горњим редовима, џезохолик је био пред олаким избором места за Цареву статуу: централна градска пешачка улица или Кеј на Ниси. Зато што би, примећује Мирослав Ћосић, дилема била вештачка:

> Шабан Бајрамовић се у Обреновићевој улици никада није осећао природно; све што је фенси, све што је техно, све што је капућино, све што је напарфемисано, било је природни непријатељ Шабана Бајрамовића. (Ћосић, 2010: 5)

Тако је Благојевић принудно атерирао. Свима је лакнуло после одлуке да споменик стоји на ободу амфитеатра на Нишавском кеју, само је мањина стрепела, показало се оправдано, од скинхеда чије је то омиљено ноћно збориште.[107]

Онда се јавио мањак новца за израду споменика: намах је сабрано пет, а треба 12.000 евра. Више се „испрсио" онај који се умешно окористио Бајрамовићевом уметношћу – Горан Бреговић – но који се истина не стиди да јавно рекне како је нишка „црна мамба" његов музички херој; нису изостали и заостали ни „онај" што води „онај" фестивал, Небојша Брадић,

---

[106] Магични Ћира у подоста ироничном тексту, ако му је веровати, пише: „Прва резервна дестинација је био онај плато испред апотеке 'Хигија' у Обреновићевој улици. Авај, џабе што се ради о централној нишкој улици, када се побунила уметникова фамилија. Кажу, није Шабан био неки болесник, па да му споменик мећу испред апотеке, где иначе често просе провладини Роми, они који нису на списковима НВО. Уместо понуђених локација, Шабанови крвни сродници, потпомогнути бившим пропалим рокерима и боемији склоној опозицији, захтевају – ни мање, ни више – него место на Тргу ослобођења, одмах поред хероја на коњу!" (2010: 60)

[107] Шире о тој агресивној омладинској поткултури у мојој књижици Скинхеди: момци из нашег краја (2013).

експремијер Зоран Живковић, Мирко Миљуш,[108] Горан Паскаљевић, Есма Рецепова Теодосијевски, Љубиша Самарџић и градоначелник Милош Симоновић.

Па су стручњаци и аматери бучно распредали о томе како је баш кипар Влада Ашанин одређен за вајање споменика: „Зашто није било јавног или позивног конкурса, ко стоји иза целокупне акције, ко кога протежира?“ Још и не видевши изливен производ, по кулоарима су ценили како ништа не ваља, како није Шабијева слика и прилика, како је вајарски фијаско (сл. 44)... Те овако, те онако, а оно споменик сину и издиже се изнад амфитеатра на Нишавском кеју.

Слика 44: Цар се обликује у Ашаниновом атељеу (Д. Митић Цар, 2010)

Откривање споменика. Спомен обележје Шабану Бајрамовићу постављено је 11. августа 2010. на Нишавском кеју код амфитеатра испред Дома младих, како се тада још звала репрезентативна зграда – у њој је за време Великог рата заседала избегличка Народна скупштина Србије и усвојена. Нишка Декларација о уједињењу и стварању државе Срба, Хрвата и

[108] Занимљива личност: подигла споменик Бобу Марлију (Marley) у Банатском Соколцу и организовала „Рок вилиц“ фестивал.

Слика 45: Споменик Шабану Бајрамовићу
У позадини Официрски дом – супруга Милица, зет Љубиша Јовановић и ћерка Жаклина положили су на споменик 100 белих ружа. (Д. Тодоровић, 12. август 2010)

Словенаца – која је међувремену реновирана и враћен јој је назив Официрски дом (сл. 45). Отварање се планирало за сутрадан када почиње и Нишвил џез фестивал. Тим поклапањем, које није случајно, него намерно изазвано, и против којег се није бунио нити један Нишевљанин, правда је задовољена: Благојевић, успоставитељ, сада и ималац тог прочујеног сакупљалишта џезера са све четири стране екумене, неупитно је најзаслужнији за помисао о белегу и његово преиначивање у красан споменик. И Шабију би било мило, каријера му се последњих лета и те колико сврзала с Нишвил џез фестивалом.

Скоро сат времена пре откривања споменика свирало је неколико састава; међу њима је соло наступ Мише Блама са нераздвојним контрабасом некако највише био у складу са Шабановом музиком, општом атмосфером и свечаним тренутком (сл. 46).

Слика 46: Миша Блам музицира пре откривања Шабијевог монумента (Д. Тодоровић, 12. август 2010)

Како су известиле нишке *Народне новине*:

Споменик је симболичним гестом, додирнувши статуу Шабана Бајрамовића, открио министар културе Небојша Брадић, пратећи свој покрет причом о сусрету Мајлса Дејвиса (Davis) и Жилијет Греко (Gréco), која је на његово питање „да ли воли музику", одговорила тако што га је додирнула.
„Овим симболичким гестом овог тренутка одајемо пошту Шабану Бајрамовићу", рекао је министар Брадић. „Без многих би се музичара могло, али без Бајрамовића не. Он је учинио то нешто по чему су и музика, и Србија и свет постали другачији, а о томе ће судити и генерације које тек долазе" (Петровић, 2010: 7). (сл. 47)

Слика 47: Министар Брадић открива статуу
(Д. Митић Цар, 12. август 2010)

Слика 48: Величанствен дан у Нишвилу (Д. Митић Цар, 12. август 2010)

Одмах после откривања монумента и кратког обраћања Небојше Брадића, Милоша Симоновића и Ивана Благојевића – читао телеграме Шабанових пријатеља који нису могли да присуствују свечаности (Љубиша Самарџић, Горан Бреговић и др.) – усликана је антологијска сцена, коју бих пре назвао „Величанствен дан у Нишвилу“ него како се одомаћило на предлог новинства „Величанствен дан у Нишу“ (сл. 48).

Та слика ће бити црно-бела, по узору на историјску фотографију „Величанствен дан у Харлему“ снимљену 1985, зваће се „Величанствен дан у Нишу“ и сведочиће будућим поколењима града на Нишави о тренуцима, чини се ретким, када је њихово место било светско. Све се тако скоцкало, или је Шабанова магија прорадила, да је на Нишвил дошао једини живи музичар са фотоса из Харлема:

Слика 49: Фамилија, угледници и пријани Шабана Бајрамовића по откривању статуе (Д. Тодоровић, 12. август 2010)

На овогодишњем Интернационалном џез фестивалу међу извођачима се налази и Бени Голсон, саксофониста. Он је једини преживели џез светац са фотографије која је настала 1985. у Харлему и која је била инспирација за фотографију испред Шабановог споменика. Бени Голсон

је тако повезао два века, али и два места у којима џез живи свој необичан живот, Харлем и Ниш. Бенија Голсона нишка публика ће чути у суботу 14. августа, када наступа и када ће му бити додељена награда за посебан допринос џезу (Петровић, 2010: 7).

Одајем почаст и фотосу број 49. На њему су, сем жене, унуке и зета, ликови угледника који су више или мање припомогли остварењу несебичне замисли. (Музичар Максут Максутовић Макса, тамне начаре и кошуља, сасвим лево у трећем реду; Иван Благојевић, подигнути палац, лево у другом реду; до њега десно Миша Блам и Шабанов зет Љубиша Јовановић, и Драгослав Ћирковић, председник СО Медијана; у првом реду слева надесно: Горан Паскаљевић, аноним, Милош Симоновић, Небојша Брадић, кћерка Жаклина Јовановић и Милица Бајрамовић, Зоран Живковић...)

Присуствовало је око 500 грађана,[109] више но при погребу. Али, и три пута али, опет су се Нишлије обрукале. Недостатна су правдања, жаргонски – вађења: зашто церемонија тачно у подне, усред лета смо, ферије су, младеж се брчка на мору, средњаци у базенима, трећедобаши не смеју ван на оволку жегу...

Оно јесте, далеко више је људи циркулисало у току свечаности. Ради примера: једни су били у амфитеатру и на ободу амфитетра док је протицао музички програм, и одлазили својим послом; грдни, моји познаници, навратили су само због Бламовог музицирања; многи су још аргатовали и нису могли да напусте работу; домаћице су, враћајући се с оближњег најголемог варошког пазара, застајкивале и малцне одмарале руке од сецања еспапа....

Промућурни студент машинства, знајући за моје занимање „гаравим момцима“, наоко ме изненади примедбом: „А где се дедоше Роми?“ И заиста су Шабијеви саплеменици већма изостали.

♣♣♣

На концу реконструкције свега што се збивало од помисли да би се и споменом требало одужити певачком Цару, преко јадне јужњачке распре око тога до отелотворења замисли, не могу а да у целости не наведем *Политикин* уводник „Споменик и Роми“ који је умна човечица Зорана Шуваковић зготовила 13. августа, дан после откривања Шабијевог монумента:

Кад бирамо поклон за странца, а хоћемо да се прикажемо у што лепшем светлу, он често на дар добије це-де Шабана Бајрамовића. Онда нам

[109] Дописник *Политике* Т. Тодоровић (2010б), у нотици „Откривен споменик Шабану Бајрамовићу“, уз готово истоветну фотографију (49), процењује да је било неколико стотина.

тај пријатељ издалека годинама пише како га слуша, како краљ „пева из душе и срца“, како је велик, можда највећи. Све то ми знамо одавно. Шабан је уосталом озваничени краљ музике; Индира Ганди лично је тражила да гостује у Индији, магазин *Тајм* прогласио га је једним од десет највећих блуз певача на свету... његово извођење песме „Ђелем, ђелем“ изабрано је за химну свих Рома света.

Зашто се онда толико пребројавамо, одузимамо и сабирамо, кад отварамо Шабанову улицу, откривамо његов споменик, удељујемо (постхумно) националну пензију? Зашто увек знамо које ће јавне личности бити „за“, а које „против“ Шабана, иако ништа не знамо о њиховим музичким укусима.

По свету се китимо Шабановим нумерама, као што се китимо *Скупљачима перја* и првом Златном палмом, или *Домом за вешање* и још једном Златном палмом. Али споменици су нешто друго. Странка на власти у Новом Саду (2006) јавно тражи премештање споменика Јаники Балажу јер „једна естрадна личност не заслужује да гледа у Дунав...“. Шабан и Јаника потпуно су различити уметници. Имају, кажу, сличну душу. И њихове споменике могу зато да скрнаве бездушници.

Али није само проблем у скинхедсима, нацистима. Кад би нам стварно било стало до тога да нас не проглашавају народом који дискриминише друге нације и вере, ми бисмо сви заједно овај споменик Шабану, као и онај Јаники, посебно чували. Могле би то да буду и страже и бдења, могли би да за таква обележја издвојимо бар онолико пара колико нас је коштао це-де који смо поклонили оном пријатељу издалека. За овај споменик Шабану, рад нишког вајара Владе Ашанина, новчане прилоге дали су Бајрамовићеви пријатељи: Горан Бреговић, Горан Паскаљевић, Љубиша Самарџић, Зоран Живковић, градоначелник Ниша Милош Симоновић. Откривању је присуствовало много људи. И Шабан ће као Јаника гледати у реку. И јако је важно да остане спокојан.

Споменици су неми и немају душу, они говоре о души народа који их чува. Знаћемо да ли смо после свих ових година заиста оздравили по томе како се буде неговао споменик Шабану на Нишавском кеју. Бићемо здрави кад престанемо да избегавамо тезге на Каленићевој пијаци само зато што нећемо да купујемо од Рома, или кад говоримо да они морају да живе на депонијама јер „им је ту посао“. Има тога још. Цигани, кажу у Србији, додуше и у многим другим европским земљама, краду децу. Не знам ни за један такав случај. Али знам да су скинхедси усред Београда до смрти претукли дете само зато што је Ром. Ми смо им то дозволили. О свему осталом нека говори музика, због чијег непоновљивог извођења је и изграђен споменик Шабану Бајрамовићу (Шуваковић, 2010: 25). (сл. 50 и 51)

Слика 50: Јаника гледа на Петроварадинску тврђаву (Ж. Лазар, август 2016)

Слика 51: Шабан гледа на Нишаву и Нишку тврђаву
(Д. Тодоровић, 12. август 2010)

Какво упозорење! Каква предикција! Да размотамо клупко и погледамо како је Шаби прошао код својих, толико вољених Нишличића.

Скрнављење споменика. Распитао сам се код новосадских социолога – не пронађох у средствима за масовно преношење порука икакву белешку о томе да је скрнављен спомен Јаники Балажу[110] – и дојавише ми Жолт Лазар и Мирослав Кевежди да тамбурашки виртуоз углавном мирно почива. Премда и он, онакав омалени, тих и дискретан, какав му је и споменик, некоме смета. За разлику од назовинишлија склоних шовинизму и отвореном антициганизму и чију малограђанску учмалост Цар узнемираваше још за живота, а тек око смрти, сахране, именовања булевара и дизања монумента, саплеменик му маестро Јаника и с небеса узбуркава новосадску чаршију, политичаре и стручњаке из прихватљивих побуда, изазива полемику о уметничком квалитету статуе и простору у којем је смештена. Није згорег за наук пренети резиме тог таласања „Коме смета Јаника“ из пера Горислава Папића:

> Све осим потписа испод скулптуре Јанике Балажа, коју је овај виртуоз на тамбурици, сви се слажу, заслужио, чини се да је спорно. И изглед и локација и начин одлучивања.
>
> „Нови Сад није познаник на први поглед. Сремске Карловце ћете на свакој разгледници одмах препознати по зградама и барокној чесми на пијаци, Мостар по извијеном луку над брзом зеленом реком, Охрид по доксатима амфитеатарски наднесеним над градићем и језеро.
>
> Нови Сад, без узвишице да на њој постави чврсто градско језгро, нештедљив у простору и брзораст, разлио се у ширину и остао без личног знака и изразите физиономије. Његова јавна здања, типична за равничарске градове од јужне Панонија до Братиславе, рећи ће вам нешто тек ако им знате намену и прошлост.“
>
> Нешто више од деценију након што је Михиз забележио ове редове, мостарски извијени лук растављен у парампарчад однела је Неретва, а 1. фебруара ове године, ваљда у намери да бар оне које у војвођанску престоницу стигну из правца Београда упуте на дух града, на Тргу Незнаног јунака подно Варадинске дуге постављена је скулптура од белог камена чувеног тамбураша Јанике Балажа, рад вајара Ласла Силађија.
>
> Споменик је платио Радио Нови Сад, Савет за културу Скупштине града је изгласао а Ненад Чанак је пресекао врпцу. Стотинак окупљених грађана је аплаудирало, али аплаузи од стручне јавности су изостали.

[110] О њему у зналачки приређеној књизи *Маестро Јаника Балаж* (Todorović i Jovanović, 2013).

„Кич слику свако од нас има право да купи, сам да је гледа и то је његова ствар али кич архитектура је ствар свих нас. То ће грађани да гледају наредних 300 година. Нови Сад нема довољно адекватних простора и овакви промашаји, а то је став и струке и грађанства – сви смо скандализовани, више не смеју да нам се догађају“, каже Донка Станчић, директор Завода за заштиту споменика Новога Сада. Завод је организовао округли сто на коме су вајари, ликовни уметници и урбанисти изнели своје неслагање са постављањем Јаникиног споменика.

Као Коракс. Јаника, као симбол боемског Новог Сада и човек кога су сви волели, није споран, али јесу изглед скулптуре и локација на којој се налази. Као историчар уметности, Донка Станчић каже да пропорције скулптуре не одговарају том простору, а као недопустиво, посебно наглашава да се у белом камену ради фигура са позадином беле зграде. Она каже: „То нико стручан не би урадио. Фигуру личности каква је био Балаж требало је радити у бронзи, јер она даје могућност игре светла и сенке, другачији су и односи, другачије је патинирано. А не овако да изгледа као карикатура, као да је радио Коракс.“

Постављање Јаникине скулптуре у природној величини на Тргу Незнаног јунака такође је врло проблематично. Композитор и дугогодишњи Балажов пријатељ и сарадник Јован Адамов сматра да је неопходно познавати човека, његову душу и карактер да би се радио његов споменик: „Револуционарима, галамџијама и људима таквог карактера се дају простори на трговима, а Јаника је био човек скромног живота и суптилног осећања и њему природно припада неки интимнији, камернији простор.“

Адамов је сигуран да Јаника не би био срећан да зна где му је постављен споменик. Идеалан простор је испред Студија М Радио Новог Сада: „То је још увек један од наших најконцертнијих простора, а и Јаника је ту практично провео цео радни век. Ако већ није могло ту, онда је Јаника требало да буде смештен на самој Тврђави, где је годинама свирао, да посетиоце подсећа на време када су људи из целог света долазили у Нови Сад само да њега чују“ – каже Адамов.

И Донка Станчић сматра да би Тврђава била прикладније место за уметника какав је био Балаж а она као погодно место наводи и Дунавски парк, где се већ налазе бисте многих уметника. Она наводи још један разлог зашто Јаники није место подно Варадинског моста: „Трг носи име Незнаног јунака, педесетак метара одатле је споменик Олегу Видову, момку који је погинуо 1999. када је срушен мост а нешто више од сто метара даље је и чувени споменик ’Породица’, посвећен жртвама рације из 1942, када су бројни Срби и Јевреји бачени у Дунав. Тамбураш на једном таквом месту је, признаћете, неприкладан.“

Председник Скупштине града Новог Сада Борислав Новаковић сматра да се претерује са замеркама. „Свака локација има својих предности и мана и где год да је споменик постављен, неко би имао нешто против. Балаж је био метафора града и заслужио је да му се Нови Сад одужи спомеником. Сад где се он налази то није толико битно."

(Не)упућеност. Као професор социологије, Новаковић каже да није компетентан да процењује естетску вредност, не жели да коментарише ни локацију, а каже да није упућен ни у формално правна питања.

Тако смо остали без одговора на питања зашто у Савету за културу Новог Сада не седе стручна лица, зашто је упркос противљењу Завода за заштиту споменика и Урбанистичког завода (који су консултовани али чија мишљења нису уважена) споменик ипак постављен, зашто није расписан конкурс и самим тим није бирано између више могућности, већ је априорно одабрано ово решење?

И као и обично у оваквим приликама кад политичари нису упућени, чаршија јесте. Она вели да је Јаника морао бити постављен јер је свирао Чанку на свадби, да је Силађи морао да ради јер је вајар по укусу владајућих војвођанских структура и да је постављен ту где јесте јер је то била воља директора пропаганде Радио Новог Сада.

Све то је, бруји чаршија, код нас дозвољено. Оно што ипак није смело бити дозвољено јесте то да Јаника Балаж, ни крив ни дужан, *post mortem* постане предмет оваквих разговора. Он то није заслужио (Горислав Папић, 2003).

Шабан Бајрамовић није био те среће као Балаж – ах, та мулти-култи Војводина! – да му се споменик не дира, прља тешкоскидајућим фарбама, исписује десничарским слоганима и оцртава фашистичким симболима. Многи добронамерни Нишлија, а такав ипак превладава у граду на Нишави, малчице наивно или сувише оптимистички „ни у сну" није могао претпоставити да ће се Царев монумент скрнавити. Бележим двојицу. Горана Паскаљевића, који је био назочан и на сахрани и при откривању споменика. На лицу места, у сусрету с новинарима, тај рођени Нишлија и синеастички ветеран, присећао се сусрета и разговора са Шабијем. Хуманистички настројени интелектуалац који је добрано принео Бајрамовићевом успеху, као и Шабан његовом, био је оптимиста у погледу односа бивших суграђана према монументу, рекавши да се нада „да ће се Нишлије навићи на споменик који се налази у центру града уз малу бојазан да не буде оштећен, али верује да ће град учинити све да се то не догоди" (Петровић, 2010: 7).

Исто тако и Зоран Живковић, негдашњи први човек Naissus-а и Србије:

И овога пута квалитет је победио и Шабан је добио своје обележје у граду у коме је живео. Мислим да не постоји негативно расположење према споменику Шабану Бајрамовићу, барем не код моралних људи. Он је ипак највећа интернационална личност нашег града (Петровић, 2010: 7).

На голему варошку и грађанску бруку убрзо их оповргну збиља. Од откривања споменика 12. августа 2010. па до 16. фебруара 2011, за само шест месеци, четири пута је шаран графитима, при чему је вандалирање доживело врхунац те фебруарске вечери када су злонамерни појединци на једној страни постоља исписали ћирилицом погрдну поруку „Стоп циганском терору“,а на другој нацртали озлаглошени фашистички кукасти крст (сл. 52).

Слика 52: Антициганизам на делу (К. Каменов, март 2013)

Не може се порећи да Нишлије нису промптно осудиле унакажавање споменика – „Ружење споменика Шабану је ружење Ниша“ (новинција Тома Тодоровић) – и штампа је забележила одмерене и искрене изјаве, примерице, Османа Балића, координатора Лиге за декаду Рома, Милоша Симоновића, градоначелника, Милета Илића, председника Скупштине града, и неколицине обичних становника. Шалетови суграђани су више од челника и НВО активиста осетили да се последњим инцидентом не завршава искаљивање национализма и расизма јер то не раде тек тако наша заблудела деца, да је нанета тешко поправљива штета имиџу вароши и да треба томе одлучно стати на друм. Разумљиво да је у прегрејаној атмосфери било и оштријих рекација. Док је Национални савет Рома тражио да се починиоци ухвате и казне у складу са законом, а Драгољуб Ацковић, управитељ Музеја ромске културе у престоници, спремао захтев аутору споменика да излије копију која би се похранила у његовом Музеју, дотле су Бајрамовићева ханума и ћерка Катарина с огорчењем најављивале исељавање из родног места. Најпре жена:

> Не схватам коме Шабан смета и зашто је, ево већ пети пут, од августа прошле године, његов споменик исписан ружним порукама и графитима. Имали смо понуде још пре две деценије, али и касније, све до његове смрти, да се преселимо у Београд, Загреб или Љубљану. Све то он је одбио јер је волео Ниш и јер су у овом граду њега изузетно волели. Зато смо и остали у граду где смо рођени...

Онда и кћерка:

> Уморни од свега и да ћемо одмах покренути иницијативу да се споменик пресели из Ниша у неки други град где више поштују и њега и културу и споменике (Тодоровић, 2011: 8).

Таман посла да се изашло у сусрет породичном науму, мада се наставило с ружењем монумента. Врхунац се десио када су непознати починиоци, на ноћ између 26. и 27. марта 2013, бисту посипали розе бојом и наново на постаменту исцртали кукасти крст (сл. 53).[111]

---

[111] Чим се сазнало за вандалски чин, одмах се развила бурна дискусија на порталу *Јужних вести*. Издвајам коментар „Нишлијског Џеронима“: Аеродром у Њу Орлеансу носи име Луиса Армстронга. Нико по њему не црта кукасте крстове, нити баца боју. То име се у свету поштује. Наш Шабан Бајрамовић је проглашен за једног од десет највећих џез и блуз певача и кантаутора на свету. Дакле, Шабан Бајрамовић и Луис Армстронг Сачмо кроз вечност иду руку подруку. Толико за наук тупавим нацифашистима (уколико је у њихове главуце залутала ма која мрвица ткива што личи на мозак). Сестре Нишлијке и браћо Нишлије, поштујмо

Слика 53: Розе боја на Царевим леђима (*Јужне вести*, 27. март 2013)

Једна ли је трлема, што би рекле Нишлије. Ко очисти споменик, тј. кога да „славимо“ због тога? Да ли свесне и савесне јуноше, спонтано окупљене у лево и противфашистички оријентисано друштванце „Антифа“, које се иза своје ноћне акције поштено наруга локалној власти – „Живео Шабан / Јебо вас тендер / Смрт фашизму“ – јер су месни властодршци, замислимо молим, намеравали да тендеришу и тако сперу сраман графит; да ли новинара Мирољуба Јовановића, вићанијег као члана ранијег ВИС-а Лутајућа срца, и кипара Владимира Ашанина, израђивача Цареве статуе, овога пута волонтерâ Удружења Д О О „Докле више овако“?

Скрнављење Шабијевог споменика је постало пример за показивање мржње према другом и друкчијем. Час се по час у написима (Николић Ђаковић, 2016: 26–27), у којима се анализира одакле толика етничка удаљеност спрам Рома или нетолеранција према хомосексуалцима, штампа слика

сени најбољих које је овај град дао и неговао: Бранка Миљковића, Гордане Тодоровић, Стевана Сремца, Велимира Живојиновића Масуке, Бранке Ђорђевић, Шабана Бајрамовића... (13.15 // 27. март 2013)

његовог постамента на којем пише „Стоп циганском терору!“ (видети сл. 53) Мики Манојловић је оправдано најжешће отписао Нишлијама – недотепанцима, који скрнављују Царево дело:

> Исто је страшно и то што је неко, неки јако паметан дечко или нека група идиота, Шабанов споменик у Нишу залио бојом. То је као да су себе залили говнима. То се ради, а зашто? Тај је човек споменик, између осталог означава и врхунске нивое постојања, и експресије, и уопште преноса смисла постојања у нешто што се зове музика. И те будалетине ураде то, у Нишу, где секу пишу. Па ето. То ти је сад Ниш, град у коме се сече пиша и покаткад направи неки фестивал, је ли, Нишвил. А ваде се на нас кад тамо дођемо, кад се направе нишке свечаности филмске, за онај народ који воли филм. И још је једна ствар битна, која је генерално остављена нама овде од лоших ђака Светозара Марковића. А то је следеће: једна будала може да направи толико срање које не може да поправи нас не знам колико. И то је у многим сферама тако. Говорим и о култури, и о свему, и о институцијама, а о политици да не говоримо. Дакле, будалетина залије споменик несвесна шта је урадила. А урадила је много лошег. Себи прво.
> Бајрамовића не може ништа да избаци из доживљаја људи који су га слушали, који су га видели, њега не могу да залију бојом ако чују снимке који ће се слушати ко зна докле, не могу га избрисати из светских енциклопедија, то не могу. Али кулови једни нишки знају да то ураде... (Tairović, 2015b: 93).

Стражари камера. Ако, ако Нишевљани, нека нас замењују сигурносне камере кад сами не желимо да стражаримо, нон-стоп бдијемо и бринемо о нашким великанима! Њих нам поставише на семафоре и у аутобусе, у молове и ина неместа, бакалнице и дућане, уреде и лечилишта, и испред рођеног дома – још једино да отпочне инсталирање по спавећим собама.[112] Како заштићујемо друге, тако ће и нас штитити. Па ко издржи! Бар смо се ми, Балканци, раније умели самозаштити, тиме дичили и чудили Америма и Гордим Албионима на свеопштој камеризацији. Само што је то безбедно време исцурело, јер како друкчије да протумачимо Владимира Ребића, новопостављеног директора полиције, који на обично интервјуерево питање Ненада Чалуковића да ли имамо довољно полицајаца за све ризике аматерски одговара и вапи за још камера:

---

[112] Што не треба мешати с добровољном камеризацијом тог интимног кутка зарад аматерске порнографије, која се онда качи на интернет. О тој веома раширеној појави у докторској тези Бранислава Филиповића „Социокултурни аспекти аматерске порнографије на интернету“, која је одбрањена 6. јула 2016. на Одсеку за социологију Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду.

> Зависи из ког угла посматрате. Ако то питање поставите страним експертима, они ће вам рећи да имамо више полицајаца него што је стандард у неким европским земљама. Али морамо бити свесни чињенице да економски стандарди омогућавају обављање послова неким другим њиховим службама које не припадају полицији. *Или имају већи број камера које омогућавају мониторинг* (2016b: 27).

Шпијунирање и надзиравање – а органи реда, чему служе?!

И деси се! Пошто Нишлије не успеше да саме сачувају Бајрамовића од хулигана, на иницијативу заштитника грађана Добриле Здравковић, чији је то задатак и која је услишила притужбе јавности још од 2010, Градско веће је тек у јуну 2013. у потпуности „покрило“ споменик видео-надзором (сл. 54). Наравно да је то егзалтирано обнародовао градоначелник Зоран Перишић.

Слика 54: Надзиратељ на канделабру чува Шабија (В. Петровић, 2016)

Цар је одолео свим насртајима и његов спомен с амфитеатром на Нишавском кеју постао је *градска сцена*. А, како вели социолог Џон Спејтс (Spates), има разноврсних градских сцена, тј. места „где се иде да би се било“ и где се људи „осећају као код куће и када нису код куће“: а) боемске четврти – којима малне наликује Казанџијско сокаче, док ће то тек уређењем постати комплекс око синагоге с Давидовом и Балканском улицом и делом припадајућег Кеја; б) локални кодови – „наш кафић, драгстор, кафана...“, оно што се налази „доле на углу“ и чега има у сваком месту; в) специјализоване установе – дискотеке, клубови затвореног типа или

просторије разних уметничких и културних удружења; и г) „такозвани отворени простори, то јест сва она места у граду где се могу пратити манифестације његове густине и социјалне хетерогености његових становника. То су уједно и најкомплекснији простори: улице, отворени простор парка или трга, где је појединац усамљен или се пак дружи, робне куће и трговачки центри, спортски и простори за рекреацију...“[113] Шабијев споменик с амфитеатром и шеталиштем поред реке испред, и парком позади, јесте школски пример четвртог типа градске сцене која ће временом добијати на значају и развити се у једну од најомиљенијих урбаних тачака.

[113] Пушић, Љубинко 2016. Градске „сцене“, у *Цеїна социолоїија за їочеїнике*, Ђорђевић, Д. Б., стр. 65. Нови Сад, Ниш: Прометеј, Машински факултет.

САРМА ЗБОРИ О ШАБАНУ

У сефу īде се чува блаīо,
свеӣска музика има ӣесме
Б. Б. Кинīа и Ш. Б. Кинīа.
Иван Ивачковић

О Шабано си јекх – Шабан је један
Радиша Сарић Сарма

Трагајући за људима који су изистински познавали Цара, били му искрени пријатељи, многи ме је упућивао на Радишу Сарића Сарму. Тог господина, кога у Константиновој вароши сви знају и ословљавају само надимком, познавао сам као суграђанина са штрафте, концерата и из бирцуза, да би се званично упознали априла 2017, где би другде него „код Марте“, тј. у централноградској кафани „Бисер“. Пет минута и неколико измењаних реченица било је довољно да схватим како су били у праву они који су ми га препоручивали као особу која је жива енциклопедија о Шаци и његов дугогодишњи пајтос. Одмах ми је, не бојећи се за њихову судбину, посудио на стотину ексклузивних фотографија из којих се сазнаје да Сарма има разгранату екипу другара међу виђеним личностима из области уметности и естраде; па је тако на „ти“, друговао или другује с глумачким и редитељским „фацама“ попут једног Петра Божовића, Жарка Лаушевића, Емира Хацихафизбеговића или Горана Паскаљевића. С почившим Љубишом Стојановићем Луисом се и побратимио и, као што је ред, посећивао при славама и рођенданима на којима је, наравски, певао Шабан Бајрамовић.

Сарма држи дућан с деловима за кола марке „фолксваген“ на Обилићевом венцу, тик уз нишку можда најстарију занатску радњу и продавницу – свећару „Шојка“. То не би било од значаја за нашу монографију да није у његов локал, који му сва је прилика служи као евентуална егзистенцијална заштита, док је био жив, Бајрамовић навраћао сваки дан пре подне, седео испред, пио домаћинску кафу и пушио ли пушио. И сада је то свратиште градских ликова који сврну на чашицу разговора, богме и напрстак ракијице, консултују се с газдом или затраже некакву помоћ, па и да им нешто што им треба одштампа на штампачу. Доколичара, мајача на претек, али Сарма уме са њима!

Када ми је још рекао да је био и Шалетов организатор концерата, а сада и менаџер „Црних мамби“, у трену сам одлучио да Сармина прича о Цару, уз малецну социологову корекцију, уђе у књигу као засебно поглавље. Нека крене!

СЕЋАЊЕ ПРИЈАТЕЉА

Имао сам велику част да значајан део свог живота проведем уз уметника какав је био Шаби.

Кратко ћу вам рећи само неколико ствари: све што је било везано за Шабана Бајрамовића, све што је било његов живот и наше дружење, може да се сведе на једну једину реч: незаборав.

За мене и за један не баш мали круг људи који су знали Шабана, мало је рећи да смо били привилеговани да овековечимо сваки тренутак стварања и за сва времена сачувамо неизбрисиво уметничко дело ненадмашног музичара.

Прошло је девет година од када се „краљ ромске музике“ растао физички од нас и преселио у неке лепше и сигуран сам рајске просторе. Данас када говорим из срца – не тугујем. Напротив, радујем се што сам га знао и што ћу вечно памтити сваки тренутак проведен са њим и његовом песмом.

Дружење је трајало преко тридесет година. Била је то обострана неизмерна љубав.

Осим дружења, ту је и било пет година успешне пословне сарадње. Мали број мојих суграђана знају да сам му био менаџер и да сам му организовао пар успешних наступа који ће се памтити.

Један од концерата, који ми је остао у сећању, јесте наступ у Загребу у дворани „Лисински“ са групом „Кубизмо“. Са њима је певао песму „Ђелем ђелем“ коју су заједнички обрадили – маестрално ју је изнео, а публика је то прихватила с одушевљењем.

Ту су и наступи по целој бившој Југославији и свем свету. Све су то били концерти о којима се и дан-данас прича. Волели су га Загреб, Љубљана, Минхен, Њујорк, Париз, Сарајево, Скопље, Сплит... Свуда је био цењен и поштован осим у свом родном граду. Овде нико није имао слуха, нити су Нишлије биле свесне какав драгуљ поседују.

Живео је од данас до сутра, као и сви Цигани. Данас има пун џеп пара, сутра већ нема пребијене банке. Морам и то рећи: био је велики хуманиста и делио је и шаком и капом својим Циганима кад је имао новце.

Много је свакојаких прича о њему и тешко може да се све смести у једну књигу. Покушаћу колико-толико да дочарам део његовог живота

и моје дружење с њим. Много је волео друштво, кафане, алкохол, жене, и био је велики забављач за столом и кад није певао. Имао је и пороке, што га је много коштало у животу. Највећи порок му је био коцка и ту је, колико знам, изгубио милионске цифре. Играо је тај проклети барбут, и он га је сурнисао. Ја сам га одвраћао од тога, међутим он никога није слушао – било је то јаче од њега. Ево једне аутентичне приче везане за барбут. Пева Шаби у Италији циганску свадбу. Оне тамо трају по три и више дана. Шале је узео велику кесу пуну пара и још једну мало мању злата. Преведено у новац то је било као сада преко двеста хиљада евра. Долази у Ниш и право на барбут. Ту ноћ губи све и задужују га каматаши са још сто хиљада. Шаби одмах креће на пут по Европи да пева и сакупи паре како би вратио каматарима. То је била устаљена пракса и стваран његов живот. Све је хтео да ме послуша, али за коцку никако. Ево и две мале анегдоте које се ње тичу.

Снима се филм Горана Паскаљевића *Анђео чувар*. Бајрамовић је у њему имао важну улогу која је требало да се сними једног поподнева. Пошто се Шабан није појавио у договореном термину, Горан мене зове да ме пита шта је са Шалетом. Кажем му, ако није дошао на сет, само може бити да се закоцкао, да игра барбут. Пустим се с Паскаљевићем у потрагу, и врло брзо сам га нашао јер сам знао све барбуташке куће. Улазимо Горан и ја – тамо пуно превејаних коцкара, ништа се не види од дима – и долазимо некако до Шабија. Горан га онако строго пита што га нема на снимању. На то он ноншалантно одговара: „Јеси ли ти луд, ја губим шездесет сома марака, какво снимање, нема говора.“ Горан ме погледа, а ја му велим да се губимо и да данас од снимања нема ништа.

Друга прича је из давних осамдесетих минулог века и одиграва се у Минхену. Враћам се с другом из дискотеке у раним јутарњим сатима и ту негде у центру града срећемо Шабана како иде сам, покуњен и сав потонуо, и намах ми је било све јасно. Питам га шта се дешава, а он ми одговара да је изгубио све новце на барбут и да нема паре за пут. Нормално, извадим паре дам му, пољубим га и зажелим срећан повратак у Ниш.

Нећу више да причам о тим „ружним“ стварима, јер се све занемарује кад он узме микрофон и почне да пева. Он је уистину био и остао краљ циганске музике и такав певач више не може вековима да се роди у нашим крајевима.

Хтео бих да споменем још коју „ситницу“ везану за Шалета и мене. Поново исказујем своје огорчење према граду Нишу и његов однос према нашем Шабију. Две хиљадите године он је пао у кревет и полако му се ближио крај. Једног је дана код мене дошао Горан Паскаљевић, питао за Шабана и изразио жељу да га види. Ставио сам га у ауто и отишли смо код Шабија дома. Кад нас је видео, осмехнуо нам се и обрадовао што смо

дошли да га посетимо. Ту смо провели пар сати причајући и евоцирајући успомене. Њему је то била велика подршка. Ја сам му од тог дана обезбедио кућну негу и тако је кренуло ново Шабаново рођење. Врло брзо сам му обезбедио и операцију код мог доброг пријатеља кардиохирурга Нинослава Радовановића, онда нашег водећег стручњака из Сремске Каменице. Операција срца је протекла у најбољем реду, отишао сам да га довезем кући – и ту се два месеца опорављао док се није вратио у нови живот.

Од 2001. па надаље под мојим надзором и мојим комбинацијама почињу гостовања и оживљавање његове каријере: путовања, лудовања, лова, бесови, и све остало. Поменуо сам „Лисински“, али последње гостовање у Америци је било право лудило. Турнеја је планирана две недеље а остало се четири. Шаби је певао искључиво у џез клубовима где су осамдесет посто публике чинили „прави“ Американци. Они су сваку његову песму пратили громогласним аплаузима и ако ништа, ама баш ништа нису разумевали шта уопште пева. То потврђује какав је он музичар био и какве је гласовне могућности поседовао.

Очекивано, чим стиже лова ту иду нова лудила и нова замешатељства. Барбут више није у моди, сада се све игра на струју, па тако и наш Шаби прелази на кладионице. Једина добра ствар у томе је што није могао за ноћ да изгуби милионе, већ се то претворило у врсту разоноде и опуштања. Осим кладионице, он је гајио велику љубав према голубовима, са којима се нон-стоп занимао у слободно време.

Хтео бих да скренем пажњу на алкохол, да се зна шта је Бајрамовић највише волео да троши од текућине. Његова омиљена пића су била најпре вињак а касније и клека. Волео је да попије и лепо је носио жестину. И тада би најбоље певао и правио штимунг за незаборав – што песмом, што причом за асталом.

Још једна анегдота у вези с пићем. Био је концерт у нишкој спортској хали, Шаби је требало да уђе на бину на белом коњу и у белом оделу. Гост му је био покојни Луис, који је на бини монтирао своје удараљке – бонгосе. Шаби је уобичајено био доста припит и једва су га попели на коња да би ујахао на позорницу. Он се појављује на белцу, Луис махинално удари у бонгос, коњ се уплаши и пропне – и Шале падне на под, а публика сва у трансу. Шаби устаје и љутито нешто коња грди, као „зашто си ме претурио“. Али то је толико било симпатично и са стилом, и да је режирано не би тако испало. Наравно да је концерт био право лудило и да је све протекло у најбољем реду.

Стало ми је и ово да се напише и да се спомене 16. април 2016, дан када се пре осамдесет година родио наш Шабан. Још једанпут спомињем мој Ниш, на који сам огорчен, и који никад није имао слуха и поштовање према таквој величини какав је био Шаби. Нишлије га нису удостојили, па зато

тај дан не посвећују њему и његовим уметничким достигнућима. Стога му је Сарајево направило тако помпезан омаж за који се и данас прича по целоме свету. Имао сам велику част и задовољство да учествујем у том пројекту од самог почетка па до реализације. Мој велики пријатељ глумац Емир Хаџихафизбеговић позвао ме је још 2015. да се договоримо око организације и програма, што сам оберучке прихватио. Он је исто обожавао Шабија и заједно смо га много пута слушали и уживали. Комплетан програм је био у Сарајеву у Камерном театару 55, у позоришту којим руководи. Био је приказан полусатни документарни филм о Шабану, а након тога наступиле су Црне мамбе из Ниша, на челу са Небојшом Саитовићем Саитом, и направиле прави дармар и Сарајлијама приредиле незапамћено вече. У организационом одбору, поред Емира и мене, били су још Дерво Сејдић, Горан Бреговић, Драгољуб Ацковић, Весна Ацковић, Небојша Саитовић, Иван Лалић, Весна Заимовић, Ведран Фајковић и Драги Шестић (сл. 55). Шта рећи кад ми је лично амерички амбасадор Џонатан Мур (Moore) пришао да се захвали, да ван протокола седне за сто, попије пар чашица дуњеваче, коју сам понео из Ниша, призна ми како одавно није имао овакво вече и да је уживао у филму, музици и проводу.

Тврдим: Шаби је био тај који је спајао све људе на овоме свету својом музиком и својим бриљантним извођењем преко седам стотина композиција.

О Шабано си јекх – Шабан је један.

Слика 55: Конференција за штампу пред омаж Цару у Сарајеву
(слева надесно: В. Фајковић, Д. Сејдић, В. Заимовић, Г. Бреговић, Е. Хаџихафисбеговић, Д. Шестић, И. Лалић, Р. Сарић) (архива Р. Сарића Сарме)

ШАБАНОВЕ ЗАЛИХЕ СЛАВЕ

Kana aćarav
lačhi romani đili
gova si Šaban

Кад нас додирне,
добра ципанска песма,
то је Шабан
Баја Саитовић Лукин[114]

Да ли има певача или састава од реномеа који се нису опробали у извођењу појединих Бајрамовићевих композиција? С дубоким поштовањем, желећи да му одају почаст, великани су се трудили да буду на његовом нивоу свесни да то нимало није једноставно. Листа је подугачка – за ову прилику сведена на виртуозе – почиње са Адолфом Дадом Топићем, Јосипом Лисац, Бобаном Марковићем, Дарком Рундеком и завршава с Рикардом Вилалобосом (Villalobos) и Евом Салином.

„Ђелем, ђелем“. Нишвил је ентузијазмом Ивана Благојевића седам месеци после смрти Шабан Бајрамовића (6. децембра 2008. године; сл. 60) у сарадњи с Министарством културе и градом Нишом, а под покровитељством председника Републике, организовао концерт „Пријатељи Шабану“ у Центру „Сава“ на којем је наступила свита првокласних извођача:

- Есма Рецепова & Ансамбл Теодосијевски,
- Зоран Предин & Шукар,
- Le Mystere des Voix Bulgares,
- Dado Topić & Sounds of South,
- Yildiz Ibrahimova Band,
- Louis & Louis Band,
- Šaban Tribute Bands (Dixie Pogon & Crne Mambe).

Слика 60: Пријатељи Шабану (В. Петровић, 2017)

Даду Топића стављам на почетак не због тога да бих га уздигао изнад

[114] На мој захтев спеван је хаику за монографију о Цару.

осталих, него зато што је а) с групом „Тајм“ 1972. или 1973. у Нишу, у сали Дома ЈНА, одржао незаборавну свирку којој сам присуствовао, б) као солиста редовно наступао у Константиновом граду, в) као ретко који рокенрол музикант остао непоткупљиви рокер у души и у поодмаклом добу,[115] г) искрени Шабијев поштовалац, и д) мађијски, у рок аранжману отпевао његов хит „Гељан даде“ („Проклета је Америка“) у малецном амфитеатру на Нишавском кеју – и тиме нам дочарао да се део Шабановог дела и тако може интерпретирати.

За Бобана Марковића не бих да трошим хартију, јер је он избио у врх ромске и светске музике, постао уз Цара наш најпознатији ромски музичар у међународним оквирима.

Јосипа Лисац је 2004. у дуету с Бајрамовићем (сл. 56), према мом скромном музичком укусу, маестрално извела његов хит на коцерту за незаборав састава „Кубизмо“ у загребачкој дворани „Ватрослав Лисински“, импресивније и од већ класичних интерпретација композиције „Ђелем, ђелем“ Оливере Катарине и Есме Рецепове Теодосијевски.

Слика 56: Јосипа и Шаби у „Лисинском“

[115] „Тајм“, један од најзначајнијих бендова негдашње Југославије, активан само од 1971. до 1973, чинили су: Дадо Топић, Тихомир Поп Асановић, Ведран Божић, Марио Маврин, Ратко Дивјак и Бране Ламберт Живковић (опширније у: Ivačković, 2013; Janjatović, 2016). Необичност, за коју многи Нишлија не зна, јесте да је Шабијев истоплеменик Поп Асановић почетком 60-их неколико година живео у Нишу, у Београдмали, и похађао ОШ „Вук Караџић“. Према *Експресу* (Anonim, 2016a: 34), састав ће се после толико времена поново једнократно окупити и наступити у београдском Миксер хаусу, 16. септембра 2016. године.

Мада Бора Митровић и Зоран Пејковић кажу да је сам Цар достигао звездане висине певајући „Ђелем, ђелем“ на снимању винила *Ашунен ромален*:

„’Ђелем, ђелем’ уопште није био предвиђен за снимање. Направили смо га у студију, без припрема. Имали смо десет песама, али нам је требало још три-четири минуте“, прича Пејковић, „та песма јесте химна, но много је експлоатисана. Ипак, Шабан је створио од ње готово нову мелодију. Пошто интерпретација није била класична, хтели смо да и аранжман буде у том духу“.

„Први снимак који смо направили био је чак и бољи од овог објављеног на плочи, но на самом крају снимка, када су потребне још две секунде тишине, Зоран је рекао: ’Е, добро, идемо овако’, и то се више није могло прочистити“, сјећа се Митровић.

„’Заиста сам страхобално певао’, носталгично каже Бајрамовић“ (Bakalović i Hudelist, 1981: 54–55).

Не би било фер не споменути Оливеру Катарину, тада млађану Вучо, јер је првотно прославила ту циганску песму[116] у култном остварењу Александра Саше Петровића *Скупљачи перја*, снимљеном 1967, које је освојило Велику награду главног жирија Канског фестивала и следеће године номинацију за Оскара за најбољи филм на страном језику, и који је Југословенска кинотека 2016. поставила на друго место листе „Сто најбољих српских филмова“ (први је *Ко то тамо пева* Слободана Шијана) насталих од 1911. до 1999. године.

Прослављени редитељ се присећа чувене теме:

У новосадској кафани „Парк“ видео сам сцену из *Скупљача перја*, ту је један човек разбијао чаше рукама. У кафани старог сомборског хотела 1963. слушао сам песму „Ђелем, ђелем“. Затим се чула у мом документарном филму *Записник*, па у играним филмовима *Три* и *Скупљачи перја* (Драшковић, 2014: 7).

[116] Жарко Јовановић (Жарко Јовановић Јагдин) после Другог светског рата написао текст на молдавску мелодију, стару преко 200 година, иселио се 60-их у Француску и основао популарну групу „Цигани Ивановићи“.

Đelem, đelem

Gelem, gelem, lungone dromensa
Maladilem bakhtale Romensa
A Romale katar tumen aven,
E tsarensa bahktale dromensa?
A Romale, A Chavale
Vi man sas ek bari familiya,
Murdadas la e kali legiya
Aven mansa sa lumniake Roma,
Kai putaile e romane droma
Ake vriama, usti Rom akana,
Men khutasa misto kai kerasa
A Romale, A Chavale

Ђелем, ђелем

Идем, идем на далеки пут
И упознајем срећне Роме
О Роми одакле сте,
Са шатором покрај срећних путева?
О Роми, О народе ромски
Имао сам некада велику породицу,
Али Црне легије
су их убиле
Пођите са мном Роми из целога света
За Роме су путеви отворени
Сада је време, устаните Роми сви,
Дићи ћемо се високо ако се потрудимо
О Роми, О народе ромски

Иначе, Шабан је, онако како се царевима може, ниподаштавао њену интерпретацију као старинску, посебно њен лош ромски језик: „Оливера Катарина би, на пример, требало бар да научи речи песме коју пева. Кад слушам Марушку, коју она пева, дође ми да заплачем. Ја сам 'Ђелем, Ђелем' поставио на главу! Ја је певам како је Циганин пева, а не како то пева нека београдска госпођица. Ја ричем ту песму, јер је кидам из својих груди, јер знам те речи, знам шта та песма говори. Нема више фолирања, буразеру. То време је прошло" (Savković, 1981: 45).

Онда је он композицију модернизовао на њему својствен начин, и она се пробила у свет. Да је његова изведба врхунска потврђено је и на првом Светском конгресу Рома (Лондон, 1971) када је песма „Ђелем, ђелем" проглашена за ромску химну.[117] Али будимо поштени, Шале се не може сматрати, како многи погрешно тврде,[118] аутором ромске свечане песме, јер је његов текст далеко од химничног – он је само својеврсном интерпретацијом музичке подлоге прославио и песму и себе, и допринео да постане то што јесте. То цени и хаику песник Д. Ј. Ристић:

Пролећни лахор –
на радију Шабан растеже
„Ђелем, ђелем"

[117] Тада су донете још три битне одлуке, тј. усвојени су етноним „Ром", 8. април за Светски дан Рома и застава зелено-плава са точком у средини.

[118] Међу њима изненађујуће и Ђорђе Матић: Његова пјесма „Ђелем ђелем" проглашена је за химну свих Рома свијета (Матић, 2016).

Шабан Бајрамовић

Ђелем, ђелем*

ђелем ђелем лунгоме дроменца
маладилем схукаре Роменца

аааааај Ромален, аааааа чхавален
аааааај Ромален, аааааа чхавален

алај волив лаке кале јакха
кај си гугле сар дуј кале дракха

аааааај Ромален, аааааа чхавален
аааааај Ромален, аааааа чхавален

киндем лаке лоло дикхло турско
ни волил ман аћхер латар пусто

аааааај Ромален, аааааа чхавален
аааааај Ромален, аааааа чхавален

* Баја Саитовић Лукин, врстан зналац ромског, преводилац са матерњег језика на српски и обрнуто, ставља на знање да Шабан највероватније није знао да у ромском постоји реч „камав“ (волим, желим) као замена за србизам „волив“; такође уместо „волил ман“ може „камол ман“.

Ђелем, ђелем*

Путовао сам, путовао дугим путевима
Сретао сам добре Роме

Аааааај Роми, ај омладино
Аааааај Роми, ај омладино

Јој што волим њене црне очи
Што су слатке ко два црна грозда

Аааааај Роми, ај омладино
Аааааај Роми, ај омладино

Купио сам јој црвену турску мараму
Не воли ме остала јој пуста

Аааааај Роми, ај омладино
Аааааај Роми, ај омладино

* Прецизно препевао и правописно уредио Баја Саитовић Лукин.

И Дарко Рундек са својим Карго оркестром пева Шалетове песме на нишким концертима. Припремајући се да то учини и 2009, топлим речима и с респектом збори о њему:

> Имао сам срећу да упознам Шабана Бајрамовића и да с њим разговарам. Јако га поштујем, био је фантастичан музичар. Фасциниран сам оним што је створио, како је разумио музику и како је она њега разумјела. Свираћемо „Ђелем, ђелем“ али на наш начин. Не знам како ће то испасти, али сам радознао да видим хоће ли публика све то прихватити (Kujundžić, 2009).

Он је и 11. августа, 2011. одржао сјајан концерт у Цареву част у амфитеатру на Нишавском кеју – не памти се да се некада неколико хиљада људи окупило на том месту.

Ето, Цара изводе и легенде електронске музике. Тако је Рикардо Вилалобос,[119] на Сонус фестивалу 2015. у сету затварања пустио песму „Питао сам малог пужа“ и семпловао Шабијев глас за траку „Tzigani“.

Ева Салина и Шабан. Какав је Шаби музичар показује пример Еве Салине, америчке уметнице, која је 2016. објавила албум *Лема, лема* (*Узми ме, узми*) са његовим композицијама.[120]

Миљенко Јерговић (2016b) надахнуто пише о њој и албуму у напису „Калифорнија која је запјевала гласом Шабана Бајрамовића“ (сл. 57); и немам где – била би штета ако не бих поново објавио тај текст.

Слика 57: Насловна страна це-де-а *Лема, лема* (Б. Ђорђевић, 2017)

[119] Rikardo Vilalobos је прави музички научник, било да прави незаборавне нумере семплујући чилеанску националну химну и глас Марвина Геја преко живахних перкусија или семплова виртуоза бас гитара, његов музички аутпут у протекле две деценије није ништа мање него запањујућ. Овај пионир електронске музике није стекао светску популарност и наклоност фанова једино због продуцентских умећа и дицеј вештина. У питању су и његов јединствен карактер и харизма коју овај техно шаљивџија поседује (Ricardo..., 2015).

[120] Искрено поштовање Цара. На диску на енглеском, ромском и српском пише: Посвећен са великом захвалношћу Шабану Бајрамовићу – човеку, легенди, и његовој заоставштини; Шабан Бајрамовић (1936–2008) Rest in Peace. Нек овел ти пхув локхи. Почивај у миру!

КАЛИФОРНИЈА КОЈА ЈЕ ЗАПЈЕВАЛА ГЛАСОМ ШАБАНА БАЈРАМОВИЋА

Родила се у Санта Крузу, у Калифорнији, у обитељи комплицираних идентитета. Отац Жидов, потекао из Пољске и Украјине, а мајка на пол Холанђанка, на пол Иркиња. Обоје су архитекти. Дјед и бака по очевој страни одмалена су је наводили на традицију. Свиђале су јој се пјесме на јидишу, па их је са седам година већ све знала, али с вјером баш јој и није ишло. Тако је родитељима на ум пало да би је требало дати у неку музичку школу, гдје би научила и остале јидиш пјесме. Погледали су по сусједству, али надалеко није било жидовске школе. Међутим, ту одмах иза угла нека је Американка, подријетлом с Хаваја, држала течајеве балканске музике и фолклора. И што да не, нека се дијете забави и нешто научи. Добро, није то баш јидиш, нити има неке везе са Жидовима, али бит ће да се у људи с родовницима налик географским или антрополошким атласима догоди нешто у срцу и глави, па им све бива једнако слично, блиско и сродно. Како год било, сигурно нису рачунали да ће им се кћи цијелога живота бавити глазбеним културама Балкана.

Ева Салина, рођена Primack (сл. 58), етномузикологију студирала је на Калифорнијском свеучилишту. Мимо школе је учила од славних и неславних балканских народних пјевача и глазбеника по Америци и диљем Балкана, врло се темељито упутивши у фолклорне традиције Бугарске, Албаније, Србије, Грчке и Македоније, те у величанствену циганску музичку традицију, опћенито. Поред тога студирала је и студира грузијски и корзикански фолклор, као и традиционална америчка и украјинска пјевања. Њезин социјални и културни код је, очито, крајње хетероген и неортодоксан. Музиком Балкана учила се једнако по кафанама и академијама. У нека доба одселила се у Њујорк, град који је, очито, средиште свега живог, па тако и Балкана. Међу њезиним њујоршким музичарима има рођених Балканаца, али и оних за које би се по имену и презимену претпоставило да се баве неким другим блузом.

Албум *Лема лема* снимала је током три године, у Бруклину, у Вудстоку и у Студију Ћерим – а у ствари у приватној кући њезина пријатеља, трубача Ћерима Бећировића – у селу Павловац, близу Врања. Тај Ћерим је, иначе, био јако важан за цијели пројект: њему је Ева у вријеме неког фестивала у Аустрији на увце отпјевала неке ране пјесме Шабана Бајрамовића, да јој Ћерим каже има ли то њезино пјевање икаквог смисла. Њему се јако свидјело, каже да нитко није ни покушавао да тако слободно пјева Шабана, то ју је охрабрило, и отишла је да снима. Тако је одлучила снимити

Слика 58. Ева Салина и хармоникаш (ПР, 2016)

албум са све његовим пјесмама и посветом на три језика, енглеском, ромском и српском: „Посвећен са великом захвалношћу Шабану Бајрамовићу – човеку, легенди, и његовој заоставштини."

Ријеч легенда овај је пут вишезначна: пјевач јест постао легендаран, неуспоредив с било којим сувременником, у своме жанру и у свом свијету пјевач над пјевачима, али истовремено којешта у вези са Шабаном није стварно, него је легендарно, измишљено, невјеројатно. Тако, када је Ева Салина у београдском Сокоју (ex-yu, а данас српском Зампу) покушала доћи до ауторских права за његове пјесме, рекли су јој да су сва његова права прешла на некакву компанију на Менхетну. На вријеме човјек препродао лиценцу, и послије смрти постао амерички пјевач.

Овог је липња Ева Салина била у Београду, да наступи на Миксер фестивалу, на заједничком концерту посвећеном дјелу Шабана Бајрамовића. Није ме било тамо, али када сам неколико дана касније стигао у Београд, тражио сам низ Његошеву улицу („Његошевом улицом девојке иду, Нека гледају у слику мог лика") малену це-де сваштарницу, једино мјесто на Балкану гдје се ових дана могао наћи албум *Лема лема*. Слушам га возећи ауто-путем братства & јединства, док ми сунце боде очи, и све вријеме осјећам троструку фасцинацију: естетску, културолошку и антрополошку.

Прва се, наравно, тиче пјесама и интерпретације Еве Салине. Десет Шабанових пјесама, углавном из ране фазе – када је снимао за Založbu

kazet in plošč Радио телевизије Љубљана – отпјевала је на начин који би балканског слушатеља могао изненадити. Ева поштује правила и маниру балканске циганске пјесме, вјерно је и слободно слиједи, баш као да је, што би се патетично и посве криво рекло, Циганка у души, али да баш никад, ни у једном тренутку и ни у једној гести, није ријеч о покушају имитирања Шабана Бајрамовића. И тако, слушајући Еву Салину, слушатељ постаје свјестан разлике између начина на који се унутар одређене традиције пјева, и имитације нестора исте те традиције. Пјевачица је слушатеље приближила пјесмама Шабана Бајрамовића тако што их није покушавала пјевати као што их је пјевао он.

У културолошко-идентитетском смислу ствар је још и занимљивија. О традицијама Балкана, а онда и о живој традицији циганске пјесме, Ева Салина, вјеројатно, много више зна него иједан локални, „изворни“ пјевач. Њезино знање никако није само теоретско. Она о том пјевању, о фолклорним гестама и гримасама, као и о духу пјесме коју пјева, зна све што се о томе може знати. Њезин је цигански блуз савршено освијештен, уз то што иза њега стоји цијели један монумент неке друге језичне и културне традиције. Ева Салина је Американка, Иркиња, Жидовка, Холанђанка, Њујорчанка са завичајним и формативним калифорнијским искуствима, и тко зна што је још преко тога и мимо тога. У тој је жени цијели један Бабилон, чудновата мјешавина образовних, културних и животних околности, и можда је управо тај њезин Бабилон препоручио циганском Бабилону. Супротно балканској егзотизацији ромске цивилизације, или општенитој европској и свјетској егзотизацији Цигана, циганским бива оно што је богато измијешано, парадоксално шарено и на крају – свјетско. Шабан Бајрамовић је потекао из Ниша, али можда је заиста главни град свих Цигана свијета Њујорк.

Албум *Лема лема* драгоцјено је чути већ и зато што су Ева Салина и њезини музичари пјесме Шабана Бајрамовића ослободили којечега што је у тим пјесмама, у њиховим аранжманима и снимцима било ефемерно, што је припадало естрадном духу епохе, шездесетим и седамдесетим годинама југославенских лакоглазбених и народњачких фестивала. Пјесме су одсвиране посве слободно и неортодоксно, у комбинацији инструмената, акустичних и електричних, и у аранжманима који не слиједе начин ни обрасце по којима се оваква музика снима на Балкану. Ако је Евино пјевање морало бити у складу с традицијом и с музичком идејом Шабана Бајрамовића, музичари нису били одређени традицијом. Или у нашој циганској традицији и јест да буде у трајној мијени и трансформацији... *Лема лема* отпочетка до краја звучи врло модерно и некако баш њујоршки. Шабан је знао шта ради када је права на своје пјесме прослиједио оним људима с Менхетна.

Ева Салина изабрала је за свој албум искључиво пјесме које је Шабан написао на ромском језику. У том избору готово да нити нема Шабанових највећих хитова, амблематских не само у његову ауторском опусу него и у звучној слици доба у којем је живио. Али ту су неке шмекерске ствари, „Боза лимунада“, „Кој си гола рома“, „Пијаница“, те у финалу, с умиксаним Шабановим гласом на самом крају, велика „И барвал пудела“, у врло храбром, *хард* аранжману. На крају, како и треба бити, слушатељ канда и засузи, је ли због сунца које му око Новске пичи равно у очи, је ли због Шабанове умјетности и Евина пјевања, то више и није важно. Нека се плаче када се има над чиме плакати. Или када у култури постоји нешто што би сузу вукло. Шабан Бајрамовић није играо улогу сентименталног трубадура, није он био од оних Руса који су тих година летјели у небо, његов жути мерцедес био је закопан дубоко у балканском блату, а он је у оном бијелом одијелу имао држање човјека који ће с једним доларом у џепу у сљедећој партији покера зарадити милијун. Али свеједно, све је у његовој пјесми сузу вукло и јежило кожу.

Шабан Бајрамовић је, више него итко прије и послије њега, имао тај дар да најтужнијој пјесми на свијету да веселу мелодију. Волио је да осјећања доводи до парадокса, да несрећу претвара у весеље и да ствара сталну напетост између ријечи и њихова контекста. Тако је у једној пјесми – њу Ева Салина није снимила – пјевао: „Питао сам малог пужа да ми своју кућу прода / А пуж мени одговара: откуд теби друже пара“. Била је то циганска сатира, блуз за увесељавање публике, који се у једном тренутку трансформира у најтужнију пјесму на свијету. А све је, кажем, кренуло као згодна шала.

У Салиној он је добио свога тумача и свој посмртни глас. Није ни чудо што је у том гласу постао женско. Мушки би да буду Шабану налик. А то не иде. Смијешно је, а требало би бити тужно.

„Пријатељи Шабану“ на Нишвилу. Нишвил џез фестивал истрајно чува успомену на Цара и доприноси популаризацији његовог стваралаштва организујући пред саму манифестацију једнодневни или дводневни омаж под називом „*River stage* – Програм ’Пријатељи Шабану’“. Програм је лоциран у Амфитеатру на кеју поред Нишаве, где је 2011. постављен споменик Шабану Бајрамовићу. Замишљен је као *hommage* Шабану а назван по истоименом програму који је 6. децембра 2008. Нишвил организовао у београдском Центру „Сава“ под патронатом и Бориса Тадића, ондашњег председника Републике. Када је реч о програмском концепту – ангажовани су састави претежно етно-музичке оријентације, то јест извођачи који у свом изразу имају и етно елементе различитих поднебља, а идеја (која је поприлично испоштована) је била и да сваки састав изведе бар једну обраду неке Бајрамовићеве песме. Табеле 1, 2 и 3 сликовито нас убеђују у програмску реализацију.

Табела 1

River stage – Програм „Пријатељи Шабану“

Година / дан / датум	Извођачи	Земља
2011.		
Среда, 10. август	Шабан Бајрамовић трибјут бенд Darko Rundek Cargo Trio Dixie Band Teteven	Србија Хрватска, Француска Бугарска
2012.		
Уторак, 14. август	Dado Topić & Time after Time Шабан Бајрамовић интернешенал трибјут бенд	Хрватска, Србија Србија, Бугарска, Индија, Македонија
Среда, 15. август	Оркестар Бобана и Марка Марковића My People	Србија Србија
2013.		
Среда, 14. август	TG Collective Gadjo Dilo Ragtime DD Band ДОЦ – Дувачки оркестар Цариброд	Велика Британија Грчка Бугарска Србија
2014.		
Среда, 13. август	Estudiantina Orchestra Roma Neno Project Чудесмо Дуо Ирина Јовановић (вокал, Чикаго) и Марко Радојковић (гитара, Ниш)	Холандија, Куба Бугарска Србија САД, Србија

2015.		
Уторак, 11. август	Џез театар „Раздељак“, представа КПГТ – Београд Етно група „Ива“ Шабан трибјут бенд	Србија Република Српска Србија
Среда, 12. август	Градски тамбурашки оркестар Бања Лука Very Naissus Gypsys Worldly Savages	Република Српска Србија Канада, Холандија, Србија
2016.		
Уторак, 9. август	Кафе Бал Balkan Lovers Band	Србија Србија, Швајцарска
Среда, 10. август	Golden Budha Jazz Band Нема проблема Very Naiss	Кина Италија Србија

Табела 2

Омаж у бројкама

Број	**N**
Година	6
Дана	9
Извођача	26
Земаља	16

Табела 3

Учесталост земаља извођача

Земља	**Учесталост**
Бугарска	3
Велика Британија	1
Грчка	1
Индија	1
Италија	1
Канада	1
Кина	1
Куба	1
Република Македонија	1
Република Српска	2
САД	1
Србија	15
Француска	1
Холандија	2
Хрватска	2
Швајцарска	1

Насупрот ентузијазму џезохолика и Нишвила, Ниш се понаша веома индолентно и није констатовао важне Цареве датуме. Кад се није сетио његов родни град, којем је тако много пружио и пронео му име диљем земљиног шара, онда су осамдесетогодишњицу рођења достојанствено обележиле Сарајлије у Камерном театру 55, уз музику Црних мамби и округли сто са виђеним учесницима (Дерво Сејдић,[121] Весна Андре Заимовић, Весна и Драгољуб Ацковић, Б. Саитовић Лукин, Радиша Сарић, Иван Лалић, Драги Шестић,[122] Ведран Фајковић и Емир Хаџихафизбеговић),

[121] Дерво Сејдић, потпредседник Ромског информативног центра „Кали Сара" казао је да је Бал Рома у Сарајеву био посебан само када је био уприличен са Шабаном Бајрамовићем.

[122] Драги Шестић, негдашњи вођа „Мостар севдах ријуниона", рекао је да је поносан што је имао ту част да ради са Бајрамовићем и да се као продуцент потпише на његовим албумима, те да му је жао што нису постали прави пријатељи, јер када га је упознао, Шабан је био толико пута био преварен да је људима тешко веровао.

и Београђани концертом у Миксер хаусу на којем су наступили састав Бобана Марковић и Црне мамбе – приказан и филм Милоша Стојановића Шабан.

Ето, музичким великанима у част се приређују големи концерти. Као што је Шабију то припремљено релативно брзо после смрти, тако је 28. септембра 2016. одржан концерт у славу Томе Здравковића у Комбанк арени (Anonim 2016b: 21). А Шале је изузетно ценио Тому, [123] држао га себи равним и, колико неочекивано, сматрао Нишличићем. – Печењевчанин је на почетку успона окапавао у Нишу певајући у хотелу „Парк“ и мотелу „Медијана“, касније се често могао видети у Чаиру на трибинама ногометног стадиона:

> „Тако је. Са Новицом Здравковићем. Он је брат Томе Здравковића који је веома познат српски певач. Умро је ’91. или ’92. и то је био опроштајни концерт, у знак сећања. Имао је добре песме, певао је шансоне. Дао сам му три или четири песме које сам написао и којима сам му помогао да успе. Е, то не могу да нађем! Били смо добри пријатељи“ (Cartwright, 2005: 57).

Коме би још требало посветити такву фешту? Станиши Стошићу, Кемалу Монтену, Арсену Дедићу... – неизоставно!

Можда, износим сводну оцену, знатнију похвалу од других Цару изриче Исидора Жебељан, најмлађи академик САНУ и светски знана композиторка:

> [...] обожавам Шабана Бајрамовића, а одрасла сам слушајући „Секс пистолсе“, нови талас и Прокофјева, и срећна сам и волим све те своје изразе, јер сам тако учила да волим живот, у радости и у патњама без кривице, и тако постала оно што у овом тренутку јесам (Čaluković, 2016a: 29).

Потврда да Шабан није стварао и изводио отпевотине, није дар беспотребно арчио.

Гуча и Шабан. Искуство са Сабором у Гучи и фестивалом „Егзит“ показује да, иако се ради о утемељеним, препознатљивим, привлачним и успешним манифестацијама, бројни критичари дижу глас и траже њихово

---

[123] Као што га обожава и Новак Ђоковић: На мом ајподу најчешће се врте две песме: „Кафана је моја судбина“ од Томе Здравковића и „Ај, Бранка, Бранка“. То су две поприлично популарне песме у Србији (Anonim, 2016c: 20).

ребрендирање, превасходно подизање културне лествице и повратак почетној замисли. Тако, на пример, Михаило Меденица одбија могућност да се о њима засновано може говорити као о брендовима:

> Па није „бренд“, рођаци, то што се сабере гомила странаца који само преместе дупета с „Егзита“ у Гучу и домаћих лована, већ је „бренд“ сачувати нешто аутентичним, непатвореним, неисквареним и пустити га да живи својим животом! (Меденица, 2016:21)

А Бошко Ломовић реско суди:

> Култура је требало да буде Сабор трубача у Гучи да се све није извитоперило: круну на саборовање стављају, неколико година уназад, естрадни уметници. Естрадни јесу, уметници нису. Они одмажу култури за хонораре тешке по неколико десетина хиљада евра. Сабор има и „званично“ пиво, а ако се ниси најео свадбарског купуса и налио „званичним“ пивом (никако другим), значи да ниси био на Сабору. Међу тим естрадним су и „уметници“ који су задужили националну културу трујући је, и добили националне пензије, како се популарно назива доживотна месечна надокнада од 50 хиљадарки за врхунски допринос култури. И „Егзит“ би могао да буде култура да и „произвођачи“ и „конзументи“ музике не пију превише алкохола и – да се не лажемо – још и погубније опијате. Много је примера у нас како све што је неоспорно култура ћопа и посрће, а све што је квазикултура размеће се и расипа (Ломовић, 2016: 13).

Умерено становиште заузима Милош Петровић:

> Сабор у Гучи својим постојањем указује и на односе у пољу одувек магичних одредница: локално–глобално, национално–космополитско, елитно–профано. Ове одреднице подстичу размишљања и о могућностима очувања националног идентитета који, под притиском економске и културне глобализације, постаје запитан и о разлозима и сврси свог постојања. С друге стране, уверење да је сабор у Гучи – профан, а „Егзит“ – елитан, отвара питање разумевања поп и рок музике. Као да се заборавља да „Егзит“ репрезентује „светску *народну* музику“, и да, у суштини, ова два фестивала нису „у завади“ (Петровић, 2009: 1).

Или, као што рече један деда одговарајући на новинарско питање о музичким укусима његових унука: „Једно воли *народно*, друго *забавно*“

(сл. 59). Као што постоје егзиташи, ту су и ћирилаши, тј. гучаши. Једни и други су потребни српској култури.[124]

Слика 59: Гуча/„Егзит“ (безимена карикатура Саше Димитријевића)
(*Народне новине*, 12. новембар 2016, стр. 12)

Кад смо већ код Сабора трубача у Гучи, потрудили смо се да истражимо да ли је Бајрамовић тамо наступао, да ли је био гучаш? Већ знамо да је био успешан егзиташ. Копкало ме је да разрешим дилему и подржим или оспорим тврдње да он онде није био назочан. Са̂м сам био

[124] О Гучи је на располагању референтна литература (Timotijević, 2005; Оташевић, 2016б) у којој се издваја социолошка студија Драгослава В. Петровића (2016) *Сабор трубача у Гучи: прилог тумачењу једног социокултурног феномена*, док је за критички осврт на „Егзит“ довољно консултовати уџбеник Смиљке Исаковић (2016) *Уметничке праксе у контексту културног туризма*.

убеђен да је Шаца у Гучи наступао, да је морао да наступа, јер како је могуће да изостане прво име балканске и светске ромске музике, поготово што се већина такмичарских трубачких банди и гостујућих извођача служи његовим композицијама! А то да џумбус мајстор, какав је био Шаби, не принесе драгачевској раскалашности – тек нисам могао да поверујем. (Добрило Ненадић о Гучи: „Почело је тако скромно, сиротињски, невино, а напослетку се претворило у разузђану вртоглаву пијанку и игранку, острво животне радости, у овом депресивном свету, ретко место на овој кукавној и суморној планети где се људи још радују и веселе“ [Оташевић, 2016а: 1].)

Истрага – испод прилажем суву евиденцију – довела је до поразног резултата: Цар нити једном, ама баш никада, није био на Драгачевском сабору.

Мр Слободан Јоловић, начелник,
Моравички управни округ
Жупана Стратимирца бр. 6
32000 Чачак

Поштовани господине Јоловићу,

Претпостављам да сте веома заузети, али Вас молим за мало пажње и малецну помоћ!

Ја сам професор Социологије културе на Универзитету у Нишу – Машински факултет. Спремам чињенични материјал јер ћу се окушати у писању социолошке монографије о Шабану Бајрамовићу, под насловом *Питао сам малог пужа (моја социолошка прича о Шабану Бајрамовићу).*

Ви сте једино компетентни да ми одговорите на неколико питања у писаној форми и пошаљете на моју електронску адресу: brkab@junis.ni.ac.rs

Копајући по документацији и распитујући се код иних особа нисам могао да утврдим следеће:

1. Да ли је Шабан Бајрамовић који пут учествовао на Сабору у Гучи?
2. Ако јесте, када је то било?
3. Ако није, молим да ми укратко разјасните зашто није?
4. Да ли је добијао позиве, а он одбијао?
5. Како се то десило да не добије позив, или не учествује, а зна се да трубачки оркестри, као и извођачи на гала концертима (Горан Бреговић и други) у Гучи изводе и његове композиције?

Ако имате још нешто у вези с Бајрамовићем, молим да ми напишете.

Још једном Вас љубазно молим да ми као човек који се и сам бавио/бави науком, али и као исписник – рођени смо исте године – одговорите на моје упите.

Срдачно Ваш,
Драгољуб Б. Ђорђевић
У Нишу, 26. августа 2016.
Машински факултет
А. Медведева 14
18000 Ниш

Sent: Wednesday, August 31, 2016 10:36 AM
To: brkab@junis.ni.ac.rs
Subject: Šaban Bajramović – odgovor
Поштовани професоре Ђорђевићу,
У прилогу Вам прослеђујем одговор директора Центра за културу и спорт општине Лучани у вези са Вашим питањем о (не)учешћу Шабана Бајрамовић на Сабору трубача у Гучи.
За све додатне информације стојимо Вам на располагању.
С поштовањем,
Слободан Јоловић

Моравички управни округ
мр Слободан Јоловић, начелник

Поштовани,

Шаљем Вам одговоре на питања из дописа господина Драгољуба Б. Ђорђевића из Ниша.

Драгачевски сабор трубача је највећа културно туристичка манифестација у нашој земљи а јединствена је у свету по такмичењима најбољих трубачких оркестара Србије (категорије од пионира до сениора, ове године као новина уведено је такмичење мајстора трубе).

Музичко наслеђе јужног дела Србије је веома богато, као што нам је свима познато, а свакако је југ Србије и „мека трубаштва". С поносом истичемо велики број ромских оркестара који су у 56 година дугој традицији Сабора трубача доносили дух југа у Гучу, ово подручје наше државе изнедрило је мајсторе трубе, између осталих: Бакију Бакића, Фејата Сејдића, Милана Младеновића, Бобана Марковића, Слободана Салијевића, Екрема Мамутовића...

Шабан Бајрамовић није учествовао у програму Драгачевског сабора трубача у Гучи. Сабор трубача у Гучи има своје устаљене програмске садржаје, који се организују од Првог Сабора, а које Организатори настоје да негују и сада. Чињеница је да „ново“ време доноси и одређене новитете у програмској шеми наше манифестације али свакако настојимо да трубачи и трубачка музика имају најзначајније место.

С концертима популарних извођача, међу њима и поменутог Горана Бреговића, на Сабору трубача у Гучи кренуло се 2005. када је у програму наступао ансамбл „Бистрик“. До тада, организовани су наступи искључиво трубачких оркестара из земље и иностранства те, нажалост, публика у Гучи није била у прилици да на позорници у Гучи види Шабана Бајрамовића.

Ове године у ревијалном делу програма Сабора трубача наступио је састав „Вери Наис“ из Ниша (позорница Центра за културу, недеља, 14. август) који су, како истичу, свој израз изградили као следбеници кокетирања са џезом Шабана Бајрамовића.

Срдачно,
Слободан Вељовић, в.д. директора
Центар за културу и спорт општине Лучани у Гучи

Гуча није удостојила Цара и то је њен највећи пропуст. *Он је био потребнији њој него она њему.* Радује нас, упркос те крупне омашке, што ће Сабор трубача у Гучи ускоро доспети у Регистар српске традиционалне културе Националног комитета за нематеријално наслеђе.[125]

Задаци. Па да се не понављамо, ево конкретних предлога задатака које би требало испунити да би се сачувала Шабанова оставштина:

- *да* Национални савет ромске националне мањине *установи награду* Шабан Бајрамовић *за најбоље музичко дело* – ромску песму (композицију, текст или извођење) у једној години у Републици Србији;
- да Национални савет ромске националне мањине одмах препоручи и обезбеди *да лекција о Шабану Бајрамовићу уђе у школско штиво* одговарајућег предмета – Историје и културе Рома – за ромску и ину децу у вишим разредима основне школе;[126]

[125] У процедури усвајања још су: сарачки занат – сарачка радионица „Ђуран“, десерти од сенћанског марципана, жмаре, белопаланачка сукана баница, обредно жртвовање овна на Петровој гори, кордунашка ојкача (Стевановић, 2017а: 5).

[126] Социолог културе Ђокица Јовановић, у другом контексту, изјављује да је потребно да се о Цару у школи говори, слуша његова музика и читају његови стихови, и стави неки цвет на споменик.

- да Национални савет ромске националне мањине што пре обезбеди у проширеном Музеју ромске културе *да се опреми засебна соба Шабана Бајрамовића*;
- *да* Нишки културни центар за годину-две *штампа у великом тиражу препев песама Шабана Бајрамовића на српски и енглески језик*;
- *да* Нишки културни центар, у сарадњи са Филозофским факултетом у Нишу, *организује прикупљање и објављивање књиге анегдота о Шабану Бајрамовићу*;
- *да* Нишки културни центар, у саиздаваштву с Националним саветом ромске националне мањине и Туристичке организације Ниша, *припреми публиковање луксузне фотомонографије Шабана Бајрамовића*;
- *да* Нишвил џез фестивал и Нишки културни центар, под покровитељством града Ниша и Министарства културе Р. Србије, *утемеље дводневну манифестацију*, боље фестивал, „Дани Шабана Бајрамовића“ на коју би долазили учесници из земље, региона и читавог света с обавезом да изведу три песме Шабана Бајрамовића; и
- *да* град Ниш *суфинансира снимање дугометражног играног филма о Шабану Бајрамовићу.*

Парадоксално је да се Роми уопште и Национални савет посебно мало занимају за бригу о њиховим врхунским људима, што је неопростива фалинка. С друге стране, јавне политике траже да се држава много не меша у област мањинских културних идентитета. Шта онда да се ради, сем да се још једном подвуку препоруке Ромима које сам им ономад упутио:

> *Нема бриге о културном идентитету без културне аутономије.* Држава је овде сувишна и то није њен посао; може донекле помоћи условима, али ствар остаје на самим Ромима. Њима недостају *културне институције* високог ранга и њихово установљавање требало би да буде императив за Национални савет Рома. Аматерско бављење, заштита и уздизање језика и писмености, фолклора и музике, обичаја и традиције, словом – културе и уметности више су недопустиви. Стручњаци за сваку област културе, схваћене у ужем и ширем смислу, под хитно морају преузети ствари „у своје руке“. Тешко се одлучити, тј. казати шта је пречe за ромски културни идентитет: оживљавање што богатије Смотре културних достигнућа Рома Србије, састављање висококвалитетне Енциклопедије Рома, оснивање угледне Ромолошке катедре на универзитету, реутемељење јаке Матице ромске или изградња разгранатог Института за истраживање културе Рома (Đorđević i Balić, 2004: 61–62).

Нека се макар нешто започне и крене Шабановим коридорима славе!

***

И кренуло се! Већ када сам склопио рукопис, посредством Драгана Тодоровића до руке ми допаде Предлог за оснивање Музејско-истраживачке јединице Филозофског факултета „Шабан Бајрамовић“, чији је предлагач др Владимир Алексић, доцент на Департману за историју Филозофског факултета Универзитета у Нишу. То је доказ да у „ваздуху висе“ идеје о томе шта и како би требало радити на обради и чувању Царевог наследства. Писац монографије се нада да ће и она допринети да се нешто из његове препоруке и предлога колеге Алексића оствари у блиској будућности.

Филозофски факултет у Нишу
Департман за историју

Декану и продеканима:

ПРЕДЛОГ

Оснивања *Музејско-истраживачке јединице Филозофског факултета ШАБАН БАЈРАМОВИЋ* (у даљем тексту МШБ)
ОБРАЗЛОЖЕЊЕ: У циљу бољег представљања наше установе и њеног даљег научно кадровског развитка и финансијске консолидације, а због светског значаја личности нашег покојног суграђанина, скромно предлажем следеће:

ЦИЉЕВИ МШБ-а:

1. Организовање сталне поставке и пратећих промењивих визуелно атрактивних и модерних поставки посвећених раду Шабана Бајрамовића (ОТВОРЕНЕ ВИКЕНДОМ У ВРЕМЕ ВЕЛИКОГ ПРИЛИВА СТРАНИХ ТУРИСТА ИЛИ ПО ПОТРЕБИ – Ноћ Музеја, велики јубилеји из живота ШБ, Ђурђевдан...).
2. Наставак сакупљања писане и аудио-визуелне грађе на ту тему у циљу обогаћивања збирке (новински чланци, документација, снимци наступа, обраде песама ШБ...).
3. Организовање промоција разноврсних публикација или догађаја блиских овој теми.
4. Организовање уметничких и фото-изложби.

5. Израда документарних и промотивних филмова.
6. Организовање пригодних концерата, позоришних играних и лутканарских представа.
7. Израда опсежне дигиталне бесплатне онлајн архивске грађе ради пуне видљивости у Републици Србији, региону и свету.
8. Израда ретроспективне и текуће бесплатне онлајн библиографије (укључујући и дискографију).
9. Медијско представљање Филозофског факултета и МШБ (Друштвене мреже итд.).

ПРОСТОР: Дугорочно изнајмљени простор у центру града.

ИЗВОРИ ФИНАНСИРАЊА:
1. Домаћи и међународни фондери (Подршка ромској заједници, подршка регионалном развоју, подршка младим, изградња туристичких капацитета, OPEN ACCESS, културна одељења страних амбасада, предприступни фондови ЕУ, итд.).
2. Продаја улазница и пригодних сувенира.
3. Изнајмљивање простора трећим лицима.

ПРОЈЕКТНИ ТИМ:
1. Координатор пројекта др Наталија Јовановић, редовни професор.
2. Др Драган Тодоровић, ванредни професор (задужен за ромски аспект).
3. Др Владимир Алексић, доцент (задужен за дигитализацију фондова).
4. Др Божица Младеновић, редовни професор (задужена за питање архива).
5. Бранкица Милосављевић (библиографија).
6. Саша Богдановић (задужен за техничка и ит питања).
7. Тим је могуће проширити новим члановима са посебним задужењима.

КАДРОВСКА ПИТАЊА:
СТУДЕНТИ – ВОЛОНТЕРИ – МШБ може бити инкубатор новог наставног програма на ФФ у Нишу посвећеног МЕНАЏМЕНТУ У КУЛТУРИ И КУЛТУРНОМ ТУРИЗМУ.

Подносилац предлога: доцент Владимир Алексић
У Нишу 1. априла 2017.

ШАБАН СКРОЗИРАН КРОЗ СОЦИОЛОШКО ОКНО – Азбучник

Фихте каже да је човек чин док је жив,
а чињеница кад умре.
Онда сте само оно што сте били.
Сваки поступак сваког дана вас одређује
и увек можете да склизнете.

Ивана Димић

И зашто би, коначно, живот морао да буде лак?

Светислав Басара

Живот је Шабану Бајрамовићу много тога ускратио у дечаштву и тинејџерској доби – пружио му прилично у зрелим десетлећима – да би му доста тога усфалило у позном добу. Никада није могао да потисне из сећања рано доживљену беду, јер му родитељи не беху пунише, и сматрао је да му је зато све допуштено. Интуитивно у мислима, а поготово у животу, као да је сличио предводницима *битника* – америчким скитачима – практично се понашајући у складу с њиховом филозофијом коју је Џек Керуак (Kerouac) огољено сажео речима: „Све ми припада јер сам сиромашан." Духовно немиран, седентарно несталан и стално у кретњи, тумарало без премца, без рационалног односа према непокретностима и богатству, заради и новцима, личи и на *хобое*, лутајуће бунтовнике који су углавном путовали возом, обитавали уз пруге, писали поезију, свирали гитару...[127]

Колико далеко могу да идем у огољавање уметника – питање је сад? Иако волим Шалета не намеравам да га браним – то није мој задатак![128]

---

[127] Иван Цветановић је начинио избор из њиховог стваралаштва „Поезија хобоса" и објавио у једном од бројева нишког часописа *Градина*, 2015, LXI(68–69): 163–170.

[128] Елизабета Страут (Strout) саветује: „Ако установите да било кога штитите, не радите како треба."

Не мрзим га, нити га нападам. Једино каним да малне изокренем калуп приступа Цару у сагласју с препоруком Ота Хорвата, који негде забележи да је променити угао посматрања увек корисан.

Да скрозирање Шабана Бајрамовића кроз социолошко окно, тј. карактеризирајући у виду азбучника његов „лик и дело", започнем освртом на став истакнутог ромског интелектуалца Зорана Таировића (2015v: 214), који коментаришући идентитет Рома – „оно што он у суштини јесте" (веровања, ставови, култура) – у расправу убацује сасма нови елемент, односно указује на појам *имиџ Рома,* који до сада није довољно узиман у обзир и који није ништа друго до слика коју јавност има о том издржљивом етносу. Он успоставља три могућа односа између идентитета и имиџа:

1. Када је имиџ бољи од идентитета, тј. када јавност има бољу слику о неком него што он у ствари јесте.
2. Када је идентитет бољи од имиџа, тј. када ромски народ или појединац има гору слику у јавности од реалне слике.
3. Када је идентитет једнак имиџу, што је идеална ситуација.

По природи ствари, о културном идентитету и имиџу требало би да брину национални савети који по закону делују на националном нивоу.[129] Савети се могу поделити на а) оне који имају институционални и кадровски капацитет да спроводе законом одређене надлежности и б) оне који не могу у пуном капацитету да то чине (Đurđević i Marković, 2015: 37). Мислим да је Национални савет ромске националне мањине негде између те две групе.[130]

Од тога је значајније то што се Таировић залаже за креирање ромског имиџа у светлу откривања и превредновања до сада затомљене ромске културе, уз коришћење савремених алата и комуникационих правила.

Да ли је Шабан помогао или одмогао имиџу и да ли би се уклопио у тај Таировићев модерни ромски идентитет – требало би да одговори анализа на следећим страницама.

Активиста. Шабан Бајрамовић није био класичан ромски активиста – било их је и сада их има прс и плева – нити се врзмао у невладином сектору који се у Рома делом преиначио у тзв. џипси индустрију. То не

[129] У Србији је регистрован 21 савет за националне мањине, за: албанску, ашкалијску, бошњачку, бугарску, буњевачку, влашку, грчку, египатску, јеврејску, мађарску, немачку, ромску, румунску, русинску, словачку, словеначку, украјинску, хрватску, црногорску, чешку, македонску.

[130] Председник Терик Рамадановић; E-mail: info@romskinacionalnisavet.org.rs; Web site: www.romskinacionalnisavet.org.

значи да није осећао проблеме своје нације и да колико скромно није припомагао њену борбу. У прилог тврдњи да је Шаби радио „за ромску ствар“, увек помагао и желео да принесе дизању својих сународника – зацело певањем којим га је бог обдарио – сведочи и Милош Јовановић:

> Песму „Девла, Девла“ („Боже, Боже“) Шабан је замислио као химну свих Рома света. Помало дечачки наивно, веровао је да ће та песма бити подстрек свима онима који желе да помогну Ромима (Јовановић, 2009: 6).

Милош Јовановић, продуцент и вођа Бајрамовићевог оркестра 2005–2008, поводом поклона Студија „Hammer“ и листа *Данас* читаоцима диска са двема Шабијевим композицијама („Девла, Девла“ и „Је, је, је“), [131] појашњава да у полазници стоји неколико разлога (сл. 60). Шабан је намеравао да 2009. одржи концерт у Центру „Сава“, сваком посетиоцу дарује последњи албум „Приватно“ и Ромима приушти бесплатан улаз. Болест и смрт су га спречили да спроведе наумљено, па је гест с це-деом „на неки начин испуњење једне од последњих Шабанових жеља“. Следећи подстицај се огледа у томе што треба свагда, баш свагда, указивати на лош положај његовог народа. Многи Ром и нером зачудиће се ако не зна да је он водио рачуна о томе и на то упозоравао, а ако зна, неће да му то призна због деломице искривљене слике о њему у јавности.[132] И поентира Јовановић:

> Остале разлоге за објављивање овог це-деа наћи ћете ако узмете да преслушате било који албум овог музичког генија. Свако подсећање на његову музику ће вас учинити племенитијим и бољим човеком. Овај це-де неће решити проблеме Рома, нити проблеме рушења „нехигијенских насеља“. Али ће вас можда подстакнути да мислите о томе (Јовановић, 2009: 6).

Слика 60: „Девла, Девла“ („Боже, Боже“) / „Је, је, је“ (В. Петровић, 2017)

---

[131] На Светски дан Рома, 8. априла 2009. године.

[132] Шабан је имао утисак да се о Ромима много прича, да се пуно објављују фотографије из њиховог тешког живота, да се о Ромима мисли само када треба бирати музику за свадбу. Свега тога је било пуно, али је мало праве бриге о Ромима (Jovanović, 2009: 6).

Оно, де, Шаби се није претрзао у практичном активизму за побољшање стања Рома попут дружбенице му Есме Рецепове Теодосијевски и иних утицајних Ромкиња, које Драгољуб Ацковић високо вреднује:

> Оно што је књижевница Катарина Тајкон била за Шведску и нордијске земље, поетеса Бронислава Вајс Папуша за Пољску, Раја Удовикова за Норвешку, Русију и друге земље тог региона, што је за Србију била Љиљана Петровић, то је за Македонију, Балкан и све делове света у којима Роми живе и у којима се Роми поштују, била Есма Рецепова Теодосијевски. Читајући, гледајући и слушајући их, свет је мењао слику о ромском народу (Ацковић, 2016: 10).

Али и Бајрамовић је, додајемо, попут њих, много допринео да у очима тог истог света Роми „више нису били лопови, нерадници, скитнице, већ народ богате културне прошлости и садашњости". Зар то није био једино могући и оправдани социјални ангажман једног музичког Цара?[133] Шаца је избегавао додир с високом политиком – сем што је по позиву певао неколицини одличника – јер је инстинктивно и искуствено осећао да је она превара народа.

Арамија. Шале је, зашто не открити, у пубертету и младости био арамија, не и – криминалац, таман посла; живео је у окружењу разбојника и делинквената, ситних лопурди и мутних фаца, подводача и силеција, преваранта и мутикаша, и стално су га пратили као гладни пси, иако није желео њихово пајташтво... (Шаби је у интервјуима олако изјављивао како је у апсу укупно одседео једанеаст или дванаест година. Сада је немогуће утврдити где и како, и зашто!) Онако складно грађен и мужеван – мене изгледом и стасом у младићству највише подсећао на Чарлса Бронсона[134] – још се крећући у лошем друштву, био је немирник, свадљив и груб, рад да се поцапа, показивао мишице и користио снагу. Није био утренирани песничар, што му није сметало да се час по час песничи, лема с дружинама на нишком асфалту. Одатле му и видни ожиљци на лицу. Био приморaван, или се тако од себе дешавало, као да је разбијао маловарошку учмалост („Живео је живот испод живота" – Ненад Милосављевић [Неша Галија]). Тек у зрелијем и старијем добу постаје мирољубив. Веле да није згазио ни мрава...

---

[133] Тешко да би пренапрегнута изјава Магичног Ђире, по којој је Шале већи бунтовник од Бранимира Џони Штулића, издржала озбиљнију расправу.

[134] Самостално сам установио сличност и тек пре који месец, добивши превод Картрајтове студије „Шабан Бајрамовић: велики трошаџија живота" из књиге *Princes Amongst Men: Journeys with Gypsy Musicians* (2005: 61), увидео да га и он назива „азијатским Чарлсом Бронсоном".

Балканеро. Он је, шта год то значило, изистински балканеро: Роми су „блиски странци“ Балкана, вели француски новинар Лоран Жаслин (Geslin) (2008). Можда су, како то само они умеју и знају, прихватили обрасце свакидашњег живота и културе људи ових простора, додали нешто својствено и креативно преобликовали у типично балканско понашање.[135] И сачували много тога што се већ искрзало и на путу је нестајања код балканских народа, који – одбијајући да буду „примитивни Балканци“ – некритички хрле у раље „културног Европљанина“. Бурну, најчешће квазиполитичку и идеолошку расправу о граници Балкана и Европе неки реско разрешавају помоћу хране као амблема, па тако антрополог Светлана Слапшак у књизи *Летећи пилав* (2014: 56) закључује да „у малим димензијама, баклава и штрудла раздвајају/спајају Балкан и не-Балкан.“ Предлажем без дубље анализе и опозит боза/лимунада и упућујем на бриљантан есеј Дарка Танасковића „Путевима бозе“, објављен у књизи *Код српског писца*, Службени гласник, 2011. (2011: 309–314). Није без подстрека ни Царева песма „Боза, лимунада“.[136]

БОЗА, ЛИМУНАДА

I
Оженићу лепу жену, народе, народе
Па да роди много деце, народе, народе
Бозу и лимунаду људима ћу дати
Хладну, она је мени слатка
Учкур гајтан скочи жена на таван
Ухвати је муж па јој лупи два шамара

II
Она роди девет детета, народе, народе
Сви певају сви свирају, народе, народе

[135] Још је Тихомир Ђорђевић уствдио и учинио знанијим етнолошко сазнање, подупрто чињеницама и распрострто у књижевности, по којем Роми у обичајима чувају оно што се затрло у окружујућим већинским културама. Залажем се за то да се та, по његовом именовању, „карактеристична појава“ реинтерпретира из модернијег угла – са становишта интеркултуралистичке теорије и праксе. Јер, треба утврдити да ли се просто прима „изношено одело“ или се у својеврсној размени оно прекраја, дорађује и наново оживотворује.

[136] О музичкој страни конструисања позитивног стереотипа о Балкану, Балканцу и балканеру у раду Марије Думнић (2012: 345–356) „This is the Balkans: constructing positive stereotypes about the Balkans and autobalkanism“. О „балканизму“ као дубоко укорењеним културним предрасудама према Балкану и Балканцима, у текстовима Елија Скопетеа (Skopetea), Милице Бакић Хејден (Bakić Hayden) и Марије Тодорове (Тодорова), који су термин и увели.

Бозу и лимунаду људима ћу дати
Хладну, она је мени слатка
Учкур гајтан скочи жена на таван
Ухвати је муж па јој лупи два шамара

III
Оженио сам лепу жену, народе, народе
Која врача, која гата, народе, народе
Бозу и лимунаду људима ћу дати
Хладну, она је мени слатка
Учкур гајтан скочи жена на таван
Ухвати је муж па јој лупи два шамара

Барбуташ. Он је био залуђеник барбута,[137] те опаке игре која лаику сличи бацању коцкица при фамилијарној забави „Не љути се, човече!" или дечијем бацању петобанке „турка-јаска (писмо-глава)".[138] Касум Цана сведочи:

> Моји пријатељи Шабан Бајрамовић и Рамо Дедић велики су коцкари. Шабан је био највећи мајстор барбута, а одмах уз бок му долази Рамо. Њих двојица су за мене краљеви коцке. За једну ноћ Рамо је знао изгубити 100 тисућа еура. Шабан је углавном коцкао онолико колико има у џепу, а Рамо коцка онолико колико има у џепу плус оно што се на лицу мјеста успије задужити. Барбут је опасна игра, он те зове за стол и кад у џепу више немаш ни жуту банку. Ја га никад нисам играо. Имао сам срећу и нисам растао у ромским насељима, гдје је барбут најпопуларнији (Kegelj, 2011).

Повезаност места и врсте игре је скоро законита. Барбут је специфична игра и тражи услове, потребна је опуштајућа атмосфера, улог је голем,

---

[137] Ево како је то постао у машти белетристе: Нишавац одложи ципеле на астал, заврте главом и даде му две чоколаде које је добио на покеру. Дечак стави коцкице на сто испред њега. „Како се зовеш, мали?", упита га Нишавац. „Шабан." „Хоћеш ли да ти чика Света покаже како се игра барбут?" „А ко је тај чика Света?" „Ја бре... Светислав Пешић Нишавац... Мало свирам козарачко коло, мало дерем незналице." „Оћу', пристаде дечак. 'Добро, седи овде... Пази, ово су ти коцкице... Запамти да има шес' бројева , зато што има шес' страна... И још нешто запамти. Шес'... то ти је ђавољи број. Зато ти је коцка ђавоља игра. Ако не верујеш, питај овог малог пужа овде." Нишавац показа на извезену белу кецељу на којој је један од мотива био насмејани пуж са великом кућицом и дугачким роговима. „А што њега?", био је збуњен дечак. „Па, видиш, чуо сам да се један пуж тако коцкао, па остао и без своје кућице. Упамти то добро...", рече Нишавац а затим позва газду кафане (Stojiljković, 2009: 254–255).

[138] Мени се највише допада оштроуман текст Ервинга Гофмана о коцки – „Где је акција?" – коју је из угла интерпретативне социологије тумачио на примеру игре бацања новчића, „писмо-глава", тј. предња или задња страна. Есеј се може наћи и у мојој *Цеїној социолоїији за їочеїнике* (2016а: 15–20).

такмиче се пасионирани играчи – рекло би се професионалци, увек има оних из других места, треба се изоловати... и зато се изнајмљују куће карташнице од поверљивих људи који наплаћују тзв. пиксле. Барбут се, упркос наведеном, одувек играо и у периферијским кафанама:

> Својим дугим, хармоникашким прстима Светислав Петровић Нишавац узимао је две коцкице са стола и стављао их пред себе. У кафани нико ни да писне. Умукле музика и галама, чак се ни пијандуре не свађају око политике и цене ракије, само муве зује изнад столова, мамурне од дуге коцкарске ноћи. Партија барбута се баш одужила, почели су јуче око пет по подне (Stojiljković, 2009: 27).[139]

А Шаби га је упражњавао где стигне, барбутарио чак и у „гвозденом коњу“ и – како Магични Ћира вели за свог другог књижевног лика – „изгутао ватру на барбуту“.[140] Што нишки хаикуист Д. Ј. Ристић овако опева:

нова тужна
Шабанова песма –
што ти је барбут!

Безграмотный. Прецизније, био је полуписмен, што га је доста коштало и због чега се слабо сналазио у естрадним водама коју муте и загађују голи и груби интереси компанија за производњу и пласирање музике, промотери и менаџери – те грабљивице за згртање новца. Лик попут Бајрамовића, који се више држао обичајног права и позивао на дату реч, често и сам је кршећи, не могавши до краја да прочита пословни уговор, а камоли да схвати његове последице, није имао велике шансе да се окористи у шоу-бизнису. Цар је, колико год се опирао, морао да поштује сурове законе музичке индустрије, јер у супротном се испада из трке, а њему се то нон-стоп збивало. Није му било свеједно због аналфабетизма, па је распростирао мит о себи као читачу – наводно у апсани је прочитао на 1.000, чак 2.000 књига (негде тврди и до 20.000 хиљада) – као што већ улази у легенду епизода с доделом признања које носи његово име:

---

[139] Књижевни опис амбијента приликом игре барбут у једној кафани у Доњој Врежини, на периферији Ниша, дат је у роману *Константиново раскршће*. Дело Дејана Стојиљковића, међу Нишевљанима прихваћеног и као Декса Пантелејски, редак је истински српски бестселер у текућем веку.

[140] Још један прилог о Царевом пороку: Кренули смо на договор о турнеји мојим скоро новим аутом, али испред границе је мотору „из чиста мира“ пукла радилица. Позвао сам шлеп службу да врати ауто у Ниш, и бугарске пријатеље да са Шабаном наставе пут и одвезу га на договор о турнеји. После су ми рекли да је сав новац оставио у бугарским кафанама и коцкарницама (Blagojević, 2005: 20).

> Следеће године (2006, прим. Д. Б. Ђ.), Фестивал му је доделио прву награду за животно дело и уручио бронзану статуу његове фигуре. Тада је и свечано отворио Нишвил – на енглеском језику. Читао је крупно исписани ћирилични фонетски транскрипт – бескрајно духовито и шармантно. Зато је код верзије на српском језику промашио оба падежа и име фестивала. Исту статуу Шабан је уручио и вођи састава „Инкогнито" речима: „Част ми је да овом господину уручим моју статуу", и отпевао му једну џез импровизацију (Blagojević, 2015:22). (сл. 61)

Или причица коју сам некоћ прибележио: Седе у фоајеу нишког хотела „Амбасадор" Цар, његова пратећа банда и познати менаџер. Шаби и музиканти склопили гажу – боли глава колико је богато награђена, уговарач разастро папир на потписивање; келнер не постиже да допуни клеком чашице. Сви ударили ћаге, дошао ред на Бајрамовића као последњег. Он као да се нећка, удрвио се изнад уговора, намрштен ћути, сипа жестину у грло и неспретно држи хемијску... Пајтоси га, плашећи се да не упропасти работу и више него пристојан хонорар, тихо преклињу да не закерује и одмах да стави параф. Време пролази, пролази, кад у часку Шаца ће мртав озбиљан: „Изем вас, како се оно беше писало велико 'Ш'." Вели се да многи људи промаше живот, а камоли школу. Шале школу готово да и није похађао, начисто ју је избегао, али је зато живот живео пуним плућима и није му дозвољавао да га, упркос омашивања, сломи и претвори у биљку.

Буџетник. Шаби није имао ту привилегију да то буде, то јест црпе државне јасле намењене култури, запосли се, добије и прима социјалну или националну пензију. Ради истине, у разговорима за штампу хвалио се како редовно уплаћује у ПИО фонд, но испоставило се да о томе нема ни трага ни гласа.[141] Иван Благојевић је покушавао да га натера и испослује му макар црквицу, али је Бајрамовић то одбио са нерезонским аргументом којим врло често баратају наши грађани сличног положаја и животне доби:

> Проверили смо у социјалном – и заиста није имао ни дан радног стажа. Никада ни динар од примљених хонорара није уплатио за радни стаж посредством естрадних удружења. Извукао сам му обрачун колико је потребно да се једнократно уплати да би остварио право на минималну пензију као предуслов за националну – и то је износило око 8.000

[141] Тако вели 2001: Био сам широм света, нема места где нисам био. Од '64. сам на естради, а немам никакав статус, ништа ми није регулисано! Додуше, добићу пензију, али и то својом заслугом, јер плаћам пензионо осигурање. Али, зашто бар мој родни град Ниш не пита за мене? Да кажу, овај човек је наш певач, композитор, заслужио је да га се сетимо (Bajramović, 2011).

Слика 61: Шаби неспретно на енглеском отвара Нишвил (Д. Митић Цар, 2006)

евра. „Зашто да дајем толике паре за ово мало времена што ми је остало“, рекао је тада (Blagojević, 2015: 23). [142]

Цар се немарно односио према егзистенцијалним прохтевима. У томе је сличио истоплеменику и суграђанину Авди Зекићу, чију мисао Горан Станковић књижевно стилизује у делу Човек слободан изнутра (Кафанска опера о Авди Зекићу, шпанском глумцу из Лајпцига) (2014: 87):

АВДА ЗЕКИЋ:
Најбоље што сам Циганин,
Не треба ми ни кућа, ни кућиште.
Ни калдрма, ни калдрмиште,
Само слобода и слободиште.
Ал’ добих тек, зарад
Грехова својих –
Смртиште.

Вашарлија. Шабан је обожавао пазаре. С једне стране, волео их је и вољно посећивао због онога због чега су у Срба и опстали до дана-дањег. С друге стране, на њима је ћарио певајући вашарлијама под шатрама. (Док су се други солисти грабили за југословенске турнеје, он их је избегавао: „Слабо су плаћали и нисам хтео да се малтретирам, јер сам на свадбама и вашарима много добро зарађивао“ [Ставрић, 2006: 50].) Годило му је вашариште, пријали пургербалови – пучке свечаности на којима се обилато једе, пије и забавља – док је избегавао ноблбалове за малобројну елиту.

Пазите, ти вашари који су се укинули сад, па то је жалост велика. Па то је било као у рају кад си. Окрећу се јагњићи, па рингишпил, па музика... Мила мајко, како је лепо! Од Шапца се пребацим у Неготин, па после три дана на Обреновачки вашар. Где год да сам певао, то било пуно, ма, то је била лудница – једење, пијење, паре, лепота божија била. Па нисам певао под један шатор, него су дошли па ме краду у други да певам, па у трећи да певам, па у четврти. Тако да сам свима удовољио. И тако то је трајало годинама, и зато су ме волели. Још сам имао и играчице, те данашње стриптизерке. Оне су се тамо вешале, ја сам певао, и то је било дивота. Сад је све то пропало (Ставрић, 2006: 50).

---

[142] Или: Четрдесет година лансирам нашу музику, она се прочула по свету, сад је свуда траже, најбоље се продаје. Не знам зашто се плаше да ми дају пензију. Кад је нисам добио до сад, више ми ни не треба. Ове две-три године колико ми је остало, преживећу и без ње (Nikolić, 2006).

Е, Шале, Шале, јес' да су се панађури преобразили и сада више наликују великим бувљацима, али нису нестали и још на њима вашарлије лумпују под вејницима. Ти си туговао за њима, а заправо си превазишао наступе на таквим збориштима и стигла те старост. Кад би могао да погледаш слике и прочиташ књигу коју сам са сарадницима сачинио о вашарима источне и југоисточне Србије (Ђорђевић, Тодоровић и Крстић, 2014) – од Великог Градишта до Кладова (сл. 62), од Неготина, преко Зајечара и Књажевца, до Пирота и Црне Траве, од Власине Рида до Бујановца... – уверио би се у то да се и те колико одржавају. И нека!

Слика 62: Кладовска вашарска шатра чека госте и певача (В. Трифуновић, 2014)

Голооточанин. Цар је на правди бога био Брозов заточеник на Голом отоку... Испаде код делиоца правде да је бунџија, а оно само ватрено „зацопани", заљубљени младац. Може ли се замислити надреална ситуација истовременог Шабијевог робијања с Алијом Изетбеговићем. Тај муслимански главешина – који много лета касније увуче БиХ у крвави рат у садејству са Фрањом Туђманом и Слободаном Милошевићем – био му је собни старешина. И зашто се тако ретко пише, ако се уопште то и чини, о његовом страдању под комунистичким режимом и младићком робијању

на Голом отоку. Вуле Журић (2015: 23–31) веома је успешно књижевно обрадио поједине секвенце тога удеса у причи „Pelno me sam“ („На робији сам“).

Но нека Шале сам исприча голотачко страдање:

> Многи и не знају да сам пет и по година провео на злогласном Голом отоку. Отишао сам 1956. у војску, али сам пре тога упознао једну девојку. Због ње сам и побегао из ЈНА. Убрзо су ме ухватили и осуђен сам на три године затвора. Када сам се жалио због времена казне и одласка на Голи оток, они ми додали још две и по године. Зато сам их опсовао и рекао: „Не можете ви мене да осудите колико ја могу да издржим!“ Осудили су ме Хрвати, нормално! Нисам ни заклетву положио кад сам побегао из војске. Био сам дакле, цивил. Али они су то гледали, видели су да сам Циган и да сам из Србије. На Голом отоку сам добро играо фудбал, па ме то мало извукло. Било је тада са мном много познатих фудбалера, не могу да се сетим њихових имена. Било је и познатих певача, рецимо Вице Вуков, он је био политички.
>
> Информбировци су на Голом отоку били безобразни према нама који нисмо били политички. Терали су нас да носимо камење, тукли нас, малтретирали. Годину дана после мене дошли су ови за крађе, за убиства, криминалци. А док они нису дошли, био је бригадни систем. Нисмо видели полицајце, осуђеници су нам командовали. Кад су дошли ови криминалци избила је велика туча, тако да је директно на Голи оток долетео Александар Ранковић с хеликоптер, обећао нам другог управника. Од тада више није било бригадног система. А пре тога, информбировци су ме терали да носим камење по два километара и да га вратим на исто место! Ако нећеш да носиш камен, вежу те за бандеру. Тамо су биле ужасне врућине лети. Онда их молиш да те одвеже, да поново носиш камен два километра.
>
> Када су после бригадног система полицајци дошли да командују, било је још горе. Тамо се нисам одвајао од књиге и добијао сам самицу по 40–50 дана само зато што сам читао за време рада. Стрпају ме у чувену ћелију 102 и тамо сам рибао од после вечере до ујутро. Ако се мало усправим, добијем пендрек у леђа. Тукли су нас, малтретирали животињски. Једва сам све то издржао. Свака част ономе ко се отуда вратио жив! Добро сам бранио, то ме донекле спасавало... Док сам био на Голом отоку, нисам ни сањао да имам слуха. Тамо сам научио тонове, а за шест месеци развио слух и научио да свирам контрабас. Једном смо ми робијаши давали неки концерт и ја сам певао уместо колегу. Свирали смо и певали страхобално, као прави професионалци. Тада је почела моја певачка каријера (Бајрамовић, 2011).

Шира јавност је могла да се увери у истинитост Шабијевог сведочења о голооточком сужањству преко једне од четири сцене велике изложбе „У име народа! Политичка репресија у Србији 1944–1953", која је трајала од 16. априла до краја августа 2014. у Историјском музеју Србије. Та сцена је била посвећена Голом отоку и у штампи је најављивана, гле изненађења, под насловом „Културни живот на Голом отоку: играли Нушића, слушали Шабана" (Šulović, 2014). Заточеници су од 1949. до 1956. изводили 18 представа, колико их је укупно било на репертоару – најчешће по делима Бранислава Нушића и Јована Стерије Поповића. Културно-уметнички програм о Првом мају, 29. новембру и за Нову годину попуњавали су фолклорни и музички наступи, посебно Шабана Бајрамовића који је основао затворски оркестар и свирао блуз, џез, мексичке и шпанске песме, највише репертоар Луја Армстронга (Armstrong) и Френка Синатре (Sinatra).

Свачији живот је посебна сторија. Социологу није до такмичења с песником у изражавању суштине затвореничког ропства. Зато препушта реч Саши Скалушевићу Скали (2016: 253):

ГОЛООТОЧАНИ
Постоје мушмуле и кедар
постоје меки миришљави кревети и постеље
постоји обли камен који не мрзим
постоји море које није тако слано
постоји осмех који не боли
постоји загрљај који није шпанска крагна
постоји жеђ коју је могуће утолити
постоји смрт која је пожељна
постоји постоји постоји
много тога на овом проклетом свету
постоји далеко од нас

Шаца није искао само новце да би певао, него је био и лаф кад осети искрен однос према себи. Тада је забављао са радошћу и без устезања у веома изненађујућим околностима. Иде прича пишчеве жене Браниславе Ђорђевић, која је, као професор ЕТШ „Никола Тесла" у Нишу, негде 2006. или 2007. била на прослави Дана школе и уживо доживела персону звану Шабан Бајрамовић. Богата трпеза у зборници – имало се још пара – шездесетак професора и неколицина ученика, гости се и пије сокове, ђачки приучени оркестар на импровизованој бини свира наставницима, опуштена атмосфера – кад, отварају се врата и улази Шале пристојно обучен. Сви су заузети „тамањењем" богатог роштиља, а зна се којег је квалитета нишка скара, кад неко зуцну да је ушао Шаби. Наста мук, забезекнуто

друштванце упре поглед у лик достојан дивљења и скамени се: „Одакле Он у нашој школи и баш бану на прославу?“ Цар је неког тражио, нико не зна кога, али га је директор љубазно и не реда ради понудио да седне и прикључи се ручку. Он није без развалице, раскомоти се и обилно послужи (увек је добро јео). Кад је завршио обед, устане и гласно саопшти да нема џабе једење и зато ће им отпевати неколико песама, што је изазвало усхићење слављеника. Упути се према млађаним свирцима, за које можемо претпоставити како су се тресли од треме, и олако им саопшти: „Демол, децо, само свирајте и не брините.“ Отпевао је три песме уз неодговарајућу пратњу онако како само он уме, готово акапела, праћен громогласним аплаузима, рекло би се овацијама. Чуло се: „Још, још, још...“. Шабан одложи микрофон, крене према излазним вратима и оде!

Читаоци ће се питати какве то сад везе има школска епизода са Голим отоком? Има, има, јер смо накнадним распитивањем сазнали да је професор Зоран Милосављевић Коки пожелео Шалета за госта. Изненадио се када му је Владица Илић, школски домар – у младости варошки мангуп – ауторитативно саопштио да ће да обезбеди Бајрамовића и да га он ни у ком случају не може одбити. Испоставило се, што нико од упошљеника сем Кокија није знао, да је кућепазитељ био хапшеник на том злогласном острву. Коки није имао појма о томе да је и Цар тамо одлежао пресуђену му порцију казне. Голооточани таје и најмилијима догађаје из тамнице, али се међусобно поштују, чврсто држе и потпомажу. Тако Шабан и Владица, знанци из времена када су заједно туцали камен!

Гунђало. Јесте стално звоцао, и пред знанцима и пред странцима, жалио се те на овог, те на оног, зановетао о оној или овој женскињи, камчио де́ньги и где треба и где је то без везе, и од кога има смисла и од кога је без икаквог резона, тужио се на асове као што је Бреговић али и на минорне певаче, готово аматере, попут Бобана Здравковића,[143] жалио час по час на државу и родну му варош, чак понекад замерао штошта дуговременим ортацима и, како се изражавао, „мојим нишким Циганима“, спочитавао многима оправдано, некима апсолутно неосновано... Два насумично изабрана примера ради илустрације и истинитости. Тешко, скоро неиздржљиво, падала му је чињеница да га нишлијски Роми не воле колико је очекивао, или заслуживао, као и то што га ретко или никада не ангажују за весеља. Што се рационално не да̂ разумети, а што је Цар објашњавао њиховим отпором ауторитету:

---

[143] На пример, наш Нишлија Бобан Здравковић, готово на свакој плочи има по једну или две моје композиције. Ја никад динара за то нисам добио. Мислим да је Бобан снимио десетак албума, на којима је бар 30 мојих песама. Наравно, прерађене на српски, пошто су то били цигански текстови. Жао ми је због тог дечка, он је можда и написао моје име, али тај наш ЗАМП - заштита ауторских права - ништа не ради (Bajramović, 2011: 1).

> Не држим се тако да сам ја краљ ромске музике. Нисам се никада уобразио. Поштено да кажем, моји Цигани мене не цене, а из којих разлога, ја то не знам. Ко зна шта је. Ја у Ниш већ више од 30 година нисам певао ниједну циганску свадбу! Знам да они мене признају и то више од краља. Али, као да им неки унутрашњи живот не дозвољава да се потчине. Да не кажу да сам ја јачи од њих. Не волу они то, а ни ја не волим. Ми највише волимо слободу, зато је наша музика и лепа (Ставрић, 2006: 50).

Јасно као дан да је овим желео да забашури ту непријатну истину, коју би требало подробније осветлити.[144] Други је случај, којем сам присуствовао 2003. стојећи с Османом Балићем на басамацима берлинске Куће светских култура, до које се из хотела са четири звездице Шабан довезао луксузним таксијем – немачки организатор му је платио авионски превоз, четвородневни пансион и вожњу градом – када је почео да извољева, боље кукумавчи Балићу како га нико не поштује, не зарезује, да нико неће да му помогне, дâ неку црквицу, неће то ни град Ниш, ни Осман (у то време потпредседник општине Медијана), а знао му је татка Саита, био му пријашко... што се на концу завршило директним искањем новца, одмах, овде и сада. Није помогло обострано, Балићево и моје, убеђивање да ће се учинити нешто, да се стрпи до повратка у Наис, јер се на лицином месту ништа не може урадити. Из нелагодне згоде извукло нас је звоно, тј. позив да се уђе у конгресну салу и присуствује почетку Europäische Konferenz über den Holocaust an den Roma und Sinti.[145] Да њега не беше, дрндао би до сумрака!

Добропамтило. Шале није био завидљивац, није га заразила сујетица, хвалио је друге извођачке мајсторе, истицао их – посебно Тому Здравковића,[146] али се није либио да оцрни оне нејаке у песми, квазипеваче попут Нишличета Бобана Здравковића. Био је добропамтило, па и онда када је кудио колегинице и колеге за плагијате: Уснију Рецепову, Драгана Којића Кебу, Дару Бубамару, Луиса, Зорана Симјановића, Горана

---

[144] Можда би требало поћи од опште констатације Захара Прилепина (Прилепин), која не мари за боју коже, да људи мрзе оне који раде, док према нерадницима немају никаквих претензија – такви и боље пролазе. Или су се Роми једноставно променили, дошло је до измене традиционалног морала: нико никога не цени, солидарност се негде загубила.

[145] На њој смо Балић и ја саопштили реферат „Страдање Рома у Нишу (Крагујевцу и Лесковцу) у Другом светском рату“, који је објављен у малчице допуњеној верзију у: Ђорђевић, 2010: 179–189.

[146] Халид Бешлић са њим се слаже: Тома Здравковић је без дилеме на првом месту, потом следују Шабан Бајрамовић, Харис Џиновић и Маринко Роквић. (Урбана легенда: Шале, Шабан Шаулић и Халид певају 1984. у некој сарајевској кафани. Бешлић млад и врло популаран. Шаца примећује да Шапчанин завиди јуноши, па му, унеколико припит, саспе у лице: „Ја да немам проблем с граматику, ја би био први, а не ти! Што си љубоморан на дечка што има киту, а ти немаш?“)

Бреговића... није хтео да их тужи за ауторска права и да се вуцара по судовима, већ је само апеловао да га потпишу као коаутора („Ја сам мирно Циганче, шта ми даш ја сам задовољан.“).

Ђозлуклија. Шаби је прави ђозлуклија. Црни ђозлуци (сл. 63), уз бело одело – са машном или лептир машном, а и без њих – и беле италијанске ципеле, остављали су упечатљив утисак на публику широм Кугле. Ретко када, осим у породичној околини, могао се видети без наочара – биле су саставни део његовог имица. Фамилија, ћерке, зетови и унучад, који сви живе у Немачкој и Данској, после смрти донели су у Ниш и некоме завештали његову сценску опрему за евентуалну спомен-собу у Музеју ромске културе.[147] Ђозлуци би неизоставно требало да буду изложак у поставци!

Слика 63: Царева одежда и ђозлуци (2004) (архив Р. Сарића Сарме)[148]

[147] Према речима Љубише Јовановића, Миличиног и Шабановог зета, из Данске су у Ниш вратили Шабанову гитару, његово бело одело у коме је наступао, потом табакеру коју је волео. Ствари које су припадале „краљу ромске песме“ и једном од најбољих блуз певача биће вечерас изложене у Салону 77 у Тврђави заједно са фотографијама (Петровић, 2010: 7).

[148] Снимање спота са саставом „Кубизмо“ у Панчеву.

А одело и наочари већ уђоше у хаику Д. Ј. Ристића:[149]

> моје светло одело
> подсећа на Шабаново –
> један је Шаби

Ефендија. Ич му се није допадало да га ословљавају са „господине Шабане", „господине Бајрамовићу":

> Ма не волим ја да будем господа, одмахује Шабан, кад ми кажу господин, ја пропаднем у земљу (Nikolić, 2006: 63).

Јер, будимо искрени, његово целокупно понашање није ни било господствено, сем на бини. Просто речено, није био ефендија: нити је одисао господственошћу, а камоли да је био господар. Чега господар кад му је свакодневна жеља била да утоли глад:

> „Нисмо ми ти Роми што жуде за богатство! Ја само жудим да легнем да спавам сит. Да се не окрећем гладан!" „Тачно је", потврђује Милица, „и ноћу устаје да једе!" (Nikolić, 2006: 63)

Аспирација сиромашка који се мукотрпно отргао из културе беде и који, због чега га ценимо, није заборавио[150] да потиче из етничке заједнице чији припадници немају ништа или имају врло мало, живе на ивици егзистенције и зависе од социјалне потпоре, без икаквог су угледа, презрени и понижени, без шанси да остваре своје интересе упркос отпору. Роми су!

Женољубац. Згодан као уписан епски лик, љубио је женско више од свега, изузму ли се жестина, коњи, мерцедес и коцка. Који је то од просечног људског створа као он због љубави према лепшој половини имао невероватне перипетије: од чамења у најгорој тамници до спасавања голе коже. Најпре, наводимо екстремне случајеве, доспе на Голи оток и тамо туцаше

---

[149] Поета, међу водећим српским хаикуистима, на мој предлог спреми за монографију десетак песама о Цару.

[150] Садик Хамидовић, новинар Радио Ниша, сведочи: Идем ја почетком 80-их од Народног позоришта према Робној кући „Београд" и, негде усред, угледам надреалну сцену: маркантну особу у белом оделу и белим ципелама прати буљук Ромчића, око тридесетак, господин непрестано вади из џепова новчанице од 10, 20, 50 и 100 динара и баца их иза себе – дечица се грабе за папирне банкноте. Човек се само благо окрене да види да ли се у узимање новца не мешају старији. Поворка ми се приближава испред Хотела „Ниш", тек тада препознајем Шабана Бајрамовића који достојанствено хода, дели новце, и у исто време пева и плаче. Ех, да сам имао камеру да снимим призор достојан Кустуричиних филмова.

камен због горенотираног раномладићског „зацопавања“. Затим је тешком муком сачувао главу због младевесте на италијанској свадби:

> Певао је младенцима и све чешће дон перињоном наздрављао младој, да би припит, иза поноћи, „са микрофона“ затражио да с њом први спава. Не поневши златни хонорар, линча се спасио бекством у ноћ (Blagojević, 2015: 20–21).

Потом због певачице и боксерове девојке на једвите јаде избегну окршај с *браћком* Пламеном Јанковим, шампионом Бугарске, и тако редом. Хвалисао се: „Где год сам отишао да радим, ја сам се оженио.“ При томе се бусаше у груди да га „жене ’оће“, јуре га врторепке, оне наваљују:

> Јуриле су ме девојке, не могу да се жалим. Биле су много лепе авантуре са глумицама, са слободним женама. Дружио сам се, то сам највише волео. Све оно време кад сам био на Голи оток, пет пута сам га наплатио (Ставрић, 2006: 49).

Он индолентан, мртав хладан к’о лимунада. А женче му Милица? Е, па, њу воли највише на свету и без ње не може да замисли живот! Типичан балканеро, српски патријархалац и сексистички настројен дилбер – дирамо туђе, своје чувамо – кога би, да је жив, растргле боркиње против мизогиније и мушке опресије.

Житорађанин. Шабијева каријера ни по чему не наликује каријери Житорађанке/Житограђанке – Светлане Цеце (Величковић) Ражнатовић. Он, који је морао на свом друму да савлада ред високих басамака, које је понекад и сам пред себе постављао, већма због тога што потиче из најжигосанијег етноса, свагда је избегавао да користи властодршце и буде злоупотребљаван, поготову да има додира с гангстерима. Истакнимо његову одлучност да се одупре криминалном олошу у епизоди из Париза, где је наступао у варијетеу три дана:

> [...] али су дошли неки наши, тражили ми лову да ту певам, као за заштиту – „Ако хоћеш заштиту, мораш да платиш.“ Ја дош’о да зарадим, сиромаштво, брате, а они ме траже да платим што певам. И побегао сам (Bakalović i Hudelist, 1981: 52).[151]

---

[151] Кад се већ спомиње Град светлости, да натукнем како су ме његови назовипријатељи уверавали да су гледали снимак на којем Цар пребира по диркама клавира и пева у неком париском хостелу. Не нађоше видео-спот – ни ја!

Задоцник. Време за Шабана ништа није значило, трећио га је и није поштовао термине и рокове. То што се понашао као да је све време овога света било његово, могло је скупо да га кошта и да му упропасти читаву каријеру. Сâм препричава како је задоцнио на аудицију код Властимира Павловића Царевца, ондашњег апсолутног музичког ауторитета, оснивача и руководиоца Народног оркестра Радио Београда, код маса познатијег по песми „Свилен конац“:

> После овог мог певања, мада сам се прочуо и по вашарима, био је жив још господин Царевац, и позвао ме је на аудицију у Радио Београд. Али, ја нисам познавао Београд, па сам отишао у „Браћа Јерковић“, тако да нисам знао који аутобуси где иду. Кад сам стигао у Радио Београд, кажу ми: „Е, мој бате, шта си направио! Сад Царевац неће да те види, каже да ниси озбиљан!“ „Па, чекај, бре, друже! Како да вас нађем кад сте ми дали да спавам у Јерковић?! Ја сам Циганче, неписмено за Београд!“ „Требало је пре два сата да дођеш“, кажу, „да ти нас чекаш!“ „Па, ја сам пре два сата и пошо.“ Шта сам могао друго да кажем, а нисам хтео да клекнем и да молим. И није ми ни било криво, ни жао што сам се вратио у Ниш (Ставрић, 2006: 49).

Нема тог музичара, филмаџије или новинара који се неће сложити у једном: Шале никада не долази на време. На шта им он одговара да не може да послује с онима који му „држе пиштољ уз главу и кажу му да нешто мора и да од таквих бежи у првој паузи на послу“.[152]

Бајрамовићево поимање и доживљавање времена и обавеза може се и овако бранити. Размишљајући о једном од кључних „проблема“ модерног начина живота, социолог се пита:

> Шта нас је нагнало да пређемо пут од равнодушности према неколико изгубљених дана до тачке где је и пет минута чекања луксуз који многи себи не желе да приуште. Или да поставимо сасвим једноставно питање: где је нестало наше време? (Петровић, 2015: 22)

Почело је да цури оног тренутка када је на Западу, у протестантском културном моделу, превладала животна филозофија у складу с изреком – „Време је новац“, кредом приписаном Бенџамину Френклину (Franklin). Супротно таквом обрасцу, кафанолог истиче чињеницу која говори о томе

---

[152] То су приметили и страни писци: Неповерљив према људима из света шоубизниса, који су га без сумње много пута преварили, живео је окружен легендом, познат по хировитом односу према уговореним обавезама, јер је често знао занемарити наступе и турнеје да би певао на месечини на циганским свадбама ако би му био понуђен одговарајући новчани износ (Lusk, 2008).

Слика 64: Шабан и „Кубизмо“ на нишкој Нисомнији (Д. Митић Цар, 15. август 2004)

да у кафани време није новац, већ обратно: „новац је време“ (Ђорђевић, 2016б: 62). Што је Цар небројано пута доказао као суптилни кафањерос.

Али, насупрот томе, када дође на посао – концерт, снимање или гажу – није оклевао, заостајао и одуговлачио. Исти ти музиканти, редитељи и новинџије нису могли да верују како је брзо, елегантно и успешно обављао задатке. Безброј је упамћених примера, а ми издвајамо онај када је са Кубизмом требало да сними „Ђелем, ђелем“ и „Гељан даде“:

> Договорим се ја с њима за две хиљаде евра, они одмах пристану, јер су после велике паре узели за тај цд, и одем у Загреб. Они навежбали неке кубанске штосеве. Кажу ми да пробамо. Уђем ја у студио, први пут, други пут, за пола сата завршимо тај посао. Они се чуду (Nikolić, 2006: 63) (сл. 64).

Иде прича по којој је све било готово после првог покушаја, али је Цар царски понудио шефу састава да додају мало салсе и тако обогате композиције.

И имати. Држећи на памети славни наслов и садржину књиге Ериха Фрома (Fromm) *Имати или бити* (1998), већ деценију и по расправљамо с ромским интелектуалцима значај једне („имати“) или друге („бити“) категорије за културни идентитет Рома. Они тврдокорно опстају на становишту по којем је за њихов народ бити битније од имати. Тако Осман Балић тврди:

> Систем вредности код Рома се базира на принципу – *важније је бити но имати*. Основни принцип скоро свих европских етноса је принцип: *најважније је имати, и то имати што више и по било коју цену*. Та два супротстављена принципа јесу била и биће основни разлози за досадашњу „неинтеграцију“ (Đorđević i Balić, 2004: 45).

Баја Саитовић Лукин истиче да је идеја бивствовања заступљена у Рома као један од кључних поставки: „немати, а бити“ – елемент ромске културе:

> Упоредимо, рецимо, пример богатог и ситуираног грађанина са Запада који се незадовољан својим животом убија, насупрот примеру сиромашног Рома из черге који није отуђен од својих сународника, од својих креативних потенцијала и од свог истинског бића. Овај други ће, свакако, живети бољим и садржајнијим животом, без обзира на недостатак изобиља. Овакви примери из свакодневице говоре нам о томе да само материјално изобиље није гарант среће, да чак може да буде и препрека на путу до живљења у складу са својим бићем (Саитовић Лукин, 2015а: 76). И Зоран Таировић је експлицитан: „Смисао бивствовања културе Рома је *'бити а не имати'*“ (Tairović, 2015: 76) .

Да ли се ради о стереотипу, не ли и предрасуди, ако се романтичарски[153] говори и пише да је код Рома битно само бити а не и имати? Да ли је људски и друштвено одговорно проповедати – чак и овај романтизам стављати у разне државне стратегије за побољшање положаја Рома – о томе да је за Роме битно да „буду“. Није! Зашто опозит „бити или имати“, кад је једино оправдано *'и имати и бити'*.

---

[153] Да ли још увек постоје неке групе људи који живе и стварају неинспирисани жељом за материјалним добрима, већ самом суштином свог бића и потребом да се креативно искажу? Одговор је позитиван, барем када се ради о Ромима и доминантним вредностима њихове културе живљења и рада (Саитовић Лукин, 2014: 54).

Напослетку, испало је да је Шаби живео по правилу „важно је бити“ – што се искључиво тумачи као аутентично и у складу са rromanipe-ом – а не и „имати“. Испушта се из вида да је зато и доживео такву судбину на крају овосветског живота. Јесте „био“, али ништа није „имао“! А могао је бити „бумбар“.

Имитатор. – Шале није подражавалац, није имитирао никога и ништа; он је изворан, не копија (штоно рече Авда Зекић, нашинац а „шпански глумац из Лајпцига“: „Ја живим улогу, а ви глумите живот.“). То су запазила и два зналца Филип Нокс (Knox) и Нет Морис (Morris):

> Он међутим никада није упао у замку отвореног имитирања и посуђивања мотива, а његова моћна и чезнутљива музика упорно се опирала како „фолк“ тако и „поп“ конвенцијама, док су се његови стихови извијали као дувански дим преко сјетних и ћудљивих инструменталних прелаза само донекле налик онима из цеза и фламенка (Knox, Morris, 2011: 366).[154]

Интережција. Цар није био цимрија, никада није „пироћанчио“, имао је широке прсте, давао деци и махалцима и капом и шаком, увек частио у биртији. („Ипак, новац му никад није био важан. Из Италије би донео 10.000 марака, ушао у београдску кафану ’Шуматовац’ и частио све госте – око стотину људи. Од пара које је дао на чашћавање, коцку, жене, кафану и кола... могао је, како је процењивао, да купи један кварт у Нишу“ [Ivačković, 2013: 115].) Кола прича, коју сам потврдио у више извора, по којој, док је био млад и у снази, новци га ама баш нису занимали, толико је претеривао да је у нађефлисаном стању и возећи се с другарима из аутомобила бацао новчанице и лево и десно, и напред и назад. У широкогрудости му није било равна и у томе му је, једнодушна је околина, једини такмац покојни српски Шарл Азнавур (Aznavour) из лесковачког Печењевца – Тома Здравковић. Кафанци нису рачунције, као што нису били Шабан и Тома – дашне делије.

Јавашлија. Шале је људина, и ту нема спора. Али, али, у приватном животу био је неодлучан и немаран. Он је баш претеривао у јавашлуку, чије разлоге лако налазимо у порочностима, у алкохолу и коцки. Изузмемо ли лоше последице по њега самог и најближе, то га је много коштало у професионалној каријери и у животни смирај довело скоро до просјачког

---

[154] Они су, у сарадњи са Музејем ромске културе у Београду и Националним ромским центром из Македоније, радили на припреми покретне мултимедијалне изложбе о историји ромске музике у Југославији у периоду 1960–1980, са аудио записима којима се документују и користе најважније песме тога периода.

штапа. Шта је друго него голи јавашлук да није знао, умео или хтео да потписује валидне уговоре, заштити своју огромну продукцију и ужива од хонорара и тантијема?! Због јавашлука остаде без сигурнине.

Калаштура. Бајрамовић није калаштура. И зато му чине неправду сви који ту реч везују за његово име. Ако се то донекле може опростити неуком плебсу, занетом ниском стереотипија и предрасуда о Ромима – они су прљави, свадљиви, неморални, лењи, сексуално распуштени... – онда се чудом чудим да то себи дозвољавају и врсне литерате које су иначе написале, пресудимо, можда најинспиративније странице о нашем јунаку. То им не дозвољава ни уметничка слобода ни очигледна истина, оставимо ли по страни политичку коректност, ако се за њу још ко занима. Гледам у *Речник српског језика* (Нови Сад: Матица српска 2007: 517.) где лепо пише: „**калàштура** ж пеј. *раскалашна*, *разуздана жена*; *непоштена*, *рђава особа*, *хуља*.“ Што би рекле Нишлије – Шабан није био цвећка, али напросто, Цар није ни оно што под „калаштура“ стоји у *Речнику*; кога је иоле познавао потврдиће да није био морална руина, непоштен, рђав човек, хуља. Напротив!

Није таква у целости ни ромска национална мањина, па множина већинског народа и из елементарног непознавања заузима негативан став према њој. Зато поодавно написах:

> Било како било, чињеница јесте да су Роми аутохтона етничка мањина у Србији и да деле општу историјску судбину са већинским народом. Живе ти они вековима у њој: по удаљеним селима, у приградским насељима, на ободима града, по издвојеним малама или дубоко уткани у урбано језгро; етнички и културно разнолики, вероисповедно православни и муслимани, католици и протестанти, имућни и бедни, школовани и неписмени, познати и анонимни, врсни музиканти и обични сакупљачи старе хартије, упошљени у тешкој индустрији и наполичари, радници за траком и ситни препродавци, мирни грађани и бучни хулигани. Срби их срећу на сваком кораку, имајући икакве или никакве непосредне додире, али их довољно не познају: одакле су и када се овде настанише, где и како живе, како се и коме богу моле, куда то журе и шта раде, зашто су „овакви“ а не „онакви“... Од непознавања до предрасуда – само корак дели. Многи Србин још није коракнуо, али су и бројни искорачили у стереотипе поводом Рома, понеки у ксеонофобију, а појединци, чак, у отворени расизам (Đorđević, 2003: 95).

Кафанчерос. Неупитно јесте да је Цар био расан кафанац, тулумџија, и да је у том сјајном трећем месту, како кафанолози одређују угоститељске објекте разнородних фела, био најсрећнији. Тај га је величанствени простор, и све у вези и спрези с њим – негативно или позитивно, социјално

пожељно или недопуштено[155] – и предодређивао у смислу уметничке изворности: „Био је човек захваћен свим пороцима, и чини се да је управо због тога био аутентичан, стварно велики уметник. Његове ноте обраћале су се очајницима друмских механа, његов блуз био је посвећен губитницима, његова певачка суза погађала је сломљена срца. Шабан Бајрамовић нам је, у ствари, певао о највећим тајнама... О смислу, поготово, бесмислу живота. О љубави и, поготово, несрећној љубави. О доброј и, поготово, фаталној карти“ (Ћосић, 2010: 5). Шале се волшебно губио из кафана и коцкарских подрума, радија или студија за снимање плоча, са свадби и рођендана на којима је тезгарио, пред наступ из бекстејџова и соба за пробу; штоно рече Зоран Радмиловић[156] – провуче се као писмо испод врата и нестане. Тако се и враћао, најрадије крчми.

Коњољубац. Цар је одистински волео коње. И то је поносито истицао у друштву, као да је старином џамбас – припадник егзотичног ромског племена – а не укорењени нишлијски арлија. Не само да је овој племенитој животињи, без које је незамислив традиционални ромски живот, тј. номадски, и сада седентарни, поготову економија тзв. урбаних рудара, посвећивао песме него је уживао када би се са њом фотографисао, снимао спот или дојахао, веровали или не, на подијум. Први пример са свирке „Цигански хепенинг“ (1986) скицира Момир Турудић:

> У неко доба ноћи, Дуле и ја смо чекали у реду пред шанком, близу улаза у „Пионир“, када је поред нас прошао бели коњ. Погледали смо се, са страхом. Пило се, онолико, али баш није изгледало да је стигло до халуцинација. Коњ је ипак био прави. Откасао је низ халу, све до бине, на коју је директно из седла закорачио јахач у белом оделу. Шабан Бајрамовић је узео микрофон и запевао: „Гељан даде, ту дуресте, амен ачађааан…!“, а ко је и тада остао да седи, џаба је и долазио (Турудић , 2013).

Други пример с такозваног Romskog „Live AID-а“, одржаног 1988. на Чаиру, у нишкој спортској хали, када је извео перформанс достојанствено улазећи на белом коњу (сл. 65). Тријумфални улазак пропраћа речима: „А онда улазим ја на ’парно грас’, али још увек се добро држим на њему. За после не гарантујем.“ Док извештач Арчи[157] за нишки *Графит* бележи:

---

[155] Шабан Бајрамовић је живео потпуно кафански, враћао се кући с првим сунцем, певајући жени коју воли. Ћерке, међутим, за *Новости* причају да никада нису оскудевале ни у чему, јер и кад би отац све пропио, до изнемоглости би певао по концертима, да би „дупло све повратио“ (Ристовић, 2008).

[156] Зоранове изреке сећа се Милан Цаци Михаиловић (Станковић, 2016: 6).

[157] Надимак познатог градског типа Драгана Аранђеловића Аре.

> [...] и, након свега, одушевљење око три до четири хиљаде окупљених: на белом коњу улази југословенски краљ ромске музике Шабан Бајрамовић. Додуше, не знамо како се попео на коња, али мало је проблематично сишао са њега. Но то не смета. Цела хала се одушевљава уз „Гељан даде“, „Парно грас“, „Обршин переа“, „Маро сузо“ (Арчи, 1988: 14).

Трећи пример из „Српске Атине“ спомиње Милош Јовановић:

> Највише је волео своју фотографију с коњем, коју смо урадили 2006. у Новом Саду док смо снимали *Романо рај* (Kremer, 2008).

Слика 65: Цар на белом коњу (Н. Башић, 1988)

Коцкар. Шаби је био загрижени коцкар: барбуташ и кладионичар. И та се чињеница не може ублажити карактеризацијом по којој је он стремио ка слободи, вазда хазардирао желећи да је досегне. Горан Паскаљевић, из пијетета према Цару, што је људски али друштвено непожељно, малне олако занемарује Бајрамовићево непоправљиво

коцкарство[158] и окривљује оне који су се шићарџијски мотали око њега и неиздржљиво му „дували у врат“ („Јесте се коцкао, али су га други више навлачили на то како би узели паре“ [Петровић, 2010: 7]). Беспоговорно је да коцка спада у социјалну патологију и својеврсну болест. Зато се и лечи као свако ино обољење. Јесте да се при крају овоземаљског живота ослободио пороках због болести, но закаснио је (сл. 66). Па и тада, када се лечио у Сремској Каменици јер га је издавало срце, био је недопустиво несташан. Милош Јовановић Хамер открива да је напуштао болницу на своју руку, да су га проналазили по кладионицама – „имао је и за лекове и за клађење“.

Слика 66: Цар у своме царству
(В. Петровић, 2017)

Кукулек. – Шаби јесте био кукулек, стално је пред познаницима у које је имао поверења – у шта сам се подоста и сам уверио – кукумавчио, жалио им се и искао штошта: „Изем те, нема лова“; „Нико ме не помаже“; „Имаш ли неку кинту“. А није да није имао *де́ньӣи*, које је много пута бесомучно и без икакве контроле успевао да списка. И у том мајсторлуку је био ненадмашан.

[158] О коцки као социопаталошкој и криминалној појави у одговарајућим студијама: *Коцка и криминалитет* (Janjić, 1998), *Коцкање. Од доколице до социјалне патологије (социолошки аспекти)* (Kozjak, 2016).

Слика 67: Плакат за завршно вече манифестације „Дани бурека – Бурекцијада“ (2007)

Као пример наводимо урбану легенду: високи намештеник Америчке амбасаде зове телефоном Шалета да пева на њиховом партију. „Може сине, ал’ да дате одма’ паре, одговара Шаца.“ „Колико је то?“, пита одличник. „Сине, само пет хиљаде еврића.“ „Добро, сутра уплаћујемо на рачун. Да дођете у 20 часова у Амбасаду.“ „Сине, не знамо где је то, ми ће се паркирамо испред Железничке станице и ће чекамо у бели мерцедес.“ У заказано време рашчишћује се саобраћајни крклјанац испред постаје и два црна мерцедеса с ротационим светлима уз полицијску пратњу пристижу на плато. „А бре Сашо (Петровић, гитариста пратећег састава), ово долази неки председник?“, коментарише Шаби. Амбасадорским превозом одвозе их у резиденцију и почиње свирка. Конзул прилази Цару и дели му похвале: „Ја волим Вашу музику, тако је моћна, има нешто од наших Афроамериканаца, блузера и џезера, скоро сваки дан приступам интернету и отварам Ваш сајт...“ Бајрамовић – ем не чује од буке, ем се не труди да нешто и схвати – сместа, ту поред угледника, опет ноншалантно пита јарана: „А бе Сашко, изедем те, у кол’ко смо сати ми дошли овде, овај изгледа ’оће да скратимо свирање и да нас скрати за паре?“ Шабан као неки зевзек није укапирао да је достојанственик зборио о његовом сајту, не о некаквом сату. Али што би Цар разликовао „сајт“ од „сата“ („Сине, лова је битна“!).

Ево још једне потврде његовог „сналажења“. Организатори нишке манифестације „Дани бурека – Бурекцијада“ ангажовали су га да са својим оркестром одржи концерт на завршној вечери на Летњој позорници Нишке

тврђаве 2. септембра 2007. године (сл. 67). По уговору су му дали аванс од 50%, што је онда износило 500 евра. Карте су се врло добро продавале у агенцији „Happy house“ и нестрпљиво се очекивао Шабијев целовечерњи наступ. Али муњак – приредба је отказана и улазнице су морале да се врате продавцу и надокнаде паре. Зашто? Како ми сведочи Драган Аранђеловић Ара, музиканти су тражили део хонорара, Шале је потрошио унапред добијене новце, покарабасио се са њима и они су одбили да свирају.

Кућеван. Домиште на Трошарини, у Јахоринској улици на броју четири, купио је негде око 1988. о свом руху и круху, односно продајом стана у центру града, у улици Генерала Лешјанина.[159] Шабан није ни кућан ни кућеван, привржен кући и домаћинству – жена му је била кућегаздарица, никако стокућа – премда за њега важи изрека: *бити код своје куће* или *моја кућица, моја слободица*. Чак многи Нишевљанин сведочи о томе да је, шетајући Трошарином и пролазећи поред његове авлије, затицао призор достојан Кустуричиних филмова: Шале го до појаса, у белим панталонама и са белим ципелама, цревом полива малецну градину, и мази голубове. Ни налик на човека о коме су кружиле којекакве гласине, примерице као што се телалило, подсећа Ева Салина (Roknić, 2016: 13), „да је желео да буде плаћен само у злату“.[160] Важније је да постоје овакве приче него да буду истините.

Лафација. Као прави Нишличић, како је становника Ниша називао Стеван Сремац, Шаби је био разговоран човек, лафација за пример. Такотако, задимљена крчма и пајдаши око њега за асталом, а на њему обавезна клека, јесу амбијент у којем је долазила до изражаја његова врцавост, било да „држи банку“ у расипању вицева било да евоцира догодовштине са тезги, хвали се успехом код жена или надограђује легенду о себи. Занимљив је био и сарадницима у студију, говорција у паузама на снимању плоча, било ли их је, јер је већином све снимао у цугу.

Цар је био типичан Нишлија, а њега је лако окарактерисати:

– Типичан Нишлија прича брзо и гласно.
– Типичан Нишлија много псује. Псује из милоште и кад је љут.
– Типичан Нишлија воли да попије.
– Типичан Нишлија воли да се гура и свађа.
– Типичан Нишлија увек је у праву и све зна најбоље. Неће ти њега да учиш.

---

[159] Занимљиво да је моћна НВО Одбор за грађанску иницијативу (ОГИ), највећа од престонице надоле, чији сам један од утемељитеља, испрва била смештена на средини 90-их у бившем Шацином стану.

[160] Шабан је пужеве пробао на једној од најлуксузнијих свадби богатих италијанских Рома, где је певао за килограм злата. Свој златни зуб умало није поломио о кућицу пужа, док му нису објаснили функцију виљушке (Blagojević, 2015: 20–21).

– Типичан Нишлија има комплекс Београда и Београђана.

– Типичан Нишлија је или ловац или риболовац или голубар, или птичар... Све остало је губљење времена.

– Типичан Нишлија мисли све најгоре о своме граду, али ако то неко други мисли (ко није из Ниша), може да добије и батине.

(Недовић, 2016: 9)

Љубитељ мерцедеса. Нема шта, чезнуо је за немачким аутом најгласовотије марке и куповао је сваки нови модел мерцедеса. Боже драги залудног ли створа, промрљали би моји Доњокомренци, шта ће му те „аждаје“ кад никад није имао возачку дозволу? Шабан је то лаконски објашњавао: „Какав је то Циганин без нове *мечке*.“ Они не знају да се по томе Бајрамовић не издваја од махалских Рома, чија је животна жеља да се једном домогну мерцедес бенца.

Да ли због тога што би то био знак да смо коначно раскинули алке убоштва и ишчупали се из зачаране културе немаштине, или зато што, иако седентарни, чергарски нерв чучи у нама и налаже нам опрезност при лутању и далеком путешествију, пуном неизвесности, требало би да будемо опремљени, раније добром запрегом, сада првокласним аутомобилом – враг би га знао![161]

Зар уз Цара не иде у пакету и царска лимузина?[162] У част Шалетове опчињености *мечком* пласирамо фотографију (сл. 68) и најпознатију композицију о њој, „Mercedes Benz“.[163]

Слика 68: Последњи Шабанов мерца (чува га његов шофер) (В. Петровић, 2017)

[161] Ево ромског аргумента: Одувек су Роми волели да имају добре коње и запрегу јер им је то био услов да што даље стигну, то је било време коња и запреге, у садашње време то раде аутима а мерцедес је најбољи ауто на свету. Лично моја фамилија која ради и живи у иностранству вози мерцедесе. У мојој фамилији се возио мерцедес и од двеста хиљада марака, чувени ,,слон С 500“ био је власништво мога стрица Јашка Саитовића. Ја сам возио исто мерцедеса 15 година, мој брат Неша Саита такође га вози. Ја сам увек у шали говорио да ми Цигани нисмо за боље. Поздрав, Баја“ (From: Bajram Saitovic [mailto:bajram.saitovic@ljudskaprava.gov.rs] Sent: Thursday, February 23, 2017 9:29 AM To: Dragoljub B. Djordjevic Subject: RE: Брка наново).

[162] Немци су имали своје мане, али знали су како да направе аутомобил... (Džі, 2016:95)

[163] Ценис Џоплин ју је прославила акапела извођењем. Штета што Бајрамовић није пробао да је отпева.

МЕРЦЕДЕС БЕНЦ

О Боже, хоћеш ли ми купити
Мерцедес бенц
Сви моји пријатељи возе Порше
Морам да се искупим
Радила сам тешко цео живот
без помоћи пријатеља
Зато Боже, хоћеш ли ми купити
Мерцедес бенц

О Боже, хоћеш ли ми купити
Колор телевизор
„Позиви за Долар“
покушава да ме нађе
Чекам да ми испоруче
Сваки дан до три
Зато Боже, хоћеш ли ми купити
Колор телевизор

О Боже, хоћеш ли ми купити
Ноћ у граду
Рачунам на тебе
Не дозволи ми да паднем
Докажи ми да ме волиш
и купи ми следећу турнеју
О Боже, хоћеш ли ми купити
Ноћ у граду

Ајмо Сви
О Боже, хоћеш ли ми купити
Мерцедес бенц
Сви моји пријатељи возе Порше
Морам да се искупим
Радила сам тешко цео живот
без помоћи пријатеља
Зато Боже, хоћеш ли ми купити
Мерцедес бенц

Мајач. Нишевљани су на старонишлијском дреждала – ликове који се самомају и друге замајавају – називали мајачима. Ти лезилебовићи старог

кова, погубни за сваки мајсторлук, занатску радњу или механу, појавили су се с одласком Османлија и опстали све до наших времена. Њих на шаљив начин описује документарац *Сшари Ниш – мој Ниш* (1872–1912)[164]: „Сваки који држи неку радњу, има си опасан страх од *мајачи*! То су најопасније звери, које оће да ти изеду све време и работу! Мајачи су они докони човечишта, што не знају што ће са себе, па ти се натрешту у дућан да те разговарају: ко је шта работио, што си је работио, ко је ког' прејебао и све такој. Ови прождирачи на живци на свакога мајстора, обично настањују берберице, кафане и друга прометна места." Садашњи залудничари, да човек не поверује, прилагођавају се информатичким технологијама, те се зато на њих жале власници компјутерских и њима сличних продавница.

Смуцароша је одувек било и биће. Премда дангубљење не мари за боју коже, народност и вероисповест, овде ћемо обратити пажњу на ромске изданке, јер неколицина нишлијских Рома су епске бадаваџије и о њима још круже градске приче преточене у литературу. И у музику, то јест у тзв. блуз јужне пруге на чијим трачницама и у фургонима време не значи ништа[165] – Шабан га је подоста практиковао:[166]

БЛУЗ ЈУЖНЕ ПРУГЕ[167]

Данас пси спавају на сунцу,
тишином умртвљени,
зној се на длану хвата као крв,
ми смо успорени.

Путујем јужном пругом
излизаном од љубави,
дајем души време
да тело заборави.

Путујем, путујем полако,
време на југу не значи ништа,
чудно је небо јужне Србије.

---

[164] Продукција „City marketing center".

[165] Прочитати успешан покушај блузирања поезије о пониженима и повређенима, о усамљенима и остављенима, словом – о маргиналцима у збирци Миодрага Раичевића *Длан & лопаша* (2010).

[166] Зато што је блуз еволуирао процесом интеркултурализације у универзалну музичку врсту. То Џон Паралес (Pareles) казује мало друкчије: Блуз је пресађиван, преправљан, обожаван, поново откриван, понекад и пљачкан, а његове идеје скакале су преко културних и географских подела, давно пре скоријих расправа о културном присвајању (Pareles, 2016: 22).

[167] Песма састава „Новембар" сврстана је у антологију поезије нишког рокенрола (1980–2013) (Mitić, 2016).

Скицирајмо непоновљивог тапкароша Стојчета који је жарио и палио пред биоскопима шездесетих година истеклог века, боље речено од њега је зависило, ако сте дошли да погледате филм, да ли ћете га заиста и гледати (сл. 69, 70 и 71).[168] На њега се осврће и Бранислав Милтојевић:

> Међутим, због поштења и пословног „филмофилмског искуства" памте се и (не)дела и лик Стојчета Алишановића. Овај тапкарошки бос златних нишких кино времена, када се у биоскоп ишло на карту више, само у 1961. једанаест пута је седео на оптуженичкој клупи судије за прекршаје НО Ниш... Зато тапкарошима припада пристојно, видно место у овдашњем пантенону урбаних легенди нишког асфалта, добу опште кино помаме и целолуидне заљубљености у покретне слике на први урокљиви медијски поглед (Милтојевић, 2016: 122).

Тапкароши нису измодели, већ су се прилагодили информатичким технологијама.[169]

Слика 69: Тапкарош у акцији
(Мирослав Анђелковић, *Глас омладине*, година X, бр. 18 од 20. септембар 1962)

---

[168] И поред големог труда, нисам успео да пронађем његову фотографију. Зато објављујем снимак из тог времена чувеног семенкара Чика Дурмиша и безименог продавца кикирикија кога смо сви звали Кикирика.

[169] Прочитати чланак „Хит представе покушавају да се изборе с тапкарошима" (Polson i Sizario, 2017: 21).

Слика 70: Семенкар Чика Дурмиш с унуком испред биоскопа „Истра“
(У средини кинооператер Томислав Томица Стевановић, 1969)[170]

Иван Благојевић је задржао успомену на нишког Реја Дорсета (Dorset), који је неуко али симпатично нон-стоп ударао у похабану гитару и једино певао тадашњи мегахит Манго Џерија (Mungo Jerry) „In the summertime“, завршивши као понуђач тзв. маца (сл. 72 и 73).[171]

О том смуцалу, али неупитно градској фаци Ниша, постоји и неписмени запис на званичној интернет панорами Ниша:

ТОМИ СТИЛ, припадник ромске заједнице, који је до пре десетак година, а можда и мање забављао на свој специфичан начин пролазнике на тврђавском мосту!

Да се подсетимо! Имао је малу ролу у филму *Циīани леīе у небо*, где је зарадио позамашну своту новца и негде у околини Ниша саградио велику кућу у којој је живео.

---

[170] Фотографија преузета с допуштењем из књиге *Нишки филмски лексикон* (Милтојевић, 2015: 164)

[171] „Нишки Манго Џери, или Томи Стил био је фасциниран зулафима и певањем фронтмена Реја Дорсета и он га је мотивисао да не крене путем класике ромских музичара брас бендова“ (2015: 162).

Слика 71: Кикирика (Д. Митић Цар, 1994)

Слика 72: Мацар Томи Стил (Д. Митић Цар, почетак 90-их)

Слика 73: Томи Стил и „In the summertime“ (Д. Митић Цар, позне осамдесете)

Проводио је време просјачећи на улицама уз велику буку коју је правио ударањем у гитару и певањем на свој специфичан, сигурно аутентичан начин! На изглед висок, мршав и сед, са дугом густом брадом привлачио је масу Нишлија који су пролазили.

Његова музика и певање су звучали као склад ритама џеза и циганског стила певања народне музике (зато и има сигурно надимак „Стил“), тако да можда има и неке везе, које треба и проверити са Шабаном Бајрамовићем (Anonim 2017).

Е сад, занемаримо стилске, лексичке и граматичке омашке – многи Нишличић ионако их неће приметити – али двоструки материјални пропуст је већ нанео штету истини и Шалету. Оно „Стил“ у уметничком имену и презимену драги нам Нишевљанин преузео је од британске ране поп-рокерске звезде Томија Стила (Steele), знаније старијем нараштају и по низу музичких филмова. То нема ама баш никакве везе са џезом и ромском музиком. Поготову с Шабијем!

Павле Лаловић је по мотивима живота несумњиво најинтересантнијег нишевљанског дреждала и бесцељног гуланфера Авде Зекића, молера, боема и пијача о коме је и највише шала и вицева испредано – и који се представљао као „Авда Зекић, шпански глумац из Лајпцига“ – 1995. објавио књигу „Авда Зекић – шпански глумац из Лајпцига“, и написао игроказ *Срушени*

анђели (премијерно изведен 17. јануара 1996. на ноћној сцени Народног позоришта).[172] Две деценије касније, наслањајући се на Лаловићеву оставштину и причице које лебде над обалама Наисе, Горан Станковић (2014: 84–94) склопио је драму у пет чинова *Човек слободан изнутра*. Тек из поднаслова „Кафанска опера о Авди Зекићу, шпанском глумцу из Лајпцига" сазнајемо да се ради о мајачу који је ушао у анегдоте (сл. 74 и 75).[173]

Слика 74: Авда Зекић – шпански глумац из Лајпцига

Слика 75: Плакат за представу *Срушени анђели* (архива Ремзе Лаловић)

Националпензијаш. Шалету је прекасно одређена национална пензија. И пре, као и после Царевог случаја, разбуктала се расправа око тога да ли би је требало додељивати народним певачима, припустити их у хол одабраних, јер, забога, они нису уметници.

---

[172] Ево једне анегдоте о том веселом и добром човеку. Волео је Авда да попије, а како је био молер тако су му зидови остајали полуокречени. Једном тако кречио па се запио, досадило му да ради па кренуо кући. Каже газдарици: „Газдарице, дај паре па да си идем." „Чекај да видим прво шта си урадио." Уђе газдарица, погледа а горња линија, она уз таван крива као морски таласи. Завапи жена: „Шта је ово, Авдо?" „То? Ништа, газдарице. Направи мало промају, кад се осуши ће буде право ко стрела."

[173] Јес', нема спора да се дело може драматизовати и штета што још није играно у нишком Народном позоришту. Боље би било када би се неко прихватио таквог уметничког ангажмана, да се полазећи од њега компонује оперета, не опера, с насловом „Кафанска оперета о Авди Зекићу, шпанском глумцу из Лајпцига".

Последњи кандидат је био Бобан Марковић, кога су предложили председник Републике Српске Милорад Додик, домаћин Сабора трубача у Гучи 2016, и челник Организационог одбора Слободан Јоловић. Музичари Пчињског округа су се придружили тој иницијативи. Водећи српски инструменталиста веома скромно и исправно коментарише тај чин:

> Ово схватам као значајно признање и потврду мог вишедеценијског уметничког стваралаштва. Веома сам захвалан људима који су покренули иницијативу. Национална пензија за мене неће значити решење егзистенцијалних проблема, јер још увек свирам и зарађујем. Још дуго трубу нећу да испуштам из руку. Овим предлогом моја земља Србија показује да брине о заслужним уметницима који заиста поштено и предано изгарају и обављају свој посао (Pešić, 2016: 19).

Он, насупрот Шабану, прави јасну разлику између уметничке и материјалне стране националне пензије. Њему она ништа не значи, или незнатно, као мировина одређеног новчаног износа, али много као круна уметничког ангажмана и неоспорног успеха у васцелом свету. Шалету је признање мање битно, ако му је имало важно, њега занима „лова“, новац који она редовно приноси и који му је пословично мањкао у старости. Да, оба уметника су је заслужили пре множине претходних добитника. Бајрамовић ју је добио постхумно, џаба и за његову породицу, јер је ту клаузула по којој се она може да ужива само док је жив умировљеник.[174]

Његово. Шабану Бајрамовићу је судбина одредила да уради мноштво ствари, поједине за себе, многе за нас. Његово је, међу другим, било да:

- се још као дечкић сналази за кору хлеба;
- као момак рабаџише и молерише;
- као армејац дезертира;
- као зацопанко заглави на Голом отоку;
- тамо научи да свира контрабас и пропева;
- компонује око 700 песама;
- запева „Пелно ме сам“ („Затворен сам“);
- обради „Ђелем, ђелем“;
- отпева „Сајбију“;
- сними *Ашунен ромален*, *A Gypsy Legend* и *Романо рај*;
- испева „Питао сам малог пужа“;
- наступа у сваком кутку земљине Кугле;

---

[174] Петровић Стојановић, Јелена 2016. „Минималне, националне, спортске, просечне...“, *Политика – Магазин*, 30. октобар, стр. 3–5.

- доспе на *Тајмову* листу; и
- постане изистински Цар ромске музике.

Све то је резултирало високим дометима и слило се у *спречавање даљњег срозавања аутентичне ромске културе*, у голему Бајрамовићеву заслугу. Он је десетлећима, док се нису придружили Бобан Марковић и Драган Ристић, ансамбл Кал и хип-хоп групе, готово усамљен био на насипу одбране нарочито од високих и рушилачких таласа неофолка – у чијој позадини јесу менаџери, те „грабљивице за скупљање пара" – који је деградирао ромску музику до неслућених размера. Истинска одредница њиховог фолклора и културног хабитуса – знано је да су Роми изузетно музикални – на путу је ишчезнућа и претапања у оријентални шунд. Професионалци морају чувати музику и фолклор, сву културу, али у интеркултурној размени са окружујућим културама, рачуна ли се на успех на трновитим друмовима интеграције без асимилације. Толико од Шабана!

Одважан. Сва је прилика да је Шале био храбар чова, смео у суочавању с опасностима које су га вребале од детињства и младости, преко најбољих година и зрелости, до старије доби и болештина. Није ескивирао макљаже на злогласном Црном путу – одатле му остадоше ожиљци на црнпурастом лицу – одважи се да при суђењу за дезертерство из армије делиоцу правде каже у очи да га не може толико осудити колико он може да поднесе, и зато му накачи још коју годиницу и одасла га да сеца камен на Голом отоку, на старту каријере не сави врат ни пред таквим музичким ауторитетом као што беше Властимир Павловић Царевац, па зато га дуго не беше на Радио Београду и не сними тзв. трајне снимке, побеже без поздрава са богате италијанске свадбе због пика на невесту, али изгуби кило злата хонорара, певаше пред Титом, Бен Белом и Станетом Доланцем, кршећи наредбу да се о томе извесно време не бучи по штампи, у сумрак напушташе Институт за кардиоваскуларне болести Сремска Каменица да би се кладио по оближњим кладионицама, па га срце издаде.

Паметар. Шаца није био неки паметар. Као безшколник, једва функционално писмен, ослањао се на здрав разум и проживљено, на урођену бистрину и промућурност. Стога се Бајрамовић, у чијој су личности спојени здраворазумско резоновање и инстинктивно поступање, тиме и хвалио у бројним интервјуима.

Пађеник. Цар није био јадничак, многотрпник, изузму ли се дечаштво и рана младост. Није се патио онолико колико је волео да приказује пред новинарима и међу дружбеницима...

Пијач. Елегантни алкохоличар, не вискичанство, гарантовано не би стао уз борбени усклик изражен сливеницом „Смрт флашизму". Цео живот је заглеђивао чашици у дно, наљевао се омиљеном му клековачом и често

био пијан као треска: „Био сам несташан, нисам се трезнио, а волео сам и коцку“, признао је у телевизијској емисији на нишкој ТВ5. Разумљиво да је као сваки цугатор ризичну фалинку пристрасно претварао у врлину. При томе је, да будем малкице попустљив према Цару, био свестан куда га води алкохолизам. Кадикад се шанксонијер и стидео себе и себи сличне братије. Богдан Тирнанић бележи за незаборав такву згоду:

> И тако, да се вратимо почетку ових редова, онај музички критичар са којим сам стајао испред *Политике* прође ономад Циганину у белим чизмама који се зове Шабан Бајрамовић и саопшти му да је о њему лепо писао. Шабан је захвалио и позвао нас на пиће, а када је мој познаник предложио да одемо до чувене Камене сале у Радио Београду, Бајрамовић само што није заплакао: „Јао, само не тамо, то је место где се скупљају пијанци!“ Била је то највећа похвала слави београдских испичутура. Јер ју је изрекао онај који је одрастао у нишкој циганској махали (Тирнанић, 2006: 51).

И који је почешће надувавао по боцу мученице. А ја сам имао ту срећу, ако се то тако може именовати, да који пут из прикрајка присуствујем његовом циганско-елоквентном, распеваном пијанству.[175] Да не буде забуне, не правдам га, него желим да подсетим на саморазумљиву чињеницу која указује на то да алкохол активно учествује у животима доброг броја уметника:

По кафанама и апсанама,
на земљи прописмо царство небеско...
Марина Цветајева

Помагач. „Имао је пуно, певао је и зарађивао“, каже Милица, „па кад види ону силну сиротињу како у пет изјутра креће у ред за јефтинији хлеб, а он устане, па правац код њих и каже: ’Сви кући – нема да чекате! Ја ћу да купим онај скупљи. Треба људи да се спава, кад већ лош хлеб једемо.’ Тако је он, жива је истина, куповао тај скупљи хлеб и у кесама га остављао на нашу капију, да га сиротиња узима. Помагао је и фамилији, која сада не зна да ми сврати у кућу. Дођу с улице, па кажу: ’Ајд Шабане, стави нешто у џеп, немам да нахраним децу.’ Шаком и капом је давао, а тако је и ћерке држао и васпитавао. Живео је као краљ, тако је умро, а тако смо га и сахранили!“ (Ристовић, 2008).

---

[175] Сећајући се сусрета с Данилом Кишом, Давид Албахари вели: Једном сасвим кратко, бележим свој ужас пред његовим елоквентним, распеваним пијанством којем сам присуствовао (Албахари, 2017: 7).

Понашао се као да је био парајлија попут Амансија Ортеге (Ortega), Карлоса Слима (Slim) или Џорџа Сороша (Soros).[176] А могао је бар да буде међу големашима, не ли и најбогатијим, српским и балканским музикантима – и по предвиђању Алберта Најмолена (Nijmolen), шефа компаније „World Connection“:

> Шабан је могао да буде велика звезда за западну публику, да је то хтео. Али превише је непоуздан да би га људи букирали (Cartwright, 2005:66).[177]

Приземљаш. С обзиром на то да није припадао криминалном подземљу нити био подрумаш, скоројевић, какви су многи Нишевљани – не сметнимо с ума да у Наиси има тек неколико коленовићевских фамилија – као светла тачка Нишвила града Бајрамовић јесте приземљаш. („Нема ту много муљања. Нишвил сам поделио у две зоне: подземље и приземље, а ово између је зона подрума. То је ваша парохија“ [Ћирић, 2002:233].)[178]

Рекламер. Јесте, био је рекламер, пувација. Премда му животна позиција није подразумевала самозаљубиво самоглађење,[179] расипао је нештедемице око себе изјаве о сопственој величини:

- „Заслужио сам да ме зову Нет Кинг Колом из Ниша. Не може нико да ме замени још за 50 година.“
- „Заслужио сам да ме зову краљем ромске музике.“
- „Ја сам цар.“

---

[176] Он је уложио грдне новце у подизање ромског народа, посебно на Балкану, јер му је у детињству, док је живео у Мађарској – кружи прича – помогао извесни Ром.

[177] Касно се сетио, скоро пред смрт, да му је задатак био да помогне музички талентовану ромску децу: Да ми град помогне да направим дом, прихватилиште за мали Ромчићи, музички таленти. Да не иду и не просе дај чичо кинту. Има их у Нишу око 30. Спавају по паркови боси и гладни. Ја би им кувао, научио би их да певају. Узео би и два професора музике. Да их оспособим да зараде за живот. Нека буде тај дом и овде, код мене у дворишту. Само десет собе да се направе (Nikolić, 2006: 61).

[178] Цезохиста потврђује да међу суграђанима заиста има подрумаша: Те зиме сам позвао Шабана да Нишлијама честита Нову српску 1998. годину. Преко 100.000 људи на градском тргу, први директан пренос неког таквог догађаја на РТС-у из (опозиционог) Ниша, покоја замерка политичара: „Довео си циганина да нам честита српску нову годину.“ Био је то уједно и последњи целовечерњи концерт Шабана и његових „Црних мамби“ у Нишу. Пратио га је и изврсни хор „Велики бугарски гласови“ диригента Здравка Михајлова. Певали су заједно у поноћ Шабанову „Ђели Мара“ коју је Бреговић коју годину раније присвојио и дао јој назив „Месечина“. Негде око два часа иза поноћи полетело је ка Шабановој глави неколико конзерви пива – од његових Нишлија (Blagojević, 2015: 20).

[179] „Самозаљубљиво самоглађење“ је израз Исидоре Жебељан.

- „Био сам краљ, спаса ми нема.“[180]
- „Па за мене и Јапанци кажу да сам најбољи циганског певач на свету!“

Добро, де, као наивни субјект много пута се квалификовао за самоистицање које се брзином ракете овековечило духовитом анегдотом попут сарајевске догодовштине: Шале се са члановима оркестра вози аутом широким престоничким булеваром пред вечерњи концерт. Видећи у даљини мурал на згради, коментарише: „Нисам знао да сам тол'ко популаран, није требало толико велику плакату да каче!“ Музиканти му одговарају: „Ма, Шаби, није то постер, ово је мурал, а ни ти ниси измолован на зиду, него Садам Хусеин.“

Свадбар. – Никада, међутим, није напуштао кафану и свадбе на којима је певао. Оне су га и коштале здравља како је изјавио у последњем интервјуу *Народним новинама* два дана пред смрт:

> Држао сам концерте широм света. То ми никада није било тешко. За два сата отпеваш 25 песама и то је то. Свадбе су друго, то је велика мука. Некад сам певао по три дана, то је требало издржати, али нисам имао куд (Митровић, 2008: 8).

Живојин Исаковић Чокалија прича о томе како је са њим свирао на свадби у Италији са преко две хиљаде званица, да су свати скидали и кидали златне минђуше и прстење, огрлице и ланце и даривали Шалета – „кићановића“ унедоглед. Свадбено весеље донело му и прво правцато упознавање с менаџером Боривојем Митровићем, који му је омогућио снимање превратничке лонгплејке *Ашунен ромален*:

Први пут видео сам Шабана у селу покрај Крушевца, где је свирао на циганској свадби. Направили смо заједно један снимак, али никада није изашао на плочи. Био сам уредник у *Победи* из Крушевца, али тамо није било правих увета. Настојат ћу га сада објавити... (Balaković i Hudelist, 1981: 53).[181] На свадбама је био онај прави – цар, мада се на њима дибидус

---

[180] И обожаваоци га уздижу до неслућених висина. Тако је Зоран Ћирић тврдио да је он поред Борисава Станковића највећи уметник под нашим поднебљем, уз Арсена Дедића и на тлу Европе, као што су то и у рок музици Битлси, Кингси и Ролингстоунси.

[181] Успео је, с разлогом или не, и да се с таквим човеком покарабаси: Ал' највећи кривац за то је Бора Митровић, кога сам упознао док је био продуцент у Љубљани. Ја сам за ту кућу у Љубљани, да не слажем, продао најмање милион плоча и касета. А никада нисам имао ништа од тога, све је то узео господин Бора Митровић. Узимао ми је и кад сам снимао за Војводину концерт. То се десило кад је истекао мој четворогодишњи уговор за Словенце. Ја сам се, нормално, повукао и преш'о у ПГП РТС. Али ме је директор Војводине концерта ухватио на финоћу, тако да сам најбољи свој материјал снимио за њих. Нацртали су ми круну и написали:

диринчило. Напорно се аргатовало за велике паре које су му свагда и свугде недостајале. (И било је сијасет догодовштина. Једну такву је испричао певач Ацко Незировић на Хепи телевизији, 14. априла 2017, у емисији „Голи живот". Шабан је у Торину месец дана рмбачио по свадбама и рођенданима у неусловном ромском кампу. Никако није могао да га напусти и једва је дочекао прилику да се некако извуче. У томе му је Ацко помогао и с још једним другом му обезбедио спавање у хотелу „Милано", у соби с канабеом и два кревета. Скинуо је италијанске беле ципеле, али пошто се није купао толико времена, било је неиздржљиво и молили су га да се истушира. Одбијао је молбу с образложењем да ће то да учини сутра ујутру пре но што крену на свадбу. На наговор Незировића је ипак обавио хигијену, што је овај искористио да отвори врата и све прозоре и пролуфтира одаје. Шаца се вратио и испружио да одмара, али је убрзо почео да кија. „Сутра нема ништа од певање", зачуо се његов глас. „Зашто бре Шаби?", пита га Ацко. „Ацке бе, заледили ми се транзистори. Од смрад нико није умро, а од промају јесте.")

Социјални пењач. – Бајрамовић јесте пењач, попео се за пречагу-две на друштвеној лествици, извукао из беде недостојне људског рода, изашао из циганске мале и остатак живота и физички провео ван ње. (Остављамо по страни најновију „домишљатост" ромских вођа, међу њима и Османа Балића, по којој и не би требало заговарати одлазак из мале: ванмахалски живот с већинским окружењем уништава *rromanipe*.) Могао је у српским околностима да догура бар до нивоа средњег слоја, у западним условима чак да освоји позицију *upper class*, али како га бог дао и с обзиром на његову социјалну неодговорност, добро је и што се толико истргао из зачараног круга убогости. Не заборавимо, у природи је културе сиромаштва да се тврдокорно обнавља и тешко је раскинути њене ланце у једној генерацији. Тешко је изаћи из гета, тј. фавеле – а циганска махала је управо то – јер су на располагању неколико друмова које треба зналачки искористити. Невоља је у томе што се поједини не могу препоручивати, ини су имагинарни, док су трећи асфалтирани последњих деценија и по њима се може кретати особа обдарена разноразним вештинама и талентима. Тако нити једно одговорно друштво неће наговарати јадне и бедне, нити им дозволити да се подигну за степеницу-две бављењем полукриминалним или криминалним радњама: од ситног лоповлука дружина, преко уличне проституције, до пљачке банака, трговине и растурања наркотика. А није да није да се бројни Афроамериканци из њујоршког Харлема, хулигани

„Краљ ромске музике". То је најбоља моја касета, ваљда се зове „Овде је тако хладно", по првој песми. Има је код Саше Петровића, изврсног гитаристе са којим сада радим. Тако је испало да сам ја 15 година био радник код Боре Митровића. Све што сам њему радио, снимци, касете, видео касете, све је он то узео. Све је он то продао, обогатио се, направио фабрику, „оградио се" (Бајрамовић, 2011).

са ливерпулшких докова или „гарави момци“ из нишког Сточног трга не уздигну и стекну пристојну егзистенцију на тај начин. То је много тегобније и ређе путем образовања, које је најбезболнији, најсигурнији и најпожељнији канал социјалног успона, јер се испречују многе препреке: од речене културе неимаштине, преко занемарљивог културног капитала, до никакве државне подршке, не рачунајући афирмативне акције. Светли су примери Кондолизе Рајс (Rice) и Колина Пауела (Powell) међу америчким „црнцима“, као и Рајка Ђурића или Анжеја Мирге (Mirga) код европских Рома. Шта тек да се каже о политичком пољу социјалне промоције када су утихнули 60-их година јаки покрети за свеопшту еманципацију Афроамериканаца у Сједињеним Државама, а ромска ствар се у Европи помера мицањем пужа. Ту су и заговорници четврте стазе напуштања гета коју трасирају религије и верске заједнице, и која заиста не може да доведе до стварне измене социјалног положаја, но може припремити терен. (У томе имају успеха протестантске деноминације, поврх свега пентекостални правци, међу Ромима југоисточне Србије.)[182] Преостају још две области за уздизање потиснутих етничких заједница на социјалној лествици које су се отвориле од друге половине минулог века: спорт и популарна култура[183]. Док су их Афроамериканци масовно искористили, дотле су Роми колико-толико успели једино у популарној музици. Шабан Бајрамовић је еклатантан случај.

Српски патриота. Бајрамовић је љубио своју земљу и за никакве новце није желео да се прода, напусти Србију и живи у Лондону, Буенос Ајресу или Њујорку:

> Ја одем са женом у Америку, па кад треба да се вратимо она ми каже: „Шта ћемо сад, треба да се вратимо?“ „Ја једва чекам“, кажем, „да се вратим кући!“ „Па шта ћеш тамо у пакао, видиш овај рај?“ „Нека остане њима тај рај, ја волим наш пакао!“ Ево тим речима, говорим истину, то је тачно (Ставрић, 2006: 50).

А Шале је пропутовао готово цели свет и певао на свим континентима – сем у Аустралији, мада је имао позиве и оданде – и добрано искусио странствовање и гурбетлук, муку да се заради парче хлеба у туђини. Упознао је он и предности и мане, и комфор и јад живота иза границе, рано апсолвирао шта губи због „слепе“ привржености дому своме: „У отаџбини нема живота, а у туђини нема среће“ (Душанка Стојановић Глид).

---

[182] Драган Тодоровић (2011), нишки социолог религије и ромолог, емпиријски је третирао ову поставку у својој докторској радњи „Протестантизација Рома југоисточне Србије“.

[183] Више о њој у информативној студији Николе Божиловића Огледи о популарном (2016).

Једноставно није био склон туђевању и самовању: припрост човек, али родољуб. Та укорењеност, везаност за родну груду, натегнуто психолошки тумачено, иде све до места рођења, дома свог и фамилије, којима већма дугујемо, и коју блузери јужне пруге креативно изражавају на свој начин:

UP THE SKY, THE BABY MOON[184]

The stars set sail on constellation ways
while moonlit shades flow over my face,
for I know my name, it's whispered down this road,
where see-through hands show a way back home.

Сазвежђима једре звезде падалице,
док месечеве сене красе моје лице,
а ја знам своје име, шапат је на путу том,
којим ме провидне руке воде дому мом.

Српски Ром. С обзиром на правце досељавања, у нас се поштује типологија Рома у Србији етнолога Тихомира Ђорђевића на Турске Цигане, Мађарске Цигане, Беле Цигане и Влашке Цигане, а према начину живота на *скитаче* и *настањене* или, како се сами именују, *Тамаре* и *Арлије* (Тодоровић и Ђорђевић, 2000). Она је одавно скована и време је да се понуди још који тип. Ако се Роми спомињу на тлу негдашњих српских земаља у XII веку, још за време владавине Стевана Немање, а континуирано деле судбину српског народа последња два столећа, онда се разложно питамо: Зашто не би било Српских Рома, а има Мађарских? Може Мађарски Ром – не може Српски?!

Какве сад то има везе с певачем Шабаном Бајрамовићем? – питаше ме мој студент машинства. Има, има, и те какве!

Шабан је био, с веома битне идентитетске стране посматрано, незгодна циганска појава, прецизније – незгодна појава за Ромски народ. Која је то страна? Није се либио да се одлучно декларише, једном, као Србин („Ја сам Србин, човече! Мој деда, мој прадеда је Србин. Е, сад, што сам се ја родио као Циганин. Шта треба, да се обесим?!“ [Ставрић, 2006:50]), други пут као Србин циганског порекла („Ја сам Србин, циганског порекла, православац. Моја породица и ја славимо крсну славу Светог Тому и, наравно, велики православни празник Ђурђевдан“ [Тодоровић, 2009б: 8].), у трећем

[184] Строфа из песме „Up the Sky, the Baby Moon“ („А изнад небо, млади месец“), коју је сковао Милош Тасић као члан нишког ВИС-а Плазма арк машининг (Plasma-Arc Machining) (Mitić, 2016: 135).

наврату као Циганин, али Србин у души („Лепо смо се дружили. Звали смо се јаране, а и ја њих... Али, ево, откако сам рекао да сам Циганин, али Србин у душу, више ме не зову у Босну", помало са сетом каже [Nikolić, 2006: 63]), или то умешно помеша у „најбољој" традицији америчког *melting pot*-а („Ја јесам Циганин, али могу да кажем и Србин, јер моја је држава Србија, немам другу. И црнци су црнци, али су увек Американци. Зато се чудим овим мојим Ромима који бистре политику, коју ја иначе не волим, а који се сад нешто бакћу да Роми добију статус националне мањине и шта још не. На другој страни, осећам да сам неправедно заборављен и запостављен, можда баш зато што сам Ром, враг би га знао?" [Додеровић, 2002]). Наравно да Цар није био упознат са компликованим теоријама мултикултурализма и интеркултурализма. Више је наивно, простосрдачно и емотивно заузимао становиште о тако важном питању за свој етнос. Од тога је далеко значајније да је у животу, на практичан начин и на делу демонстрирао интеркултурализам, јер шта је друго његов целокупни уметнички опус, него пример узимања и даривања, креативне размене с окружујућим културама која се слила у врхунске домете.

У завршници предлажем, не због тога што неко живи на територији Србије, да се уведе врста Српски Ром, која се заснива на специфичним идентитетским својствима – од вере и језика, до традиције и културног наслеђа – која не угрожава посебност Рома и не би требало да се слије у етничку мимикрију и, боже ме сачувај, асимилацију.[185] Зар Шабан Бајрамовић није оличење тога типа?!

Тикач. Шабан је тикао сваког – познанца и странца, одличника и пријана, премијера и сокаклију, новинцију и синеасту, пајтоса и барбуташа, славара и свадбара, џамбаса и вашарлику, бозаџију и содаџију, јуношу и старца, женско и мушко... (Тикати = прећи на „ти", ословљавати на „ти").

Ћефлија. Баш је био ћефлија, свагда расположен и добре воље да забави друштво, поготову ако је „накресан".

Уживалац. Бајрамовић је био отворени хедониста. То му никада нису опростили конформистички свет и нишка чаршија, скучени у својој учмалости. Провео је живот ненамештено и не по унапред прописаном плану, далеко од тога да га је рационално водио по узусима просечног протестантског верника, но био је човечина која се инстинктивно држала креда: „Сазнање да постоји само овај живот нас можда наведе да будемо бољи и хуманији једни према другима. Да више уживамо у том животу,

[185] Наводим два примера која показују како се у интеркултуралној размени, узимању и даривању са другим културама, може бити креативан, могу иновирати обичаји и традиција – допринети разноликости и богатству већинске културе без нарушавања сопственог народносног и верског идентитета: филмови Емира Кустурице и музика Горана Бреговића.

Слика 76: Шабан, Смоки и Горан на снимању 1987.
(Фотографију уступио Бранислав Милтојевић)

једном јединoм који имамо. Да више путујемо, да одлично једемо и квалитетно пијемо, да водимо љубав настрано. Да тај живот не одбацујемо зарад света који никада неће доћи. Дани су нам одбројани, уживајмо у њима“ (Kišjuhas, 2016: V). И уживао је разбијајући малограђанску дремеж!

Филмација. Цар је поред окупираности музиком стигао да буде и глумац. Глумио је у филмовима *Недељни ручак* Милана Јелића (1982), *Анђео чувар* Горана Паскаљевића (1987) (сл. 76), *Gypsy Magic* Столета Попова (1997), и снимио песму за *Црна мачка, бели мачор* Емира Кустурице (1998).

Њега нису много дотицали филм као филм и глума као глума, што се не би могло рећи за филмску музику. За њу је био веома заинтересован и тешко му је падало када га режисери нису ангажовали као композитора. Мики Манојловић је на следећи начин одговорио Зорану Таировићу на филозофски интонирано питање о „Ромима као трансферу људскости“:

> Ти то знаш, ти то врло добро знаш, постављаш питање а већ знаш одговор. Зависи од човека, наравно, од човека. Не могу да кажем генерално, али појединачно, они имају велику емпатију за људе и огроман страх од њих, с разлогом. И када тај страх бива ретко превазиђен, онда та права емпатија није патворена, лажна, коју ми видимо, претварачка, него је она права људска и неодбрањива... То је оно што је важно, што сам желео да кажем, да су такви људи које сам упознао, не само радећи на овом филму, и у опште у животу. Шабан Бајрамовић је, рецимо, био у том филму. Јако је патио, с разлогом, јер он је музика. Желео је да прави музику за тај филм, *Gypsy magic*, али Столе Попов је желео да то уради неко други, ко није из, него неко... И био је у праву, то је урадио Влатко Стефановски, наравно, фантастично. Шабан је занимљив, био је у филму и јако је патио због свега. Његова патња није била таква да се жалио на нешто, да је кукумавчио. Једноставно је био јако нерасположен. Све време је мислио зашто није радио музику, јер је сматрао да му то припада. Ето (Tairović, 2015b: 92).

А није да није компоновао музику за филмове *Анђео чувар* и *Црна мачка, бели мачор*, као што је било и оних који су „позајмљивали“ његове песме и претварали их у филмске теме. На њих је био посебно киван и такве људе је громогласно називао „џепарошима“, „крадљивцима“ и „отимачима“, згражавао се над тим да су ’ладно плагирали. Оштро их је и подоста неукусно нападао у интервјуима, па ћемо прештампати два примера:

> Љути се једино кад помене Горана Паскаљевића, режисера, и Зорана Симјановића, аранжера музике. Отели му каже песму *Анђео чувар*.

> Две године пре но што се истоимени Паскаљевићев филм појавио и добио награду за музику у Кану, Бајрамовић је заштитио ту песму као своју. Знају, каже, и Паскаљевић и Симјановић да су долазили код мене да напишем песму за тај филм. Онда су узели велику новчану награду за музику у Кану. „Није поштено да се ките туђим перјем, напиши то молим те“ (Nikolić, 2006: 62).

Песму „Ђели Мара“ написао је 1984. године. Сви знају да је Бреговићева „Месечина“ заправо плагијат ове Шабанове песме. „Питам га ја: ’Брего, што украде моју песму’, а он каже: ’Нисам. Као чуо такву мелодију у Румунију!’ Ја га подсетим: ’Да л’ се сећаш кад си дошао са Харисом Џиновићем код Мују у кафану у Бечу. Три пута си ме терао’, кажем му, ’да ти певам ту песму, а ти си записивао. Ал’, ја нисам Циганче што воли паре. Нећу да те тужим. Само нека пише да смо Месечину заједно компоновали.’“ Бреговић је, каже Шабан, као џепарош који зна да џепари а да не оде у затвор. Дочара нешто туђе и то ти је (Nikolić, 2006: 61).

И није да није био прототип за карактеристичне ромске ликове. Тако на питање Раде Станковић да ли је у Кустуричином филму *Дом за вешање* опонашао познатог певача Шабана Бајрамовића, Бора Тодоровић одговара:

> Не, али по менталитету сам му у тој улози врло близак. То је менталитет успешног, богатог Циганина, иако заправо Шабан није био богат. Иначе, Шабан ми је за ту улогу дао највећи комплимент. Рекао је: „Овај Тодоровић мора да је наш!“ Да бих припремио ту улогу, учио сам ромски језик тако да сам отишао у Скопље, у насеље Шутка, где живе Роми, и с њима живео шест месеци, колико је трајало снимање. Одлично сам научио ромски (Станковић, 2016: 35).

Узми–неузми, Цар је имао улоге на филму, спремао је музику за филм и служио другим филмским глумцима за грађење ликова.

Фудбалер. Шале је у дечаштву и раној младости сањао о ногометашкој каријери. Истодобник му Палилулац Чокалија,[186] који се са њим играо 1946/1947, баш када су били клинци од 12/13 лета, посведочује да се будући цар бавио само лоптом, док га музика није занимала – тек се годину-две касније појавио с гитаром и убрзо изгубио, тј. заглавио у затвору због ситног лоповлука. Шутирао је фудбал и са Саитом Балићем, касније предводником свих светских Рома, који му је и те колико помогао у певачком

[186] One man band, прослављен митском нишком песмом „Куде је тај Ниш“. О њему више и у мојој књизи *Култура кафане у огледалу штампе* (2016).

напредовању преко КУД-а Ром: одличник је наступао за ФК Динамо, после и за ФК Пролетер – тада чисто „цигански“ клуб – за који је играо и Шаби.[187] (Испричана ми је згода у којој је наш јунак с авлијске жице за сушење веша „позајмио“ или „присвојио“ Саитов дрес и спортске гаћице, што је у то време било истинско богатство.)

Онда Шабан оде на Голи оток, и присилно се прекину његов фудбалски сан:

> На Голом отоку сам добро играо фудбал, па ме то мало извукло. Био сам тада са много познатих фудбалера, не могу да се сетим њихових имена... Добро сам бранио, то ме донекле спасавало. Али, на једној утакмици ударио ме неки осуђеник песницом у стомак. Нису могли ништа да ми ураде јер сам и пенале бранио. Једино су тако могли да ме онеспособе. Тај ме је ударио два, три пута, добио сам запаљење црева, једва сам жив остао. У Ријеци су ме оперисали. А био сам у то време можда бољи и од чувених голмана Беаре и Шошкића (Бајрамовић, 2011).

Шале као Шале, као омладинац упоређивао се ни мање ни више него са Владимиром Беаром (Црвена звезда) и Милутином Шошкићем (Партизан), у позном добу, сада већ као певачки Цар, с фудбалским царем – Марадоном (Maradona) (сл. 77), што записује Гарт Картрајт (2005: 58) при интервјуу у његовом дворишту: Карпа и Шабан почињу да причају о фудбалу и Шабан се пореди са Дијегом Марадоном („Ћале је најбољи“, каже). То није лоше поређење, два изузетно надарена човека чији таленат и жеља да заблистају су их довели дотле да доминирају у својим жанровима. Онда почињу да причају о српским фудбалским тимовима и европској премијер лиги...

Овога пута Шаца не претерује јер има додирних тачака с Дијегом Армандом.[188] Осим што су цареви, слични су и по неконвенционалном понашању: пушење, дрогирање (не и Шаби), алкохол, зарађивање и спискавање новца, избегавање закона, критички однос према западној филозофији живљења и тамошњим вредностима, патриотизам...

Шабан је наравно, као сваки Нишлија, навијао за ФК Раднички. Био је међутим заљубљеник у Црвену звезду, пратио је на међународним мечевима и компоновао народну песму „Звезда, Звезда“.

---

[187] Играо сам касних 70-их минулог века у тзв. Лиги актива, као фудбалер ФК Младост из Доњег Комрена, против ФК Пролетер и на његовом фудбалишту.

[188] Како би Бајрамовић био задовољан што су његовог Дијега („Ћале је најбољи“), почетком 2017, изабрали за амбасадора ФИФЕ, популаризатора ногомета у лоптачки заосталим крајевима човечанства.

Слика 77: Цар фудбала – Дијего Армандо Марадона (Википедија, 2017)

Худелист. Цар је био таличан људима; неки су то заслуживали, други нису. Поједини су узвраћали добрим, док су му „срећници“ наносили бол макар и тиме што су га олајавали. Један од оних којима је Шаца требало да буде захвалан до земље јесте Дарко Худелист, угледни југословенски и хрватски новинар и публициста. Њихове судбине су се часком сусреле и испреплеле, и рекло би се међусобно пресудно потпомогле. Може се слободно претпоставити да Бајрамовић, ни малцне држећи до новинства,[189] није апсолвирао значај раног (1980) Худелистовог написа у цењеном југословенском часопису Полет о лонгплејки Ашунен ромален за његов пробој и популарност у западним крајевима негдашње домовине, нарочито годину касније у Нишу урађеног повеликог интервја „Слушајте ме, људи“, објављеног у Старту, за ондашње прилике ултрамодерном загребачком магазину који се мерио

[189] Ево примера – Нишки новинар данима, не ли и месецима, јури Шалета за интервју. Шаби врда ли врда, не воли интервјуе, избегава штампу на све могуће начине. Коначно пристаје и суграђанину обећа разговор, само да се јави телефоном у тол’ко и тол’ко сати, тај и тај дан. Журналиста сав срећан, јер је изгледан ексклузивни чланак за угледни магазин, зврцне у заказани термин и заиста добије Цара. Кад отуда чује Бајрамовићев утишани глас: „Извини буразеру, мора да откажемо виђење, разболео сам се, ево, у болницу сам..“ Новинар завапи: „Како бе Шабане, каква болница, па ја сам те позвао на кућни, фиксни телефон!?“ Шале му одсечно одговори и залупи слушалицу: „Па зар ти мени не верујеш.“

с београдским НИН-ом. Без обзира на то шта ко мислио о овом разговору – преносимо га на крају књиге – он је несумњиво од историјског домашаја, обележио је Шабија и изнео на видело невиђени таленат, тада када су га у Србији, конкретно у престоници, игнорисали и нису желели да примете и признају да се ради о музичкој величини.[190] Многи српски колумнисти често се осврћу на интервју, макар га споменули (Љубомир Живков: „За Шабана Бајрамовића нисам знао док нисам прочитао опсежан, меродаван и надахнут текст у *Старту*. Не знам ни које године, осамдесете, можда осамдесет и неке.“)[191], али после два десетлећа и више, колико је и требало новинцијама, публицистима, музичким просудитељима од сорти, културолозима... да се усуде и себи „дозволе“ да пишу о Цару. Господин Худелист, насупрот Шалету, дубоко је свестан дијалектике односа, тј. чињенице да му је помогао, али да му се то вратило на најнеочекиванији начин: као младац добио је намештење у гласовитом часопису на основу процене Царевог албума. Зато објављујемо електронско писмо у којем нам открива тај драгуљ и интегралну рецензију из Полета.

From: Darko Hudelist [mailto:darko.hudelist@gmail.com]
Sent: Wednesday, November 02, 2016 5.14 PM
To: brkab@junis.ni.ac.rs
Subject: Darko Hudelist

Поштовани проф. Ђорђевић,
наравно да можете објавити мој и Бакаловићев интервју са Шабаном, биће ми част.
Али има још нешто.
Ја сам негде 1980. у врло читаном омладинском листу Полет из Загреба објавио, преко целе странице, велику рецензију, заправо панегирик, Шабановог албума *А шунен ромален*.
Био је то први текст о Шабану у Хрватској икада објављен, и то је тада била сензација. Након тога почиње Шабанова слава у Хрватској.
Ја сам након тог чланка добио позив за сарадњу у магазину *Старт*, у којем сам се касније и запослио. Тако је и у мом животу тај текст одиграо битну улогу.

---

[190] Нишевљани су били одушевљени, о чему ми сведочи књижевник Драган Ј. Ристић: А моји утисци су почели осамдесетих година када сам у тада у целој Југославији чувеном магазину Старт читао на пет-шест страница о њему. Бејах тада поносан да Ниш, поред фудбалског и боксерског клуба, има и неког истакнутог појединца (Sent: Tuesday, February 07, 2017 9.06 PM; To: Dragoljub Djordjevic; Subject: inspirativni Šaban)!

[191] Прве реченице есеја „Узводно до музике“, који штампамо на крају монографије.

Ако мислите да би и та рецензија добро дошла за Вашу монографију, јавите ми, па ћу се потрудити пронаћи тај текст у нашој Библиотеци.

Срдачан поздрав,
Дарко Худелист

Цигански жиголо. Џон Ласк, написавши Шабану коректну читуљу, врло је опрезан карактеризирајући га као „цигански жиголо“:

И поред тога се појавио у Лондону на свом јединoм наступу у Великој Британији, у мају 2006, остављајући утисак циганског жигола у белом оделу и с наочарима за сунце, које су му скривале лице пуно ожиљака и трагова проживљеног живота (Ласк, 2008).

Описао је веродостојно његов *look* и све је ту: и бело одело и наочари за сунце, и лице с ожиљцима и трагови проживљеног живота, но Шале је светлосним летима далеко од жигола. Јесте женољубац, у млађаној доби и промискуитетан – био „магнет“ за женскиње, оне су га спопадале а не он њих – па се ни у сну ни на јави не уклапа у речничко одређење жигола, мушкарца који за паре јури старије богутанке и сексуално их опскрбљује или је плаћени плесни партнер на игранкама.

Чегеваризован. Сва је срећа да господин Бајрамовић није чегеваризован; да јесте, превртао би се у гробу. С међународно популарним уметницима и спортистима, попут Џејмса Дина (Dean), Мерилин Монро (Monroe), Елвиса Преслија, Ендија Ворхола, Мајкла Џордана (Jordan) и Кристијана Роналда (Ronaldo), деси се да их неолиберални капитализам, а све у циљу убирања профита, претвори у тржишну марку, преобличи у безлични амблем који се утискује на одежду и обућу, на чокањчиће и ице, умиваонике и ве-це шоље... То срамно онеобличавање врхуни с ликом Ернеста Че Геваре, који је готово свуда и на свакој ствари: од Курилских острва до Огњене земље, и на пиву и на купаћем костиму, па се стога таква врста марифетлука назива чегеваризација и сведочанство је преовлађујућег духа нашега времена. Многи хрле к томе и силом би да буду чегеваризовани, мањина се брани и гнуша могућности да буде налепница на бедрима раскошне плавуше илити набилдованог момка са калифорнијске плаже. (Пример пружања отпора даје Кемал Дауд [Daud], познати алжирски писац, који се прославио романом „Мерсо, контраистрага“ у којем реферира на Камијевог *Страница*:

Ками је умро млад, био је врло фотогеничан. Умро је на тајанствен, апсурдан начин, у аутомобилској несрећи. Волеле су га жене и оставио

је иза себе незавршено дело. То називам чегеваризацијом. Постао је икона. Довољно је да дамо име Ками нечему и то ће да се продаје, као што се продају мајице са ликом Че Геваре [Оташевић, 2016: 1])

Џумбус мајстор. А како и не би био такав лик који је још као дете пекао занат најпре на улици, па у биртијама, онда и на свадбама и вашарима, те концертима и у клубовима.

Шаљивџија. Шаби је био шалџија, волео је да се шегачи, и о његовим догодовштинама кружи мноштво варошких анегдота.[192] Пошто то не спада у посао социолога, било би корисно да их прибележи и сакупи стендап (*stand up*) комичар или књижевник који се занима таквом работом. Био је добродушно кафанско задиркивало, који пут правио и керефеке и неслане шале, увек незлобиве, па ћу сада пренети једно-јединцато откачено поигравање. Глумчина Емир Хаџихафизбеговић сведочи како га је Бајрамовић сецао на кркиче и певао:

Упознао сам га на Нишком фестивалу 1987, кад сам био проглашен за глумца ноћи. Оливера Марковић је славила рођендан, па смо сви отишли у кафану у којој је Шабан певао. Дошао је до мене и рекао ми да му се попнем на леђа. Био сам у шоку. Носио ме је по кафани и певао „Проклета је Америка“ (Radanov, 2016).
Омаленом Сарајлији се очито допала Шалетова пошалица – многом не би – није је заборавио, можда га је и због ње заволео; сретали су се по белом свету и међусобно уважавали. Јер да није тако, питајмо се, зашто би му у Сарајеву приредио омаж на осамдесетогодишњицу рођења („Највише смо се дружили кад је снимао са „Мостар севдах ријунионом“ у Мостару и Љиљом Петровић. Много сам га волео. Њега су више ценили ван граница. Сретали смо се по Америци, Канади. Из те моје емпатије према њему дошао сам на идеју да у Камерном театру 55, где сам директор, направимо обележавање 80 година од рођења Шабана, а не од смрти. Ми славимо његово рођење“ [Radanov, 2016]). А шта Ниш слави?[193]

---

[192] Драган Ј. Ристић: Никада с њим нисам ни реч прозборио, али сам се више пута налазио у његовој близини и уживао у његовој спонтаности и једноставном хумору. А свако његово појављивање на телевизији било је за мене догађај (Sent: Tuesday, February 07, 2017 9.06 PM; To: Dragoljub Djordjevic; Subject: inspirativni Šaban!).

[193] Са ким и да прославља, с кастом незналица попут неименоване нишлијске журналисткиње: Кажу стручњаци да је смех најбољи лек. А тај ћете лек тешко наћи ако гледате информативне емисије, спорт, културу, стране серије... Јер, хумор је тамо где га најмање очекујете. Наравно, не осмишљени, већ онај настао из незнања, непажње и самоуверености без покрића. Тако се у „Премијеру“ (недеља, Пинк у 14.00) из Ниша укључила новинарка и разговарала са Пинковом звездом Марком Бајрамовићем, унуком легенде Шабана Бајрамовића. Водитељка је

Штагмаст. – Словачки израз, посебно се користи у Братислави, за неког који је толико одан неком кафићу да он постаје „његов друштвени инвентар“ (Germanova, 2016: 23). Шаца је био годинама сврзан за кафану „Унион“. Није ли *on the road*, на некој гажи, ваздан је дреждао испред ње,[194] митске биртије у строгом средишту Ниша која је заузимала стратешко место (сада је ту, на Тргу краља Милана, смештена дрогерија „ДМ“). Сатима и сатима, данима и данима, месецима и месецима, престајао је испред њеног улаза с пријанима; међу њима је упечатљив био згодан Ром Живорад Петровић (сл. 78) који се испомагао штакама, трговао разним ђинђувама и шибицарио. Тај даса по надимку Гроф, који је чамио с Царем увек мондиш обучен, остаће упамћен по склепаном рулету којим је „варао“ наивне пијачаре на големом базару, Тврђавској тржници, а који се још може видети на неком пазаришту у српским врлетима. Шаби и Гроф били су стајачи горње класе и многи Нишлија их памти само по томе – љубоморан на њихово слободно време, безбрижност и лежерност!

Слика 78: Гроф (Д. Тодоровић, 2008)

и унуку и деди презиме променила у Барјамовић. И тако више пута. А за крај је објавила: „Ускоро ћемо чути и нови албум Марка Шабановића!?“ Наравно да ни њен уредник у београдском студију ни његова колегиница то нису приметили (Билић, 2017: 28). Недоклепци скрнављују Царево дело.

[194] Пре рата је то био Хотел „Палас“.

Многи аброноша ширио је и распростире полуистине, који пут и гнусне лажи, о Цару с наканом да уруши легенду о њему, заборављајући да мит остаје то што јесте и да, рекао би Бронислав Малиновски (Malinowski), није само прича која се прича.

***

На крају социолошког портрета Шабана Бајрамовића волео бих да читаоци стекну утисак о томе да сам био добронамеран према Цару онолико, достижно ли је, колико је Петер Хандке (Handke) био према страдалном српству,[195] и да сам срочио питко и занимљиво штиво, и за оне који нису академци, јер – и коначно стављам тачку уз Волтерову (Voltaire) изреку – „Дозвољена је свака врста литературе осим досадне!“

А ако се читаоци баш толико не слажу с мојом „социологизацијом“ живота и стваралаштва нишке легенде, зато што га нисам анализирао као неку окамину, док га многи представљају баш тако – као окаменотину, онда нека се баце на слушање Шабанове музике. Неће погрешити! Мени ће за утеху да остане као резултат то да сам их барем намамио на Бајрамовићеву уметност.

[195] А нико о нашим врлинама није писао са толико дивљења и љубави, нити је наше мане гледао са толико пријатељске ироније (Данојлић, 2016: 69).

ДЕСЕТ ЕСЕЈА О ШАБИЈУ

За нације је још важније да цене своје великане него да их имају.
Јевгениј Анатољевич Вјазанцев

Рене Бакаловић[196]
Дарко Худелист[197]

СЛУШАЈТЕ МЕ, ЉУДИ[198] [199]

„Ја бих хтео направити југословенски мелос. То ми стоји у глави, то морам испољити из себе или ћу да умрем. Свашта би се ту могло направити. Додао бих и неке нове музичаре, неко да лупа у дрво, неко у звона... Гледам ја шта иначе народи по свету раде, како свирају и које инструменте користе. И ја сâм имам ту неку инспирацију...“

То помало незграпно предосећање идеје не би на се скретале пажњу да их није изнио Шабан Бајрамовић, данас најзанимљивија фигура југословенске популарне глазбе. Његова последња long-play плоча, фасцинантни *А шунен ромален* („Слушајте ме, људи“), довољан је залог да се преко Бајрамовићеве претенциозности не пријеђе с подсмијехом. Плоча *А шунен ромален* продана је до данас у око 60.000 примјерака (укључујући и казете), но чини се да, мада је издана још прошле године, занимање за њу још није досегло кулминацију, а знатан број њених купаца дио је тзв. рок публике (сл. 79). С потпуном сигурношћу може се рећи да ће бити продано и више од 100.000 примјерака. *А шунен ромален* је албум који је заинтригирао шире кругове, не само глазбенике и уобичајену публику нове народне глазбе. О њеном аутору, изван најужих кругова, зна се тек неколико анегдота, често малициозних и претјераних. Приче о томе како Шабан сада, „кад је дошао до новца“, сваки дан купује по једно одијело и има безброј пари црвених ципела, најбољи су показатељи климе у којој опста нова народна глазба.

Разговарали смо истодобно са три кључне особе које су омогућиле стварање албума *А шунен ромален*: са самим аутором, Шабаном Бајрамовићем, са Зораном Пејковићем, аранжером, хармоникашем и вођом пратећег оркестра „Бис“, те се Бором Митровићем, представником продуцента, човјеком који ради за РТВ Љубљану у Београду. Бајрамовићев, масмедијима још неконформирани „народски“ свјетоназор, Пејковићев ентузијазам, омеђен професионалношћу и пословношћу, те искусни менаџерски дух Боре Митровића прилично су јасно освијетлили средину

[196] Знани хрватски новинар и гастрономад.

[197] Водећи хрватски журналиста и публициста, од 1995. пише за *Глобус*, а од 2016. и за *Недељник*.

[198] Пренето из *Старта* од 23. маја 1981, стр. 52–55.

[199] Четири есеја објављена за живота Шабана Бајрамовића. Есеји су поређани по датумима објављивања.

Слика 79: Цар у *Старту* и *Полету* у зору 80-их (В. Петровић, 2017)

у којој је албум настао. Атмосфера и тезе изнесене у разговору послужиле су истодобно као добра грађа за прогнозу о будућем Бајрамовићеву стваралаштву.

У просторијама београдског представништва РТВ Љубљане, Бајрамовић се очито осјећа као у два броја мањим ципелама. Четрдесетшестогодишњи ромски бард у свом је елементу тек у циганском насељу у Нишу, гдје и сада живи и гдје обичава око себе окупљати клинце дијелећи им новац: „Ја сејем, да би' под старост жњео."

Бајрамовић је први пут запјевао још 1952. године у КУД „Ром" из Ниша. Том изласку у јавност претходио је покушај на ногометном терену.

„Страшно сам желео постати фудбалер. Сви су ми говорили да имам талента, но онда се десио неки незгодан ударац, добио сам запетљај црева, болница и – ништа од фудбала. Онда сам осетио неку шансу као певач. У 'Рому' сам био све до шездесет и четврте године. С друштвом сам доста путовао, био сам у Енглеској, Француској, Румунији, Бугарској. У то време смо ја и другари певали и по улицама разне песме. Излазили би радници и трговци и давали нам паре. Била је то нека врста забавне музике, у време када је био популаран мексикански мелос, па су под тим утицајем биле

и моје песме. Ниш је посебан музички центар. Ту се пева и турска музика, и грчка и алжирска и мароканска и циганска и врањанска, босанска и војвођанска. Добро место за онога ко воли разне врсте музике. Уз то, увек сам волео и филм, без филма не могу да живим, а и музика је у многим филмовима одлична."

Све те једноставне формулације само су површан одраз богатог, импулзивног, радозналог и креативног Бајрамовићева духа, чије немире и тражења није угасила ни тек недавно прекинута дугогодишња анонимност.

„Прву малу плочу издао ми је Дискос из Александровца 1964. године. Било је то нешто попут забавне музике, али је јако вукло на народњачку музику. Та прва плоча била је на ромском, и, верујем, да је Дискос био мало више агилан, та би плоча постала златна. Но, тамо је било неких људи који нису дозволили да се ромска музика нагло пробије и помало су стопирали те песме. Који су били њихови разлози, није ме интересовало. Како се продало, продало. Ја сам гурао даље..."

За Дискос је Шабан Бајрамовић снимио свеукупно двадесетак малих плоча и једну велику. Иако га оне нису лансирале у народњачку елиту, још и данас се могу чути на многим локалним радио-станицама.

„Снимање је тада било просто, аранжерски једноставно, не као сад. Тад смо имали четири-пет тонова, и готово."

„Глазбено неписмени" Бајрамовић сарађивао је с колегама музичарима тако што би им отпјевао своје складбе, а на питање је ли своје мелодије биљежио на магнетофон, одговара: „Таман посла, какав магнетофон, ко је тада имао магнетофон. Ја сам све те своје идеје држао у глави и нисам их заборављао. Велико је било моје интересовање."

Свирање по свадбама, обављање „молерских" послова (Бајрамовић је изучио занат за личиоца), концерти, „мангупски" живот, како он сам каже, повремено снимање у студијима, епизода у Паризу, гдје је пјевао у неком варијетеу три дана, „... али су дошли неки наши, тражили ми лову да ту певам, као за заштиту: 'Ако хоћеш заштиту, мораш да платиш.' Ја дош'о да зарадим, сиромаштво, брате, а они ме траже да платим што певам. И побегао сам."

У том раздобљу несрећеног живота ипак је постојала једна чврста одредница: „Ја сам неговао ту нашу ромску музику зато што се она почела помало губити. Наша музика је у то време била осиромашена. Више смо волели иностранy музику – мексиканску и шпанску, а уживали смо и у босанској музици – севдаху. И дан-данас наши Роми чувају старе плоче Заима Имамовића и Сафета Исовића, који се тада таман почео пробијати."

Услиједило је неколико снимака за Југотон и Suzy, но сва су та издања била плод стихије и случаја него праве свијести о значењу и могућностима Бајрамовићева талента. Прве контакте с Бором Митровићем,

представником РТВ Љубљане у Београду, човјеком који се највише заложио да *А шунен ромален* буде објављен у продукцији те куће, Шабан Бајрамовић имао је још прије шест година.

„Па он ме нањушио, па ме потом тражио, али ови моји све су крили да ме тражио."

„Први пут видео сам Шабана у селу покрај Крушевца, где је свирао на циганској свадби. Направили смо заједно један снимак, али никада није изашао на плочи. Био сам уредник у 'Победи' из Крушевца, али тамо није било правих увета. Настојат ћу га сада објавити...

Ова музика мора се радити темељито, као што се то иначе ради у Словенији. У новембру 1979. направили смо план издања за 1980. годину, и тада смо формирали тај цигански циклус. Први круг затворили смо са три плоче, али ћемо и даље радити с ауторима који су се потврдили на тржишту. До сарадње с Бајрамовићем дошло је тако што је он прије неколико година послао писмо РТВ Љубљани нудећи неке песме. Ја сам дошао до тог писма и тек након много напора успео сам сазнати поближу Шабанову адресу у Нишу. Касније је све ишло доста лако. Албум смо снимили у марту прошле године."

Откад је *А шунен ромален* угледао излоге продаваоница плоча до данас, кад сватко ко се сматра „упућенијим" у глазбу хвали ту плочу, протекло је дванаест мјесеци. Шабан се у међувремену упорно борио да надвлада двоструки хендикеп који му се испријечио до коначног признања: што је аутор и извођач народњачких пјесама, те што је Ром. Предрасуде према једној етничкој групи и према једној глазбеној врсти биле су толике да се пјевач са сигурношћу могао надати подсмијеху. Но, сретна је звијезда ипак засјала изнад Бајрамовићеве мангале. Изрека да сретна звијезда прати само оне који се талентом и способношћу издвајају од осталих можда и није увијек на мјесту, али у случају Шабана Бајрамовића то се потврђује.

Рећи да је на албуму *А шунен ромален* забиљежено најблиставијих четрдесетак минута у повијести наше медијске популарне глазбе била би тек хладна констатација која би пропустила обухватити сву раскош тога остварења. За разлику од питорескних романтично-егзотичних сличица из циганског живота, које памтимо из пјесама Есме Рецепове или Оливере Катарине, Бајрамовићев профињени лиризам импонира спонтаношћу, увјерљивошћу и аутентичношћу. Он израста из стварних ауторових животних ситуација, а не из прорачунатог приступа ромској провенијенцији. Љубав је најчешћи мотив у његовим напјевима, мотив преко којега пјесник сублимира чврсте традиције и трагичан осјећај родбинске раздвојености у Рома. Стихови су глатки и једноставни, али не и прозаични. Плијене својом присношћу и ненаметљивошћу, а кадшто као да досежу метафизичку разину, трансцендирајући, поетизирајући изван оквира реалног.

Познато је да се циганска глазба одликује изванредном флексибилношћу у односу на одређену географску средину. Другим ријечима, ромски мелос, као такав, заправо и не постоји – у стварности постоји низ његових варијаната. Иако је у теорији фолклора уобичајена класификација на поједине фолклорне области – Босна, западна Србија, Шумадија, Банат итд. – цигански се мелос у правилу изузима из те подјеле. Он се, наиме, појављује унутар сваког од тих подручја, преузимајући неке од његових специфичности. Стога и није тешко објаснити толико богатство мелодија и ритмова на *А шунен ромален*. Док уводна пјесма „Парно грас“ („Бијели коњ“) одише равничарским банатским угођајем, „Авај, авај, мо чаво“ („Дођи, дођи, сине мој“) примјетно нагиње севдаху. У „Дуј дуве дуј рача“ („Два дана у две ноћи“) препознајемо развучја Поморавља, а у „О бршим перера чаје“ („Киша пада, дјевојко“) примјесе фолклора јужне Србије. Па ипак, питање је би ли *А шунен ромален* звучао тако складно и беспријекорно да га својим суптилним аранжерским интервенцијама није избрусио Зоран Пејковић.

Оно што је зближило Бајрамовића и Пејковића искрена је приврженост циганском мелосу и познавање његова духа, његове унутрашње природе. Обојица – да се изразимо Пејковићевом терминологијом – познају „међуноте“ у ромској глазби, тј. оно што се не може забиљежити на папиру, него само осјетити, наслутити. Разлика постоји у њихову приступу, односно у методи: Бајрамовић је импресионист а Пејковић прецизни аналитичар. Плод њихове сурадње доиста је импресиван: то је ријетко успјели спој искричаве сензибилности и импресивне стваралачке непредвидивости с једне, те досљедне дисциплинираности с друге стране.

Шабан Бајрамовић и Зоран Пејковић први пут су сурађивали прије три године на једној снимци за Југотон.

„Од тада се више не раздвајамо“, каже Бајрамовић.

„Радимо тако да ми Шабан отпева своју мелодију, и то је основа мелодијске линије. Онда се обично још нешто договарамо“, каже Пејковић.

„Дошли смо до боље музике зато што ми Зоран дозвољава да певам како ја то осећам“, додаје Бајрамовић.

„Он није ни сâм свестан колико је надарен. Кроз своје дугогодишње искуство стекао је одређене естетске критерије који му не дозвољавају да скреће у банализовање. Он се креће у оквирима одређених музичких правила. Има много талентованих Рома попут њега, али они немају тај осећај за меру. И баш када је у питању та мера, мислим да ми добро сарађујемо, да налазимо прави пут“, коментарише Пејковић.

До самог снимања дошло је без неких већих припрема. Митровић: „Једноставно смо тражили од Шабана да донесе своје ствари, и онда смо Пејковић, он и ја направили шири избор. Можда то данас смешно звучи, али тако смо улазили у приличан ризик.“

„Знали смо да је квалитет неоспоран, али нисмо били сигурни у реакцију тржишта“, каже Пејковић. „Након тога смо се Шабан и ја договорили за дефинитиван избор. Имао сам код куће његове песме на магнетофонским тракама и веома брзо сам направио комплетне аранжмане. У завршном избору ишли смо на ритмичку и мелодијску разноврсност.“

Још се нешто унутар те сурадње доима особито занимљивим, ако не и куриозним. Бајрамовић је у правом смислу ријечи човјек из народа. Његова дубока приврженост циганском начину живота и циганској „филозофији“ није поза него израз збиљске ситуације у којој се налази. С друге стране, Пејковић је академски образован глазбеник – музички описмењен и упућен у све музиколошке тајне. Но, њихов се заједнички рад не одвија ни у границама традиционалног фолклора, нити залази у сферу академске стилизације: *А шунен ромален* има све одлике нове народне глазбе! Бајрамовић је, наиме, одан традицији, али то не значи да је традиционалист. Његова је намјера да на темељу старог и исконског креира нешто ново и модерно, нешто што ће бити примјерено савременом сензибилитету. Пејковић је пак „културалист“, али није и „култиватор“. Његови захвати не оскрнављују ауторову оригиналну текстуру него је дорађују поштујући њену осебујност.

Стога је и природно што је садржај *А шунен ромален* толико комуникативан, „слушљив“, па напокон и модеран, иако то не значи да су у том погледу искориштене баш све могућности. У сваком случају, не бисмо се могли сложити с опаском једног од рецензената те плоче, који је једину „слабост“ плоче *А шунен ромален* пронашао у тобожњој прекомјерној употреби хармонике, напоменувши да би у пратећој скупини жичани инструменти били знатно сврсисходнији. Уз цијели низ непожељних конзеквенција, поигравање жичаним глазбалима Бајрамовића би врло лако могло одвести у воде нееластичног и назадног „фолклоризма“, док хармоника, у улози универзалног народњачког реквизита – сјајно уклопљена у Пејковићеву економизирану, али не и једнодимензионалну инструментацију – чврсто слиједи ауторову тежњу кстварању „новог звука“.

Но ипак, за снимања плоче није све ишло сасвим глатко. Бајрамовић се присјећа да су неке ствари конципиране тек у студију.

„’Ђелем, ђелем’ уопште није био предвиђен за снимање. Направили смо га у студију, без припрема. Имали смо десет песама, али нам је требало још три-четири минуте.“

„Та песма јесте химна, но много је експлоатисана. Ипак, Шабан је створио од ње готово нову мелодију. Пошто интерпретација није била класична, хтели смо да и аранжман буде у том духу“, каже Пејковић.

„Први снимак који смо направили био је чак и бољи од овог објављеног на плочи, но на самом крају снимка, када су потребне још две секунде

тишине, Зоран је рекао: 'Е, добро, идемо овако', и то се више није могло прочистити", сјећа се Митровић.

„Заиста сам страхобално певао", носталгично каже Бајрамовић.

„Откада радим", додао је Митровић, „двадесет две године, нисам срео таквог певача, певача који на тај начин може да синхронизује у студију. Од почетка до краја плоче, 36 минута непрекидно. Не знам да ли се ради о апсолутном слуху или нечем другом, али он то ради заиста невероватно."

Ту Митровићеву примједбу појаснио је Пејковић: „Треба још имати у виду да је његов музички израз пун мелизама, трилера, разноврсних украса, варијација, и ту је ужасно тешко синхронизовати. Сваки пут кад би требао наснимити други глас, он би одлично памтио први, и не би правио апсолутно никакве грешке.

Мислим да је цела екипа била задовољна, помало узбуђена, иако је Словенцима тај мелос прилично стран. Када је завршено снимање, знали смо да смо у потпуности успели. Даље је била већ ствар рекламе, трговачких путника итд."

Бајрамовићеви дојмови много су особенији: „Добио сам снимак после седамнаест-осамнаест дана. Понео сам га са собом, јер сам тада свирао по свадбама, и цело време, кад сам био слободан, слушао сам снимку. Пре тога су моји у кући донели суд. Супруга је одмах рекла: 'Ово што си сад направио, не верујем да ћеш икад више направити.' Ја сам јој одговорио: 'Направит ћу ја тога још, не знаш ти шта ја све имам у глави.' Док моји спавају, мени се свашта мота по глави."

Питање које сада лебди изнад Бајрамовића и његових сурадника гласи: камо и како даље? Други албум већ је, додуше, реализиран, а већ се припрема и трећи. Оба ће зацијело донијети покоју новину, али ће углавном слиједити линију сјајног претходника, што је посве логично. Но, Бајрамовић није потпуно задовољан постигнутим. Волио би више и смјелије експериментирати него до сада. Желео би створити нешто попут „југославенског ритма", односно југославенског мелоса. Сама је формулација, као што смо већ рекли, неспретна, замисао се доима утопијском, али иза свега тога очито стоји ауторов захтијев за даљном „универзализацијом" његова репертоара.

„За другу плочу радили смо све плански. Шабан је компоновао песме које посједују још шире етничке утјецаје, одлучили смо се и за четири изворне композиције. Оне ће бити носеће. Шабан их прилично слободно импровизира", објашњава Митровић, а Бајрамовић додаје: „Друга плоча, коју смо већ снимили, добра је, али ова трећа, коју сад припремам, мислим да ће бити још боља од прве. И текстови и мелодије потпуно су друкчији од ових које сам до сада направио. Сада, кад радим са Зораном, више не певам по шаблону. Питај бога где ја све не одем певајући, али на крају све

то лепо звучи. То није више онако без везе циганско, него лепо, културно, онако заиста ромско. Ја сад знам да он и у сну може хватати сваку моју луду идеју, и ако он буде хтео са мном радити ово што ја мислим, можда не ове, него следеће године, сигурно ћемо успети."

Кад Шабан инзистира на снимању једне плоче која би звучала „забавно-ромски", тада не мисли да покуша спојити шлагер и народњак; он под „забавним" подразумијева нешто напросто модерно и комуникативно за широк круг слушатеља. Тада би га, како сам каже, слушао „читав свет", а не само Роми. Пејковић не мисли тако, барем не углавном. Он за сада показује приличну скепсу према радикалнијем проширивању Бајрамовићева глазбеног вокабулара. По његову је мишљењу основни проблем у границама нашега фолклора је ли наш народни мелос уопће погодан за тако „откачене" експерименте и не би ли се њима произвела нека посве неприродна и недосљедна целина? Пејковић поштује Шабанове стваралачке пориве, али сматра да их ипак треба барем донекле обуздати.

Трећа „теорија" потјече од Боре Митровића: „Трећа плоча, која ће се радити у септембру, имат ће отприлике облик досадашњих двеју за наше тржиште, а за Европу би се радила с великим ревијским оркестром и аранжманима Мојмира Сепеа и вероватно Калођере. То је за сада само идеја."

Митровић је, другим ријечима, за сигурне потезе: на Шабанов вокал ваља једноставно доснимити децентну оркестралну пратњу – и производ ће бити спреман за Европу. Пејковић се врло одлучно супротставља таквим захватима.

„Не могу симфоничари пратити Шабана Бајрамовића – они могу бити фон, звучна подлога, а да мали оркестар свира. Фолклорна музика прича је за себе. Симфоничари се, прије свега, ослањају на једну ствар: на школу. Mozart je Mozart.

Шабана свести на чисте тонове значило би потпуно изгубити ово што он сада ради. То су та поједностављења која данас слушамо у староградским песмама. Пласирати Шабана у Европу – можда је то добра идеја, али упустити се у овакав експеримент, и солидно га извести, значило би енорман посао и још би било питање какав би био резултат. Чак и кад би се сачувало изворно Шабаново певање, неадекватна пратња значила би кастрирање његовог гласа."

Пејковић има право кад се опире култивирању Бајрамовићева аутентичног израза, иако би, с друге стране, и он сâм можда могао имати више разумијевања за неке Шабанове оригиналне прохтијеве, без обзира на то што су они доиста бизарни. Била би велика штета – и за Бајрамовића и за нашу глазбу у цјелини – кад Пејковић не би потпуно одиграо улогу катализатора Бајрамовићевих идеја, од којих велики дио очито још није нашао пут до површине.

Како ли се судбина поиграва са Шабаном Бајрамовићем – довела га је из Ниша, с ромске периферије, у Београд и у Љубљану, изручила га у руке академски образованих аранжера и маркетиншки расположених продуцената, а сада, чини се, спрема се да га баци у Европу, а његов таленат упакује у целофан приземног забавњака. Но, заправо, до сада је Бајрамовић имао много среће. Људи с којима ради много су више користили него шкодили ономе што он пјева, ономе што смишља „док укућани спавају". Можда га његова сријетна звезда поштеди те јалове европске авантуре, која не обећава да ће га учинити међународном звијездом.

Чињеница је да у посљедње доба домаћи масовни медији и њихове конзервативне, народњаку несклоне редакције поклањају Шабану Бајрамовићу становиту пажњу. Можда је то знак да ће се за његове амбиције, за експеримент с „југословенским ритмом" створити клима у којој ће бити мање наметнутих обзира према „осјетљивости СИЗ-а за културу". Шабан Бајрамовић пак заслужује више потицаја да као умјетник истраје на свом путу, у настојању које би могло имати револуционарне посљедице – помирити народњак, најмасовнију глазбену врсту, и масовне медије који су народњаку до сада тако мало склони.

Гарт Картрајт[200]

ШАБАН БАЈРАМОВИЋ: ВЕЛИКИ ТРОШАЦИЈА ЖИВОТА[201]

Знаш да ми је Циганка рекла
да си ти дете лоше среће твоје мајке
сада се добро проводиш
али ће проблеми доћи ускоро.
Мади Вотерс

Ниш лебди у даљини, светлуцајући под великим балканским Сунцем, док таласи топлоте и облаци прашине замућују и мењају границе града, урбана халуцинација која се ваља по равници и пење у сусрет Сврљишким планинама. Град гори. И, ако ме сећање не вара, то није први пут. Карпа даје гас до даске, неспектакуларних 90 километара на час је све што зарђали „ескорт“ може да постигне, док смо се смејали меким наркотичним смехом путника који знају да их нешто добро, да, нешто веома добро очекује. Било је то дуго јутро, напустили смо Гучу у измаглици праскозорја, вијајући кроз бујан, рустичан предео централне Србије пре него што смо се прикључили на Е75, главни ауто-пут који води до Солуна у егејској Македонији. Карпа се прекрстио када смо кренули и промрљао: „Боже, помози да све буде у реду“ и, имајући у виду како Срби претичу, чинило ми се да је то мудар и рационалан чин. Изузев покојег балканског бомбардера, који као да намерава да очисти спору траку од свег осталог саобраћаја, Е75 иде глатко, ауто-пут окружен делукс пумпама, уредним градовима и плодним њивама. Србија је некада била, а можда и даље јесте, богата источноевропска земља и моја тумарања по северној и централној Србији ретко су указивала на економске и друштвене борбе које је ова нација искусила у протеклих петнаест година. Онда, Ниш је пред нама.

Раван као палачинка и саграђен по решеткастом систему, док се кањони блокова зграда простиру по хоризонту, Ниш је, без сумње, раднички град; функционалан, провинцијски, марљив, град саграђен крвљу, знојем и сузама. Прошли смо одрасле Роме који просејавају по контејнерима било

[200] Рођен на Новом Зеланду, живи у Лондону, писац, фотограф и награђивани журналиста.

[201] Одељак из запажене књиге *Princes Amongst Men: Journeys with Gypsy Musicians* (Cartwright, 2005: 52–67). Превео Иван Динић.

шта вредно рециклирања и товаре материјале на коње и кола. „Добродошао“, каже Карпа: „у јужну Србију.“

Настањен од предримских времена, Ниш не даје ни наговештај историјске величанствености. Уместо тога, амбијент личи на прашњав, изнурен погранични град, искрзан по ивицама и помало тужан. То му и приличи, пошто је Ниш капија у српски југ, регион чија је немогуће суморна сага хроника превише ратова и недовољно мира: град је трпео од римских војски до касетних бомби НАТО-а. Како је осека историје оставила само крваве трагове, Ниш чува један од последњих преживелих кенотафа источне Европе. Имам чудну фасцинацију оваквим споменицима смрти, од којих ми је омиљена Костурница у Селдецу у Кутној Хори у Чешкој Републици. Чешка црква је украшена људским скелетима, лустером од лобања и костију који подсећа на Гран-Гињол декор у коме би Ханибал Лектор уживао. Српски допринос овом домену архитектуре црног хумора је нишка Ћеле-кула, сабластан споменик који су подигли Турци после неуспеха устанка 1809. године. Ресавски војвода је водио устанак али је убрзо сазнао да су његове снаге уништене од стране турске војске. Очајнички јуришајући на турску одбрану, војвода је пуцао у складиште барута. *Бум! Бум! Светла се гасе*! („Boom! Boom! Out go the lights!“) Тај један пуцањ је детонирао мини Хирошиму, побивши 4.000 Срба и 10.000 Турака. Ова несвесна примена тактике спаљене земље може да објасни зашто Ниш нема историјских зграда. Преживели мора да су посматрали панораму незамисливог уништења. Турци су побили шта је остало од српских побуњеника, одсекли им главе и одрали им кожу. Ћеле-кула је тако настала уграђивањем лобање за лобањом, као кула осуде.

У искушењу сам да идем да истражујем, али Карпа, који је одговорио, када су га позвали у српску војску: „Наравно да ћу се одазвати. Чим регрутујете Марка Милошевића у мој вод“, није заинтересован да види још једно подсећање на прошлу тиранију. Сложио сам се пошто су српски националисти играли на карту историјске неправде почињене од стране Турака, током геноцида у Босни муслимани словенског порекла су називани Турцима како би се оправдао покољ који су чинили Милошевић, Туђман и пајтоси. А наше путовање се тиче музике, најинтернационалније и најлековитије уметности. Да пронађемо човека који је желео да буде краљ.

Ниш можда није леп, али зна како да нахрани човека. Ручак је пљескавица, велики комад зачињеног, грилованог хамбургера. Наручио сам шопску салату на коју Карпа гледа са ужасом – *поврће*? А када је апетит задовољен, радимо шта сви добри грађани Ниша раде: идемо да радимо. Карпа телефонира човеку кога зову Краљ Рома, Шабану Бајрамовићу и добија прилично нејасне инструкције. После тридесет минута кружења по територији центра града и по раскрсницама, коначно смо усмерени

према старом делу града где се џунгла од асфалта проређује и где изничу мале куће. Питање које ми се врти по глави је: Да ли ће Шабан да разговара са нама? Постоји добар разлог да се сумња да хоће, и сви у Београду су ми рекли да неће, пошто је само пар недеља раније тражио кеш за одговоре на питања екипе телевизије Би-Би-Си. Будући да сам оптимиста и да сам интервјуисао Шабана у Амстердаму јануара 2002, надам се да ме се сећа и да ће, знате, проћаскати мало (сл. 80).

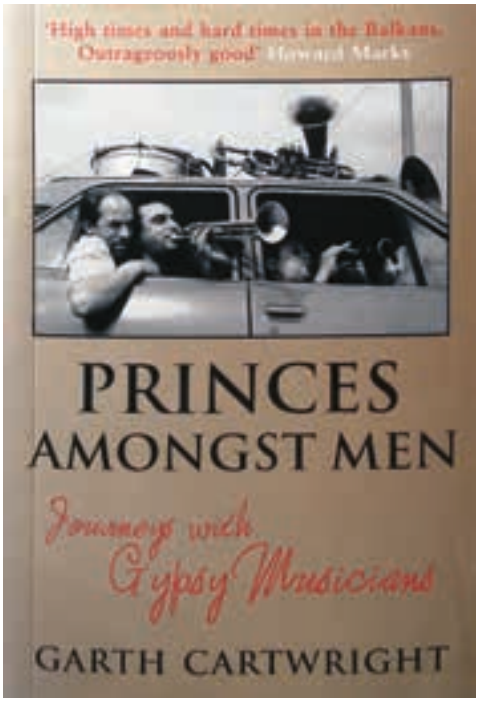

Слика 80: *Принчеви међу људима*
(В. Петровић, 2017)

„Током свег овог усраног времена, овог тужног времена, када имамо толико мало“, каже Карпа док вози: „верујем да смо ми Срби научили од Рома како да живимо од толико мало, а ипак да живимо.“ Занимљива теорија, али тренутно је важније да ли Карпина генерација признаје Шабана? „Слушамо више рок, али наравно да поштујемо Шабана. Он је краљ.“ Скрећући десно у уску улицу којом доминирају ниске куће, одбројавам уназад: 30... 28... 26... океј, ево га Шабан, стоји испред свог дворишта. За човека кога рутински признају сви који се интересују за циганску музику као краља балканске циганске песме, Шабан живи у изненађујуће скромном сивом бунгалову од фибергласа. Цео предњи део је бетониран и једино голубарник наговештава да Шабан користи ову површину. Знам да су ове птице постале његова опсесија; чак је написао и песму о њима („Гледам ја голубове“).

На први поглед, Шабан изгледа као било који пензионер, обучен у панталоне, памучну кошуљу, најлон јакну, прикладне ципеле и наочаре. Други поглед: Краљ гуштера стоји пред нама, груба кожа, квргаве црте, црне очи, дебеле усне савијене у нешто што подсећа на подсмех... Проклетство, овај лик је нешто посебно, свакако владар неког чудног домена сакривеног од званичних историја, замишљен и зрачи мрачне силе као неки карактер палп фантазмагорија Роберта Е. Хауарда. Клима главом позивајући нас напред, прави балкански принц. Рукујемо се и Карпа пита Шабана да ли ме се сећа из Амстердама. Да. Поклањам му копију часописа *Roots* који садржи интервју из 2002. године. Узима га и показује у правцу пластичног стола и столица испред куће. За сада је добро.

Шабан изгледа као да се није променио од нашег сусрета у Амстердаму. Не, у ствари, показује све више знакова истрошености. Седи крајеви вире из његове офарбане црне косе. Иритација коже је оставила чиреве на његовим рукама, а иза дебелих наочара лево око му изгледа слузаво. Са шездесет седам Шабаново велико похабано браон лице личи на, што би Американци рекли, четрдесет миља лошег пута. Не да је икада био слика и прилика умерености и чистог живота: ожиљак од ножа преко образа и избледеле затворске тетоваже виде се на подлактицама. Шабан пријатељски, али опрезно, задиркује Карпу, па мене, покушавајући да дефинише ко смо ми, шта тачно желимо. Сви вадимо цигарете, сигнал да је балкански састанак почео. Шабан пуши црвени „марлборо“, омиљене цигарете циганских икона. Пали једну, повлачи дубоко и његово задовољство се јасно види када издише вирџинија табако с укусом Америке. С укусом успеха. Карпа и ја пушимо српске цигарете, јефтин дуван који појачава богату арому марлбороа, његов мирис победе.

Карпа објашњава зашто смо овде, о чему је моја књига. Шабан клима главом. Није проблем. Опуштенији је него у Амстердаму. Тамо је наступао у узнемиравајуће формалном простору за класичну музику и, очигледно, желео да историја из тог леденог града, гњавећи музичку компанију да му набаве карту до Диселдорфа, где му станује ћерка. Данас, код куће, у лежерном је расположењу. Помиње прекинуту посету Би-Би-Сија, примећујући да су се појавили са гомилом скупе опреме али да нису могли да нађу евре за ћалета.

„Рекао сам ’Извините, али нисам спреман на то. Ви сте овде да направите нешто комерцијално. То, господо, ће да вас кошта. Не љутите се, ја само хоћу шта је моје.’“

Нечувено, рекао сам. Потпуно непоштовање. „Да“, каже Шабан, „говнари“. Дете провирује кроз завесу. Једно од Ваших?

„Једно од унучића. Имам их дванаест! Имам четири ћерке и једна од њих и њена ћерка живе са нама.“

Појављује се жена, очигледно Шабанова ћерка, и послужује нас турском кафом. Шабан клима главом, пали још једну цигарету и каже јој да оде до продавнице. Враћа се са великом пластичном флашом са имитацијом „фанте“. Не знам зашто балкански Роми воле ово зашећерено средство за чишћење сливника, али Шабан очигледно мисли да сто није потпуно постављен без њега.

Чега се сећа, питам, о одрастању у Нишу?

„Моја мајка је лепо певала и слушали смо пуно поп музике из Мексика, Шпаније и Италије. И увек је било прослава, а циганске прославе увек имају музику.“

Да ли икада има концерте овде?

„Не. Повремено венчање, али генерално ако ћу да певам венчање, то је у Шпанији или Француској.“

Чуо сам да је недавно певао у Београду.

„Тако је. Са Новицом Здравковићем. Он је брат Томе Здравковића који је веома познат српске певач. Умро је ’91. или ’92. и то је био опроштајни концерт, у знак сећања. Имао је добре песме, певао је шансоне. Дао сам му три или четири песме које сам написао и којима сам му помогао да успе. Били смо добри пријатељи.“

У Амстердаму је помињао да жели да напише књигу о Ромима.

„Да, пишем књигу о њима, од почетка времена, од времена када је настао свет, јер Роми не знају своје порекло. Неки људи кажу да смо ми из Италије, због града *Roma*! Ја више волим име Цигани. Други људи кажу да смо пореклом из Шпаније. И неки Цигани у то верују, не знају да је њихово порекло Панџаб у Индији.“

Панџаб. Океј. Сећам се фотографије Шабана како се рукује са Индиром Ганди.

„То је било много давно, шездесет и неке. Да, било је добро отићи тамо, енергија у њиховој крви је огромна. Наш проблем, нас Цигана, тај је што немамо азбуку. Сви Цигани користе азбуку земље у којој живе.“

Али данас може да се купи речник ромског?

„Да, али то су измишљене речи. Постоји легенда која каже да је коњ појео циганску азбуку и зато лутамо.“

Шабан прича тихо, често се засмеје, његов глас је милозвучан, гладак, као када пева. А када пева, мало ко може да га додирне, смирен, самоуверен наступ, некада мрморење, некада рецитовање, предиван, модричав глас, увек пун знања, увек пун душе. Ако елоквентна патња има глас, онда је то Шабан. Када узмем у обзир све што сам слушао од Шабана, јефтине касете, нарезане дискове, изгребане плоче, без обзира на то колико звук био слаб, његов величанствени тенор пробија, Кум циганског соула. И ево га сада, на Сунцу, камен мудрости балканске музике. Савршен. Како сте развијали свој глас?

„Као млад пролазио сам поред куће где је неко пребирао по нотама на клавиру. Помислио сам: 'То је А' и наставио даље. Онда сам стао и схватио, 'Човече, ти имаш савршен слух'."

И данас, још увек добро певате?

„Боље него икада. Као вино са годинама."

Карпа и Шабан почињу да причају о фудбалу и Шабан се пореди са Дијегом Марадоном („Ћале је најбољи", каже.). То није лоше поређење, два изузетно надарена човека чији таленат и жеља да заблистају су их довели дотле да доминирају у својим жанровима. Онда почињу да причају о српским фудбалским тимовима и европској премијер лиги... Зззззззз. Искључујем се и размишљам о Шабановим достигнућима, о музици која га је учинила највећим шампионом циганске песме.

Рођен 16. априла, 1936, Шабаново детињство је било прекинуто инвазијом нациста; концентрациони логор је направљен изван Ниша и Роми из околине су немилосрдно убијани. Циганска песма из рата гласи:

Дај ми, Боже
два велика крила
да могу да летим
да убијем Немца.
Да узмем од њега велике кључеве
и отворим нишки логор.

Да ли је Шабан икада певао ову тугованку? Несумњиво је смрт његових родитеља истерала Шабана на улицу и у безнадежан живот, као дечак међу чудовиштима. Пошто је преживео рат, обављао је ситне послове, чистио ципеле, надничарио, рмбао, играо је веома, веома добро фудбал и певао по ромским фестивалима. Са осамнаест година је отишао у југословенску војску, где је војна дисциплина била анатема за Шабана и из које је побегао да би нашао своју девојку. Дописивање је било немогуће – Шабан је био неписмен. Блуз пијаниста Отис Спен је некад певао: „Двадесет и шест слова у алфабету, а ја не умем чак ни да се потпишем", и за Шабана Бајрамовића, ромског офуцанка, свет белог човека је био једнако непријатељско место. Титова Југославија, још увек параноична око совјетске инвазије, није имала милости према дезертерима и војни суд га је осудио на три и по године затвора. Рекао је судији да га никада неће задржати. Казна је подигнута: пет година.

Шабан је провео годину дана своје казне на Голом отоку, југословенском Алкатразу. Напуњен политичким дисидентима и окорелим криминалцима, Голи оток је ледио зими и пржио лети, предео је тако неприпитомљен да се данас сматра Титовим гулагом. Зашто је Шабан био бачен

овде, младић међу проклетима на затворском острву на Јадрану, нисам сигуран. Могуће је да су хтели да дају пример другим војницима и Ромима. Али Шабан ни данас не носи љутњу, уместо тога он тврди да му је затвор био факултет живота; тамо је научио да чита и пише, упознао је професионалне музичаре, певао је у затворском оркестру, био је голман у затворском фудбалском тиму – дали су му надимак Црни Пантер због његове вештине. Када су га ослободили, почео је да пева по кафанама, на венчањима и прославама; његов течни глас и елегичне песме су га означиле као ромског хроничара, уличног песника циганске љубави и борбе.

Године 1964. Шабан је објавио свој први снимак, „Пелно ме сам“ („Заробљен сам“), оригиналну композицију. Протагонист у песми моли мајку да га избави из затвора да би видео венчање своје ћерке. То је то, дубоки ципански блуз. Током 60-их и 70-их Шабан је био балканским Ромима оно што је Џејмс Браун био Афроамериканцима, музичар који носи велик културни значај. Разумљиво је зашто, јер ко је други певао на Ромском: „Ај, још једно пребијање од полиције“? Слављен је као краљ нове ромске песме, а легенда каже да су југословенски Роми највише поштивали Тита, па Шабана, онда десет места празно, па поново Шабана.

Наступајући испред „Црних мамби“, Шабан је на зубе ставио златне навлаке, много је пио и коцкао се, и како је његова слава расла, тако је и он постајао необузданији, пропуштао је свирке, лупао кола, правио сваку врсту хаоса, као балкански Џери Ли Луис. „Шабан је одличан певач“, рекла је једном Есма Рецепова: „Али не могу да му се дивим јер је толико непоуздан и то даје лошу слику о нама Ромима.“ Аца Шишић је одбио да поново ради са Шабаном након што је био ангажован да ради на албуму, називајући га „непрофесионалним“. Са надимком „Шабан без шоуа“ био је забрањен на југословенској државној телевизији јер се није појављивао у заказаним емисијама. Сличан немаран однос према живим наступима значио је да се може појавити и одржати најбољи концерт у вашем животу. Али ако би га карте, жене или остала искушења одвратили, па, ништа онда. Шабан, са својим златним зубима и црном кожом и муслиманским именом, представљао је ципански бес, разуздан, дивљи, како природна сила, играо је по својим правилима, а музика је излазила из њега. Данас, каже Шабан, објавио је 20 албума, 50 синглова и написао 760 песама.

„Живот ме је инспирисао да пишем песме. Моја инспирација је живот јер сам ја велики потрошач живота! Трошим, али волим и да зарадим. Ако не зарадиш, не можеш да трошиш. Све је повезано. Никада нисам желео неко богатство у животу, не сањам о томе да будем богат, само да живим нормално.“

Шабан, такође, тврди да никада није био потпуно исплаћен за своје снимке. Ипак, његова љубав према коцки и картама прогутала је многе

хонораре. Према причама, занесен успехом, Шабан улази у нишку махалу возећи бели „мерцедес“, носећи бело одело и у пратњи двојице телохранитеља. Прихвата позив да седне за покерски сто, игра целе ноћи све док ујутру не оде без пара, без „мерцедеса“ и без телохранитеља. Питам се да ли има одело на себи. Кажем Карпи да му исприча причу. Шабан слуша, кези се и гласно се смеје. „Па,“ каже, изгледајући и поносно и мало изнервирано: „тачно је да волим да се коцкам. Али та прича није истинита. Људи су ширили много трачева о мени.“

Шабан пали цигарету, скупља очи, поново нас посматра, изнурена и замишљена природа његових песама се примећује у начину на који господари столом, без сумње, жилав матори. Док ме фиксира својим добрим оком, као циганског киклоп, осећам тежину његовог погледа. Поново се церека, искези тај свој кез и смеје се. Ничему. Свему. Краљу који никада није желео више од бунгалова и голубова и поштовања које долази уз певање балканског блуза.

Како су седамдесете пролазиле, Шабан је потврђивао своју доминацију на балканској музичкој сцени класиком за класиком. То су биле југословенске године обиља, народ је био преплављен оним што се чинило као бесконачан прилив кредита, сви су добро живели, Тито је старио и олабавио притисак, цео свет као да је волео ову јединствену несврстану државу, Лепа Брена и слични су пробијали оно што ће постати познато као турбофолк, све је постајало лакше и глађе, али Шабанов грувајући глас и набијен звук преносили су поруку и о тешким и о успешним временима, искуства циганске душе. Да ли је остао на земљи? Шабан је био гангстер пре него што је овај термин постојао. Његов изглед је био класични мачо седамдесетих, азијски Чарлс Бронсон са опасним брковима и кожом, Краљ гуштера овог осећајног, фрагилног народа.

„На почетку су ми говорили да сам Шарл Азнавур јер сам одлично певао његове песме. Онда су ме поредили са Франком Синатром, који је исто добар, али нема... он је добар глумац, али... Шабан Шаулић је апсолутно најбољи југословенски певач. Што се тиче страних певача, Елвис Пресли је најбољи на свету.“

Као и Синатра и Пресли, Шабан је учествовао у југословенским филмовима, премда на заобилазнији начин: веома популарне нумере Горана Бреговића за филмове Емира Кустурице много су преузимале од неких Шабанових хитова. Децембра 2000, Клод Кан, адвокат Европског Центра за права Рома, посетио је Шабана у Нишу и понудио му је да буде његов правни заступник против Бреговића, како би повратио хонораре од објављивања песама; контроверза око Бреговићевих „адаптација“ „народних песама“ у оригинални материјал беснела је током претходне деценије.

Бреговић је био гитариста и вођа популарне сарајевске прогресивне рок групе „Бијело Дугме“ из седамдесетих. Његов таленат за адаптацију и аранжирање балканске народне музике се потврдио када га је Кустурица ангажовао за саундтрекове. Кан је приметио да, док ми сматрамо да су народне песме нешто од анонимног аутора што певају сељаци одвајкада, Бреговић позајмљује целе песме написане од стране људи као што је Шабан. Трећа песма на саундтреку за *Подземље* зове се „Месечина“. Оригинална мелодија је из „Ђели Мара“, једне од најпознатијих Шабанових песама. Бреговић изводи разне трикове са мелодијом – ритам машине, наснимавање хорни итд. – како би створио епско парче карикираног Вагнера. Шабан се нигде не помиње као аутор. Кан је изнео случај Шабану, који се сложио да је то у реду, али се сетио да је потписивао неке ствари, документа о једнократном хонорару за коришћење његове музике. Да ли је сачувао примерке? Ни говора.

„Узели су ми песме“, рекао ми је Шабан после амстердамског концерта. „Вероватно сам их се одрекао. Хтео сам да тужим Бреговића али да га одведем на суд у Србији... хаос. Тако да ме баш брига. Опраштам му.“

И опростио је. Шабан је отпевао три песме на Бреговићевом албуму из 2002. године *Приче и песме са свадби и сахрана*. На албуму Шабан звучи добро и весело, а Бреговић, који често рециклира своју мелодију кроз неколико албума, овде је инспирисан. Додуше, није способан да створи ишта што није ублажени Балкан, али ни то понекад није лоше. Једино је штета што није ангажовао Шабана као део окрестра на турнејама; његови концерти су синтеза различитих регионалних народних укуса у живописан спектакл, што је мешавина која се показала као веома успешна на међународном плану. У реду, то је балкански минстреал шоу, грандиозан и без душе; Бреговићеве композиције имају једнако везе са циганском музиком колико „Лед Цепелин“ са блузом, али музички елан и епска величина остају импресивни.

Кустурица, након што се разишао са Бреговићем после филма *Подземље*, сам је компоновао нумере (велика грешка) за свој филм из 1997. *Црна мачка, бели мачор*. Овде је покушао да откупи стари дуг тиме што је ангажовао Шабана да отпева главну тему. Шабан је прихватио посао, али не воли Емира.

„Он добија све те награде у филмском свету, али он показује само лошу страну циганске културе. Много је лакше приказати прошење, крађу. Али он не приказује Цигане који сваки дан иду у фабрику да раде, добре Цигане. Лакше је радити са олошем. Он је као Бреговић, изврће ствари. Показује најгору страну Цигана.“

Шабан боље говори о филму *Анђео чувар* из 1987. (редитељ Горан Паскаљевић), о илегалној продаји ромске деце у коме пева једну од главних нумера и у коме глуми.

„Француска академија је изабрала песму коју певам за једну од сто најбољих оригиналних нумера у историји филма“, каже. У македонском филму из 1997. *Циганска маџија* (редитељ Столе Попов) Шабан глуми дона махале. Само помињање филма изазива сиктање код њега.

„Желео бих да никада нисам имао ништа са тим. То је увреда за мој народ.“

Филм који Шабан највише цени од југословенских небројених покушаја на тему цигана је *Скупљачи перја*.

„То је једини филм који стварно приказује живот Цигана. Оно што је Кустурица радио, то је машта, лаж. Понижени смо, ми Цигани, у тим филмовима. *Скупљачи перја* показују нашу ситуацију.“

Радивши у почетку за Радио Београд, осамдесетих година XIX века Шабан се прикључује Радио телевизији Љубљана, словеначкој кући, што му омогућава да сними албум са већим осећајем за простор, демонстрирајући своје соул-џез фразирање. А онда се Југославија распала и Шабан је скоро у потпуности нестао.

„Имам веома лепа сећања на Југославију. То су биле златне године и могао сам да певам за Тита. Онда је све отишло у срање, политика, музика. Престао сам да правим пуно музике јер било шта да објавиш, шверцери ископирају и продају за један евро.“

Шабан се примирио у Нишу, али је и даље одлазио у Немачку да пева на венчањима и у југословенским ресторанима и објављивао је касете за продају на централноевропском тржишту, задовољавајући потребе југословенске дијаспоре. Премда прилично заборављен – причало се да је умро у сиромаштву – један од највећих хитова у каријери, песму „Касандра“, објавио је 1997. године. Песма је славила насловни лик венецуеланске сапунице која је била телевизијски феномен у Србији, Бугарској и Македонији. Била је толики феномен да је једна Бугарка радила на београдским пијацама и причала нестрпљивим српским фановима шта садрже следеће епизоде, пошто је Бугарска прва емитовала серију и искусила ову манију.

Серија прати забрањену љубав прелепе Циганке Касандре и Рандуа, њеног мачо латинског љубавника. Широм Балкана многа ромска деца рођена 1997/1998. добијала су имена Касандра и Ранду. Прикладно, највећи балкански догађај у вези с познатим личностима 1997. била је посета звезде *Касандре* Србији. Обожаваоци су закрчили улице, хиљаде људи се окупило испред хотела у ком су Венецуеланци одсели да певају Шабанову песму. Шабан је срео Касандру и фотографије њих двоје су се појавиле у новинама, па чак и на насловницама телевизијских часописа. Шабан је веома поносан на ово.

„Видите, шта год да приказује Цигане добро пролази у свету. *Касандра* је била најпопуларнија телевизијска емисија икада, а Кустуричини филмови о Циганима су покупили награде у Кану. Свет нас воли!“

Заиста, светска музичка публика би волела дивљег циганског краља да је Шабан икада показао тежњу да остави утисак на публику ван Балкана. Године 1999. босански продуцент Драги Шестић је пронашао и убедио Шабана да сними албум за холандску кућу „World Connection". У пратњи доброг босанског бенда, „Мостар севдах ријунион", Драги је снимио Шабана како пева петнаест одличних нумера.

„Како је било лако снимити га", сећа се Драги. „Никада не греши, увек савршен тон, одлична енергија."

Албум који је произашао, Циганска легенда, потпуно је изванредан. Шабан је отпевао горе поменути концерт у Амстердаму и онда отишао да дрма Франкфурт.

„Почео сам да певам и сви *Циīани у īублици* су устали и почели да играју, а онда и сви Немци су устали и почели да играју. Нисам могао да верујем! Две хиљаде људи! Замисли", каже Шабан смејући се, „Хитлер се вероватно окретао у гробу!"

Следећи концерт у Загребу био је одмах распродат, Хрвати су превазишли дозу грубог национализма да би видели Кума циганског соула. Онда је Шабан нестао, пензионер, а ипак још дивљи, још немаран. Наиме, југословенски ресторан у Диселдорфу му је понудио да пева и Шабан ко Шабан је то прихватио. Драги је коначно успео да убеди Шабанову жену и ћерку да натерају Шабана да се појави на концерту у Загребу. Шабан је дошао у последњем моменту, несрећан што је морао да одустане од тезге у ресторану. „Морао сам да му кажем после концерта, 'Ти си геније, али ја више с тобом не могу да радим, од тебе добијам инфаркт'", каже Драги.

Кажем Шабану да га Драги поздрављa (што је истина) а Шабан гледа с неверицом. „Драги? Уопште ме не зове. Зашто ме не зове?" Онда тврди да је издавач продао 100.000 примерака *Циīанске леīенде*, али да он није видео „ни динар". „Пре ће бити 3.000", мрмља Алберт Најмолен, шеф компаније. „Шабан је могао да буде велика звезда за западну публику, да је то хтео. Али превише је непоуздан да би га људи букирали."

Помен Драгија је ућутао Шабана. Седи, задубљен у мисли, размишља о добрим временима, лошим временима, испуштеним приликама, превише тога је изгубљено (укључујући и његове златне зубе: „превише алкохола"), моја питања су га натерала да се присећа: ромско сироче које лута по руинираној Југославији, бол у стомаку од глади, скривање од фашиста, скупљање отпадака за храну; жеља да се преживи Голи оток и његових милијарду суровости; страх од писане речи, а онда господарење њоме, снага песме која га је ослободила сиромаштва, омогућила му да се уздигне против свих ауторитета који су се усудили да га кажњавају и да га бију, одвела га у загрљај с Титом и Индиром Ганди; вртоглаве висине славе, све

лудило које опседа када си то ти, ти који си помазани Краљ... Краљ европске невидљиве нације.

„Нико не брине о Циганима у Европи“, каже Шабан, а његово велико похабано лице се избразда од туге. „Људи воле нас музичаре, али не желе да се баве обичним Циганима. Не желе да их склоне с улице или да пошаљу музичаре на академије. Игноришу нас.“

Преда мном старац говори горку истину, нема смеха ни музике у његовом грлу. Шабан изгледа немоћан, разочаран. За Ваш народ, кажем, ово су сурова времена.

„Мало ми је хладно“, каже Шабан. „Идем сада унутра.“ (сл. 81)

Слика 81: Уморни Шабан у Сарајеву (2004) (архив Р. Сарића Сарме)

Богдан Тирнанић[202]

РИТАМ ЦИГАНСКЕ ДУШЕ[203]

Зоран Живковић је учинио нешто по чему ће се, ако је правде, памтити дуже неголи по својој краткотрајној улози српског премијера у олуји и са сабљом о појасу – потписао се као *директор пројекта* новог носача звука Шабана Бајрамовића (*Романо Рај*). Додуше, на тај подухват се одлучио из донекле комерцијалних разлога, како би додатно рекламирао аргентинска вина која увози, али је, свеједно, допринео да се, уз бурек и Магичног Ћиру, коначно устоличи још једна легенда *јужне културе*. А томе ваља скинути капу. (сл. 82)

Шабана Бајрамовића сам видео само једном у животу, онако успут. Било је то неке давне, одвратне зиме, када неуобичајено променљиве температуре за то доба године од снега који је колико јуче прекрио београдске тротоаре створе пословичну лапавицу, оно са много воде и нешто блата. Разговарао сам са неким музичким критичарем испред зграде „Политике“, кад тамо, међутим, ето ти га Бајрамовић како шљапка по бљузгавици у белим чизмама. То да неко носи беле чизме, и то још по лапавици, јесте у принципу смешно, сасвим надреално, али не и када је Шабан у питању. Он је и овим *модним детаљем* показао како слабо држи до (мало)грађанског мишљења, да носи оно што му причињава задовољство. Узгред буди речено, Бајрамовић је редак, можда и сасвим јединствен пример некога ко је пропевао на робији, док је амо-тамо шетао камен по Голом отоку. Тај зна да цени свако добро. И увек кад га питају који је најпопуларнији политичар у нишкој циганској махали, он каже – Милан Стојадиновић. Ма, какав Стојадиновић, какви бакрачи, зар он није протеран из земље годинама пре него се Шабан родио?! Да, наставља Бајрамовић, али се памти како је увек када би у Нишу држао политичку агитацију, из свог џепа плаћао да се сваком Циганину или сваком Рому, ако нам се тако више свиђа – додели и џак брашна.

Ново Бајрамовићево остварење, тај *носач звука* са називом *Романо Рај*, представљаће велико изненађење за некога ко Шабана држи *народњаком*, неком врстом гаравог *турбо-фолкера*. Истини за вољу, Бајрамовић је у претходном музичком животу певао свашта: нешто је било ремек-дело, нешто је било ђубре. Сада је тој, односно овој *мултикултуралности* дошао

[202] Био међу водећим српским новинарима, врстан аналитик савремених културних појава.

[203] Прештампано из *НИН*-а од 7. децембра 2006, стр. 51.

Слика 82: Тирке (В. Петровић, 2017)

крај. Да је баш тако, свако се може уверити када, на омоту Шабановог диска, прочита који су све музичари *їостовали* у појединим нумерама. Један је, тек примера ради, Влатко Стефановски, лидер легендарне рок групе Леб и сол, који се у свом раду такође често ослањао на изворни мелос родног краја, на тзв. *етно звук*.

Могло би се, је ли, помислити да је Бајрамовић, окренувши плочу, из народњачког табора прешао у *етно рокере*. Погрешно. Етнокорен је свакако присутан, али је, уместо популистичкој верзији рока, Бајрамовић – који је уједно, уз два изузетка, и композитор, текстописац и аранжер свих мелодија на *носачу звука* – ближи *латино ритму* и џезерској хармонији, што, све у свему, његов подухват чини правим монументом *нишвилскої блуза*, нечим што српску провинцију легитимише као колевку једног светског *тренд сетера*. Такав исход аутентичне *авантуре духа* могао се наслутити на Бајрамовићевој нумери за једну плочу из серије *World music* на којој је, у друштву Бобана Марковића, Лајка Феликса и других, извео *џез стандард* врхунског квалитета. Отуда не треба да чуди што је Шабан Бајрамовић био један од учесника недавног џез фестивала у Нишу.

Све нас ово посредно упућује на суштину феномена етно звука, који тзв. народној музици припада у сасвим кондиционалном значењу. Оно што се у нас уобичајено сматра народном музиком, нарочито *новокомпонованом* или *турбофолкерском*,

јесте често, готово увек, *скарабуџис* покушај да се звуци наводне *народне традиције* прилагоде узусима светске ђубре-културе путем трансплантације диско ритма. Ово није представљало сметњу да се, чак и у оквиру таквих пропозиција, етаблирају великани типа Лепе, Тозовца или Мирослава Илића. Но, уколико је Цуне Гојковић симбол изворне народне песме, односно онога што се под тим подразумева, протагонисти тренда *world music* одлазе корак даље, до самог корена традиције. Истовремено се открило да је наш изворни мелос, као и сваки други, аутентична уметничка форма, да не кажем *народно благо*, као и то да је он традиционално био злоупотребљаван из вулгарно-комерцијалних или, зашто да не, политичких разлога. Требало је да на сцену ступе прави заступници етна попут поменутог Марковића, Биље Крстић, браће Теофиловић или Шабана Бајрамовића како би се *састругала* обланда кича и гастарбајтерске носталгије, то јест да традиција поново постане средство (*medium is the message*) за испољавање *новог сензибилитета*. Ту није *крај операције*, будући збиља *изворна*, ова је музика аутентично *мултикултурална*, то јест, она је као створена за интеграциона повезивања са другим и другачијим традицијама. Док је, на пример, џез настао када је на ритмичку основицу африканерских робова *прилепљен* принцип европске музичке хармоније, сада се џез стандарди или латино ритмови овде користе као *потпора* оном *осећању света* који произлази из аутентичног народног певања. У том смислу, Бајрамовићев *Романо Рај* је право ремек-дело, плоча сезоне, како ове, тако и следеће.

И тако, да се вратимо почетку ових редова, онај музички критичар са којим сам стајао испред „Политике“ приђе ономад Циганину у белим чизмама који се зове Шабан Бајрамовић и саопшти му да је о њему лепо писао. Шабан је захвалио и позвао нас на пиће, а када је мој познаник предложио да одемо до чувене Камене сале у Радио Београду, Бајрамовић само што није заплакао: *Јао, само не тамо, то је место где се скупљају пијанци!* Била је то највећа похвала слави београдских испичутура. Јер ју је изрекао онај који је одрастао у нишкој циганској махали.

Драгољуб Ацковић[204]

ЗВЕЗДА КОЈА ЈЕ ПОСТАЛА ГАЛАКСИЈА[205]

Пре но што сам га срео уживо, а срео сам га крајем 70-их година прошлог века, много пута сам, са траке или уживо, слушао његове песме. Од неких његових форшпилова урадио сам шпице за своје две емисије.

Сећам се добро да је он певачку каријеру започињао у тада надалеко познатом нишком ромском Културно-уметничком друштву. Био је он тада звездица која је претила да постане галаксија. И постао је.

Иако се слуха за народну ромску песму у овим крајевима није имало, па је прва његова лонг-плејка објављена у Словенији, ипак се брзо схватило да тај певач није обичан, већ вансеријски. После те прве, сви су се грабили за другу, трећу... И сада се, богами, и те како грабе, чак и за његове компилације...

Како су ме инспириса дела Шабана Бајрамовића?[206] Његова песма „Ашунен Ромален“ послужила ми је да, прихватајући предлог ондашњег новинара Студија Б Драгана Којадиновића,[207] назовем прву редовну емисију на радију, која је емитована на овим просторима и на овој радио станици, управо тако – „Ашунен Ромален“, што у преводу значи „Слушајте људи“. Исти наслов, ваљда из пијетета према тој емисији, али и Шабановој песми, дао сам и једној својој књизи есеја коју је на српском и енглеском језику објавио Б92 (сл. 83).

Неколико година касније, од форшпила песме „Парно грас“, направио сам шпицу за емисију о Ромима коју сам неколико месеци водио на Радио Новостима, а иста је била модификована за двочасовну недељну емисију о Ромима коју сам радио на Београду 202.

У животу сам направио неколико стотина интервјуа са врло значајним људима. Међу те значајне људе убрајам и интервју који сам, баш на Студију Б и у тој емисији „Ашунен Ромален“ лета 1981. направио са Шабаном Бајрамовићем.

Тог јутра дошао је, непосредно пред почетак емисије, па нисмо имали времена ни о чему да се договарамо, а чини ми се да је био и мало „весео“.

---

[204] Доктор ромологије, ромски активиста, пионир ромског новинарства.

[205] Пренето из књижице *Краљ ромске песме* (Vučković, 2008:5–8).

[206] Надам се да због ове искрености нећу морати да плаћам дажбине због експлоатације интелектуалних добара мога пријатеља Шабија.

[207] Драган Којадиновић је у то време био новинар Студија Б, а потом и његов директор, касније и Министар културе у Влади Србије.

Слика 83: „Бата Ацков“ *Ашунен Ромален* (В. Петровић, 2017)

Покојни Душко Радовић измигољио се из своје собе, тек када сам почео разговор са Шабаном. Укапирао је Душко да сам на великим мукама. На сва моја питања, Шабан је одговарао са „да“, „не“, „ма јок, бре“, а неколико пута је и раменима одмахнуо, а то му је значило негативан одговор. У једном тренутку, усред програма, упитао ме је: „Бата Ацке, а кад ћеш ти ово да монтираш?“ Душко Радовић је заколутао очима, а ја се ухватио за главу и почео да чупам косу. Тон мајстор је почео весело да баца кернове, а сви који су се тог тренутка нашли у Студију Б дошли су испред стакла и не знам у кога су више буљили, да ли у Шабана да ли у мене.

Муке моје нико не зна. Пошто сам завршио прву „туру“ разговора, пустио сам дугачку музичку нумеру и покушао да се сконцентришем и одлучим. Одлучио сам да направим још један сегмент разговора, али то је била катастрофална грешка. Шабан изгледа није добро чуо или ме није разумео да се овај разговор не снима и да ово није телевизија већ радио, па је весело махао свима који су му преко стакла слали пољупце и разговарао са њима у микрофон, не слушајући оно што га ја питам; најчешће је питао он мене: „А ко је овај, а ко је онај?“ Витлао сам тонцу рукама да ме искључи из програма, али овом то није на памет падало. Било је човеку занимљиво да види како се ја мучим. И шта сам друго могао, него да наставим разговор. Када сам некако успео да дођем до речи, поновио сам Шабану да ово што ми причамо иде уживо у програм, на шта је он, схвативши да смо забрљали, изговорио

своју чувену реченицу: „Брате Ацко, изем ти к...ц и м...а, немој ово да емитујеш.“ Душко Радовић[208] тог је тренутка збрисао испред „стакла“, а ја сам, не гледајући у индикатор који се још црвенео испред мене и мислећи да је тонац пустио рекламу, такође изговорио чувену реченицу која се дуго препричавала: „Јеби га Шабане, би шта би, али ја са тобом интервју више никад нећу да правим.“ Тог тренутка је настао урнебесан смех, а онда сам у слушалицама чуо рекламу. Схватио сам да је то што сам рекао, отишло у програм. Ни Душко Радовић ни Слободан Глумац[209] нису дошли да ми читају буквицу, али за мене неколико дана нису били на послу. После смо се помирили, Душко ми је дао једну жуту *драву*, Глумац обећао да ће да нам исплатити хонораре за рад на емисији, а то шест и по година није учинио. Ја сам одржао обећање да са Шабаном Бајрамовићем никад више нећу правити интервјуе. Одржао сам га до дана данашњег.

Нема наруквице, али песме итекако има. Причају зли језици да је Шабан знао да побегне са свадбе, па чак и са снимања телевизијских емисија. Једном, кад су снимали спот за песму „Парно грас“, преварили су се и дали му хонорар пре него што је спот сниман. Узјахао је Шабан оног прелепог коња, прошетао се испред камере два-три пута, а онда се коњ уплашио и касом побегао према Ибарској магистрали. Изгледа да је Шабану то добро дошло, па је или умиривши коња лепо сишао са њега или је можда пао, али се добро зна да је Шабан стопирао први аутомобил и отишао да пева на некој свадби, а коња су, кажу, јурили читаво пре подне. Можда је ово заиста један од Шабанових бисера, а можда су га измислили други, али сам такве његове бисере у неколико прилика искусио и лично.

Правимо ми велики концерт у „Вуку Караџићу“.[210] Шта беше повод, не могу да се сетим, али да је било певача и публике к’о блата, тога се сећам. Имали смо чак, мислим на нас организаторе, и понеки динар хонорара да им дамо. Колико је било намењено Шабану, нећу да кажем, јер ако неко воли тог човека, волим га ја, али изгледа да је он тада више волео новац него мене. Водим ја тако програм лепо и за крај оставим Шабана да пева. Публика скандира, Шабан попио неколико чашица више, ја пресрећан што се концерт ближи крају, кажем му: „Ајде, Шаби, ред је на тебе.“ „А нећу ја, брате, узео си ти велику лову за ово“, одговара Шабан. „Нисам Шабане“, правдам се ја њему, „видиш и сам да вас исплаћује директор ’Вука’“, али Шаби навалио да му дам још толико, колико му је директор дао, а то и није била мала пара. Каже: „Ако не даш паре, ја одох.“

---

[208] Познати књижевник је у то време био заменик главног уредника Студија Б.

[209] Слободан Глумац је у то време био директор Студија Б.

[210] Дом културе у Београду у коме Роми са Звездаре, али и други, најчешће приређују своје културне манифестације.

Мука ме ухватила, па не знам где ћу. Остао је само који минут до његовог наступа и мени сине идеја, па кажем: „Добро Шаби, публика те је видела да си ту, ја идем за микрофон и казаћу да ти нећеш да певаш док ти не дам наруквицу. Ја пара за наруквицу немам, а ти види шта ћеш са публиком." Попи Шабан започету чашу, погледа ме, па се насмеја: „Ниси ваљда луд да кажеш да нећу да певам, док ми не даш још пара."

Охрабрих се, па му рекох: „Рећи ћу ја и колико смо ти дали, а да ти тражиш још толико, иначе нећеш да наступиш."

„Ацко, бре", поче да ми се умиљава Шабан, „изем ти ...., па ја сам се само шалио! Ти си мој друг, ти си најпаметнији Циганин, ти знаш да те ја много волим и да никад нећу да те издам, ал' знаш, ноћас сам мало коцкао, па ми се помутило у глави. А што се певања тиче, дај 'вамо тај микрофон."

Да ли је публика чула део разговора или није, не знам. Али, да је настао урнебесни врисак када се Шабан појавио, то знам. И потрајао је тај концерт. Лепо је трајао на задовољство, пре свега, публике и моје, а вероватно и Шабаново, који после тога никада, осим једном, није потражио ни динар наруквице.

Дај ми половину од онога што си дао Шабану. Било је то овако. Направили ми осмоаприлски концерт у Дому синдиката, дошло преко 30 певача и око 2.000 људи, а сала прима 1.600 гледалаца. Директор Агатоновић нам псовао мајку мајчину и једно шест пута хтео да нам искључи струју, јер је концерт уместо предвиђених три, трајао 6–7 сати. Луда кућа! Публика скаче, пење се на столице, а оне нове, семенке, сунцокрет, сендвичи на све стране.

Певају Вида,[211] Душко,[212] Вера,[213] Шикица,[214] Звонко,[215] Јулија,[216] Верица,[217] свирају Шиле,[218] Димићи[219] из Обреновца и, наравно, наш драги Шаби. Знао сам да тих дана пева код Цикуле, а и он је знао да ја знам, па није могао да ми збрише. Негде на пола концерта, мислим оног дела

---

[211] Вида Павловић, коју је Светски парламент Рома прогласио *Краљицом ромске музике*. Концерт на коме је Вида Павловић проглашена краљицом, као и неколико концерата на којима је певао Шабан Бајрамовић, организовао је Јован Дамњановић, некада министар, а сада народни посланик Скупштине Србије и високи функционер Светског парламента Рома.

[212] Душко Петровић, познати ромски певач из Ваљева.

[213] Вера Молдвај, ромска певачица из Београда.

[214] Снежана Васић Шикица, позната ромска певачица.

[215] Звонко Демировић, ромски певач из Лесковца.

[216] Јулија Бикова, популарна ромска певачица из Бугарске, која је радо слушана и гледана на овим просторима.

[217] Верица Шерифовић, позната ромска певачица, мајка Марије Шерифовић, победнице „Euro songa" 2007.

[218] Александар Аца Шишић, познати виолиниста, умро 2007. године.

[219] Популарни ромски ансамбл народне музике из Обреновца.

који је предвиђен, каже мени Шаби: „Ацко, брате, дај ми 100 марона да платим вечерас спавање, знаш Цикула ми није обезбедио смештај."

Знао сам да му је покојни Цикула већ неколико дана плаћао смештај, а бога ми и добар хонорар, па сам се насмејао, мислећи да се Шаби сећа догађаја из „Вука Караџића". Да напоменем само то да нико од певача тога дана, нити пак од музичара, није ни помислио, а камоли да ми узме, тих 100 марона, макар то и на сузе било. Убедио ме је тако што ми је сузним гласом рекао да мора да плати макар то што је истрошио ципеле у којима је дошао, а ципеле су „талијанске". То што се тиче тих ципела, црно-белих, сви сећамо и што знамо да нису биле италијанске, нема никакве везе, али је Шаби добио својих 100 марона, па сад, нека су му алал, а онда сам био љут на њега.

Гледао сам да када му паре дајем нико то не види, ал' не лези враже, неко је видео. Одмах потом ми је рекла: „Мени дај половину од онога што си дао Шабану." „Ко, ја дао Шабану нешто", слагао сам је по први пут у животу, Бог да је прости. Више нисам ни имао прилике, јер никад од мене није ни тражила. А ви не тражите да вам кажем ко је она, јер то нећу.

Имена и личности, попут Шабана Бајрамовића, међу нама Ромима ретност су. Шабан је један. Једном од њих, чије име такође нећу поменути, већ само рећи „Шта ти је, бре?", аутор ових редова прогнозира да ће можда стварно једнога дана наследити великог, великог Шабана Бајрамовића.

Зоран Ћирић[220]

УСЛИШЕНЕ МОЛИТВЕ[221] [222]

Маните се постхумних гестова милосрђа. Зачепите своје патетичне губице и измантрајте у себи опроштајне говоре које сте спремили у почаст Краљу. Нити сте ви имали краља, нити је краља икада заболео полни уд за вас. Ако сте уплатили кинту пре фаталне недеље, довољно је. Будите спокојни и уверени да се ваш новчани прилог потрошио баш као и сваки други новац...

Шабан је до последњег тренутка знао колико вреди и колико је изгубио да би их све победио. Партија је била *пресечена*, таман када је он требало да подели карте оним преосталим сапутницима који су се учипили крвљу, знојем, сузама или вештачком вилицом са позлаћеним навлакама. То га није омело да лицитира и одржава ногом ритам испод фронтовског стола на расклапање – препуног карона и пикова; и херчева без петокраке детелине. Ону са четири листа одавно беше трампио за бижутерију...

Без икаквог предумишљаја, што му је била једна од ретких карактерних особина, био је спреман да и болнички наступ одради за преполовљену тарифу – само да запева и осети новац у џеповима своје свилене пижаме са извезеним монограмом. Ипак, није му успело да се прода сâм: други су га продали, заједно са разбуцаном чуком, изједеним бубрезима, убуђалом јетром и шлогираним мишићима. Била је то распродаја испод сваког бувљака, са пољским креветом уместо пијачне тезге...

Намах се сетим тапкања сличица „Минхен '74" и мењања содајки за оловца. Игра је увек иста, улог не постоји, само докони играчи који измишљају стално нова правила како би продужили бекство од куће, школе, ограђеног дворишта и јебеног родитељског загрљаја. Само без загрљаја, молим!

Циганштурија подразумева да деца имају бројне очеве, а да ипак одрастају као сирочићи. У томе је штос који може да се носи са сваким страхом, уколико штос на прави начин научите. Живот на ивици је мит, али ту ивицу треба иживети. Баш као што границу у сопственој глави ваља прећи – и са ове и са оне стране (сл. 84).

---

[220] Књижевник из Ниша, 2001. добитник Нинове награде за роман *Хобо*.

[221] Сајт *Пойбокс* (10. јун 2008, 15:26).

[222] Три опроштајна есеја. Есеји су поређани по датума објављивања.

Слика 84: Шабан покорава Њујорк (25. јун 2004) (архив Р. Сарића Сарме)

Ми никада поуздано нећемо знати о чему је, заправо, певао тај Шабан Бајрамовић, фамозни антисуперстар чија ће смрт бити од великог значаја за цивилизовање циганског маркетинга. Он је био правоверни Циганин, аутентична калаштура, геније навучен на барбут колико и музика на његов божански дар. Жива прејеботина коју су на крају баладе сви прејебали – за паре, разуме се.

Двоструко обележен – ђаволском музикалношћу и етничким полустатусом – морао је да прође Голи оток, потом таљигарење у Нишу и остале курсеве за преживљавање у гету. Једна од тих ратних зона се зове Сточни трг. Име је довољно да сами довршите причу о маргиналцима који се труде да своје пајтосе учине пониженим и увређеним. Отуда његов боксерски гард којим је све око себе држао на дистанци или у реду испред шалтера

за наплату. Он је дефинитивно био човек с потернице, *Wanted Man* (како је Дилан описао Џонија Кеша у истоименој песми, за коју се касније прилепио самозвани одметник Ник Кејв).

У таквој аутсајдерској позицији рано се навукао на пресни живот и сочни хедонизам. Мада га никада није напуштао завет Тома Вејтса: „Одувек сам желео да живим у песми и да се никад не вратим." У освит 60-их пажљиво је слушао Тому Здравковића у пространој летњој башти нишког хотела Парк и с коцкарским стрпљењем кувао и крчкао „своју ствар".

Није волео да пева на српском и то није крио. Премда је првих неколико синглица снимио на том језику. Тада су још важили закони Дискоса из Александровца, а он је био ново чоколадно лице на сцени, нимало налик Мухрему Сербезовском. Кад већ није могао да заличи на Уснију Рецепову.

Исто тако није подносио да чује како се „белци" пренемажу на циганском. Како се *емоционирају* као лажни пијанци. По том питању је слатко зајебавао Хариса Џиновића, и његово „Пилем, пилем". Али није остао дужан ни својој сународници, Љиљани Петровић, солидној циганској певачици, која је својевремено имала хит-песму „Душко". Једноставно, није волео да буде „fake", а ни „fancy".

Иако је ценио сваковрсну пичетину, гадили су му се пребези у туђи јебарник. Наравно, хтео је све за себе. Човек који толико воли (да троши) новац, напросто не може бити јефтин тип.

Циганска музика има мултижанровску матрицу. Шаби је на заиста невероватан начин умео да искористи ту „компаративну предност", и да врло маштовито, смело а складно, измиксује најразноврсније утицаје: од севдалинке до шансоне, од госпела до канцоне. Његове заувек памтљиве мелодије – на размеђи порочне меланхолије и стрејташке ласцивности – могу да се подвргну било каквом ритмичком третману. Боса нова, румба, реге или свинг – ништа није могло да оштети њихову суштинску лепоту и трајну заводљивост.

Академске мудоње су покушавале да га сврстају у „етно", али Шабијева музика се, у том контексту, једино може описати као „етнотига!" Неки други надобудни зналци помињали су „балкански ритам и блуз". Опет је велики маг имао своју формулу: „ритнем те у блуз!"

Дакле, овде имамо посла са једном тотално неприлагођеном душом која је створила исту такву музику.

Подразумева се да су поређења била бројна. Од Нета Кинга Кола и Френка Синатре до „music world" звезда какве су Фела Кути, Исмаел Ло или Али Фарка Туре. Свака част свима, али само двојица су одистински имали нешто да поделе са Шабаном – Реј Чарлс и Ибрахим Ферер.

Кад смо већ код имена, једно је непобитна истина: оно што је Ван Морисон за Ирску, а Жак Брел за Француску – то је Шабан Бајрамовић за Србију. А и шире, добацује Соломон Барк.

Свакако да „случај Шабан“ има много шире конотације и реперкусије. Уосталом, не заборавите да је рокенрол врло често користио циганску митологију да би дочарао и оживео лик скитнице који је једини слободни баја јер нема шта да изгуби, нити где да се врати. Није случајно да је Ван Морисон, славећи свој 60. рођендан, написао песму „Gypsy In My Soul“. Као ни чињеница да је Кертис Мејфилд започео каријеру са „Gypsy Woman“ (no.1 у 1961), а да је Џин Кларк завршио мисију песмом чији је наслов „Gypsy Rider“. Треба ли уопште нагласити да се ради о изузетним комадима, ремек-делима популарне музике нашег времена?

Наравно, у мору свакојаких лудака и креативаца, нема никакве сумње да је Џими Хендрикс онај ултимативни Циганин, не мање космички херој од Шабија. Сада се нешто присећам: благотворни Џими беше најпре написао „Gypsy Eyes“, потом је и свом бенду-пројекту наденуо име Band Of Gypsys.

Све ово није демонстрација енциклопедијског знања, већ само набрајање необоривих доказа о Шабановој планетарној релевантности. Јасно?

Скоро две деценије Шабан и ја смо живели у истој улици, у строгом центру Ниша. Његов стан је гледао на џамију, мој на синагогу. Све то у размаку од стотинак корака. Безброј пута је прошао на рукохват од мене, али никада, баш никада се нисам усудио да му приђем. Е, то се зове RESPECT. О томе вам нешто више могу рећи Отис Рединг и Арета Френклин.

Упознао сам га тек много година касније, за време пробе у сали Дома војске, где је покушавао, уз симпатичну подршку Мише Блама, да објасни младом, фино школованом бугарском џез пијанисти, како да га прати, а да не оптерећује кичму песме свим оним мајевима, димовима и осталим хармонским акробацијама које Шабану ништа нису значиле.

Јер, он је имао ГЛАС.

Да, та сцена је трајала и трајала, и био је то живи упиш. Можда ћу вам је једном описати, али у овом самотњачком и мрачном часу, ту причу желим да сачувам за себе. Опростите ми, морам да водим рачуна о Шабијевим ауторским правима.

Борис Дежуловић[223]

НЕ СЛУШАЈУ СЕ САМО ЦИГАНИ У ТИВОЛИЈУ[224]

Пријеломна је била 1980. година: умро је бесмртни Јосип Броз, Хајдук је преселио на нови стадион, уписао сам средњу школу, упознао Corta Maltesea, на јефтином хамеру покушавао стати у Нови квадрат, основао band и купио бас гитару. Нови звукови из Загреба, Ријеке, Београда и Љубљане обликовали су потпуно нови космос за нас: те 1980. године изашли су митски првијенац Азре и гласовити *Пакет аранжман* са Шарлом, Идолима и Оргазмом, Хелидон је објавио Lačnog Franza, а храбра државна Založba kaset in plošč РТВ Љубљана компилацију *Нови punk вал* и први албум Панкрта, легендарни *Dolgcajt*.

Па ипак, у несносној буци буђења генерације која ће прва артикулирати аутентични глас побуне, једини је истински шок била пјесма која није имала никакве везе с нама: меланколични клавирски увод, класични џез трио и храпав, напукли глас. Нитко није знао објаснити зашто нам се свиђа, али међу припадницима моје генерације брзо је стекла култни статус. На омоту плоче било је грубо, тамнопуто мушко лице, а горе у куту писало је „Ашунен ромален“.

Дуго је времена прошло прије него је моја грамофонска игла заорала остале пјесме: бјесомучно сам, поново и поново, слушао само ту пјесму, „Ђелем, ђелем“ се звала, и само тај магичан, распукли глас какав никад прије нисам чуо.

Тако сам упознао Шабана Бајрамовића.

Прије „Ђелем, ђелем“, Шабан је био само једно од имена из галаксије *Фолк параде* београдске телевизије, и није нам значио ништа више од осталих хероја новокомпоноване музике, soundtracka здраве, самоуправне Југославије који је представљао све што смо презирали. Да је Шабан ипак из посве друге приче, знали су bossovi фолк индустрије: као што Београд није препознао своје new wave bandove, који су своје плоче објављивали у загребачком Југотону, тако је и Бајрамовићев „Ашунен ромален“ уредно одбијен код свих српских издавача: на крају, објавила га је управо Založba kaset in plošč РТВ Љубљана, иста кућа која је те године издала и Dolgcajt.

---

[223] Хрватски новинар и писац, саоснивач култног недељника *Feral Tribune*. Једно време живео у Београду, настањен у Паићима покрај Омиша.

[224] Љубљански дневник од 14. јуна 2008, стр. 9, касније објављено и на сајту B92 под насловом „Шабан“.

И која ће ускоро објавити и чувени први албум ромске Billie Holiday, Љиљане Петровић.

Нама, клинцима из гараже у Улици XX далматинске дивизије у Сплиту, сви су они, међутим, били исти – и Љиљана Петровић и Мица Трофртаљка, и Синан Сакић и Тома Здравковић, и Цуне Гојковић и Предраг Тозовац, и Рокери с Мораву и Сафет Исовић, и Шабан Шаулић и Шабан Бајрамовић. Али његова „Ђелем, Ђелем" било је нешто посве друго, авангардно готово колико и Панкрти.

И заиста, када су новој, МТВ генерацији у другој половици тог десетљећа Peter Gabriel и Brian Eno открили глазбу Трећег свијета, када су бјелосвјетски Шабани попут Нусрета Фатеха Али Кана или Цесарије Еворе ушли у студија великих дискографских компанија, кад је *world music* добио легитимитет и кад више није било ни одраслог punkera ни градског шминкера који на свом gadgetu није слушао blues египатских Копта или соул монголских пастира, сваки је сенегалски или румуњски фолк ветеран снимио свој jazzy албум, и сви су постали тражени гости најугледнијих свјетских jazz фестивала. Одједном, исти они што су само коју годину раније презирали и сами спомен народне музике, сада су из удобних фотеља великих концертних дворана одушевљено пљескали раскошној „Ђелем, ђелем" Шабана Бајрамовића. Није им сметало ни то што је Циганин, ни то што је Србин.

Све што се прије и касније догађало с њим објашњава зашто се генерацији из 1980, клинцима које се још није могло фолирати, Шабан Бајрамовић рефлексно морао свидјети. Колико год то отрцано звучало, циганski blues који је пјевао он је уистину и живио, и по томе се разликовао од осталих звијезда world musica, који су више или мање добро наплатили своје цертификате о аутентичности.

Шабан није био из те приче: он је био велика звијезда и прије него што су yuppieji открили *world music*, у Индији је службено окрањен за краља циганске музике, зарађивао је и трошио велики новац, бијели мерцедес какав је имао само још друг Тито изгубио је на картама. Да се родио негдје другдје, продуценти би се отимали о права за његову животну причу. Овако, она је остала негдје у измаглици између мита и стварности, тамо гдје је прошле недјеље и сам преселио, из своје пужеве кућице у Нишу, без гласа, без новца, без пријатеља. „А сад више немам пара, неста пара – неста и другара", пророчански је у свом класичном циганском bluesu „Питао сам малог пужа" пјевао велики Шабан Бајрамовић.

Вијест о његовој смрти хрватски и словенски интернет портали објавили су у рубрикама „fun", „забава", и кад се разгрну сви слојеви приче о њему, остаје тај горак укус у устима: Шабан нам је био необавезна забава, као Цигани из Кустуричиних филмова, као тамнопути пионири bluesa

с америчког југа које су бијелци вољели слушати, али не и гледати: као циркус за нас Грађане, онај циркус Панкрта из пјесме „Lublana je bulana“ – „če ni cirkusa je dolgcajt“.

Да није прије пола стољећа због жене побјегао из војске, да није због тога завршио на Голом отоку и тамо сасвим случајно открио контрабас и Franka Sinatru, да није најзад било једне словенске издавачке куће, Шабан Бајрамовић – ако би уопће доживио 2008 – био би можда само један од несретника с пописа Змаге Јелинчича, у чијој Словенији је Циганима мјесто само ваљда на бини хале „Тиволи“.

И било је неке тужне правде кад је прије годину дана Шабанов велики концерт у „Тиволију“ одгођен – заувијек – због његове тешке болести. „Ашунен ромален“ – пјевао је давне 1980. године краљ Шабан Бајрамовић на плочи изданој, подсјећам још једном, у Љубљани. *Слушајте ме, људи*. Јер Цигани се не слушају само у хали „Тиволи“.

Отишао је велики Шабан Бајрамовић, а нама је након свега остао само „dolgcajt“ (сл. 85).

Слика 85: Шале у болесничкој постељи у Институту за кардиоваскуларне болести – Сремска Каменица (архив Р. Сарића Сарме)

Љубомир Живков[225]

УЗВОДНО ДО МУЗИКЕ[226]

За Шабана Бајрамовића нисам знао док нисам прочитао опсежан, меродаван и надахнут текст у *Старту*. Не знам ни које године, осамдесете, можда осамдесет и неке. Нећу да проверавам, кад нисам досад, ни како се пише *Ашунен Ромален*. А тако се звао Шабанов први LP, снимљен, гле, и издат у Љубљани. Требало би након четврт века и то проверити, али сам одлучио да се држим као поротник који не сме ни са ким да разговара о случају и који не сме да зна шта о томе јављају медији: зашто певати „Вјечнаја памјат“ ако нам је за скромни некролог потребан интернет? (Па ипак сам, нехотице, пролазећи поред киоска прочитао да је краљ ромске песме сахрањен на Ромском гробљу у Нишу: јесу ли Роми изразили жељу за аутономним гробљем или им је негдашња градска управа рекла: ево вам ова парцела, да вас већина не деконцентрише својим обичајима и знамењима...).

Набавио сам био плочу, поносан што певача прати Зоран Пејковић, мој смем слободно рећи добар друг, кога сам знао са турнеја по Немачкој, још док је радио са Шкулом, а и касније кад је прешао у приватнике, углавном, мој први музички стуб марке сони није знао шта га је снашло, као уосталом ни моји суседи на Бањици, толико сам пута пустио Шабанов првенац.

Мислим да сам песму, ону у којој има „ааа, опа цупа... лумбај, лумбај, лумбај ле“ негде раније чуо, јесам, у његовој изведби и са минималним бендом, још мало па као да су га пратили само труба и добош, тоналитет је био барем терцу нижи од тоналитета које ће му Зоран исправно препоручити; може бити да је господину дувачу било најзгодније да свира у том кључу, Шабан је међутим и ту непогрешив: сваки је тоналитет моја кућа, и сваки је темпо добар (праверзија беше осетно живља од каснијих снимака те песме у којима бити више мерака, али у којима се неће очувати сва безбрижна, тозовачка насмејаност раног Шабана и бандице којој нисам никад ни знао име, ако га је то јест имала).

Старт није г. Бајрамовића прехвалио. Песма о белом коњу као ритам има румунску двојку, саму по себи и саму за собом касајућу, друге су му песме пуне мал не рекох ортодоксног босанског севдаха, има бугарских украса и хармонија (у песми која има припев „аааа, туки камерав, ааааа, сола авеа“, тако мени звучи, извињавам се *native speakersima*, где су завршни

[225] Новинар *Времена* и других недељника и листова (знан по коментарчићима на Б92 „Ретровизор Љ. Живкова“ и на блогу Истиномер); тамбураш.

[226] *Време*, 12. јун 2008, бр. 910.

акорди Г-дур, а-мол, Ф-дур, д-мол те завршни као год и почетни е-мол). Примењујући право јачег (музички), Шабан Бајрамовић је из ондашње Југославије и са њених рубова узимао све и само оно што му се свиђало. Панонску низију оставио је великом жупану Звонку Богдану, Далмација је за Шабана била исто што и Млетачка Република која га се са њеним мандолинама и Дуждевом палатом није дотицала, као гођ ни Црна Гора, па чак ни жална Македонија. *Ашунен Ромален* извирао је негде где и Тамиш, текао је кроз Дунав и кроз Дрину дубоку у Босну. Из Ниш се након успешно окончане свадбе певач винуо до Љубљане. У магловито јутро мора да је из студија изашао са члановима Зорановог бенда и једним или два сниматеља: „Људи, ноћас смо разбили!“

Ниједна песма није ушла тек да попуни простор, не зна се јесу ли лепше мелодије или Шабаново певање, Зоран га је на хармоници пратио као што би човек пратио рођеног брата, никога више. Нешто толико „supportive“ не налазим ни у свирању неупоредивог Јовице Петковића: у Јовици има толико музике да он не једном сугерише певачу којом од равноправних и тобож сличних богаза да крене, Зоран Пејковић је одлучио да се потчини Шабановим инстинктивним мелизмима и само их је подупирао, аранжмани су непретенциозни али сви умесни и сви заслађени колико је потребно, инструментални уводи су у стилу најбоље сарајевске школе: између њих и певачке теме има нека тајна веза.

Једино је „Ђелем, ђелем“ Шабан отпевао уз клавир, маниром дотад нечувеним, у коме има нечег шпањолског, маварског, откуд знам, који ће наговестити будуће Шабанове пустоловине са латино бендовима, гитарама и чинелама, али где ја већ нећу бити у првим навијачким редовима. Шабан Бајрамовић је себи отпевао пратећи глас природно га прилепивши уз први, баш као сестре Живка (Ђурић) и Гордана Руњајић.

Као што Љиљана рођ. Петровић, сада мислим Батлер, има регистроване патенте у завршавању фразе (има их и покојна Вида Павловић), тако Шабан има један украс који је чувао за сам крај фразе, то је брзи трилер наниже: кад слушалац мисли да је добио све што је могао добити певач још једном части, узнемири последњи тон, након чега га држи још стабилније (иако је интонативно увек био сигуран).

У Шабановој првој плочи има истине и лепоте (па то је исто!) толико да себе напросто није могао надмашити. Једно сам га време био испустио из вида, од колега сам чуо да се шлогирао, једном, други пут... У гласу се чује, ако се ваљано усредоточиш, све што се на ЕКГ-у види: оптерећен оним што сам чуо о Шабановом нарушеном здрављу, његове новије снимке слушао сам у великој мери и као историју болести: његова је музикалност тако дубока, тако неодвојива од њега да се нигде није зачуо никакав фалш, па ипак је у његовом гласу била сенка онога што се приближавало и што га

је затекло у прошлу недељу (има македонска песма која се тако завршава: „Јас ке си умрам, јас ке си умрам, рано в недеља“).

НЕУСПЕЛИ ИНТЕРВЈУ: Пре две или три године имао сам уговорен интервју са Шабаном, он је имао концерт са мегабендом хрватско-латиноамеричког пријатељства (или само таквог назива и састава?) у Нишу, пристао је да тог дана, после генералне пробе или након концерта да интервју за *Време*. Откуцао сам и одштампао четрдесет питања, понео два касетофона и два комплета батерија; никад у својој новинарској, хм, каријери нисам се озбиљније припремио за неки интервју, понео сам и басприм јер су нека од мојих питања захтевала да му отпевам и одсвирам извесне да кажемо ситуације, интервју је био замишљен болесно амбициозно, прохтело ми се да разумем и другима протумачим Шабана Бајрамовића као Цвајг Магелана, у Ниш сам стигао на време, али је њихова проба каснила, и ја сам једва успео да му се представим и да га подсетим на договор који има са мојом управом. Није порицао ништа, али ми је рекао да би после пробе морао да руча, одлично, рекао сам, водим вас на ручак, да, али и деца ме чекају, водим и децу, рекао сам. „Морам мало да одспавам пре концерта“, рекао је напокон, „али биће конференција за штампу, тамо дођите, све ћу прво вама да кажем...“.

Био је љубазан ама очито равнодушан према медијима који су у каријерама многог музичара били и те какав катализатор. Држао се према мени као према особи која му није ни од какве користи. Што је било баш и тачно. Да нисам чекао Јелену Грујић која је несуђени мој интервју искористила да види родбину и ганц новог братанца, био бих се исто послеподне вратио у Београд, овако сам одслушао концерт о коме нисам хтео да пишем, јавио сам надређенима да је интервју пропао: да Шабана Бајрамовића представим као звезду која је заборавила на олако прихваћен интервју и бацила убогог посленика седме силе у непотребан трошак није ми се дало, у његовом ставу и није било ароганције, проценио је да му писани медиј није ни од какве користи. И добро је, како већ рекох, проценио. Насупрот Србији која даје силне паре CNN-у да је представи у светлу лепшем него што јесте, Шабан Бајрамовић био је сам себи реклама и није осећао потребу да се око додатног публицитета имало потруди.

Питања сам бацио, не важе ни за ког другог, и сад не знам коју је песму прву Шабан Бајрамовић научио, ако је се сећа(о) – ето, у то једно „о“ овлаш обгрљено заградама стало је оно неизрециво, оно што се променило од недеље у лето 2005. (или 2006, како би то човек знао!?) кад сам у нишкој тврђави пољубио бину до прошле недеље која му је склопила очи; копкало ме је кога се он сећао као певача, морао је неко лепо певати пре него што је породица Бајрамовић купила властити радио-апарат, једног је дана Шабан први пут певао пред људима који нису из његове фамилије, шта је

купио од првозарађеног новца, да ли је свирао и шта, мада ми се чинио уклопљен у ромски аксиом да они који су добри свирачи нису добри певачи, хтео сам да са њим поразговарам о песмама које би снимио уз тамбураше, што је урадио рани Харис, па позни Даворин Поповић, за потребе, додуше, филма и г. Бреговића, а чему однедавно тежи и одвајкада себидовољни са клавијатурама Луис... (Сад ми се чини да је било тушта и тма кудикамо и бољих питања, али ко ми брани да се самозаварам?)

Дирају ме ситне мудрости и навике које се губе са сваком смрћу, каже негде Борхес. Тако је и са вештинама. Нисам од мог деде научио како се плету корпе, како се плете и крпи мрежа (кеца, загажња), од Шабана Бајрамовића нисам чуо која песма сама од себе почне да му се пева док путује и док промичу бандере као код Жане Бичевске (По Смоленской дороге – столбы, столбы, столбы / По Смоленской дороге – столбы гудят, гудят... – мада је текст мислим Окуџавин), не знам је ли збиља он тј. Шабан измислио тему прослављену филмом и прославивши филм *Анђео чувар*, или ју је негде чуо, можда је била у њему као какав унутарњи „tattoo“, као оригинални његов софтвер...

Добио сам недавно један од новијих Шабанових це-деова, како ми се чини, како би се чинило нешто мономану попут мене! Поздрављам развој, поздрављам џејмсбрауновску сценску фазу, али сам везан за особу која се сликала за омот у Љубљани, која не зна, баш као ни ја, да ћу ради ње двадесет пет година доцније путовати шестсто километара са магнетофонима и нераспакованим, залудним баспримом (сл. 86).

Слика 86: Уморни Цар и „вечити“ министар Љајић (Д. Митић Цар, 2008)

Владимир Богдановић[227]

МА ПУСТИ, ЦИГАЊСКА ПОСЛА[228] [229]

Ево, четврта је година откако Шабан није умро. Само се преселио, негде горе, ваљда на небо, као и сви Цигани који тамо на крају одлете. Једном ми се јавио у сну. Препричавао ми је наш сусрет пред један од својих последњих наступа у Центру „Сава“ када је промовисао џез албум *Романо Рај* (сл. 87). Рекао ми је тада, на шанку, да ће ускоро умрети. А ја сам њему рекао да га је најугледнији амерички магазин *Тајм* сврстао у десет највећих блузера света, свих времена. Шаби није знао шта је *Тајм*, а шта је имао и да зна.

Слика 87: Бајрамовић на концертној промоцији диска *Романо рај* у Центру „Сава“ (15. 12. 2006) (интернет, 2016)

[227] Репортер *Недељника*.

[228] *Недељник*, 20. јун 2012, бр. 26, стр. 46–49.

[229] Три есеја о годишњицама. Есеји поређани по времену објављивања.

Није то ни битно. Тада сам схватио да је Бајрамовић био можда једини Циганин на свету који никада није постао Ром и који се никада није одрекао златног зуба, душе, песме и кафане. То вероватно многи нису могли да му опросте. Схватио сам тада и зашто га је Магични описао како аутентичну калаштуру, правоверног Циганина навученог на барбут колико и музика на његов божански дар. И на крају, Шаби је у ствари био жива пребијотина кога су на крају баладе сви испребијали. За паре, разуме се.

„Како да сад будем Ром кад сам цео живот Циганин. Српски Циганин. А и у беди сам већ неколико година. Видиш да сам права циганштура. Ми се Цигани рађамо у беди. Тако и умиремо. Остало отпевамо, попијемо, прокоцкамо, тако нам је суђено. Ето, сад је баш то време за мрење и нека је, није ми жао јер жене сам волео, а то је живот“, рекао ми је Шабан пред наступ.

Тек касније сам од пијанисте Ивана Алексијевића Панчевца (Биг бенд), који је са њим свирао целу џез турнеју, сазнао да Шаки до краја живота, до тог концерта, није знао нити једну једину ноту. Нити је долазио на пробе како би своје старе песме увежбао у џез варијанти. Момци сами увежбају, Шабан се само појави и почне да пева, као да је цели живот био Сачмо. Почне да пева без оног „идемо де-мол, А дур“. Није он знао никакве дурове и молове, а ни џез ритмове. Он је знао да пева. Тако је увек и њ. Једноставно, Шабана је Бог помазио по глави када се родио.

Када ми се јавио у сну, видео сам га поново са широким осмехом и тим златним зубом како седи за коцкарским столом на коме нема жетона нити проклетих пара. Коцка се. Сваки дан до миле воље игра барбут. И пева, као анђео. Рекао сам му да му је подигнут споменик у његовом Нишу, додуше једва, да је тај исти споменик требало да стоји у центру града и да је ипак постављен у запећку, крај Нишаве.

Рекао сам му и да су му постамент већ пет пута скрнавили и писали на њему – „стоп циганском терору, марш из Ниша Циганине, иди у чергу...“ Рекао сам му да су уметници скупили паре за споменик, а да није њих било, не би било ни споменика. Куста, Брега, Горан Паскаљевић...

Шаки се на то само осмехнуо.

Препричао само му и да су се многи у Нишу бунили када је град преименовао Јужни булевар у Улицу Шабана Бајрамовића па зато још нема званичне табле, иако је одлука у Скупштини прошла глатко. А тај Булевар, то је једна улица не шира од Балканске. Па је некако и логично да се више не зове Булевар. Мада неким усијаним главама није логично ни да се зове Улица, ако је Шабанова. А за Шабана би и Авенија била уска. Само кад би Ниш имао икакву Авенију.

И баш кад сам му препричавао нишке новости, сетио сам се како је једва живу главу извукао на свадби крај Милана, када се певајући заљубио

у младу. Јурили су га сватови преко неке ливаде, да га убију, наравно, али добро би на крају, извуче се наш Шаби.

„Ма пусти, цигањска посла“, рекао ми је и наставио да се смешка док ми је објашњавао да је своју жену Милицу волео највише на свету.

Питао сам га у сну и како му је било на Голом отоку када је робијао три године. Побегао је Шабан још педесетих са одслужења војног рока и заглавио бајбок. То му је била животна школа. Побегао је због љубави, није издржао а да драгу не види. Нико не зна како је успео усред тог страшног острва да оснује бенд и почне да пева Синатру, Армстронга и остале великане. Нико не зна како је уопште знао све те песме иако је тада, у СФРЈ, једва постојало неколико грамофона и транзистора.

Тих музичких кутија можда је понегде и било, али у циганским махалама где је Шабан живео и куда се кретао – сигурно их није било. Нико није ни разумео како је успео да чуварима „отме“ паре на песму а да их после изгуби са тим истим чуварима на целонућним партијама покера. И тако укруг, три године.

„Откада сам се родио знао сам те песме, и не само те. Знао сам све песме света. Није битно која је и чија је музика у питању. Битно је само да има душу. Да је лепо“, рекао ми је Шабан у сну и нестао у магли таман тада када сам хтео да га питам како је успео да отпева чувену светску песму „Mi Gili“, боље и од самог Сачма, опет по писању многих америчких новина.

Можда је још занимљивије у целој тој причи да је један од тих америчких магазина јурио Шабана две године да му додели некакву награду и да о њему сними серијал, али га нажалост никада нису стигли. Неколико пута су долазили чак из Њујорка за Ниш, али Шабана нигде. Новинар Мајер Волик је и написао на ту тему нешто.

„Нема шансе. Човек је прави Циганин. Када смо дошли испред његове куће, супруга нам је рекла да је отишао изненада да пева на свадбу у Италију. Требао му је новац да врати коцкарски дуг. Када смо је питали колики је његов хонорар, она је једноставно рекла: ’Колики дуг – толики и хонорар, тако се договорио!’“

Никоме вероватно ни данас није јасно како су Нехру и Индира Ганди дошли до Шабана Бајрамовића, где су га ископали, јер, Шабан је стално био на путу по гастарбајтерским, циганским свадбама, широм Европе. Некако су га ипак ископали и позвали у Индију где је отишао да им пева и добио званичну и доживотну титулу – краљ циганске музике!

Само неколико месеци касније, после путовања у Индију, Шабан је поново банкротирао, по ко зна који пут. Изгубио је све зарађене паре на барбуту, његовој омиљеној игри. Тада је, из чисте туге или пак из неке чудне сете, отпевао пред много људи у једној кафани у Немачкој „Ђелем

Ђелем“. Стара циганска песма тада је само због њега постала званична химна свих Цигана света, што је и данас.

Још једну причу ми је Шабан потврдио за тим истим шанком у Центру „Сава“, кроз смех наравно. Када је изашао са робије нико није хтео да сними његове песме. Лутао је дуго, некако се докопао Словеније, где су препознали његову уметност. Ето прве „синглице“ која је продата у милионском тиражу. Проблем су само биле паре, као и увек. Шабан је добио мизерни хонорар, али не намерном грешком продукцијске куће, већ својом. Потписао је свој први уговор тако што га није потписао. Он је то онако, на реч.

Био је неписмен, заиста, у школу никада није ишао. Сећао се тада да је кренуо у први разред, једном у Нишу, али се не сећа да ли га је завршио нити која је то школа била. Једноставно, рекао, ми је Шабан, мисли да је успут, од куће до школе, залутао у некој кафани и певао од стола до стола, колико је био и висок. Баш до стола. Тада је, рекао ми је, зарадио први динар.

Све остало што је Шаби радио био је живот. Био је у једном моменту најбогатији човек естраде. Био је највећа звезда старе Југославије који је једини могао да пева Титу баш у Моровићу, у ловишту у кога Броз никога није пуштао и да са њим баци једно дељење. Смео је себи да дозволи да не путује авионом баш када су му биле заказане многе турнеје по Америци и Аустралији.

Могло му се. Могао је да буде сироче када је хтео и поред толике родбине. И то му се могло. Био је и најсиромашнији човек естраде и то много пута. Могао је себи да дозволи и то да нас све заједно доведе у ситуацију да данас можда и не разумемо шта је заправо тај човек уопште певао, а да знамо, некако, да је то много, много, добро.

Шабан је данас, без изузетка, планетарни феномен. Уметник без куће, свачији и ничији, коме су на сахрани били и председник државе али и већина министара из Владе. Једино му на сахрану нису дошли његови из Ниша. Можда зато што је ипак био истински Циганин који никада није постао Ром. Шабан Бајрамовић није умро, отишао је на небо у 73. години живота. Имао је жену и две ћерке.

Ђорђе Матић[230]

КО ЈЕ БИО ШАБАН БАЈРАМОВИЋ[231]

„Рођен 1936. у Нишу. Послије рата због дјевојке дезертирао из ЈНА, осуђен на три године на Голом отоку. Индира Ганди и Нехру позвали га у Индију гдје је проглашен за краља ромске музике. Његова пјесма 'Ђелем ђелем' проглашена је за химну свих Рома свијета."

Каква биографија, а? У успоредби с било киме, на нашој сцени поготово, па се чини као, клишеом речено, неснимљени филм. Има „само" један проблем ту: осим мјеста рођења – ниједно од овога горе највјеројатније није истина. Углавном је непровјерљиво и најчешће чиста конфабулација – самог субјекта, онако како је причао и слагао свој животопис и остављао га другима, као да је знао да ништа неће касније провјерити. Кренувши већ од почетка живота – и прије! – ни година рођења му се заправо не зна (и већ ту јавља се одмах социо-хисторијско питање: јесу ли се Роми пописивали у Краљевини, и ако јесу – како и колико?). Што ствар чини још посебнијом, као што је био и јунак приче: и ова годишњица наиме, коју обиљежавамо – условна је. Но, њу славимо и због тога: најинтригантније чињенице заправо уопће нису у митологизираним биографијама које се, немаштовито једнаке, преносе данас у све теже провјерљивој џунгли информација. Умјесто тих и такозваних чињеница, умјесто произвољности тврдњи, требало би кренути другачије, обрнуто – од питања. То што права питања у вези с Шабаном леже другдје, ван очитог, и што су чак и на крају дугог пута испитивања и тражења неодговорива, други је, сасвим посебан проблем.

ОДАКЛЕ МУ ТО: Нека од њих сасвим су базична, надошла из слушатељске зачуђености, из задивљености, а нека су објективнија, шире културална и хисторијска. Наравно, обје се врсте мијешају непрестано.

У прва иду најочитија, која се јављају над оним што чујемо кад данас слушамо његове класичне снимке с прва четири Шабанова албума снимљена за љубљански ЗКП и загребачки Југотон, већином са његовим пјесмама и у пратњи самозатајног, уздржаног а бриљантног оркестра Зорана Пејковића (потпитање: гдје су нестали такви бендови, зашто више овако нитко не свира данас?). Серија пјесама, албум за албумом, гдје се чује пјевач и аутор који није на почетку него у зениту, сада, тридесет и толико

[230] Новинар *Времена*.

[231] *Време*, 14. април 2016, бр. 1319.

година касније, зачуђује све више. Одакле му онакав тон најприје, „фарба“, како се вели; одакле та стилизација, техника? Како то настаје и како се развија? Шта је слушао (а сигурно је слушао, не постаје се музичар „по Духу Светоме“), како је слагао те своје пјесме, текстуално и поготово музички? Шта је уопће требало бити да би се постало Шабан Бајрамовић?

ЖИВОТ ЈЕ МАСКЕНБАЛ: Знамо шта ће рећи већина. И промашити сасвим. Без размишљања опалиће: „Циганин је, они имају *то* (!).“ Како је једноставна културрасистичка логика у својим рјешењима и како површна у својој дубинској злонамјерности. Добро, требало је оживјети најприје, имати искуство од врсте у коју нитко од нас „бијелих“ нема приступа. Без искуства ништа. Али, овдје се опет треба подсјетити ријечи америчког критичара Алберта Марија о Беси Смит и парафразирати их у нашем контексту: „Ако је истина да је циганска музика одраз стотина година муке, како то да је родила *само једноī* Шабана Бајрамовића?“

Ту нам и иначе Американци са својим расним комплексом добро дођу, као што се овдје одмах добро наслања већ споменута серија културолошких питања. Аналогије између култура су бројне, и као такве само потврђују њихову међусобну разлику дакако, но ваљаће нам свеједно. Ако је Шабан тако, за колективно, често невјешто око, био симбол Циганина, у смислу поједностављивања „један-за-све“, како то да се иза ходајућег клишеа са сребрним зубима и шарене одјеће којој се средина подсмијевала, у исти час крио један толико очито посебан човјек, крајњи индивидуалац и – да – пунокрвни умјетник, аутор, нествaран стилист? Како може дакле у њему бити и читава култура, и у исто вријеме оно што се издиже над њом, што ствара особност ни са којом другом успоредиву? Исти проблем, исти големи неспоразум, јавља се поново у аналогији, имала је још једна, америчка, личност, такођер „не било каква“ – Луис Армстронг. За широку, срединашку бијелу публику у њему су се на први поглед спојиле све, бартовски речено, конотације одређеног типа представника црне Америке, тако да су се црни џезери и интелектуалци дуго стидјели због тога. У исто вријеме (што се тек данас чује, па све боље) испод забављачке маске, испод очитог, стајао је један од највећих иноватора музике читавог двадесетог стољећа (сл. 88).

КИ ВОЈСКА МЕ ЂАВА: На сличној подјели радио је и Шабан, сасвим несвјесно. Сви смо вољели, или волимо још увијек, насмијати се ономе што лингвисти зову „интерференција“ – ромски језик (као и сви други) посуђује ријечи које му требају, али оне у контексту даље неразумљиве цјелине и мијешању регистара у језику, звуче некако нарочито комично (питање је једино насмије ли се тада човјек њима или се смије *с њима* – у томе је одговору тест сваког расизма). Узмимо зато један од Шабанових класика, а могли бисмо и други:

Слика 88: Царев вечити осмех (2002) (архив Р. Сарића Сарме)

Керта манге даје
Јек гудли кафава
Јек гудли кафава даје
Ки војска ме ђава.

Кад чујемо овај славенски „уљез“ у тексту – ову, једино препознатљиву, „војску“ (!), комични ефект је тренутан. Али кад се преведе текст у којем лик пита мајку да му направи „једну слађу кафу“, јер га „у војску зову“, и ако се препустимо споју и контрасту ријечи с летећим, незаустављивим темпом и (за западно ухо трајно неочекиваним) измјенама дурско-молским циганске љествице – ефект тих разлика може излудјети човјека. То је „таписерија“ потпуно супротних стања, и израза таквих стања која се измјењују без упозорења, гдје тривијално, свакодневно, неосвјештено, у тексту неопажено прелази – иако је заправо непрестано у томе – у потпуно црножучну, неиздрживу жалост којом је обливена музика. Цигански спој супротности којима је Шабан господарио и стварао га као нитко други, прејак је за нас остале – нисмо одгајани тако да знамо с тиме. Отуд, није случајно да се људи од којих се не би очекивало понекад побију или разбијају ствари под утјецајем ове музике.

СВОЈ ВЛАСТИТИ ЦЕЗ: То махнито и суптилно у једном, покушали су ухватити разни касније, редом „бијелци“, поготово након што је 2001. мостарски продуцент Драги Шестић албумом *A Gypsy Legend* извукао Шабана из таворења и избацио га на свјетску сцену. Није им успјело. Шабан наравно није марио шта се иза њега ради у студију и на матрицама, па су аранжмани редом погрешни, држим, сувише „пристојни“, заправо малограђански, уз помодно и насилно везање за цез (као да Шабан није био свој властити цез којем не треба ништа!), и све је испадало често накарадно, накрцано мегаломанским рјешењима типичним за школоване градске музичаре. Чак и Горан Бреговић, иначе врхунски аранжер, потрошио је двије пјесме а да није добио ништа посебно. Код Шабана увијек је било – мање је више. И само онда кад се поштовала његова мистерија, кад би аранжери и продуценти схватили и пристали на властиту зачуђеност, резултати су били изузетни. То је схватио Шестић кад је снимао са Шабаном. Што сведенији аранжмани, једино акустичка свирка, глас снимљен без ефеката, што ближе мембранама (*„close miking“*), с пуно простора – и што више слободе пјевачу. Тада је Шабан бриљирао. А до које мјере су такви студијски услови и пратња могли ослободити пјевачев „дух из боце“, и данас изазива невјерицу. Има видео снимак за који се ваља надати да ће једном изаћи пред људе, направљен током рада на Шабановом повратничком албуму с бендом Мостар севдах ријунион. Шабан снима једну од својих ријетких пјесама на српском, издвојену по свему у ионако издвојеном

репертоару. Пјесма је „Питао сам малог пужа“, на немилосрдни, непрестајући ритмички „кец“ какав имају севдалинке (поред румуњског, био је примјетан утјецај босанске пјесме на Шабана): изнад непромјењивог куцања пулса бенда, пјевач изводи серију вокалних бравура за које се не зна јесу ли технички или емотивно теже, преко шест минута развијајући тужбалицу о томе како је на коцки („на картама, на барбут“) изгубио све паре. Пјева у стању једне апсолутне концентрације, као „стуб од зрака“, како је једном Ален Гинзберг описао концентрацију младог Боба Дилана на сцени; пјева затворених очију и типично искривљеног лица – у тајном братству ове физичке гесте: као „soul shouter“ Пентакосталне цркве из Луизијане, као фламенко пјевач из Андалузије, као пакистански *qawwali* мистик Нусрет Фатех Али Кан. Кроз, Славенима и Циганима тако блиску антропоморфну слику гдје лик/Шабан разговара с пужем и пита га да „му своју кућу прода“ (и пуж наравно – одговара), попут циганског Шагала што слика у зраку, или у китсовским „круговима у води“, описао је један потпуно довршен, самодржећи свијет који је трајао колико и изведба. Кад матрица исцури, Шабан готово одмах отвори очи, врати лице у израз готово празан, гледа одсутно, а како му нитко из режије, с пулта, не одговара ништа јер су сви замукли, упита нешто као „је л’ може ово?“ Као да се ништа није догодило.

НАЈСТВАРНИЈА СТВАРНОСТ: То је тако: најбоље приче су увијек најстварније. Добро, рећи ће нетко можда, мало разочарано а мало у нади – да ли је ишта заиста било од прича које асоцирамо са Шабановом личном митологијом, односно оном његове културе? Разочара се човјек, по својој природи, кад схвати да иза најмаштовитијих нарација лежи најчешће прозаична истина.

О, и те како је било таквих прича. Не може се онаква чаролија музичка стварати а да је нема у животу у којем су били толико замијешани легенда и стварност, бајковито и материјално, модерно и прастаро, неозбиљно и трагично. Могуће најљепшу причу, којој никаквог додатка не треба, причала је покојна Љиља Петровић, његова колегица и у многочему антипод. Не знам колико се људи још сјећа, али у доба када прави своје сензационалне ране албуме, почетком осамдесетих, Шабана готово није било на телевизији, тада ријеткима доступном главном мас-медију. Велика београдска и ромска пјевачица која је релативно често наступала у музичким и забавним програмима, рекла је да је за то постојао разлог. Могла се и донедавно пронаћи снимка из тога времена, видео-клип за нестварно лијепу Шабанову пјесму „Парно грас“ („Бијели коњ“). Снимљен филмском камером, како се тада радило, у некој бескрајно поетичној измаглици, Шабан у црној кожној јакни заиста јаше бијелог коња. По Љиљној причи, након пада задње клапне – Шабан је украо коња, одјахавши са снимања и нестао,

да га више не нађу. Е, онако како ћемо сами себи изнутра ово објаснити (!), како ћемо се поставити према причи и интерпретирати је, о томе овиси све наше разумијевање пјевача. И много тога још.

Зато, вјеројатно најпрецизнију звучну метафору Шабана направио је већ споменути продуцент Шестић.

На музичким албумима понекад се нађу снимке које су непописане, скривене обично на крај плоче, одвојено, и називају се *ghost track* – дословно би било „пјесме утваре". На снимању *Gypsy Legend* албума, и на приједлог врсног гитаристе Мише Петровића, у задњи час је предложена можда најдирљивија Шабанова балада (па макар била балада у седам осмина каква и јесте), „Сила кале бал" („Има црне очи"). Снимљена је потпуно огољено, само вокал и акустична гитара. Резултат је био чаробан. Седам пјесама касније, кад све дотуче горе описана кулминација „Питао сам малог пужа", албум завршава. Тишина. Но, након неколико секунди, из ничега, зачује се изненада из даљине поново Шабанов глас, у еху, без инструмената, сам, и пјева још једном рефрен о дјевојци црне косе и зелених очију – *сила кале бал, зелене у(ј)акха – ме манїав ла даје, о ла ме кха лав* – „волим је, мајко, умријећу због ње" – да би полако постајао све тиши, као да се удаљава. Као да је ту а није, појављује се и нестаје, а кад помислимо да смо уловили и расвијетлили нешто, његова појава бјежи као дух. Остаје само глас, то је довољно. Не морамо све знати, ни разумјети. Довољно је слушати, и чути.

Зоран Живковић[232]

СЕЋАЊЕ НА КРАЉА[233]

Заклети сам републиканац, али сам, као многи други, радо пристао да будем одани поданик његовог величанства. Ако сте пре четрдесетак и више година рођени у Нишу, живот вам је богатији за неколико привилегија. Једна од њих је то што сте од ране младости били у прилици да срећете, видите и слушате Краља. Свака велика ромска свадба, а они не праве мале, имала је своју звезду – обележена је Шабановим наступом. Прослава Ђурђевдана у Београд мали (део Ниша поред централне пијаце где живи већина Рома) била је незамислива без њега, као и многи спонтани и организовани дернеци и изливи карасевдаха многих нишких боема. Бело одело, бели мерцедес, чак и бели коњ понекад, тамне наочаре, широк осмех и јединствен глас, обележили су многа заједничка весеља и многе личне туге. Краљ је увек био ту, искрен и посвећен својим поданицима.

Краљ је имао и своју политичку каријеру – лежао је на Голом отоку. Наравно, био је довољно паметан да није био ни информбировац нити шта слично… Осуђен је на пет година тамнице због љубави. Заљубио се, са непуних 18 лета, у Ленку, лепотицу са којом је желео да започне своје животно сазревање. Држава га је убрзо позвала у војску, на море у Пулу. Он је, нерадо али лојално, отишао. Али љубав је била јача. Није могао да издржи ту казну и након неколико недеља напушта касарну и возом хита према југу у Ленкин загрљај. Ефикасна војна полиција га у Руми хапси и спроводи назад. Осуђен је због дезертирања на пет година затвора и послат је на непристојни оток, најтежи затвор у држави. Није одлежао целу казну. Не, није помилован, изашао је раније због фудбала. Био је голман затворске репрезентације која је играла против екипе оближњег војног гарнизона. Наравно, војна екипа је имала наклоност судија који су толерисали њеног центарфора који је у неколико наврата тешко насрнуо на Шабана и нанео му такве повреде да је пренет у болницу, а неколико месеци касније је због последица повреда и отпуштен из војске. Ленка се у међувремену удала за другога, а у Шабанов живот је ушла Милица, са којом је остао до последњег даха. Краљ је обема посветио по једну песму… Невероватан креативни дар и извођачке способности добили су нови импулс, као и много тога у тадашњој Југославији, захваљујући Словенцима.

---

[232] Директор пројекта последњег Бајрамовићевог албума *Романо Рај* из 2006. Живи и ради у Београду.

[233] *Данас*, 18–19. јун 2016, стр. XIII.

Љубљански „хелидон“ је почетком осамдесетих издао Шабанов лонгплеј на коме је ударна песма „Ђелем, ђелем“, у аранжману глас и клавир, урађена као савршен хибрид нишке ромске традиције и Њу Орлеанс блуз стандарда. Ова плоча је Краљу отворила врата светских дворана и џез клубова. Берлин, Делхи, Лондон, Париз, Чикаго, Њујорк… Свет открива црни бисер, тада европске Србије. Часопис *Тајм* му пре неколико година додељује место у врху светског блуза…

Шабана сам при пут формално упознао 1997, када сам га као председник Скупштине града Ниша крунисао, правом круном, за краља ромске песме. Заклети сам републиканац, али сам, као многи други, радо пристао да будем одани поданик његовог величанства. У лето 2005. срели смо се случајно у башти култног нишког кафеа „Nest“. Причамо о врућини, о томе да треба да остави пушење, хвали се да више не игра барбут, жали се да не добија новац од ауторских права, брине се за старост, нема пензију, како ће Милица кад он оде… (сл. 89) Договарамо се да спреми десетак нових песама и да ћу му помоћи да, након пуно година, направи један целовит ауторски пројекат достојан његовог имена и каријере, краљевски пројекат! Растајемо се са сумњама у себи. Ја нисам сигуран да ће након четрдесет година рада, стар и болестан наћи у себи снагу за нови креативни подухват. Шабан сумња да ли је моја понуда искрена или ћу га и ја преварити, као многи пре мене… Након неколико месеци јавља ми се и каже да има демо-снимке. Позивам Милоша „Hammera“, продуцента из Новог Сада, да заједно преслушамо материјал. Одушевљени смо оним што смо чули! Почиње снимање, и Шабан, његов гитариста Саша, Милош и чланови његовог Добровољног ковачког друштва стварају CD *Романо рај*. Почињу концерти, Егзит, Центар Сава, Лисински – Загреб, Дубровник... Због болести одбијамо кратку америчку турнеју…

Моје сумње у Шабанову моћ су биле неосноване – није ме разочарао. Ни ја њега.

Ако данас живите у Нишу, немате никакве привилегије. Краљ је отишао у легенду…

Слика 89: Шабан пева Нишлијама (Д. Митић Цар, 1998)

ВАЖНЕ ЦАРЕВЕ ГОДИНЕ И ДАТУМИ ОКО ЊЕГА

Али, то је као и све око њега
– да ли је човек или мит?
А Шабан Бајрамовић је био све то.
Ева Салина

Ја сам нико!
А ти, ко си?
Емили Дикинсон

По свему судећи, уз све резерве, живот Шабана Бајрамовића може се грубо изделити на пет временских периода:

1. 1936–1955,
2. 1956–1963,
3. 1964–1979,
4. 1980–2000,
5. 2001–2008.

Ма колико деловало поједностављено – што се тиче пресудног животног догађаја – за вододелничарске критеријуме нудимо:

одлазак на Голи оток (Сл. 90),

снимање прве плоче „Пелно ме сам“ (1964)

и превратничког албума *Ашунен ромален* (1980),

као и диска *A Gypsy Legend* (2001).[234]

---

[234] Можда омашујем када распон 2001–2008. не делим на део до це-деа *Романо рај* (2006) и после њега. Но две године и неколико месеци до смрти је сувише кратко време, мада испуњено разноликим епизодама.

Слика 90: Део затворског комплекса на Голом отоку (Википедија, 2017)

Посебно издвајам са Шабаном повезане важне датуме и збивања од дана упокојења до краја 2016. године.

1936 – Рођен 16. априла у Нишу

1956 – Тамничење на Голом отоку – Излазак са робије

1964 – Снимио прву оригиналну песму „Пелно ме сам“ („Затворен сам“)

1967 – Филм *Скупљачи перја* – Оливера Вучо пева „Ђелем ђелем“ (режисер Александар Саша Петровић)

1971 – „Ђелем ђелем“ постаје ромска химна (први Светски конгрес Рома, Лондон, Уједињено Краљевство)

1977 (или 1979) – Нишки новинар Миодраг Аранђеловић, уз помоћ сина Драгана Аранђеловића Аре, објавио у *Вечерњим новостима* први интервју с Шабаном

1980 – Рецензија Ократа Шотама плоче *Ашунен ромален* – псеудоним Дарка Худелиста – „Величанствена посвета животу и љубави“ (*Полет*, 5. новембар, 13)

1981 – Есеј Рене Бакаловића и Дарка Худелиста „Слушајте ме, људи“ (*Старт*, 23. мај, 52–55)

1982 – Глумац у филму Милана Јелића *Недељни ручак*, рола: Певац – Реклама за плочу „Умирем/Камерав“ у рок часопису *Џубокс*

1986 – Наступ са врхунским ромским певачима на концерту „Ромски хепенинг“ у хали „Пионир“ (Београд)

1987 – Глумио Шајиновог оца и певао главну тему у филму Горана Паскаљевића *Анђео чувар*

– На затварању 21. Филмских сусрета на Летњој позорници у Нишу, после пројекције *Анђела чувара* пред преко 3.500 гледалаца, Бајрамовић је уживо отпевао одјавну песму филма

1988 – Певао на Romskom Live AID-у у нишкој спортској хали; његов чувени улазак на белом коњу

1992 – Наредне три године проводи у иностранству, великим делом и у Сједињеним Државама

1995 – После повратка из Америке солистички концерт у београдској „Хали спортова“ – Формиран Нишвил џез фестивал

1996 – Књига Драгољуба Ацковића Слушајте људи/Ašunen romalen (Београд: Rrominterpress, Б92)

1997 – Први наступ с џез музичарима на 14. Нишвил џез фестивалу (Дом Војске Југославије, Ниш, пијаниста Васил Пармаков, контрабасиста Миша Блам) – Глумио у македонском филму Столета Попова *Циганска магија* (*Gypsy Magic*); трећа по реду улога, оца Омера

1998 – Концерт пред 100.000 Нишлија на дочеку Српске нове године (Трг Краља Милана, 13/14. јануар) – Снимио песму за филм Емира Кустурице *Црна мачка, бели мачор*

2001 – Диск *A Gypsy Legend* са Мостар севдах ријунионом (World Connections) – Песмом „Пелно ме сам“ заузима 11 место на компилацији

Џоа Страмера (Strummer) *THIS IS RADIO STRUMMER* – 15 Brilliant tracks from Joe's world service radio show

2002 – Албум *Циīански краљ Србије* – Амстердамски интервју Гарта Картрајта са Шалетом, објављен у часопису *Roots*

2003 – Наступ на Европском фестивалу ромске музике (Кућа светских култура – Haus der Kulturen der Welt, Берлин, Немачка, мај)

2004 – ЛП *Циīански краљ и īијанац* – Турнеја по Сједињеним Државама – Наступ с Јосипом Лисац на концерту састава Кубизмо (Cubismo) (дворана „В. Лисински", Загреб, Хрватска, 11. мај) – Концерт с Кубизмом на нишком фестивалу Нисомнија (Летња позорница у Тврђави, 15. август)

2005 – Есеј Гарта Картрајта „Šaban Bajramović: A Great Consumer of Life" („Шабан Бајрамовић: велики трошаџија живота") у *Princes Amongst Men: Journeys with Gypsy Musicians*, London: Serpent's Tail, 52–67 – Гост на албуму Љиљане Батлер *Legends of Life* – Наступ с Есмом Рецеповом (Нишвил џез фестивал, Ниш, август)

2006 – Једини наступ у Уједињеном Краљевству (Лондон, клуб Mean Fiddler, мај) – цд „Романо рај" са Добровољним ковачким друштвом (Hammer продукција) – Први концерт у Француској (Париз, 12. мај) – Наступ с Добровољним ковачким друштвом на Егзиту (Нови Сад, јул) – Нишвил џез фестивал установио Nišville Grand Prix „Šaban Bajramović" – Фестивал му додељује прву награду за животно дело (Nišville Grand Prix „Šaban Bajramović") и уручује бронзану статуу његове фигуре – Цар уручио награду Nišville Grand Prix „Šaban Bajramović" саставу Incognito (Инко-гнито, август) – Проглашен за почасног грађанина Ниша – Есеј Богдана Тирнанића „Ритам циганске душе" (*НИН*, 7. децембар, 51) – Концерт, промоција плоче *Романо Рај* с Добровољним ковачким друштвом (Центар „Сава", Београд, 15. децембар)

2007 – Плоча *Херделези*: 18 оригиналних песама 1969–1984 – Концерт у хали „Тиволи" (Љубљана, Словенија, 9. март) – Гост на албуму *Qeens and Kings* румунског циганског дувачког оркестра Фанфаре чокарлија (Fanfare Ciocarlia) – Документарни филм *Шабан* (SPIF, Београд, редитељ Милош Стојановић) – Гостовање у хотелу „Белведере" (Дубровник, Хрватска, 14. август)

2008 – Књига Радета Вучковића Нишког *Краљ ромске īесме: друīи о Шабану Бајрамовићу* (Ниш: Пунта) – Умро 8. јуна у Нишу

2008 (9. 6)–2016 (31. 12) – Есеј Зорана Ћирића „Услишене молитве“ (*Пой–бокс*, 10. јун, 15:26) – Књига жалости отворена у холу Народног позоришта (Ниш, 10. јун) – Комеморативни скуп у холу Градске куће (Ниш, Улица 7. јула, 11. јун, 10 часова) – Покоп на Новом нишком гробљу (11. јун, 14 сати) – Посмртно додељена национална пензија (11. јун) која се може користити само за живота и не преноси се на наследнике. – Албум *Šaban private* – Концерт „Пријатељи Шабану“ (Центар „Сава“, Београд, 6. децембар) – Ивана Благојевића напис „Шабан, пужеви и *Гардијан*“ (Б92 Блог, постављено 17. септембра, у 17:28)

2009 – Јужни булевар преименован у Булевар Шабана Бајрамовића (одлука Скупштине града Ниша, 5. мај)

2010 – Откривен споменик Шабану Бајрамовићу (Кеј на Нишави, Ниш, вајар Влада Ашанин, 12. август) – Усликана фотографија „Величанствени дан у Нишвилу“ (испред Цареве статуе, 12. август) – Црне мамбе певају Шабана у ромском кабареу „Да су ме украли Цигани“ (сала Симфонијског оркестра, Ниш, 14. фебруар)

2011 – Најгрубље скрнављење Шалетовог споменика „Стоп циганском терору“ (16. фебруар) – Установљавање „*River stage* – Програма ’Пријатељи Шабану’“ (Нишвил џез фестивал, Ниш, амфитеатар на Кеју поред Нишаве, август) – Књига Драгољуба Б. Ђорђевића *Казуј крчмо Церимо* (Београд, Ниш: Службени гласник, Машински факултет; друго издање 2012)

2012 – Dado Topić & Time after Time изводе „Гељан даде“ на *River stage* – Програм „Пријатељи Шабану“ (амфитеатар на Кеју на Нишави, Ниш, 14. август)

2013 – Розе фарба и кукасти крст на Царевом споменику (26/27. март) – Постављен видео надзор над Шабијевим спомеником (јун месец)

2014 – Документарни филм *Шабан Бајрамовић – краљ ромске музике* (Медија и реформ центар, Ниш, редитељ Дејан Тасић)

2015 – Књига Ивана Благојевића *Ход по џезу.* (Београд: Ind Media Publishing) – Рикардо Вилалобос (Villalobos) на Сонус фестивалу пустио песму „Питао сам малог пужа“

2016 – лонгплеј Еве Салине (Salina) *Лема лема* (*Узми ме, узми*) – Есеј Ђорђа Матића „Ко је био Шабан Бајрамовић“ (*Време*, 14. април) – Ушао у

Недељников специјал „100 људи који су променили Србију“ – „Осамдесет година од рођења Шабана Бајрамовића“ (Камерни театар 55, Сарајево, 17. април) – „И после Шабана Шабан“ (Миксер фестивал *Sensitive society* „Осетљиво друштво“, Београд) – Изложба Нишвил џез фестивала „Шабан Бајрамовић и Соломон Барк“ (Официрски дом, Ниш, август) – Преведен текст Гарта Картрајта „Šaban Bajramović: A Great Consumer of Life“ („Шабан Бајрамовић: велики трошаџија живота“ – преводилац Иван Динић)

Селективна дискографија

Синглови и мини-албуми

1968. „Најлепша Циганка Југославије“ – Дискос (мини-албум)

1968. Тамарске циганске песме – Дискос (мини-албум)

1968. Шабан Бајрамовић и Дувачки оркестар Бакије Бакића – Дискос (мини-албум)

1968. Дует Бајрамовић-Димитријевић – Дискос (мини-албум)

1969. „Василица“ – Дискос (мини-албум)

1969. „Ерделези авела“ – Дискос (мини-албум)

1969. „Наташа“ – Југотон (сингл)

1971. „Даје“ – Дискос (мини-албум)

1971. „Василица“ – Дискос (мини-албум)

1971. Шабан и Зора Бајрамовић – Дискос (мини-албум)

1971 Шабан Бајрамовић „Кахав капијав“, Дискос

1972. „Не дај да патим“– Дискос (мини-албум)

1973. „Анифе“ – Дискос (мини-албум)

1973. „Душка“ – Дискос (мини-албум)

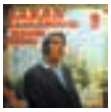

1974. „Тодоро,Тодоро“ – Suzy (сингл)

1975. „Нани, Нани“ / „Сонај те мерав“ – Suzy (сингл)

1975. „Мангаула даје“ – Suzy (сингл)

1976. „Херделези“ / „Ки Софија ме гељум“ – Југотон (сингл)

1977. „Опа, цупа“ / „Јек Диве Сабаље“ – Југотон (сингл)

1977. „Нич, Нич, Нич“ /„Лид, Лид, Лид“ – Југотон (сингл)

1982. „Ирена“ / „Лепа девојко“– Suzy (сингл)

Албуми, касете и CD

1977. Шабан Бајрамовић „Шабан Бајрамовић“ Дискос

1979. *Шабан Бајрамовић* – Дискос

1980. *Ашунен Ромален / Слушајте ме људи* – РТВ Љубљана

1981. *Опа, цупа* – Југотон

1981. *Ту роминије / Ти жено* – ЗКП РТВ Љубљана

1982. *Ме сијум чавеја тари Југославија / Ја сам момче из Југославије* – ЗКП РТВЛ

1983. *Нишка Бања* – ЗКП РТВ Љубљана

1983. *Камерав / Умирем* – ЗКП РТВ Љубљана

1984. *Судбина си мурни / Судбина је моја* – Југотон

1984. Шабан Бајрамовић *Најлепше песме* – ЗКП РТВ Љубљана

1985. *Моро ило / Моје срце* – Војводина концерт, Издавачка делатност Нови Сад

1986. *Пијаница* – Војводина концерт, Издавачка делатност Нови Сад

1987. *Шабан Бајрамовић и Беба Ибишевић* – ПГП РТБ

1988. *Лутка, лутка* – ПГП РТБ

1988. *Шабан Бајрамовић* – ПГП РТБ

1990. *Даје / Мајко* – ПГП РТБ

1991 Шабан Бајрамовић и Љиљана Петровић *Најлепше циганске песме*"

1992. *Акава ли живото / Ово ли је живот* – Југодиск

1993. *Звезда, Звезда* – ИТВ Меломаркет, Hitex Swiss

1995. *Каламанге авера / Узећу си другу* – Јувекомерц

1995 Шабан Бајрамовић *Шабан Цар 2, Чаплин*

1996. *Верујмо* – Taped Pictures

1997. *Kalo čhavo / Црн дечко* – Продукција Весели Роми

1997. *Касандра* – Јувекомерц

1997 Various artist *Нечиста крв* – музика из филма

1998. *Е пајосо унуко / Дедин унук* – Продукција Весели Роми

1999. *Кажи сине* – Продукција Весели Роми

1999 Шабан Бајрамовић *Кажи сине – The best of: King of Gipsy music*

2001. Mostar Sevdah Reunion Presents ŠabanBajramović: *A Gipsy Legend* – World Connection

2002. *Херделези* – Croatia Records

2002. *Gypsy King Of Serbia* – ARC Music

2003. *Шабан Бајрамовић* – Šaban Bajramović Productions

2003. Шабан Бајрамовић и Снежана Јовановић Шикица *Бисери ромске песме* – HiT Records

2004. *Душа Рома* – Југовидео

2004. *Краљ Циганске Песме / The King Of Gipsy Song* – HI-Fi Centar

2004. *Моро ило* – Југовидео

2004. *Пијаница* – Југовидео

2005. Карта манге даје – Јужни ветар

2005. *Најшуже гиља* – Јужни ветар

2005. *Парно грас* – Јужни ветар

2006. *Gypsy King & Drunkard* – Nika Records

2006. Мостар Севдах Реунион: *Шабан* – Nika Records

2006. *Романо Рај / Цигански рај* – ПГП РТБ

2008. *Šaban Private* – ПГП РТБ

2009. Various artist *Пријатељи Шабану*, Nishville production

2014. Шабан Бајрамовић *Циганске песме*, Biveco

2015. Шабан Бајрамовић *Повратак краља – Live*

Шабан Бајрамовић/Вида Павловић/Љиљана Петровић (*није датирано*)

Шабан Бајрамовић *Ђелем, ђелем – циганске баладе*, ZKP RTVS (*није датирано*)

Шабан Бајрамовић *Наров сузо* – Екстра фолк (*није датирано*)

ПОГОВОР

ШАБАН БАЈРАМОВИЋ, „НИ ОВДЕ НИ ТАМО“

Кад се један социолог, ромолог, кафанолог удружи са одличним познаваоцем и уживаоцем популарне музике у најширем обиму, те са „кафанџијом“, онда добијамо једно компетентно, аналитично, информативно штиво у које се уплићу притајене емоције живљеног искуства аутора – добијамо истовремено једну историју „одоздо“ и „одозго“. Када се томе дода и специфичан језик ослоњен на локализме и архаизме, као и доза финог хумора и недеструктивног цинизма, онда се, на први поглед, једна биографија претвара у нешто сасвим друго. Чињеница је да је главни лик у овој књизи Шабан Бајрамовић, Цар, али су његови живот и дело само повод за ширу анализу нашег менталитета, специфичности ромске културе, утицаја медија, културе чаршије, бизниса и обичаја, политике и естраде. Истовремено, главни лик не дозвољава да се анализа сведе на научне концепте и методологије. Цар, „геније“, превазилази конвенције, прескаче високе препреке, а пада на равном, не смирује се, тражи и не може да се повинује никоме, а уме да се понизи, свестан је свог талента али уме да сумња, непоуздан, „пуст“, али организован када треба да се роди песма. Једном речју, креативност се не да именовати, ускладиштити у неку постојећу фиоку знања. А све то у специфично ромско-српском-светском амбијенту и то од комунизма до неолиберализа, од времена кафана до доба кафића, од песме за душу до концерата на стадионима, од доба Цигана до времена Рома. У све ово стаје живот једног посебног човека, музичара, композитора, певача, швалера, оца породице, коцкара и дародавца, Србина, Циганина, Српског Рома, генија традиционалне песме и савременог етно џеза. Поред многоструких идентитета, на крау крајева, то јест на почетку, Цар је пре свега био Нишлија. А и писац ових редова је Нишлија и ту се искуствено и осећајно један социолог, ромолог, кафанолог аналитички и интимно среће са Царем.

Књига не прати живот Бајрамовића биографски, већ указује на преломне тренутке у његовој каријери доводећи у блиску везу спољне околности са музиком која се деценијама развијала и мењала. Рођен 1936. у Нишу, 1956–1963. године Шабан робија на Голом отоку и то не из политичких разлога, већ због љубави. Није хтео у војску због девојке, а остало је сурова рутина затворског живота колико-толико осветљеног младошћу и првим музичким знањима – открићем оног „нечега“ што код посебних

људи одређује судбину. Од 1964, када је снимио прву оригиналну песму „Затворен сам“, па преко песме „Ђелем, ђелем“ која 1971. постаје ромска химна на Првом светском конгресу Рома, до 80-их година, када Дарко Худелист открива тадашњој југословенској јавности неоткривени и грандиозни таленат који далеко надилази Шабанове сународнике, које смо навикли да слушамо у кафанама, што га последично води ка филму и организованим концертима. Деведесетих, оквирно започиње светска каријера коју не подстичу само менаџери већ из свег срца подржавају критичари, музиколози, познаваоци џеза, *world* и етно музике. Пева, компонује и наступа са значајним светским уметницима, изненађује, задивљује, снима, али и даље пева на свадбама и вазда по кафанама. И све тако до смрти 2008. у Нишу, пошто је претходно побегао из болнице да би болест заборавио у једној од великих страсти, коцки.

Драгољуб Б. Ђорђевић минуциозно сакупља и бележи за нас не само јавне наступе, це-деове, филмове, скупове, већ и наводи готово све што је било писано о Бајрамовићу, са различитих тачака гледишта – пре свега музиколошки, новинарски, критички. Ова књига указује на релевантност јавне речи и на крају објављује текстове на које у својој књизи реферише а који говоре о феномену Бајрамовић – у оквирима музике, културе и друштва. Показује се да је катапултирање једног локалног певача и композитора у светску музичку арену сложен механизам, зависи од мноштва дискурса и од логике бизниса и рекламе, индустрије забаве и естраде, како се то некада називало. У том колоплету Бајрамовић је истовремено могао да се посматра и као главни актер и као уплетен у конце комплексног механизма. И као апсолутни добитник и као губитник, а за такав положај била је потребна ваљана социолошко-културолошка анализа, коју Ђорђевић доследно спроводи. У том погледу, показује са да су чињенице преплетене са лажима, митологизација лика и дела Бајрамовића са критикама и поништавањем, варошке приче са компетентним музиколошким анализама. Циљеви оваквог приступа јесу садржани у намерама да се допринесе анализи улоге Бајрамовића у оквиру ширег наслеђа Ниша и Србије, да се обогате ромологија и кафанологија као дисциплине којима је аутор посебно посвећен и да се на основу анализе друштвених чинилаца открије како један живот креативног појединца постаје градивни елемент културе. Ипак, у коју год дисциплину да је могуће укључити причу и анализу феномена Бајрамовић, он и као човек и као „геније“ томе измиче.

То измицање је превасходно последица његове личности, али она не би била таква да је није вајала специфична култура *дерта* коју је, као што знамо, готово немогуће објаснити рационалистичким жаргоном. Дерт је стање духа, тела и свести; он се некако вековима рађао из сиромаштва и патње који су се превазилазили умећем да се живи са самом суштином срца

и душе. Превасходно уз музику и песму. Дерт не зна за приче о немаштини, политичким удесима, социјалним неправдама – дерт је средиште „људскости“, односи се на најважније и најдубље и на чудесан начин уз вапаје спаја жудњу и љубав за животом, а уз радост слутњу последњег часа. Дерт стварају услови живота, али им се кроз музику, и пре свега кроз музику он снажно опире. Дерт је обликовао и Шабана и његову српску и циганску околину.

Анализа дерта је предложак на основу којег Ђорђевић предочава културолошки прекид који је медијска материјалистичка хиперкапиталистичка потрошачка култура направила у односу на традицију, и њено одржавање у доба социјализма. То је симболично прелаз од кафане до кафића, од дуванског дима, алкохола, слободног разговора и песме до „смутија“ и нес кафе уз музику диџејева или са неког дигиталног апарата уз писање порука и гледања на екран телефона. Речју, *mainstream* култура је одбацила дерт, а уколико се у форми мимикрије одржава, то је углавном у турбо--фолк маниру, без емоције, нужног патоса, уз рециклиране „поетске“ бесмислице и музику која непрекидно понавља исте обрасце. Међутим, и поред ове глобалне промене, Ђорђевић суптилно прати одјеке дерта и њихову нову форму у делу Бреговића који је истовремено компилатор, плагијатор но и генијални мајстор откривања могућности етно и циганске музике. То је дерт који се преноси у велике хале, на концерте, интернационализује се, залуђује иностранну публику. Управо због тога што јесте дерт у новој, модерној форми. Због тога се у књизи цитира и мишљење да би Бреговић требало да постане академик, као неко ко шири и развија наслеђе и значајно доприноси његовом богаћењу у новим временима. Шабан истовремено има амбивалентан став према Бреговићевој музици, што показује његову комплексну личност – он свог колегу оптужује за крађу али га дубоко поштује. Бреговић, поштено, ниједну лошу реч о Шабану није изговорио. Јер, обојица у ствари раде на истом послу – стварају нову, неконвенционалну музику и шире глас са Балкана. У односу ове двојице чита се сукоб, али и склад између различитих културних образаца, комплексно преплитање старог и новог, слободе и конвенције, бизниса и уметности.

Живот Шабановог специфичног дерта укључује се у џез и тиме иновира ову непрегледну музичку област. Управо тај уплив у џез од локалног певача прави светску звезду чему нарочито доприноси једна нова и сјајна институција Ниша – Нишвил џез фестивал којем се у књизи посвећује значајна пажња. Јер, то ваља нагласити, ова књига је истовремено и прича о Нишу. Она се односи на ромску заједницу, на Српски живаљ, али и на космополитски Ниш који уме да чува још по неку старовремску кафану и да истовремено организује фестивал који је као „европско лице Србије“ *Гардијан* уврстио у топ тен европских џез фестивала.

Посебна тема књиге пред нама односи се на анализу друштвених и културних предрасуда које стоје на путу препознавања великих талената. Усуд наше културе у свим областима. Засебно реферишући и цитирајући историјски важан текст Дарка Худелиста, који је одлучујуће утицао на позорност критике и публике на Шабана Бајрамовића, показује да је у једном тренутку 80-их публика била спремна да саслуша речи једне сјајне музиколошке критике. Та критика је истовремено на својеврстан начин била у функцији разбијања распрострањене предрасуде да Цигани свирају на склепаним инструментима било шта, како знају и умеју. Откривена је унутарња вредност специфичне музике и гласа, емоције и дерта што је Бајрамовића учинила Царем, али и културним феноменом. Од 1981, када је Худелист компетентно, аналитички и одушевљено тадашњој југословенској публици открио да „дижући се изнад свих жанровских класификација" Бајрамовић својом музиком креира величанствену посвету љубави и животу ширећи непоколебљиву веру у победу идеала над патњама и понижењима", овај Ром из Ниша постаје прво југословенска, па светска звезда. Срећа је била да је промоција у европским медијима коинцидирала са новим интересовањем Европе за питање Рома.

Дискурс о Ромима настао у оквиру политичког промовисања идеје људских права има три фокуса – први је везан за прво препознавање услова живота Рома широм Европе и рад на њиховом побољшању, други за академско интересовање и анализу специфичности ромске културе и, на крају, за развијање институционалних и ванинституционалних, културних и друштвених стратегија којима би се смањиле предрасуде о том самосвојном народу без којег не би могла да се разуме европска култура. Ово последње подразумева и напоре да се учини нешто у вези са измештеношћу ромске културе и да се пронађу начини њеног активнијег укључивања у живот друштава у којима Роми живе. У контексту поменутих академских и културолошких истраживања налази се и прича о Шабану Бајрамовићу, онако како је аутор приказује. Интересантно је да се управо културолошко-етнолошко-социолошка анализа, у књизи *Питао сам малог пужа*, спроводи посебно у вези са Шабановом смрћу. Јер, обред који прати смрт, реакције и понашања људи и заједница према неком који је напустио овај свет, нарочито кад је он Цар, нуди могућност да се задре дубље у навике мишљења и понашања, али и у могућности и појединачне акте којима се оне превазилазе и стварају нове.

Сахрана Шабана Бајрамовића се открива као једно богато семантичко поље у које српска, ромска култура, световне и религијске вредности, политички интереси, стање српског друштва у „периоду корумпиране транзиције" уписују своја значења. Дилеме око места укопа, да ли измештено и јадно циганско гробље или Ново гробље, да ли по муслиманским или

православним обичајима, говори о потреби да се затвори идентитет, да се стрпа у затворени круг, а немогућност да се о томе лако одлучи казује да је мешање, превазилажење оквира, чврстих идентификација реалност живота Балкана. У том погледу су Роми карактеристични пример „лиминалности“ – *ни тамо ни овде*, ни Роми ни Срби, ни православни ни муслимани, помало атеисти и све то заједно. Како Ђорђевић показује, на много места у књизи, реч је о аутентичној интеркултуралности. Међутим, он указује на то да је у „етничким“ временима и монополу политика идентитета жеља за затварањем повезана увек са одређеним интересом и да је управо при укопу појединца који ни по чему не може бити сврстан ни у једну категорију, оваква намера истовремено злокобна и депласирана у окружењу где вековима постоји суживот Срба и Рома.

Сам Шабан није тачно знао како себе да назове – Србином, Циганином или Ромом. Показује са да се његова, а не само његова, самоидентификација приклањала актуелним политичким окружењима или, тачније, хегемонијским дискурсима у датом тренутку. Није му то ни било важно – прилике су га терале. Он је истовремено и најбољи пример превазилажења ових хегемонијских, у нашим условима деструктивних дискурса, тиме што је у „старим временима“ био и Југословен и један од ретких који је после ратова радо виђен и у Хрватској.

Шабан Бајрамовић, као и Есма Рецепова, били су међу најпознатијим Ромима и по квалитету музике и по ширењу ромске културе, али, у оба случаја, како Ђорђевић показује, њихове сахране су привлачиле најмањи број Рома. У том смислу, нуди се само једно културолошко објашњење – Роми доживљавају себе као целину, колектив, „ми“. Искакање није пожељно – сумњиво је и опасно. Да ли је то ромска, циганска или српска културна особеност, предмет је расправа и усуд оба народа. Ђорђевић због тога, и из много других разлога, предлаже да се уведе појам Српски Роми као што је то случај са мађарским или руским. Као могући симбол тог новог „идентитета“, тачније назива, јер идентитет је већ ту, представља Бајрамовића и зато је ова књига много више од приче о њему.

Приказујући бескарајне спорове око места где би требало да се изгради споменик великом уметнику, при чему увек учествују пилићарски и политички интереси дограђује се прича о менталитету. И даље остаје питање да ли је овде реч о нишком или српском, нишком или ромском. Али, то је свакако прича о наравима у једном дезоријентисаном времену погубљених вредности, тачака ослонца, што све доприноси слици једне хаотичне културе и друштва, ипак способне да изнедри и уз многе перипетије потврди величину великих. Додуше увек са закашњењем и уз много вербалних, идеолошких, политичких и личних сукоба. У том смислу у подтексту ове књиге лежи и суптилна, тиха анализа наше политичке збиље која, са сменама и

подељеностима, збуњеношћу, незнањем и склоношћу ка корупцији и самохвалисању, чини амбијент у којем се одржавају, непрекидно обнављају али и стварају менталитетске особености. Као идентитети, менталитет се гради и зависи од околности, а овом нашем околности никако не иду на руку.

Упркос симболичком крунисању Цара споменником у Нишу, прича о наравима и друштву у којем живимо није завршена. У хаотичном и подељеном свету савремене Србије у којој вековима живе Роми или Цигани, чији је „европски карактер" пронео Шабан Бајрамовић, дешавају се злочини скрнављења споменика на етничкој, религијској, језичкој, социјалној, питам се којој основи. Историјат бахатог профашистичког понашања у чему место налазе и кукасти крстови изазива отпор и реакцију противфашистички оријентисаних људи у Нишу. Шабанов гроб, као и сахрана и његов живот су у том смислу савршена студија случаја актуелних политичких прилика и идеолошког, дубоког раскола у Србији. Како се то обично каже у теорији – у култури ништа није невино – па ни музика и глас једног генија. Симболично је да је у времену надзора, фукоовски речено, камера једино средство које може да детектује фашистичке испаде те да се они никад не траже тамо где и ничу – у незадовољству, сиромаштву и нераду, и у политичкој тихој подршци оваквим гестовима.

Ђорђевићева књига нас упозорава да нема ниједног заштићеног простора у коју деструктивне силе и појединци не могу да уђу. Не постоји ни један појединац, па макар био он боем, музичар, композитор, име у светској музици, џезер, због чега и има споменик, и због чега, се и помиње, и због чега говори и ова монографија, а да га није могуће *post mortem* окаљати бојом и кукастим крстом, а за живота трачевима, измишљотинама, лажју, медијским дисквалификацијама. Нема ни једног појединца који се доказао у свом раду или који превазилази и надилази просек, који ствара ново, важно, који мисли другачије а да друштво није у стању да га казни због греха изузетности. Ова књига је још један покушај да се на ту деструктивну страну друштва и културе у којима живимо скрене пажња.

А да је Шабан био посебан не говори само његова музика, већ и поезија која се крије у речима. Како је давно то приметио Худелист, то је поезија о патњи и рађању, о трпљењу и бунту, о љубави која прожима све, о очају у славу живота. Да је то било могуће није последица само урођеног дара. То је уклопљено у ромску, српску, балканску културу али и посебну, неуобичајену неухватљиву личност Шабана Бајрамовића. На крају своје културолошко-социолошке анализе Ђорђевић нам описује необичног ствараоца правећи својеврстан речник појмова/описа којима специфичним жаргоном жели да „Шабана скрозира кроз социолошко око".

Шабан се може социолошки тумачити као: активиста, арамија (делинквент), балканеро, барбуташ, бесграмотњи (полуписмен), буџетник, вашарлија,

голооточанин, гунђало, добропамтило, ђозлуклија, ефендија, женољубац, задоцњавач, имитатор, интережџија, јавашлија, калаштура, кафанчерос, коњољубац, коцкар, кукулек, кућеван, лафаџија, љубитељ мерцедеса, мајач, националпензијаш, његово, одважан, паметар, пађеник, пијач, помагач, приземљаш, рекламер, свадбар, српски патриота, српски Ром, тикач, ћефлија, уживалац, филмаџија, фудбалер, цигански жиголо, чегеваризован, џумбус мајстор, шаљивџија, штагмаст.

После овога, само можемо бити запањени богатством парадокса који обележавају Шабана и његов живот. Нема ту ниједног прецизног појма који би га обележио. Ђорђевић свесно користи архаизме и локализме који имају семантички набој који може да дочара понеку особину која ниче у традицији, у локалној култури, у *лиминалности* Ромске, али и балканске, а вероватно и људске природе. То стање „ни овде ни тамо“ јесте стање које се опире структури, поретку, оно је увек ризница могућности креације, потенција, то је стање светковине чији је закон „не чини оно што чиниш сваки дан“, превазилази рутину, живи пуним плућима. Лиминалност Ромске, па и Балканске културе, амбијент је у којем све њене потенције могу да се прочитају у животу и песми једног Бајрамовића.

Свестан тренутка у којем живимо, аутор предлаже читав један програм који би могао да буде план за допринос Шабана Бајрамовића и свега у чему је и за шта је живео културном туризму Ниша. Не само туризму као глобалној индустрији за згртање новца, већ културном наслеђу које бахато рушимо, заборављамо и неретко презиремо. Шабан као сасвим свој и сасвим Нишлија и Ром, али и као светски уметник, нуди могућности да се споје две супротстављене тенденције болне српске модернизације. Штавише, Ђорђевић је толико озбиљан у овом науму да тачку по тачку наводи шта институционално и ванинституционално ваља предузети. Да ли ће га неко чути? Када прочитамо књигу сумњаћемо и даље да хоће. Међутим, ово никако није зловољна књига пуна критичког негативизма. Напротив, она је књига настала из љубави према нашој, посебно нишкој култури и огромног поштовања према једном аутентичном музичком ствараоцу, писана језиком који критици даје хуморну ноту, а анализи удахњује живот. И то онај прави, многозначни који је могао само да опише речник поменутих појмова неопходан да се некако академски заузда неухватљива природа сваког друштва, а да се покаже да се живот увек опире и измигољи сваком појмовном уобличавању.

Јелена Ђорђевић

ЗАХВАЛЕ

Значај мог задатка не спречава ме
да починим много грешака.
Г. Кабрера Инфанте

Пут води на југ.
Милош Тасић

Не желим да завршим књигу о Шабану Бајрамовићу а да се не захвалим многобројним помагачима без чије несебичне помоћи ове књиге не би ни било:

Др Владимиру Алексићу, доценту Филозофског факултета Универзитета у Нишу, јер ми је уступио Предлог за оснивање Музејско-истраживачке јединице Филозофског факултета „Шабан Бајрамовић“.

Драгану Аранђеловићу Ари, власнику продавнице музичких издања „Happy house“ у Нишу, на низу података о Шалету.

Др Драгољубу Ацковићу, ромском интелектуалцу, за допуштење да објавим његов текст о Шабану Бајрамовићу „Звезда која је постала галаксија“.

Осману Балићу, управнику YUROM центра из Ниша, за епизоде из очевог и Шабановог живота.

Ивану Благојевићу, творцу Нишвил џез фестивала, за корисне детаље из његовог дружења са Бајрамовићем и успостављене контакте.

Димитрију Буквићу, новинару *Политике*, на престоничким везама.

Слободану Вељовићу, в. д. директора Центра за културу и спорт општине Лучани у Гучи, на одговорима око Шалетовог неучествовања на Сабору трубача.

Борисаву Дежуловићу, новинару и публицисти, због дозволе да прештампам његов текст о Бајрамовићу.

Браниславу Дејановићу, Nisville art producer-у, на прецизним подацима о награди „Šaban Grand Prix“ и омажима Цару за време Нишвил џез фестивала.

Саши Димитријевићу, карикатуристи из Ниша, на уступљеној карикатури из *Народних новина*.

Ивану Динићу, преводиоцу из Ниша, за успешне преводе текстова Гарта Картрајта (Cartwright) о Шацију.

Милораду Додеровићу Додеру, нишком новинцији, за испричане анегдоте из сусрета с Шалетом.

Чаславу Вучковићу Чакију, пензионеру из Доњег Комрена (Ниш), познаваоцу картарошких вештина – коцкао и са Шабијем.

Бранислави Ђорђевић, супрузи, на бескрајном стрпљењу док сам изводио практична кафанолошка изучавања.

Бранославу Ђорђевићу, сину, за компјутерску подршку.

Миливоју Ђорђевићу, пензионеру из Доњег Комрена (Ниш), за информације о музичкој сцени раних 60-их година.

Мр Богдану Ђуровићу, асистенту Машинског факултета Универзитета у Нишу, за обавештења из Бајрамовићевог живота 70-их и 80-их година.

Љубомиру Живкову, новинару, на дозволи да прештампам његов есеј о Шалету.

Мр Драгици Јевтић, социологу, библиотекарки Народне библиотеке „Стеван Сремац“ у Нишу, на помоћи око проналажења магазинских текстова и књиге о Авди Зекићу.

Миљенку Јерговићу, писцу из Загреба, за допуштење да поново штампам његову рецензију албума Еве Салине *Лема лема*.

Мр Слободану Јоловићу, начелнику Моравичког управног округа, за повезивање с организаторима Сабора трубача у Гучи.

Мирославу Кевеждију, стручном сараднику Завода за културу Војводине из Новог Сада, на сликама споменика Јаники Балажу.

Др Мирану Комцу, редовном професору Факултета за друштвене науке Универзитета у Љубљани (Словенија), за обезбеђивање чланка Б. Дежуловића из љубљанског *Дневника* и неке мање преводе са словеначког.

Др Жолту Лазару, ванредном професору на Одсеку за социологију Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, на фотографијама и напису о полемици поводом споменика Јаники Балажу.

Вељку Лалићу, глодуру *Недељника*, на допуштењу да поново објавим чланак Владимира Богдановића о Шабану „Ма пусти, цигањска посла“.

Др Ивану Маркешићу, из загребачког института „Иво Пилар“, јер ми је прибавио интервју „Слушајте ме, људи“ Рене Бакаловића и Дарка Худелиста са Шабаном Бајрамовићем.

Бранославу Милтојевићу, публицисти из Ниша, на обезбеђивању цртежа тапкароша и снимка семенкара Чика Дурмиша.

Бранославу Митићу, шураку из Берлина, на фотографијама Haus der Kulturen der Welt и Шалетовом диску *A Gypsy Legend*.

Душану Митићу Цару, уметничком фотографу, јер ми је ставио на располагање своје фотографије о нишком Томију Стилу, Кикирики, Шабију и Нишвил џез фестивалу.

Предрагу Нешићу, библиотекару и архивару Народног позоришта

из Ниша, зато што ми је обезбедио део података о Шалетовом боравку на Голом отоку и о представи о Авди Зекићу.

Буби Павловић, власници нишке штампарије и издавачке куће „Пунта“, за секвенце из перипетија око штампања прве књиге о Шабану Бајрамовићу *Краљ ромске песме*.

Веселину Пејновићу, политикологу и дипломати из Београда, на познанству с господином Радишом Сарићем Сармом.

Мр Владану Петровићу, наставнику физичке културе на Машинском факултету Универзитета у Нишу, за осликавање кабинета 227, амфитеатра на Нишавском кеју и осталих Шабијевих слика.

Др Драгославу В. Петровићу, диригенту и социологу културе, на корисним саветима и тумачењима ромске музике.

Драгану Ј. Ристићу, литерати и уреднику *Хаику новина*, јер ми је написао ниску хаику песама.

Мр Бији Саитовићу Лукином, ромологу, музичару и књижевнику из Прокупља, за превођење са ромског и за неколико испеваних хаику песама о Бајрамовићу.

Радиши Сарићу Сарми, Шабијевом пријатељу из Ниша, менаџеру Црних мамби, који ми је уступио на стотине ексклузивних Царевих фотографија.

Горану Станковићу, књижевнику и уреднику у Нишком културном центру, на корисним разговорима и методским саветима.

Сузани Станковић, библиотекарки из Народне библиотеке „Стеван Сремац“ у Нишу, јер ми је обезбедила фотографије плакатâ за Шалетов неодржани концерт на Бурекџијади, 2007.

Милошу Тасићу, наставнику енглеског језика на Машинском факултету Универзитета у Нишу, за проналажење написа о Шабију у страној штампи и преводу на српски, као и преводу садржаја и резимеа монографије на енглески.

Др Драгану Тодоровићу, ванредном професору социологије Филозофског факултета Универзитета у Нишу, на фотографијама са комеморације, сахране и откривања Шабановог споменика.

Зорану Ћирићу – Магичном Ћири, нишком *ниновцу*, за дозволу да прештампам његов есеј о Бајрамовићу.

Милану Ћулибрку, главном уреднику *НИН*-а, на дозволи да поново објавим есеј Богдана Тирнанића „Ритам циганске душе“.

Садику Хамидовићу, дугогодишњем новинару Радио Ниша, јер ми је уступио радио интервју с Шацом и допричао неколико згода.

Др Петку Христову, директору Етнографског института с музејем Бугарске академије наука у Софији, на информацијама о боксеру Пламену Јанкову.

Дарку Худелисту, публицисти из Загреба, за допуштење да поново објавим његове чланке о Бајрамовићу из *Полета* и *Старта*.

***

Посебну захвалност изражавам др Јелени Ђорђевић, редовној професорки Факултета политичких наука Универзитета у Београду, која је написала одмерен поговор, рецензентима рукописа: др Ивану Маркешићу, редовном професору Свеучилишта у Загребу, др Срђану Шљукићу, редовном професору Универзитета у Новом Саду, др Драгану Тодоровићу, ванредном професору Универзитета у Нишу; и Младену Велојићу, директору *Медиа и реформ центра* из Ниша, на уступању права на умножавање диска са филмом о Шабану Бајрамовићу. Разуме се, само сам ја одговоран за све слабости монографије.

ЛИТЕРАТУРА

Адамовић, Ратко 2016. „Књига ме је давно обузела: разговор са Мешом Селимовићем (2).“ *НИН*, 25. август, стр. 58–61.

Албахари, Давид 2002. Текст на покорици, у Зоран Ћирић 2002. *Нишвил*. Ниш: Зограф.

Албахари, Давид 2017. „Сан о учитељу.“ *Политика* – „Култура, уметност, наука“ LX(45): 7.

Анојчић, Ивана 2009. „И даље живе најкраће.“ *Политика*, 4. август, стр. 8.

Аноним 2009. „Шабан добио улицу.“ *Народне новине*, 6. мај, стр. 1.

Аноним 2010. „Ако имаш идеју, уради нешто.“ *Народне новине*, 26. јул, стр. 8.

Аноним 2012. „СМС коментари читалаца.“ *Печат*, 10. август, стр. 4.

Аноним 2012. „Фестивал посвећен Шабану Бајрамовићу у Нишу.“ *Политика*, 20. мај, стр. 17.

Арчи 1988. „Romski Live AID.“ *Графит*, 29. јануар, стр. 14–15.

Ацковић, Драгољуб 2016. „Есмини досањани снови.“ *Политика* – „Култура, уметност, наука“ LX(36)10.

Б., М. 2010. „Где треба да буде постављен споменик Шабану Бајрамовићу? Неки би у центар града, а други што даље.“ *Народне новине*, 27. јул, стр. 6.

Бајрамовић, Шабан 2011. „Горан Бреговић је покрао целу Европу“ (Riznica srpska – muzika, постављено 4. фебруара, 20.52 – приступљено 10. јула 2016).

Балић, Осман 2008а. „Погреб као вашар таштине и друге приче.“ *НИН*, 19. јун, стр. 6.

Балић, Осман 2008б. „Соске фашизам.“ *НИН*, 26. јун, стр. 6.

Бећковић, Оља 2016. „Милена Марковић, драмски писац – Све наше власти су марионетске.“ *НИН*, 1. децембар, стр. 19–24.

Билић, Мери 2017. „Срећ(к)а надохват руке.“ *Политика*, 10. фебруар, стр. 28.

Богдановић, Недељко Р., Ђорђевић, Драгољуб Б. 2016. Кафански именослов. *Култура* (151):136–157.

Видаковић, Драган 2008. „Погреб као вашар таштине и друге приче.“ *НИН*, 19. јун, стр. 4.

В., М. 2016. „Проза Зорана Ћирића у Чешкој.“ *Политика*, 15. јул, стр. 12.

Вукелић, Милан 2016. „Боб Дилан: већи од Нобела. Речи које одређују време.“ *НИН*, 20. октобар, стр. 60–61.

Вулићевић, Марина 2016. „Боб Дилан, Хомер нашег времена.“ *Политика*, 14. октобар, стр. 1 и 13.

Гојковић, А. 2010. „Ко хоће Цара Константина у центру, апсолутно је у праву.“ *Народне новине*, 2. август, стр. 14.

Г., А. 2010. „Сећање на некадашње дружење.“ *Народне новине*, 6. август, стр. 14.

Гофман, Ервинг 1989. „Где је акција?” *Градина* 26(12):17–21.

Данојлић, Милован 2016. „О захвалности.“ *Печат*, 2. септембар, стр. 68–69.

Дејановић, Д. 2002. „Шабан Бајрамовић је мој музички херој.“ *Народне новине*, 5. новембар, стр. 13.

Додеровић, М. 2002. „Цигани умиру певајући.“ *Глас јавности*, 2. април (преузето са сајта Ризница српска – музика, постављено 4. фебруара 2011, 20.52, приступљено 21. октобра 2016).

Драшковић, Боро 2014. „Бело, бело, бело, па из белога – перје.“ *Политика* – „Култура, уметност, наука“ LVIII (33): 6–7.

Ђорђевић, Драгољуб Б. 1996. *Социологија forever*. Ниш: „Светозар Марковић“ (д. издање 2001).

Ђорђевић, Драгољуб Б. 2008. Роми за углед

II: допринос учвршћивању културног идентитета. *Теме* 32(1): 85–111.

Ђорђевић, Драгољуб Б. 2010. *На коњу с лаптопом у бисаама: увод у ромолошке студије*. Нови Сад, Ниш: „Прометеј“, Машински факултет.

Ђорђевић, Драгољуб Б. 2011. *Казују крчмо Церимо: периферијска кафана и около ње*. Београд, Ниш: Службени гласник, Машински факултет (д. издање 2012).

Ђорђевић, Драгољуб Б. (прир.) 2012. *Кафанологија*. Београд, Ниш: Службени гласник, Машински факултет.

Ђорђевић, Драгољуб Б. 2013. *Скинхеди: момци из нашег краја*. Нови Сад: „Прометеј“.

Ђорђевић, Драгољуб Б. 2014. *Кафанолошки астал*. Нови Сад, Ниш: „Прометеј“, Машински факултет.

Ђорђевић, Драгољуб Б. 2016а. *Цена социологија за почетнике*. Нови Сад, Ниш: „Прометеј“, Машински факултет.

Ђорђевић, Драгољуб Б. 2016б. *Култура кафане у огледалу штампе*. Београд, Ниш: Службени гласник, Машински факултет.

Ђорђевић, Драгољуб Б. 2016в. Кафана: то сјајно треће место. *Култура* (151): 9–12.

Ђорђевић, Драгољуб Б., Тодоровић, Драган 2017. *Зајде Баџа – ромско културно место / Zajde Badža – the place of cult of Roma / Zajde Badđa – kultno than e Romengo*. Нови Сад, Ниш: „Прометеј“, ЈУНИР, Машински факултет.

Ђорђевић, Драгољуб Б., Тодоровић, Драган и Дејан Крстић 2014. *Вашар у пограничју*. Нови Сад, Ниш: Прометеј, Машински факултет.

Ђурић, Рајко 2009. Ромологија у процесу самоосвешћивања. *Теме* 33(2):541–549.

Жаслин, Лоран 2008. „Роми ’блиски странци’ Балкана.“ *Le Monde diplomatique*, јул, бр. 33, стр. 10–11.

Живадиновић, Миодраг 2008. „Погреб као вашар таштине и друге приче.“ *НИН*, 19. јун, стр. 4 и 6.

Живановић, Никола 2016. „Диланов председан.“ *Политика* – „Култура, уметност, наука“ LX(28): 4–5.

Живковић, Јован, Тодоровић, Драган, Јовановић, Владимир и Драгољуб Б. Ђорђевић 2001. *Ромске душе: кривудави друмови до ромских душа*. Ниш: Универзитет у Нишу.

Журић, Вуле 2016. „Јесен, и Нобел без смисла.“ *Политика* – „Култура, уметност, наука“ LX(28): 5.

Исаковић, Смиљка 2016. *Уметничке праксе у контексту културног туризма*. Врњачка бања: Факултет за туризам и хотелијерство Универзитета у Крагујевцу.

Јаковљевић, Светолик 2010. *Бекстеји сусрети у џезу*. Београд: Жагор.

Јаковљевић, Светолик 2017. „Од циганских кола до концертних дворана.“ *Политика* – ТВ Ревија, 3. фебруар, стр. 10–11.

Јанковић, С. 2009. „Не желе име Шабана Бајрамовића.“ *Народне новине*, 31. март, стр. 1, 4–5.

Јанковић, С. 2010. „Кеј или Обреновићева?“ *Народне новине*, 18. јул, стр. 8.

Ј., С. 2008. „У легенду уз аплауз.“ *Народне новине*, 12. јун, стр. 1 и 8.

Јовановић, Драган 2008. „Шведски кључ.“ *НИН*, 19. јун, стр. 76.

Јовановић, Драган 2016. „Нема државе, постоје само мржња и презир.“ *НИН*, 20. октобар, стр. 22–26.

К., Д. 2006. „Краду ме разни, а ја се не љутим.“ *Глас јавности*, 24. април (без ознаке стр.).

К., Д. 2010а. „Нема још ни Шабанове улице.“ *Народне новине*, 6. јун, стр.4.

К., Д. 2010б. „Траже се донатори за краља.“ *Народне новине*, 10. јун, стр. 4.

К., Д. 2017. „Украо гробне предмете, опљачкао и гроб Шабана Бајрамовића.“ *Народне новине*, 11–12. март, стр. 8

К., Д. и М., М. 2009. „Не дају улицу Шабану.“ *Народне новине*, 7. април, стр. 7.

К., Ј. 2016. „Жалбе на пресуду за ’Степенице до раја.“ *Политика*, 1. август, стр. 16.

Копривица, Ј. 2016. „Фарел и Тик траже ново суђење.“ *Политика*, 7. септембар, стр. 23.

Лакић, Дубравка 2016. „И рај има рок трајања.“ *Политика*, 21. фебруар, стр. 22.

Лаловић, Павле Гојков 1995. *Авда Зекић – штански ілумац из Лајпциіа*. Ниш: Просвета.

Ларкин, Филип 1993. Џез као начин живота. *Трі* 1(1): 7–8.

Ломовић, Бошко 2016. „О култури, можда узалуд.“ *Политика*, 1. септембар, стр. 13

Мандић, Александар 2012. „Академик Бреговић.“ *Политика* – „Култура, уметност, наука“, 28. јул, стр. 3.

М., Д. 2009. „Град не одустаје од Шабановог булевара.“ *Народне новине*, 11. мај, стр. 7.

Маринковић, Никола 2016. „Нобела за Дилана или: симптом једног лутања.“ *Печат*, 21. октобар, стр. 56–59.

Марковић, Горан 2015. „Речник надимака.“ *Политика*, 10. јул, стр. 23.

Милојевић, М. 2010. „Папирне табле са Шабановим именом.“ *Народне новине*, 9. април, стр. 8.

Милосављевић, Тимошенко 2009. „Још једном о Шабану. Певачу улица без поговора.“ *Народне новине*, 27. април, стр. 7.

Милосављевић, Тимошенко 2010. „А где ћемо Шабана.“ *Народне новине*, 23. јул, стр. 4–5.

Милтојевић, Бранислав 2015. *Нишки филмски лексикон*. Ниш: Нишки културни центар.

Милтојевић, Бранислав 2016. Нешто сасвим лично или о годинама које су руинирале стари добри биоскопи. *Градина* LXII (72–73): 116–128.

Миљковић, Д. 2014. „Нишлије снимиле документарац о Шабану Бајрамовићу.“ *Вечерње новости онлајн*, 13. октобар, постављено 21.05.

Митровић, Веселин 2012. *Џез као социокултурна импровизација: квалитаивно истраживање друштвене покретљивости*. Београд: Филозофски факултет.

Митровић, Д. 2008. „Отишао је краљ ромске музике: Шабан Бајрамовић – човек небеског гласа.“ *Народне новине*, 10. јун, стр. 8.

М. М., 2010. „Где ћемо цара? Центар је и испред ’Авлије.“ *Народне новине*, 4. август, стр. 1 и 7.

Недовић, Мирољуб 2017. *Ниш – Нишлије – Нишки: подсетник за Нишлије и приручник за оне који то нису*. Ниш: Медивест.

Николић Ђаковић, Тања 2016. „Шибица у рукама политичара.“ *НИН*, 29. септембар, стр. 26–27.

Оташевић, Ана 2016. „Вера је данас питање живота и смрти.“ *Политика* – „Култура, уметност, наука“ LIX (52): 1–3.

Оташевић, Гвозден 2016а. „Од сиротињског почетка до острва животне радости.“ *Политика*, 15. август, стр. 1. и 8.

Оташевић, Гвозден 2016б. *Гуча у тајним америчким депешама*. Гуча: Библиотека општине Лучани.

П. В., 2010а. „Постављен постамент за споменик Шабану Бајрамовићу. Шабанова статуа биће на кеју.“ *Народне новине*, 11. август, стр. 11.

П. В., 2010б. „Постављен споменик Шабану Бајрамовићу.“ *Народне новине*, 12. август, стр. 7.

Папић, Горислав 2003. „Коме смета Јаника.“ *НИН*, 20. март, (http://www.nin.co.rs/2003-03/20/27918.html), приступљено 15. новембра 2016.

Петровић, В. 2010. „Музика, то је Шабан.“ *Народне новине*, 13. август, стр. 7.

Петровић, Далибор 2015. „Новац је време.“ *Политика*, 22. јул, стр. 22.

Петровић, Драгослав В. 2016. *Сабор трубача у Гучи: прилоі тумачењу једноі социокултурноі феномена*. Ниш: Нишки културни центар.

Петровић, Милош 2009. „Фрула, хармоника и труба. И Срби.“ *Политика* – „Култура, уметност, наука“ LIV(17):1.

Петровић Стојановић, Јелена 2016.

„Минималне, националне, спортске, просечне...“, *Политика* – Магазин, 30. октобар, стр. 3–5.

Пушић, Љубинко 2010. Градске кафане као кодови урбане географије. *Теме* 34(3): 893–908.

Пушић, Љубинко 2016. „Градске ’сцене“, у Д. Б., Ђорђевић, *Цена социологија за почетнике*, стр. 65. Нови Сад, Ниш: Прометеј, Машински факултет.

Речник српскога језика 2007. Нови Сад: Матица српска.

Ристовић, Миша 2008. „Беле Руже за Милицу.“ *www.novosti.rs*, постављено 14. јуна, 18:48, приступљено 28. августа 2016.

Саитовић Лукин, Баја 2014. *Културни идентитет Рома топличког краја*. Београд: Rrominterpress.

Скалушевић Скала, Саша 2016. „Голооточани.“ *Градина* LXII (74–75), стр. 253.

Скочајић, Владимир 2016. „Боб Дилан на прагу читанке.“ *Политика* – „Култура, уметност, наука“ LX(28), стр. 10.

Ставрић, Љубиша 2006. „Дато ми од Бога.“ *НИН*, 7. децембар, стр. 49–50.

Станковић, Горан 2014. „Човек слободан изнутра (Кафанска опера о Авди Зекићу, шпанском глумцу из Лајпцига)“. *Градина* LX (60–61), стр. 84–94.

Стевановић, Драгољуб 2017а. „Традиција у мрежи заштите: како да заштитимо нематријалну баштину?“ *Политика* – Магазин, 5. фебруар, стр. 3–5.

Стевановић, Драгољуб 2017б. „Све наше легенде. О коме волимо да приповедамо.“ *Политика* – Магазин, 19. фебруар, стр. 3–5.

Стевановић, Ксенија 2016. „Путовање непроходним стазама.“ *Политика* – „Култура, уметност, наука“ LX(34), стр. 6.

Танасковић, Дарко 2011. „Путевима бозе“, у *Код српског писца: кухињска дела*, прир. Миодраг Раичевић, стр. 309–314. Београд: Службени гласник.

Тирнанић, Богдан 2006. „Ритам циганске душе.“ *НИН*, 7. децембар, стр. 51.

Тодоровић, Драган 2008а. Роми за углед III. *Теме* 32(1), стр. 113–133.

Тодоровић, Драган 2011. *Протестантизација Рома југоисточне Србије*. Београд: Универзитет у Београду – Филозофски факултет (докторска дисертација).

Тодоровић, Драган (прир.) 2017. *Нишка ромолошка школа: библиографија 1996–2015*. Ниш: УБ „Никола Тесла“, ЈУНИР, Машински факултет.

Тодоровић, Драган и Драгољуб Б. Ђорђевић 2000. О групама, занимањима, обичајима и вери Рома у делу Тихомира Ђорђевића. *Теме*, 24 (3–4), стр. 313–333.

Тодоровић, Тома 2008а. „Утихнуо ’црни глас у белом оделу.“ *Политика*, 9. јун, стр. 14.

Тодоровић, Тома 2008б. „Нестале паре за сахрану Шабана Бајрамовића.“ *Политика*, 4. јул, стр. 8.

Тодоровић, Тома 2008в. „’Амаро дром’: Паре су на рачуну.“ *Политика*, 5. јул, стр. 9.

Тодоровић, Тома 2009а. „Шабану и булевар и споменик.“ *Политика*, 4. април, стр. 8.

Тодоровић, Тома 2009б. „Ново ружење Ниша.“ *Политика*, 4. мај, стр. 8.

Тодоровић, Тома 2009в. „Сукоб због промене назива улице.“ *Политика*, 10. мај, стр. 10.

Тодоровић, Тома 2009г. „Шабанова удовица напушта Србију.“ *Политика*, 12. мај, стр. 1 и 5.

Тодоровић, Тома 2009д. „Петицијом против булевара Шабана Бајрамовића.“ *Политика*, 31. март, стр. 8.

Тодоровић, Тома 2009ђ. „Шабан заслужио улицу.“ *Политика*, 23. март, стр. 8.

Тодоровић, Тома 2009е. „Живковић: Дајте мом насељу Шабаново име.“ *Политика*, 1. април, стр. 1 и 8.

Тодоровић, Тома 2010а. „Бајрамовићи одбијају привремени споменик“, *Народне новине*, 10. август, стр. 20.

Тодоровић, Тома 2010б. „Откривен споменик Шабану Бајрамовићу.“ *Политика*, 13. август, стр. 19.

Тодоровић, Т. 2011. „Породица Бајрамовић огорчена скрнављењем споменика.“ *Политика*, 19. фебруар, стр. 8.

Т. Т., 2009. „Споменик Шабану до краја године.“ *Политика*, 7. април, стр. 7.

Т. Т., 2010. „Шабан Бајрамовић и даље чека улицу.“ *Политика*, 9. април, стр. 17.

Требјешанин, Борка Г. 2016. „Успех је дете смелости.“ *Политика*, 9. септембар, стр. 13.

Ћирић, Зоран 2002. *Нишвил*. Ниш: Зограф.

Ћирић, Зоран 2008. „Сахрана циганског цара. Биће то дуго опраштање.“ *НИН*, 12. јун, стр. 36–39.

Ћирић, Зоран 2010. „Случај Бајрамовић. Понуда која се не одбија.“ *НИН*, 5. август, стр. 60–61.

Ћосић, Мирослав 2009. „Шабане, извини.“ *Народне новине*, 1. април, стр. 5.

Ћосић, Мирослав 2010. „Где ћемо Шабана?“ *Народне новине*, 4. август, стр. 5.

Фром, Ерих 1998. *Имати или бити*. Београд: Народна књига Алфа.

Цветановић, Иван 2015. Поезија хобоса. *Градина* LXI(68-69):163–170.

Шуваковић, Зорана 2010. „Споменик и Роми.“ *Политика*, 13. август, стр. 25.

Latinica

Acković, Dragoljub 1996. *Slušajte ljudi / Ašunen romalen. Listen people / Ašunen romalen*. Beograd: Rrominterpress, B92.

Anonim 2002. „Album: Saban Bajramovic, *A Gypsy Legend*, World Connection.“ *Indipendent*, Friday 15 February, приступљено 29. августа 2016.

Anonim 2007. „Šaban oduševio u Dubrovniku.“ *Blic online* (постављено 16. августа у 10:13h – приступљено 1. октобра 2016).

Anonim 2016a. „Time ponovo zajedno.“ *Ekspres – Scena*, 15. jul, str. 34.

Anonim 2016b. „Povratak staroj boemskoj Skadarliji (Jedinstvena bina na koncertu u čast Tome Zdravkovića.)“ *Blic*, 27. avgust 2016, str. 21.

Anonim 2016c. „Novak: Kafana je moja sudbina.“ *Blic*, 3. septembar, str. 20.

Anonim 2017. „Poznate Nišlije – gradske face – Tomi Stil“ (Internet panorama Niša – niscafe.com, приступљено 7. јануара 2017).

Arežina, Aleksandar 2006. „Šaban Bajramović – kralj.“ *Blog Radna skela*, postavljeno 25. 7. 2010, 01:26, приступљено 16. октобра 2016.

Bajramović, Šaban 2011. „Nisam bre umro.“ *www.riznicasrpska.net*, postavljeno 4. februara, 20:52, приступљено 19. јула 2016.

Bakalović, Rene, Hudelist, Darko 1981. „Slušajte me, ljudi.“ *Start*, 23. svibanj, str. 52–55.

Basara, Svetislav 2015. *Anđeo atentata*. Beograd: Laguna.

Beganović, Admir Fole 2012. „Zaboravljeni junaci jednog vremena: (10) Šaban Bajramović; Kralj romske muzike.“ *Portal Doznajemo.com*, postavljeno 16. jula, приступљено 8. јуна 2016.

Blagojević, Ivan 2015. *Hod po džezu*. Beograd: Ind Media Publishing.

Blam, Mihailo Miša 2015. „Kultura je možda skupa, ali nekultura je najskuplja“, u Ivan Blagojević *Hod po džezu*, str. 9. Beograd: Ind Media Publishing.

Božilović, Nikola 2016. *Ogledi o popularnom*. Niš: Filozofski fakultet.

Bugarski, Ranko 2013. *Sarmagedon u Mesopotamaniji*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Burdije, Pjer 2016. „Fabrika javnih rasprava.“ *Le Mond diplomatique*, jun, str. 15.

Bazdulj, Muharem 2016. „Besmrtnost za trubadura.“ *Nedeljnik*, 20. oktobar, str. 64–66.

Cartwright, Garth 2005. *Princes Amongst Men: Journeys with Gypsy Musicians*. London: Serpent's Tail.

Cartwright, Garth 2008a. *Balkanblues und Blaskapellen: Unterwegs mit Gypsy-Musikern in Serbien, Mazedonien, Rumänien und Bulgarien*. Höfen: Hannibal.

Cartwright, Garth 2008b. „Šaban Bajramović: Larger than life Serbian singer known as 'king of the Gypsies.“ *The Guardian*, Friday 15 August, 00,01 BST.

Cvijić, Anđelka 2016. „Žan-Pol Bled." *Danas*, 8-9. oktobar, str. V.

Čaluković, Nenad 2016a. „Okovani smo potrebom da budemo vođeni. Razgovor sa akademicima – Isidora Žebeljan." *Nedeljnik*, 24. novembar, str. 28–31.

Čaluković, Nenad 2016b. „Oružje kod Vučićeve kuće nije ostavljeno slučajno. Prvi intervju – Vladimir Rebić, direktor policije." *Nedeljnik*, 22. decembar, str. 24–27.

Čarters, Semjuel (bez g. izdanja) *Zaveštanje bluza*. Beograd: PGP-RTB.

Ćirić, Zoran 2015. Bez para sve ovo ne bi imalo smisla, y Ivan Blagojević *Hod po džezu*, str. 10–12. Beograd: Ind Media Publishing.

Ćirić, Zoran 2016. „Kako je Dilan naoružao armiju budala." (Internet izdanje lista *Ekspres*, приступљено 3. новембра 2016.)

Ćirić Magični, Zoran 2016. „29 razloga zašto volim Džejmsa Brauna." (Internet panorama Niša – niscafe.com, приступљено 6. јануара 2016.)

Dežulović, Boris 2008. „Ciganov se ne posluša samo v Tivoliju." *Dnevnik* (prilog Objektiv), 14. jun, str. 9.

Dumnić, Marija 2012. „This is the Balkans: constructing positive stereotypes about the Balkans and autobalkanism", y *Музичке праксе Балкана: етномузиколошке перспективе*, str. 345-356. Београд: САНУ, Музиколошки институт САНУ.

Đorđević Dragoljub B. 2003. Roma in Serbien – Vergangenhet, Gegenwart, Zakunft. *Ost-West. Europaeische Perspektiven* (2):93–102.

Đorđević, Dragoljub B., Balić, Osman 2004. „Romi: od zaboravljene do manjine u usponu", y *Romi: od zaboravljene do manjine u usponu*, Đorđević, Dragoljub B. (prir.), str. 41–69. Niš: Odbor za građansku inicijativu.

Đorđević, Dragoljub B., Todorović, Dragan 2009. *Jemka has Risen: Tekkias, Tarikats and Sheiks of Niš Romas*. Niš: Filozofski fakultet.

Đurđević, Nenad, Marković, Ksenija 2015. „Uloga nacionalnih saveta nacionalnih manjina u integrativnoj manjinskoj politici: slučaj Srbije", y *Nacionalni saveti nacionalnih manjina i kultura (2)*, uredili Radosavljević, D. i dr., str. 25–41. Novi Sad: Zavod za kulturu Vojvodine.

Dži, Moris 2016. *Gubitnici i druge priče*. Beograd, Kikinda: Književna radionica Rašić, Partizanska knjiga.

Filipović, Branislav 2016. *Sociokulturni aspekti amaterske pornografije na internetu*. Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu (doktorska disertacija).

Garić, Miloš 2016. „Tesla i mi." *Ekspres*, 29. jul, str. 25–27.

Germanova, Miroslava 2016. „Kultura kafića oživljava Stari grad u Bratislavi." *The New York Times*, br. 12, septembar, str. 23.

Grujić, Nenad, Nikčević, Tamara (prir.) 2012. „Cigani, juriš!" (Intervju: Goran Bregović). *Vreme*, 27. decembar, str. 8–18.

Hudelist, Darko 2016. „Dosije siminovci. Pesimisti koji su napravili srpsku elitu." *Nedeljnik*, 12. januar, str. 26–36.

Ivačković, Ivan 2013. *Kako smo propevali: Jugoslavija i njena muzika*. Beograd: Laguna.

Ivković, Živko 2016. *Prozaonline rock and roll*. Mladenovac: Presing.

Igrutinović, Vladimir 2002. „Sociološke karakteristike političkog bića Roma: Osman Balić, moderni romski vođa", y *Sociologija romskog identiteta: dva izborna kursa*, priredili Đorđević, D. B., Filipović, M., str. 129–134. Niš: KSS, Cmyk.

Ilić, Nataša 2002. „Romantična filmska pripovest o Romima *Cigani lete u nebo*", y *Sociologija romskog identiteta: dva izborna kursa*, priredili Đorđević, D. B., Filipović, M., str. 295–298. Niš: KSS, Cmyk.

Janjatović, Petar 2016. *Ex YU rock enciklopedija: 1960–2015*. Beograd: izdanje autora.

Janjić, S. Dragan 1998. *Kocka i kriminalitet*. Beograd: Institut za unapređenje robnog prometa.

Jergović, Miljenko 2016a. *Nezemaljski izraz njegovih ruku*. Cetinje: OKF.

Jergović, Miljenko 2016b. „Kalifornija koja je zapjevala glasom Šabana Bajramovića". Sajt *Jutarnjeg lista*, postavljeno 24. 7, u 14:17, pristupljeno 14. avgusta 2016.

Jovandić, Matija 2016. „The answer, my friend, is blowin' in the wind. Da li je Dilan pesnik ili tekstopisac." *Blic – Pop&Kultura*, 20. oktobar, str. 2–3.

Jovanović, Miloš 2009. „Ispunjenje poslednje umetnikove želje." *Danas*, 8. april, str. 6.

Kegelj, Ivan 2011. „Kasum Cana: periferija je naša sudbina." *Novi list*, 8. travanj (Lupiga.com, приступљено 15. августа 2016).

Kišjuhas, Aleksej 2016. „Jedan život." *Danas*, 23–24. jul, str. V.

Knox, Philip, Morris, Nat 2011. „O oče šta učini" (Prisjećanje na zlatno doba romske muzike u Jugoslaviji). *Sarajevske sveske* (35–36), стр. 357–370.

Kozjak, Boris 2016. *Kockanje. Od dokolice do socijalne patologije (sociološki aspekti)*. Zagreb: TIM press.

Kovačević, Ivan 2009. *Urbane legende: ogledi iz američkog folklora*. Beograd: Srpski genealoški centar, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.

Kremer, Dragan 2006. „Crni glas u belom odelu." Сајт часописа *Vreme* (приступљено 17. августа 2016).

Kremer, Dragan 2008. „Poslednje pesme: neobjavljen album." Сајт часописа *Vreme* (приступљено 31. септембра 2016).

Kujundžić, Lidija 2009. „Čovjek koji nam se vraća" (Intervju: Darko Rundek). *Lidija Kujundžic's Online Office*, postavljeno 20. avgusta 2009.

Lusk, Jon 2008. „Saban Bajramovic: 'Gypsy king' of Serbia." *Independent*, Thursday 12 June; приступљено 12. августа 2016.

Matić, Đorđe 2005. „Vodič kroz noviju balkansku romsku muziku. Asunen Romalen (Slušajte Ljudi)." *Vreme*, 10. februar, br. 736.

Matić, Đorđe 2016. „Ko je bio Šaban Bajramović." *Vreme*, 14. april, br. 1319.

Medenica, Mihailo 2016. „Truba brend." *Ekspres*, 12. avgust, str. 20–21.

Miladinović, Zorica 2010. „'Slučaj' Šaban Bajramović." *Danas*, 14–15. avgust, str. VII–VIII.

Milenković, Dragana, Garić, Miloš 2016. „Ni Guča ni Egzit." *Ekspres*, 15. jul, str. 16–17.

Mitić Car, Dušan 2016. *Carski rez*. Niš: Nišvil džez festival.

Mitić, Željko (prir.) 2016. *Orden za olovnog vojnika (poezija niškog rokenrola 1980–2013)*. Niš: Peti talas.

Mitrović, Mirjana 2016a. „Džezohista (Ivan Blagojević, direktor festivala Nišvil)." *Ekspres – Scena*, 5. avgust, str. 25–27.

Mitrović, Mirjana 2016b. „Jovan Maljoković: srpska truba budi Njujork." *Ekspres – Scena*, 15. avgust, str. 23–25.

Nikolić, Vera 2006. „Životna priča – Šaban Bajramović: Mislio sam da nikad neću ostariti." *www.story.rs*, постављено 12. августа 2010, 13:27, приступљено 29. августа 2016 (текст објављен у 65. броју магазина *Story*, 19. децембра 2006. године).

Nikolić, Dragana 2006. „Raj je tuđ, a pakao je naš." *Standard*, 1. septembar, str. 61–63.

Pareles, Džon 2016. „Povratak Stounsa čikaškom bluzu." *The New York Times / International Report*, br. 15, decembar, str. 22.

Petrović, Bojana 2002. Romski vođa – Šaban Bajramović. Jedno interkulturalno iskustvo, у *Sociologija romskog identiteta: dva izborna kursa*, priredili Đorđević, D. B., Filipović, M., str. 359–363. Niš: KSS, Cmyk.

Petrović, Dragoljub Draža 2016. „Kako sam počeo da prepisujem od klasika." *Nedeljnik*, 21. jul, str. 18–20.

Petrović, Nikola 2002. „Sociološki portret prvog predsednika Svetskog kongresa Roma: inženjer Sait Balić", у *Sociologija romskog identiteta: dva izborna kursa*, priredili Đorđević, D. B., Filipović, M., str. 135–140. Niš: KSS, Cmyk.

Pešić, V. 2016. „Nacionalna penzija sjajnom trubaču Bobanu Markoviću." *Blic*, 20. avgust, str. 19.

Polson, Majkl, Sizario, Ben 2017. „Hit predstave pokušavaju da se izbore s tapkarošima." *The New York Times / International Report*, br. 18, mart, str. 21.

Prodanović, Aleksandra 2002. „Limeni duvački orkestri kao oznaka romskog identiteta (orkestar Bobana Markovića)", y *Sociologija romskog identiteta: dva izborna kursa*, priredili Đorđević, D. B., Filipović, M., str. 355–358. Niš: KSS, Cmyk.

Radaković, Žarko 2016. *Kafana*. Beograd: Čarobna knjiga.

Radanov, Ljubomir 2016. „Glumac Emir Hadžihafizbegović za Kurir: slavim Šabanovo rođenje a ne smrt." Sajt Vesti.rs, приступљено 14. августа 2016.

Radovanović, Aleksandar, Dinić, Miodrag (prir.) 1994. *Vek džeza*. Niš: Dom.

Radosavljević, Duško i dr. (ur.) 2015. *Nacionalni saveti nacionalnih manjina i kultura (2)*. Novi Sad: Zavod za kulturu Vojvodine.

Raičević, Miodrag 2010. *Dlan & lopata*. Novi Sad: Kulturni centar.

„Ricardo Villalobos zatvorio set sa pesmom Šabana Bajramovića." *The Clubber*, postavljeno 22.8. 2015.

Roknić, Aleksandar 2016. „Ploča inspirisana Šabanom Bajramovićem je moja diploma. Eva Salina, američka pevačica koja je snimila album posvećen kralju balkanske romske muzike." *Danas*, 2–3. jul, str. 12–13.

Rosić, Branko 2014. „Dalje ide... Dalje ide." *Nedeljnik*, 20. februar, str. 61.

Romano čaćipe 2008. Časopis Roma u Republici Hrvatskoj XV(30):27.

S. A., 2017. „Uhvaćen lopov s Novog groblja u Nišu." *Južne vesti*, 10. mart, str. 1.

Savković, Dušan 1981. „Sunce se rađa za cigansku pesmu." *Duga*, br. 200, str. 44–45.

Simić Berklaz, Tanja 2016. „I posle Šabana – Šaban." *Nedeljnik*, 20. maj, str. 9.

Slapšak, Svetlana 2014. *Leteći pilav*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Stanković, Rada 2016. *Bora Todorović*. Beograd: Ringier Axel Springer.

100 ljudi koji su promenili Srbiju 2016. Beograd: *Nedeljnik* – specijalno izdanje.

Stojiljković, Dejan 2009. *Konstantinovo raskršće*. Beograd: Laguna, II izdanje.

Stojiljković, Dejan 2015. Džezersko blogovanje, y Ivan Blagojević *Hod po džezu*, str. 13–14. Beograd: Ind Media Publishing.

Škaljić, Abdulah 1966. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

Šotam, Okrad 1980. „Veličanstvena posveta životu i ljubavi." *Polet*, br. 140, str. 13.

Štavljanin, Nada 2002. „Romski likovi u filmu Aleksandra Petrovića *Skupljači perja*", y *Sociologija romskog identiteta: dva izborna kursa*, priredili Đorđević, D. B., Filipović, M., str. 377–379. Niš: KSS, Cmyk.

Šulović, Sonja 2014. „Kulturni život na Golom otoku: igrali Nušića, slušali Šabana." Сајт *Blic* (постављено 15. априла у 20:0 – приступљено 16. априла 2017).

Tairović, Zoran 2015a. *Simbolika likovne umetnosti Roma i evropski sistem kulturnih vrednosti*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu (doktorska disertacija).

Tairović, Zoran 2015b. *Reč o Romima*. Novi Sad: Interkulturalni teatar III/40.

Tairović, Zoran 2015v. Kritička misao – promena imidža Roma, y *Nacionalni saveti nacionalnih manjina i kultura (2)*, uredili Radosavljević, D. i dr., str. 205–216. Novi Sad: Zavod za kulturu Vojvodine.

Timotijević, Miloš 2005. *Karneval u Guči: Sabor trubača 1961-2004*. Čačak: Legenda, Narodni muzej.

Todorović, Vladimir, Jovanović, Jovan M. (prir.) 2013. *Maestro Janika Balaž*. Novi Sad: Zavod za kulturu Vojvodine.

Todorović, Dragan 2008b. Šaban Bajramović – (b)luzer južne pruge (pogovor), y *Kralj romske pesme*, priredioVučković Niški, R., str. 97–103. Niš: Punta.

Todorović, Neda, Stanković, Rada 2016.

Izuzetne žene Srbije: XX i XXI. vek. Beograd: Zepter Book World.

Trifunović, Miloš 2016. „Kako živiš, tako sviraš." *Plastelin – Online magazin*, приступљено 16. августа.

Turudić, Momir 2013. „Ciganski hepening." *Vreme*, 28. februar, br. 1156.

Van de Rijt, Amout at al. 2013. „Only 15 Minutes? The Social Stratification of Fame in Printed Media." *American Sociological Review* 78(2), стр. 266–289.

Velebit, Vladimir 2016. *Moj život*. Zagreb: Fraktura.

Vučković Niški, Rade (prir.) 2008. *Kralj romske pesme: drugi o Šabanu Bajramoviću*. Niš: Punta.

Vukušić, Marko 2007. „Ciganski mambo." Сајт *muzika.hr* (постављено 13. јуна у 11:48 – приступљено 8. јануара 2017).

Živković, Zoran 2016. „Sećanje na Kralja." *Danas*, 18–19. jun, str. XII.

Žurić, Vule 2015. *Tajna crvenog zamka*. Beograd: Laguna.

Интернет извори

http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/music/reviews/album-saban-bajramovic-9179374.html

http://www.independent.co.uk/news/obituaries/saban-bajramovic-gypsy-king-of-serbia-845067.html

https://www.theguardian.com/music/2016/dec/11/esma-redzepova-gypsy-singer-dies-73-macedonia

РЕЧНИК МАЊЕ ПОЗНАТИХ РЕЧИ, ИЗРАЗА И ИМЕНА

Авда Зекић нишки Ром, молер, градско спадало, шерет и мајач; Павле Лаловић Лале написао о њему роман *Авда Зекић, шпански ілумац из Лајпциіа*, изашао 1995. у издању Просвете.

Авионче легендарна нишка периферијска кафана смештена у омаленом авиону, налазила се на трнавачком путу; власника Зију Циганина убила странска кола код села Катун.

актив најнижа, почетна лига Фудбалског савеза Ниша.

Александар Саша Петровић (1929–1994) један од водећих српских и европских режисерима, аутор низа врхунских филмова, од којих се издвајају *Три*, *Скупљачи перја* и *Маестро и Маріарита*.

аманет завет, порука, нека врста усменог тестамента који се оставља другом на извршење, на чување.

аметом сасвим, потпуно, у целости, листом.

арамија м. кавгаџија, разбојник.

бадаваџија м. тур. разг: беспосличар, дангуба, нерадник, готован, мукташ.

Бакија Бакић (1923–1989) чувени мајстор трубе и вођа истоименог оркестра; Врањанци му подигли споменик у Горњој Чаршији.

барбут врста игре коцкама.

Братислав Бата Анастасијевић пионир нишког џеза, оснивач џез фестивала Naissus.

Бени Голсон саксофониста, једини преживели џез светац са фотографије „Величанствени дан у Харлему" (Њујорк, 1985).

Београдмала срећено нишко насеље у општини Црвени крст, добило назив према капији на Тврђави која гледа према Београду, формирано од десне обале Нишаве и око пруге Ниш–Београд, претежно настањено *Ромима;* Шабан Бајрамовић је живео у њему све до зрелог доба.

биртија крчма, гостионица (у расинском крају и: биртијара).

бирц(уз) в. биртија.

битанжење прекршај због којега су у Србији у 19. веку жандарми хапсили битанге по кафанама.

боем особа из редова градске интелигенције (нарочито уметника) која води безбрижан и неуредан живот и живи од данас до сутра.

бумбар (жаргон) богаташ.

вака в. танка.

вакат, -кта м. (тур. vakit од ар. waqt) 1. време, час, доба; право време. Δ **док је** ~ док још има времена.

Васил Пармаков (1961–2016) славни бугарски џез клавириста, пратио Шабана Бајрамовића на његовом првом наступу на Нишвил џез фестивалу, 1997.

Владимир Влада Ашанин нишки скулптор, извајао споменик Шабану Бајрамовићу.

гажа (жаргон) музички наступ = тезга.

гастарбајтер (нем. Gastarbeiter од Gast гост, Arbeiter радник) 1. економски емигрант (нарочито с територије бив-ше Југославије) који живи и ради у иностранству. 2. економски емигрант који се вратио у своју домовину, печалбар.

гвоздензуби обездушени ликови у виду испразних владарских сподоба.

Глас омладине нишки омладински лист; мењао назив у *Лист младих '68*, *Збивања*, *Графит – Pressing* је академски наставак.

големаш тајкун (предлог Србе Игњатовића).

Голи оток затвор на хрватским острвима Голи оток (мушки) и Свети Гргур (женски), служио од 1949. до 1956. за арестирање тзв. информбироваца, људи који су се у сукобу Југославије и СССР-а определили за прву земљу комунизма, од 1956. до 1988. служио за затварање тешких криминалаца, запамћен по стравичним, човека недостојним поступањима према затвореницима која су веома аутентично описана у књижевности; тамо је Шабан Бајрамовић лежао због напуштања армије.

Грејсленд дом и имање Елвиса Прислија у Мемфису, држава Тенеси, где је и његов гроб.

Гроф (Живорад Петровић) мајач, са друг Шабана Бајрамовића у дреждању испред „Униона"; продавац ђинђува и манипулатор вашарским рулетом на Тврђавској пијаци у Нишу, умро 2011. године.

Дилан Томас (1914–1953) велшки песник и писац, живео неуредним, боемским животом; Роберт Цимерман (Боб Дилан) узео његово име за презиме.

Дискос дискографска кућа из Александровца, веома успешна 70-их година, специјализована за новокомпоновану музику.

Доњи Комрен нишко приградско насеље на чијем је окрајку била кафана Џерима.

Дом младих у Нишу, сада Официрски дом, имао кафану с великом авлијом у којој је певао Шабан Бајрамовић.

Драгомир Миленковић Јога родом Нишлија, оснивач и вођа групе Хазари.

друмска механа простија крчма покрај друма, ван града (у којој је често долазило до свађе, убиства, разбојништва).

дућан место или просторија где се што продаје или израђује, трговачка или занатска радња.

Душан Митић Цар уметнички фотограф, овековечује кључне догађаје у Нишу.

ђозлуци (турцизам) наочаре.

Ђока Врањанац (Ђорђе Поповић) знан и као Ђока бубњар, организовао, водио и контролисао музику у крчми „Џерима".

Ернесто Че Гевара (1928–1967) Аргентинац, један од највећих икона и хероја прошлог столећа, герилац, са Фиделом Кастром извео кубанску револуцију, Американци га убили 1967. у гудурама Боливије; славни Чеов снимак, који је начинио Алберто Корда Дијаз, јесте „најпознатија фотографија на свету и симбол 20. века".

Живојин Исаковић Чокалија „One man band" са Палилуле, прославио митску песму „Куде је тај Ниш".

Зајде Баца активно ромско културно место, налази се код Београдске капије Нишке тврђаве.

Захар Прилепин водећи савремени руски књижевник.

Зоран Пејковић хармоникаш и вођа састава „Бис“.

Зоран Таировић међународно признати ромски мултимедијални уметник из Новог Сада.

Индира Ганди (1917–1984) премијер Индије (1966–1977; 1980–1984), убијена у атентату од стране сикијских завереника; кћерка Џ. Нехруа.

Исидора Жебељан најмлађи академик САНУ и светски знана композиторка.

јаран (м. рег.) пајташ, друг, другар.

Јосип Броз (друг Тито, 1892–1980) вођа југословенских комуниста и председник Југославије од 1945. до смрти; контроверзни властодржац чија улога није до краја расветљена.

Казанџијско сокаче калдрмисана улица у Нишу с много кафића и кафана; градска сцена веома посећена.

калàштура (ж. пеј.) раскалашна, разуздана жена; непоштена, рђава особа, хуља.

калдрма пут, цеста направљена од камена, покривена, поплочана каменом, плочник од камена.

Кикирика чувени нишки продавац кикирикија чије крштено име и презиме нико није знао; сви га ословљавали са „Кикирика“.

кићановићи (жаргон) они који на весељима и вашарима преко мере новчаницама ките музиканте.

Краљ Чачка духовит псеудоним Ненада Марића, изванредног кантаутора.

крчма кафана и гостионица нижега реда.

Кућа светских култура (Haus der Kulturen der Welt) репрезентативна берлинска зграда за културна дешавања.

љараманство албански синоним за двоверство – *laramane* (шарено, разнобојно); ромско мешање хришћанства и ислама, често завршава у необичном преплитању.

Мануши (Роми знани и као Синти) насељавају Алзас и околне регионе Француске и Немачке; путујући забављачи и циркузанти.

Марко Брецељ оснивач и вођа култног словеначког ВИС-а „Булдожер“.

меана в. механа.

Међународни фестивал ромске културе (Њу Делхи, Индија, 1983); Индира Ганди примила Нишлију Саита Балића, председника Светског конгреса Рома (RIJ).

механа крчма, гостионица.

мечка колоквијално именовање аутомобилске марке мерцедес бенц.

Милош Стојановић глумац и режисер, снимио документарни филм о Шабану Бајрамовићу *Шабан* (2007).

Мирко Миљуш подигао споменик Бобу Марлију у Банатском Соколцу.

Мирослав Анђелковић нишки сликар, графичар, конзерватор и редовни професор Факултета примењених уметности у Београду.

мономан м. онај који болује од мономаније.

мономанија ж. стална обузетост једним те истим, неком фикс-идејом и сл.

Музеј ромске културе оснивач Драгољуб Ацковић, седиште у престоници.

Национални савет ромске националне мањине седиште у Београду, председник Терик Рамадановић.

Нишвил (од Ниш и од Нешвил, Тенеси, САД) сливеница писца Зорана Ћирића за „заумно место у којем се дешавају невероватне ствари“; данас назив нишког радија и џез фестивала.

ноблбар реч Јакова Игњатовића, из романа *Вечити младожења*, за малобројну забаву друштвене елите на којој се скромно једе и пије.

Новембар нишки рок састав, популаран у југоисточној Србији; позната песма „Блуз јужне пруге“.

облачић (или са француског филактера) служи за упис текста у кадру стрипа – код нас не постоји тачно дефинисан стручни назив за упис текста у балончиће (летеринг), а летеринг се користи и као термин за ономатопеје у стрипу.

Официрски дом историјска зграда још из Великог рата, смештена иза споменика Шабану Бајрамовићу, на ободу Кеја на Нишави. Од Другог светског рата до пре коју годину звала се Дом младих.

пајдаш м. мађ. покр. пајташ, друг, другар.

певаљка нискоквалитетни извођач новокомпонованих песама слободнијег понашања у периферијској кафани.

Пер Лашез гробље у Паризу на којем је погребен Џим Морисон, чији се споменик масовно обилази.

печалбар м. 1. Онај који иде у печалбу, на рад у други крај. 2. Уопште сваки онај који тешко ради и с муком зарађује оно што му је најпотребније.

Печењевце село крај Лесковца, родно место Томе Здравковића; мештани му саградили спомен-чесму.

Пламен Јанков највећи бугарски боксер свих времена, код нас познат и по томе што је једини успео два пута да нокаутира Марјана Бенеша.

Plasma-Arc Machining (2003–2008) краткотрајући нишки бенд, истицао се квалитетним текстовима.

плашило страшило (реч сам забележио 2009. од Бранислава Митића из Беле Паланке).

Полет омладински лист из Загреба, врло прогресиван током 70-их и 80-их година прошлог века; 1980. објавио рецензију плоче Шабана Бајрамовића *Ашунен ромален*.

Протестантизација Рома прелазак Рома из прадедовске вере у неку од протестантских заједница.

пургербал реч Јакова Игњатовића, из романа *Вечити младожења*, за пучку манифестацију на којој се обилато једе, пије и забавља.

Садам Хусеин (1937–2006) ирачки председник од 1979. до свргавања и мучког уморства после америчке окупације земље.

Саит Балић (1932–1998) инжењер из Ниша, са Слободаном Берберским и Рајком Ђурићем пионир еманципације Рома у Србији, у бившој Југославији и у свету, био председник Светске организације Рома; помогао уздизању Шабана Бајрамовића.

сливенице згодна комбинација основа двеју речи, при чему се основе не спајају, него „укрштају“ и стварају ефекат игре речи.

Соломон Барк (1940–2010) ритам и блуз легенда за кога Том Вејтс каже да је архитекта америчке музике; наступао 2010. на Нишвил џез фестивалу када му је уручена награда Nišville Grand Prix „Šaban Bajramović“.

спадало с (м) (мн. с) враголаста и духовита особа, шерет, шаљивџија, обешењак.

Старт (1969–1991) загребачки магазин, најбољи тога времена – широј публици познат по тзв. дуплерици; 1981. објавио подужи интервју с Шабаном Бајрамовићем „Слушајте ме, људи“.

100 људи који су променили Србију специјално издање часописа *Недељник* (2016); на листи је и Шабан Бајрамовић.

Стојче Алишановић предводник нишких тапкароша биоскопских улазница из 60-их година истеклог века.

Сточни трг донедавно озлоглашено и нехигијенско насеље нишких Рома, омеђено старом гумаром „Вулкан“ и МИН-ом, професор Јован Ћирић урбанистички га дефинисао речима „насеље Рома као обележје градске периферије“.

танка (на јапанском значи „кратка песма“) – петостишје без риме (метрички образац: 5–7–5–7–7 слогова), 1300. година стари јапански књижевни жанр, стари назив waka (на јапанском „јапанска песма“); прве књиге танки (вака) у Србији објављене тек почетком деведесетих година 20. века.

Томи Стил 50-их и почетком 60-их минулог века врло популаран британски певач и глумац у музичким филмовима.

Томи Стил нишки Реј Дорсет, у главној улици „певао“ до изнемоглости хит „In the summertime“ групе Манго Џери; мајач, завршио као нуђач тзв. маца.

Томислав Томица Стевановић кино-оператер биоскопа „Истра“.

Трошарина део Ниша на путу за Нишку Бању у којем је, у својој кући, Шабан Бајрамовић живео од 1988. до смрти.

ћошкарење свакодневно и у исто време окупљање невелике дружине младих на неком препознатљивом месту градског простора, на улици, тргу, парку...

ћошкарило онај који редовно ћошкари.

ћошкарџија в. ћошкарило.

Унион чувена кафана у строгом центру Ниша поред које је дуго џецао Бајрамовић с јаранима; данас је ту продав-ница „ДМ дрогерија“.

хаику врста јапанске поезије, коначно одређена у 17. веку, састоји се од три стиха који имају 17 слогова; у Нишу, под уредништвом Драгана Ј. Ристића, излазе светски познате *Хаику новине*.

Haus der Kulturen der Welt (Кућа светских култура) велелепно мултимедијално здање у Берлину у којем је наступао Шабан Бајрамовић.

хобоси амерички лутајући бунтовници, углавном путују возом, обитавају уз пруге, пишу поезију, свирају гитару.

Циганско гробље налази се у Нишу између Војног аеродрома и тзв. Старе ложионице – прилично неуређено – на којем се сахрањују првенствено муслимански Роми.

Чарлс Бронсон (1921–2003) амерички глумац, познат по ролама „тешких момака“, примера ради, у филмовима *Седморица величанствених*, *Велики бег*, *Дванаест жигосаних*, *Било једном на Дивљем западу*.

чаршија део насеља где се развио трг, пословни део града; трговачка четврт. Фигуративно: **1.** Становници чаршије,

трговци и занатлије чије су радње, дућани на тргу, пословни свет. **2.** Грађанско друштво са својим политичко-друштвеним назорима, мало-грађани, малограђанство.

Чика Дурмиш познати нишки семенкар из 60-их година 20. века, продавац семенки испред биоскопа „Истра“.

Џавахарлал Нехру (1889–1964) први премијер Индије, један од иницијатора Покрета несврстаних, пријатељ Јосипа Броза; отац Индире Ганди.

Џанго Ренарт (1910–1953) ромски музичар, рођен у Белгији, живео у Француској, измислио специфичан начин свирања гитаре, основао с Стефаном Грапелијем Quintet Hot Club de France, остварио голем утицај на светски џез и ромску музику.

Џерима нишка периферијска кафана; ушла у мит песмом Усније Рецепове „Казуј крчмо Џеримо“.

џецати несвр. дуго стајати чекајући, дреждати.

џимрија м. тур: тврдица, цицијa, шкртац.

Jolly Boys састав, свирао џез у нишкобањском хотелу „Унион“, 1934. године.

Џон Ленон (1940–1980) неоспорно прва личност Битлса и највећи рок уметник у популарној култури друге половине 20. века.

Џон Ли Хукер (1917–2001) пионир рокенрола и великан блуза специфичног гласа; подводе га под јужне, руралне блуз стилове, познате под именом delta blues, country blues, folk blues или front porch blues. Његов стил свирања електричне гитаре је „мирио“ „delta blues“ са надолазећим послератним електричним блузом. Познате песме: „One Bourbon, One Scotch, One Beer“; „Boom Boom“; „Boogie Chillen“.

Џубокс први музички часопис не само у бившој Југославији него и у тадашњој Европи; покренуо га Никола Караклајић (1926–2008).

штагмаст словачки израз из Братиславе за неког који је толико сврзан с неким кафићем да он постаје „његов друштвени продужетак“.

Шуто Оризаре (уобичајено: Шутка) скопско ромско насеље највеће на Балкану; тамо је низ година председник општине Ром, опевано и у бесмртној композицији Влатка Стефановског „Бел коњ“ из филма *Gypsy Magic* (1977, режисер Столе Попов, главна улога Предраг Мики Манојловић, глуми и Шабан Бајрамовић).

РЕГИСТАР ИМЕНА

Адамов, Јован 137
Адел (Adele) 74
Азнавур, Шарл (Charles Aznavour) 193, 246
Ајзенштат, Алфред (Alfred Eisenstaedt) 27
Ајнштајн, Алберт (Albert Einstein) 27, 74
Ајхман, Адолф (Adolf Eichmann) 113
Албахари, Давид 56, 210
Алексијевић Панчевац, Иван 271
Алексић, Владимир 170-171, 300
Али Кан, Нусрет Фатех (Nusrat Fateh Ali Khan) 84-85, 264, 278
Алијевић, Мујо 109
Алишановић, Стојче 203, 318
Анастасијевић, Бата 55, 67-68, 314
Анђелковић, Мирослав 203, 317
Аранђеловић Ара, Драган 89, 195, 199, 284, 300
Аранђеловић, Миодраг 284
Арежина, Александар 85
Арент, Хана (Hannah Arendt) 26, 113
Армстронг, Луис (Louis Armstrong) 140, 184, 271-272, 275
Арон, Рејмонд (Raymond Aron) 26
Арсенијевић, Душан 105
Арчи (Драган Аранђеловић Ара) 195
Асановић, Тихомир Поп 151
Ацковић, Весна 149, 162
Ацковић, Драгољуб 74, 102-103, 110, 112, 140, 149, 162, 175, 254, 285, 300, 317
Ашанин, Владан 126, 134, 287, 315

Бајрамовић, Катарина 140
Бајрамовић, Марко 224
Бајрамовић, Милица 25, 95, 97, 105-106
Бакаловић, Рене 222, 230, 285, 301
Бакић, Бакија 29, 18, 167, 289, 314
Бакић Хејден, Милица (Milica Bakić Hayden) 176
Балаж, Јаника 134-138, 301
Балић, Осман 20, 41, 73, 105-108, 110, 113, 118, 140, 186, 192, 213, 300
Балић, Саит 20, 75-76, 219, 316, 318
Бандерас, Антонио (Antonio Banderas) 109
Барк, Соломон (Solomon Burke) 60, 67, 69-70, 261, 318
Басара, Светислав 43, 172
Батлер, Љиљана (Љиљана Петровић) 93, 267, 286
Беара, Владимир 220
Бејкер, Џинџер (Ginger Baker) 58-59, 68
Бек, Џеф (Jeff Beck) 73
Бен Бела, Ахмед (Ahmad bin Billah) 209
Берберски, Слободан 318
Бећировић, Ћерим 156
Бизетић, Борис 78
Бикова, Јулија (Юлия Бикова) 257
Бинички, Станислав 90
Бичевска, Жана (Жанна Бичевская) 269
Благојевић, Иван 14-15, 18-19, 55-56, 59, 62-63, 66, 68-69, 103, 117, 128, 133, 262, 295
Блам, Миша 55, 60, 63, 117, 124-125, 128, 132-133, 150, 179, 204, 287, 300
Блед, Жан-Пол (Jean-Paul Bled) 16
Бобић Мојсиловић, Мирјана 116
Богдан, Звонко 37, 267
Богдановић, Владимир 89, 270, 301
Богдановић, Саша 171
Божиловић, Никола 214
Божић, Ведран 151
Божовић, Петар 145
Боине Персен, Мари (Mari Boine Persen) 84-85
Борхес, Хорхе Луис (Jorge Luis Borges) 269
Брадић, Небојша 125, 129, 132-133
Браун, Џејмс (James Brown) 58, 69, 94, 245
Бреговић, Горан 21, 45-54, 90, 94, 101, 106, 125, 132, 134, 149, 166, 168, 185, 187, 211, 216, 219, 246-247, 269, 277, 295
Брел, Жак (Jacques Brel) 261
Брецељ, Марко 77, 80, 83, 316
Броз, Јосип (Тито) 75,92, 94, 98, 100, 182, 209, 244-246, 248-249, 263-264, 273, 279, 316
Бронсон, Чарлс (Charles Bronson) 42, 175, 246, 319

Брус, Џек (Jack Bruce) 58
Бубамара, Дара (Радојка Кесић) 187
Бурдије, Пјер (Pierre Bourdieu) 16

Вагнер, Рихард (Richard Wagner) 247
Валенс, Ричи (Ritchie Valens) 88
Васић Шикица, Снежана 257
Вотерс, Мади (Muddy Waters) 239
Вејтс, Том (Tom Waits) 25, 69, 261, 318
Велојић, Младен 303
Вељовић, Слободан 168, 300
Видаковић, Драган 107
Видов, Олег 137
Вилалобос, Рикардо (Ricardo Villalobos) 150, 155, 287
Вилијамс, Биг Џо (Big Joe Williams)70
Вилијамс, Фарел (Pharrell Williams) 49
Вилијамс, Хенк (Hank Williams) 88
Волтер (Voltaire) 91, 226
Ворхол, Енди (Andy Worhol) 74, 223
Врдољак, Дражен 78, 83
Вулф, Ренди (Randy Volfe) 49
Вучелић, Милорад 21
Вучковић Нишки, Раде 20, 24, 108, 287
Вучковић Чаки, Часлав 301

Габријел, Питер (Peter Gabriel)
Ганди, Индира (Indira Gandhi) 21, 75, 78, 90, 94, 98, 134, 243, 249, 272, 274, 316, 319
Геј, Марвин (Marvin Gaye) 49, 155
Гете, Јохан Фолфганг (Johann Wolfgang von Goethe) 22
Гил, Енди (Andy Gill) 85
Гилет, Чарли (Charlie Gillett) 84
Гинзберг, Ален (Allen Ginzberg) 278
Глумац, Слободан 256
Гојковић, Предраг Цуне 253, 264
Голсон, Бени (Benny Golson) 132-133, 314
Горки, Максим (Максим Горький) 113
Гофман, Ервинг (Erving Goffman) 177
Грас, Гинтер (Günter Grass) 113
Греко, Жилијет (Juliette Gréco) 129
Грифит, Мелани (Melanie Griffith) 109
Гроф (Живорад Петровић) 225, 315
Грујић, Јелена 268
Гут, Стјепко 55

Дамњановић, Јован 257
Дауд, Кемал (Kemal Daud) 223
Дворжак, Антоњин (Antonin Dvořák) 50
Дедић, Арсен 73, 163, 212
Дежуловић, Борис 39, 91, 263, 301
Дејвис, Мајлс (Miles Davis) 129
Декса Пантелејски (Дејан Стојиљковић) 67, 87-89, 178
Дедић, Рамо 177
Демировић, Звонко 257
Дивјак, Ратко 151
Дидли, Бо (Bo Diddly) 88
Дијаз, Алберто Корда (Alberto Korda Diaz) 316
Дилан, Боб (Bob Dylan) 51, 261, 278
Ди Меола, Ал (Al Di Meola) 61, 68
Димитријевић, Саша 165, 300
Дин, Џејмс (James Dean) 223
Динић, Иван 95, 239, 288, 300
Динић, Миодраг 67
Додеровић Додер, Милорад 301
Додик, Милорад 208
Доланц, Стане 209
Долежал, Јан (Jan Doležal) 56
Дорсет, Реј (Ray Dorset) 204, 318
Далфер, Канди (Candy Dulfer) 68

Ђока Бубњар (Ђока Врањанац, Ђорђе Поповић) 35, 315
Ђорђевић, Бора 90
Ђорђевић, Бранислав 301
Ђорђевић, Бранислава 184, 301
Ђорђевић, Владимир 116
Ђорђевић, Драган 119
Ђорђевић, Миливоје 301
Ђорђевић, Тихомир 176, 215
Ђурић, Рајко 19, 37, 214, 318
Ђуровић, Богдан 25, 301

Евора, Сезарија (Cesária Évora) 48, 264
Еко, Умберто (Umberto Eco) 74
Ено, Брајан (Eno Brian)

Жаслин, Лоран (Laurent Geslin) 176
Жебељан, Исидора 163, 211, 306
Живков, Љубомир 91-92, 222, 266, 301
Живковић, Бране Ламберт 151
Живковић, Зоран 103, 106, 109, 111, 121, 126, 133-134, 139, 251, 280
Живковић Тозовац, Предраг 253, 264
Живковић, Радосав (Раде Џерима) 35

Журић, Вуле 183

Заимовић, Весна Андре 149, 162
Зекић, Авда 181, 193, 206-207, 301-302, 314
Здравковић, Бобан 185-186
Здравковић, Добрила 143
Здравковић, Новица 163-243
Здравковић, Тома 28, 35-37, 90, 118, 163, 186, 193, 243, 261, 264, 317

Ибрахимова, Јилдиз (Yıldız İbrahimova) 66
Ивачковић, Иван 46, 145
Ивковић, Живко 60, 62,
Игњатовић, Јаков 317
Игњатовић, Срба 315
Изетбеговић, Алија 182
Илијић, Дејан 67
Илић, Александар 26
Илић, Владица 185
Илић, Миле 56, 58, 140
Илић, Мирослав 253
Исаковић Чокалија, Живојин 212, 316
Исаковић, Смиљка 165
Исовић, Сафет 232, 264

Јаковљевић, Светолик 39, 61
Јанков, Пламен 189, 302, 317
Јахић, Фахрета (Лепа Брена) 90, 246
Јевтић, Драгица 301
Јелинчич, Змаго 265
Јерговић, Миљенко 43, 155, 301
Јовановић, Бранимир 18-19
Јовановић, Драган 47, 115
Јовановић, Ђокица 44, 168
Јовановић, Жаклина 127, 133
Јовановић, Жарко (Јарко Јовановић Јагдин) 79, 83, 152
Јовановић Јагдин, Јарко (Жарко Јовановић) 79, 83, 152
Јовановић, Љубиша 70, 127, 133, 187
Јовановић Хамер, Милош 38, 174, 196-197
Јовановић, Мирољуб 141
Јовановић, Наталија 171
Јоловић, Слободан 166-167, 208, 301
Јумеровић, Аладин 24, 105-106
Јусуфспахић, Мухамед 103, 111
Јусуфспахић, Хамдија103

Калођера, Никица237
Ками, Албер (Albert Camus) 223-224
Кан, Клод (Claude Can) 246-247
Караклајић, Никола 319
Картрајт, Гарт (Garth Cartwright) 75, 89, 92, 94, 175, 220, 239, 286, 288, 300
Кастро, Фидел (Fidel Castro) 306
Катарина (Вучо), Оливера 151-153, 233
Кевежди, Мирослав 136, 301
Кејв, Ник (Nick Cave) 25, 261
Керуак, Џек (Jack Kerouac) 172
Кесић, Радојка (Дара Бубамара) 187
Кеш, Џони (Johnny Cash) 261
Кинг, Б. Б. (B. B. King) 145
Киш, Данило 50, 210
Кларк, Џин (Gene Clark) 262
Клептон, Ерик (Eric Clapton) 58, 73
Клинтон, Бил (Bill Clinton) 115
Клинтон, Хилари (Hillary Clinton) 115
Кобејн, Курт (Kurt Cobain) 51
Ковачевић, Иван 18
Којадиновић, Драган 254
Којић Кеба, Драган 37, 186-187
Кол, Нет Кинг (Nat King Cole) 14, 211, 261
Комац, Миран 301
Константиновић, Радомир 36
Кориел, Лери (Larry Coryell) 68, 336
Костић, Смиљко 97-98
Кохран, Еди (Eddie Cochran) 88
Краљ Чачка (Ненад Марић) 29, 316
Кремер, Драган 86
Крстић, Биљана 50, 253
Кустурица, Емир 47, 49, 53, 66, 84, 93, 95, 101, 110, 188, 199, 216, 218-219, 246-248, 264, 285
Кути, Фела (Fela Kuti) 261

Лазар, Жолт 136, 301
Лакић, Дубравка 20
Лакићевић, Драган 18
Лалић, Вељко 301
Лалић, Иван 20, 149, 162
Лаловић, Павле206-207, 314
Лаловић, Ремза 207
Ларкин, Филип (Philip Larkin) 62
Ласк, Џон (Jon Lusk) 66, 97, 223
Лаушевић, Жарко 145
Левински, Моника (Monica Lewinsky) 115
Лековић, Зоран 121
Ленон, Џон (Johan Lennon) 25-26, 49, 51, 319

Лепа Брена (Фахрета Јахић) 90, 246
Ли Луис, Џери (Jerry Lee Lewis) 245
Ли Хукер, Џон (John Lee Hooker) 35, 108, 319
Лисац, Јосипа 150-151, 286
Ло, Исмаел (Ismaël Lô) 261
Луис (Љубиша Стојановић) 145, 148, 187, 269
Лучић, Дејан 21

Љајић, Расим 103, 111, 269

Маврин, Марио 151
Магелан, Фердинанд (Ferdinand Magellan) 268
Магични Ћира (Зоран Ћирић) 14, 16, 35, 55-58, 67, 69, 91, 100, 105-108, 113-115, 125, 175, 178, 212, 251, 259, 287, 302, 317
Максутовић Макса, Максут 133
Макферланд, Дејвид (David McFarland) 59, 67
Маланика 15-16
Малиновски, Бронислав (Bronislaw Malinowski) 226
Маљоковић, Јован 53, 61
Мандић, Александар 49, 51
Марадона, Дијего Армандо (Diego Armando Maradona) 220-221, 244
Мари, Алберт (Albert Murray) 275
Марић, Ненад (Краљ Чачка) 29, 316
Марковић, Бобан 20, 37, 63, 90, 101-109, 150-151, 163, 167, 208-209, 252-253
Марковић, Горан 19
Марковић, Марко 63
Марковић, Милена 26
Марковић, Оливера 224
Маркс, Карл (Karl Marx) 26
Маркузе, Херберт (Herbert Marcuse) 26
Марли, Боб (Bob Marley) 79, 126, 317
Матис, Анри (Henri Matisse) 36
Матић, Ђорђе 53, 153, 274, 288
Мејфилд, Кертис (Curtis Mayfield) 262
Мемеди, Назиф 110, 112
Миленковић Јога, Драгомир 66, 315
Миленковић, Душан 67
Милосављевић, Бранкица 171
Милосављевић Коки, Зоран 185
Милосављевић, Ненад (Неша Галија) 175
Милошевић, Марко 240
Милошевић, Слободан 95, 182, 240
Милс, Рајт (Wright Mills) 26
Милтојевић, Бранислав 203, 217, 301
Миљуш, Мирко 126, 317
Мирга, Анжеј (Andžej Mirga) 214
Мирковић, Жељко 14-15, 19
Митић, Бранислав 301, 317
Митић Цар, Душан 30, 59, 72, 107, 282, 301, 315
Митић, Рајко 73
Митровић, Боривоје Бора 152, 212-213, 230, 232, 234, 236-237
Митровић, Веселин 62
Митровић, Мирјана 59, 117
Михаиловић, Милан Цаци 195
Михајловић Михиз, Борислав 25, 136
Михајловић Канаринац, Драгослав 103
Младеновић, Божица 171
Младеновић, Милан 90
Младеновић, Милан (трубач) 167
Монро, Мерилин (Merilyn Monroe) 223
Морис, Нет (Nat Morris) 193
Морисон, Ван (Van Morrison) 68, 261-262
Морисон, Џим (James Morrison) 26, 51, 100, 317
Моцарт (Mozart) 237
Мур, Џонатан (Jonathan Moore) 149
Мустафа, Неџдет 102

Најмолен, Алберт (Albert Nijmolen) 211, 249
Незировић, Ацко 101, 213
Ненадић, Добрило 166
Неша Галија (Ненад Милосављевић) 175
Нехру, Џавахарлал (Jawaharlal Nehru) 75, 98, 272, 274, 306, 319
Нешић, Предраг 301
Новаковић, Борислав 138
Нокс, Филип (Philip Knox) 193
Нушић, Бранислав 184

Окуџава, Булат (Булат Окуджава) 269
Орвел, Џорџ (George Orwell) 22
Ортега, Амансио (Amancio Ortega) 211

Павловић, Буба 25, 302
Павловић, Вида 257, 267
Павловић Царевац, Властимир 190, 209
Павловић, Живојин 100, 108

Папић, Горислав 136
Паралес, Џон (Džon Pareles) 202
Пармаков, Васил 63, 285, 314
Парсонс, Грам (Gram Parsons) 78
Паскаљевић, Горан 47, 89, 101-102, 111-112, 125-126, 133-134, 138, 145, 147, 196, 218-219, 247, 271, 285
Пантић, Војислав 60
Паул, Колин (Colin Powell) 214
Паунд, Езра (Ezra Pound) 113
Паунковић, Милан 110
Пејковић, Зоран 82, 152, 230, 234-237, 266-267, 274, 306
Пејновић, Веселин 302
Пеџ, Џими (Jimmy Page) 49
Перишић, Зоран 143
Петковић, Јовица 267
Петровић, Александар Саша 49, 152, 284, 314
Петровић, Владан 25, 44, 302
Петровић, Драгољуб Дража 45
Петровић, Драгослав В. 165, 302
Петровић, Душко 257
Петровић, Живорад (Гроф) 225, 315
Петровић, Љиљана (Љиљана Батлер) 93, 267, 286
Петровић, Милош 164
Петровић, Саша 85-86, 198, 213
Петровић, Миша 279
Плант, Роберт (Robert Plant) 49
Поп, Иги (Iggy Pop) 48
Попер, Карл (Karl Popper) 26
Попов, Столе 218, 248, 285, 320
Поповић, Даворин 269
Поповић, Ђорђе (Ђока Бубњар, Ђока Врањанац) 31, 35, 315
Поповић, Саша 29
Поповић, Јован Стерија 184
Прилепин, Захар (Захар Прилепин) 186, 306
Присли, Елвис (Elvis Presley) 88, 100, 163, 223, 246, 315
Прокофјев, Сергеј (Сергей Прокофьев) 163

Радмиловић, Зоран 195
Радовановић, Нинослав 148
Радовић, Бранка 23, 29
Радовић, Душко 49, 51, 255-256
Ражнатовић, Светлана Цеца 74, 189
Раичевић, Миодраг 202
Рајс, Кондолиза (Condoleezza Rice) 214
Рамадановић, Терик 173, 317
Ребић, Владимир 142
Рединг, Отис (Otis Redding) 262
Ренарт, Џанго (Đango Reinhardt) 39, 319
Рецепи, Мухарем 15
Рецепова Теодосијевски, Есма 16, 37, 41, 63, 75, 79, 83, 101, 126, 150-151, 175, 233, 286, 297
Рецепова, Уснија 112, 186, 261, 319
Ристић, Драган 23, 28, 41, 117, 153, 178, 188, 222, 224
Ристић, Драган (Кал) 209
Роналдо, Кристијано (Cristiano Ronaldo) 223
Росић, Бранко 28-29
Роуландс, Рајан (Ryan Rowlands) 67
Рундек, Дарко 150, 154
Руњајић, Гордана 267
Руњајић, Живка 267
Рупчић, Хрвоје 9, 38

Саитовић Лукин, Бајрам Баја 41, 44, 150, 154, 162, 192, 302
Саитовић Саита, Небојша 149, 200
Сакић, Синан 264
Салина, Ева (Eva Salina) 150, 155-159, 199, 283, 288, 301
Самарџић, Жељко 101
Самарџић, Љубиша 126, 132, 134
Сарић Сарма, Радиша 145-146 149, 162, 302,
Сејдић, Дерво 103, 149, 162
Сејдић, Феат 167
Селимовић, Меша 21
Селин, Луј-Фердинанд (Louis-Ferdinand Céline) 113
Сепе, Мојмир 237
Сербезовски, Мухарем 83, 261
Силађи, Ласло 136, 138
Симјановић, Зоран 187, 218-219
Симоновић, Милош 123, 126, 132-134, 140
Синатра, Френк (Frank Sinatra) 48, 184, 246, 261, 272
Скалушевић Скала, Саша 184
Скопетеа, Елија (Eli Skopetea) 176
Скочајић, Владимир 51
Слим, Карлос (Carlos Slim) 211

Смит, Беси (Bessie Smith) 275
Сорош, Џорџ (George Soros) 211
Спасов, Теодоси (Теодосий Спасов) 85
Спен, Отис (Otis Spen) 244
Ставрић, Љубиша 106
Станковић, Борисав 212, 302
Станковић, Горан 181, 207, 302
Станковић, Дејан 53
Станковић, Рада 53, 73, 219
Станковић, Сузана 302
Станчић, Донка 137
Стевановић, Томислав Томица 204, 318
Стефановски, Влатко 85, 218, 252, 320
Стил, Томи (Tommy Steele) 206, 318
Стил, Томи (мацар) 204-206, 301, 319
Стјуарт, Дејв (Dave Stewart) 68
Стојадиновић, Микан 67-68
Стојадиновић, Милан 251
Стојановић Глид, Душанка 214
Стојановић, Љубиша (Луис) 145, 148, 187, 269
Стојановић, Милош 93, 163, 286, 316
Стојановић Мокрањац, Стеван 90
Стојановић, Слободан (Чаки) 58
Стојиљковић, Дејан (Декса Пантелејски) 67, 87-89, 178,
Стојковић Пикси, Драган 73, 125
Стојковић, Живорад 25
Стошић, Станиша 28, 118, 163
Страут, Елизабет (Elizabeth Strout) 172
Страмер, Џо (Joe Strummer) 87-89, 286

Тадић, Борис 103-104, 109-111
Таировић, Зоран 173, 192, 218, 316
Тајчевић, Марко 50
Тарнер, Ајк (Ike Turner) 69
Тарнер, Конрад (Conrad Turner) 67
Тасић, Дејан 89, 287
Тасић, Милош 25, 215, 300, 302
Тесла, Никола 53
Тик, Робин (Robin Thicke) 49
Тирнанић, Богдан 56, 105, 210, 251, 253, 286, 302
Тито (Јосип Броз) 75, 92, 94, 98, 100, 182, 209, 244-246, 248-249, 263-264, 273, 316, 319,
Тодорова, Марија (Мария Тодорова) 176
Тодоровић, Бора 219
Тодоровић, Драган 20, 24, 43, 170-171, 214, 302-303
Тодоровић, Неда 73
Томас, Дилан (Dylan Thomas) 52, 315
Тодоровић, Гордана 141
Тодоровић, Тома 91, 113, 133, 140
Топић, Адолф Дадо 150-151
Тренчић, Саша 67
Тренчић, Срђан 67
Трифуновић, Душко 49, 51
Трофртаљка, Мица 264
Туђман, Фрањо 182, 240
Туре, Али Фарка (Ali Farka Touré) 261

Ћирић, Зоран (Магични Ћира) 55, 58, 67, 69, 91, 100, 105-108, 113-115, 125, 175, 178, 212, 251, 259, 287, 302, 317
Ћирковић, Драгослав 133
Ћосић, Добрица 25
Ћосић, Мирослав 38, 120-121, 124

Фајковић, Ведран 149, 162
Феликс, Лајко 252
Ферер, Ибрахим (Ibrahim Ferrer) 261
Фердинанд, Франц (Franz Ferdinand) 43-44
Фицџералд, Ела (Ella Fitzgerald) 88
Френклин, Бенџамин (Benjamin Franklin) 190
Фрас, Влатко 77
Френклин, Арета (Aretha Franklin) 262
Фром, Ерих (Erich Fromm) 192

Хајек, Фридрих (Friedrich Hayek) 26
Хамидовић, Садик 188, 302
Хамсун, Кнут (Knut Hamsun) 113
Хандке, Петер (Peter Handke) 226
Хауард, Роберт Е. (Robert E. Hauard) 242
Хаџихафизбеговић, Емир 145, 149, 162, 224
Хендрикс, Џими (James Hendrix) 26, 262
Хил, Волтер (Walter Hill) 110
Хитлер, Адолф (Adolf Hitler) 249
Холбрук, Ричард (Richard Holbrooke) 115
Хорват, Ото 173
Христов, Петко 302
Худелист, Дарко 76, 82-83, 221-223, 230, 285, 294, 296, 298, 301, 303
Хусеин, Садам (Ṣaddām Ḥusayn)
Хотек, Софија (Sophie Chotek) 43

Цана, Касум 102-103
Цвајг, Штефан (Stefan Zweig) 268

Цветановић, Иван 172
Цветковић, Драгиша 125
Цветковић, Маријан 67
Це Дунг, Мао (Mao Zedong) 26

Чаки (Слободан Стојановић) 58
Чалуковић, Ненад 142
Чанак, Ненад 136
Чаплин, Чарли (Charles Chaplin) 41
Чарлс, Реј (Ray Charles) 261
Че Гевара, Ернесто (Ernesto Che Guevara) 25-26, 223-224, 304
Чика Дурмиш 203-204, 301, 319
Чомски, Ноам (Noam Chomsky) 74

Цајић, Драган 73
Церима, Раде (Радосав Живковић) 35
Циновић, Харис 186, 219, 261
Цоплин, Ценис (Janis Joplin) 26, 200
Џордан, Мајкл (Michael Jordan) 223

Шабановић, Марко 225
Шагал, Марк (Marc Chagall) 278
Шаулић, Шабан 16, 37, 186, 246, 264
Шекуларац Шеки, Драгослав 73
Шерифовић, Верица 257
Шерифовић, Марија 257
Шестић, Драги 93, 95, 149, 162, 249, 277, 279
Шијан, Слободан 49, 73, 152
Шишић, Александар Аца 245, 257
Шопен, Фредерик (Frédéric Chopin) 50
Шопенхауер, Артур (Arthur Schopenhauer) 13
Шорт, Џеј Ди (Jey Di Short) 70
Шотам, Окрад 76, 82, 285
Шошкић, Милутин 220
Штулић, Бранимир Џони 51-52, 175
Шуваковић, Зорана 117, 133

SUMMARY

I ASKED THE LITTLE SNAIL (My sociological story about Šaban Bajramović)

A lot of articles (and interviews) about Šaban Bajramović (1936–2008) have been published in the former Yugoslavia and contemporary Serbia. They have been written by some of the leading literary and journalistic names: Boris Dežulović, Miljenko Jergović, Dejan Stojiljković, Bogdan Tirnanić, Zoran Ćirić, Darko Hudelist... With Garth Cartwright and Jon Lusk being the foreign authors that stand out.

However, even almost ten years after the death of the King of the Romani song, an incorrect moniker since it is not in line with the Romani tradition – they elect a tsar, and not a king – no comprehensive monograph on Bajramović has yet been written. And this is exactly the task taken on by dr. Dragoljub B. Đorđević, full professor of Sociology of Culture at the University of Niš, a romologist and tavernologist, with the experience in writing monographs on creators and phenomena related to the life of the *Tsar of the Romani Music* – as he here proposes that Šaban should be called from now on.

The writer adopts the standpoint that one should not rummage through Šaban's personality with bias, yet, on the other hand, one should also not succumb to the facade of his life since not everything was that nice and shiny in it. Bajramović supplied the townsfolk with provocations. For example, why not talk about possible downfalls as well? A sociologist is not allowed to hide unpleasant truths. His scientific interest lies in providing a sociological gem, a detail, a fact in his research.

The author has listened to people who were Šaban's acquaintances and friends for years. He does not claim that he was his friend, but he knew him: he talked to him several times in rather surprising circumstances, listened to him in urban and suburban taverns, and in concerts.

He has remembered and written down a lot of things from Šaban's life and his surroundings – although these are hazy memories – thus the material here is mainly grounded in the factography collected and stored by others. He has been very careful in the analysis of Bajramović's persona and works since his life story, sketched in numerous interviews, television talks and newspaper articles, has already become an unbearable cliché: he was born then and there, he was illiterate, imprisoned in Goli Otok because of love, started singing there, later became a tavern singer, then an entertainer at weddings and fairs, started

recording for "Diskos", then was signed by the publishing house RTV Ljubljana, followed by "Jugoton", and finally independent production houses, was an actor, wrote a great number of songs, was "robbed" by Goran Bregović and Emir Kusturica, never had enough money, complained all the time, was a heavy gambler, binged through his life, visited Indira Gandhi, was named the king of the Romani song, entered one of "Time's" lists... And the small world of ordinary people just wants to know what Šaban was really like so as not to fall under the accepted, and insulting, stereotype of him as a "Gypsy street dog". The world of ordinary people almost seems certain that, when all of us – his contemporaries – die, the Tsar will live on!

Many malicious people have spread half-truths, sometimes even disgusting lies, about the Tsar with the intention of ruining the legend about him, forgetting that a myth remains what it is and that it, in the words of Bronisław Malinowski, is not only a story being told. On the other hand, as Ivan Blagojević correctly states, the urban legend about Šaban has grown day by day in the best of Romani traditions – Roma like to boast and spread rumours. Gossip comes, causes damage and goes, and then starts all over again. Bajramović excelled at this, greatly contributing to the creation of the legend about himself. Yet it should be reduced. One should not fall for the Tsar in an uncritical, rooting manner! Of course, this does not mean that he should be abandoned and left to oblivion, or demythologized to annihilation. (Every narrative that is supposed to annihilate someone, eventually comes across as exaggerated.) In that case, what is more important is the reception of the "stories" about him and not their origin and authenticity.

That is why professor Đorđević has analyzed, on the basis of the rich empirical evidence and his own research, the major episodes in Šaban's life and creatorship using the sociological method: from the first single record, through singing in taverns, at weddings and fairs, performances in first-class music halls in world capitals, to recording style-changing albums in the blues and jazz manner, as well as the "world music" genre. He has also examined the controversial relationship between Bajramović and Goran Bregović, the leader of the world-famous *Wedding and Funeral Orchestra*, the relation between Šaban and the Nišville jazz festival known throughout Europe, as well as the fact that the Tsar experience global fame in the last decade of his life and occupied the highest spots in various music lists.

The author has also examined in detail the complex events surrounding his death and funeral, particularly the decision of the City of Niš to name one of the city boulevards in his honour and to erecthis monument in the city centre, the latter of which was done in the end. The unveiling of the monument is described in the documentary fashion, along with the its desecration, which only shows that in the certain part of the city population antigypsyism is deeply

rooted. For the first time in Serbia, the author presents an actual proposition on what has to be done and by whom in order to preserve and nurture Bajramović's heritage, and even transform it into a cultural brand.

The monograph culminates in the sociological portrait of Šaban's personality through a unique alphabetical list of his human characteristics, behaviours and actions, from which one can obtain a realistic picture of a musical genius, full of flaws and virtues (see the chapter „Fixing Šaban through the prism of sociology" in the Contents).

At the end of the sociological portrait of Šaban Bajramović, the writer declares that he would like the readers to get an impression that he was well-intended towards the Tsar, that he produced a readable and interesting piece of work, even for those who do not belong to the academia, since he stayed true to that Voltaire's saying: "All styles are good except the boring kind!"

However, if the readers do not agree with his "sociologization" of the life and creatorship of the music legend, because he was not analyzed as a petrefact, with many presenting him exactly in that way – as a fossil, the writer can only recommend that they "get down" to listening to Šaban's music. They cannot go wrong! The author will at least be left with a consolation prize – getting them interested in Bajramović's art.

English translation Miloš Tasić

Contents

Introduction
My approach To Šaban Bajramović
Title and subtitle | **13** |
Address, approach and intention | **16** |

Šabanin office
| **23** |
The tavern tsar – from Džerima to Berlin
| **31** |
Šaban's mockers
| **41** |
The tsar and the "Academic": Šabi and Brega
| **45** |
Šabi and "that guy" that holds "that" festival
Nišville | **55** | Nišville jazz festival | **58** | What are the Tsar's connections with Nišville?| **62** | Šaban and Solomon Burke – The Tsar and the King | **67** |

Šaban among the magnificent hundred – but also among the ten!
| **73** |
The silence of the black voice in the white suit
Death, commemoration | **91** | Burial customs and cemetery | **99** | Funeral Funeral costs | **101** | NIN, Magični and Balić | **106** | Tsar's stone | **115** |

Šaban's boulevard and monument
The scandal surrounding the Šaban Bajramović Boulevard | **117** | The "fracas" surrounding the monument | **123** | The unveiling of the monument | **126** | The desecration of the monument | **136** | Camera guard | **142** |

Sarma talks about Šaban
| **145** |

Šaban's stock of glory
"Đelem, đelem" | **150** | Eva Salina and Šaban | **155** | "Friends to Šaban" at Nišville | **159** | Guča and Šaban | **163** | Tasks | **168** |

Fixing šaban through the prism of sociology
| **172** |
Activist, Aramija, Balkanero, Barbooth player, Безграмотный, On budget, Fairgoer, Goli Otok prisoner, Grumbler, Good will bearer, Specky, Effendi, Woman-lover, Man from Žitorađa, Unpunctual, And to have, Immitator, Profiteer, Misbehaver, Kalaštura, Kafanchero, Horse-lover, Gambler, Whiner, Homebody, Chatterbox, Mercedes fan, Timewaster, Nationalpensioner, His, Intrepid, Learned man, Sufferer, Drinker, Helper, Ground-floor dweller, Braggart, Wedding singer, Socialclimber, Serbian patriot, Serbian Rom, First-name basis, Ćeflija, Enjoyer, Film person, Footballer, Hudelist, Gypsy gigolo, Che Guevarized, Hellraiser, Joker, Štagmast

Ten essays on šabi
| **227** |

Four essays during his lifetime
Rene Bakalović, Darko Hudelist, Listen to me, people | **230** |
Garth Cartwright, Šaban Bajramović: A great consumer of life | **239** |
Bogdan Tirnanić, The rhythm of the Gypsy soul| **251** |
Dragoljub Acković, The star that became a galaxy | **254** |

Three fairwell essays
Zoran Ćirić, Answered prayers | **259** | Boris Dežulović, It's not only Gypsies being listened to in Tivoli | **263** | Ljubomir Živkov, Upstream to music | **266** |

Three anniversary essays
Vladimir Bogdanović, Let it go, Gypsy business | **270** | Đorđe Matić, Who Šaban Bajramović was | **274** | Zoran Živković, Remembering the king | **280** |

Important years and dates surrounding the tsar
| **283** |

Afterword
Jelena Đorđević, Šaban Bajramović „Not Here Not There" | **293** |

Acknowledgements
| **300** |

Literature
| **305** |

Glossary of terms, expressions and names
| **314** |

Registry of names
| **321** |

SUMMARY, I ASKED THE LITTLE SNAIL
(My sociological story about Šaban Bajramović)
| **328** |

Contents
| **331** |

On the author
| **334** |

Драгољуб Б. Ђорђевић (1954, Доњи Комрен, Ниш), *социолоī релиīије*, *ромолоī* и *кафанолоī*, доктор социолошких наука (1983), редовни професор (1994) и шеф Катедре за друштвене науке (1995–) Универзитета у Нишу – Машински факултет, предаје Социологију културе и морала и Професионалну етику инжењера, председник Југословенског удружења за социологију (1998–2000) главни уредник универзитетског часописа *Теме* (2001–2011), оснивач (1993) и почасни председник (2008) Југословенског удружења за научно истраживање религије, члан Међуодељењског одбора САНУ за проучавање мањина и људских права и Одбора за проучавање живота и обичаја Рома САНУ, члан Српског књижевног друштва.

Специјализирао социологију религије на Филозофском факултету Московског државног универзитета „Ломоносов“ (1986, Русија) и на Институту за друштвена истраживања Свеучилишта у Загребу (1988, Хрватска).

Истражује православље, нове религиозне покрете, етничке, религијске и конфесионалне односе у Србији и на Балкану, кафану као друштвену институцију и могућности интеркултурализма у мултиетничким и мултиконфесионалним друштвима, с посебним освртом на Роме.

Самостално и у коауторству написао и приредио педесетак књига и зборника, од којих издвајамо књиге и ауторске зборнике објављене од 2010. године:

Књиге

1. *На коњу с лаптопом у бисагама – увод у ромолошке студије*, 2010.
2. *Казуј крчмо Церимо: периферијска кафана и около ње*, 2011, друго издање 2012.
3. *Скинхеди: момци из нашег краја*, четврто издање 2013.
4. *Сирово борово: социолошка генеза прешевског Цакановца*, 2014.
5. *Кафанолошки астал,* 2014.
6. *Сазревање предграђа,* 2015.
7. *Култура кафане у огледалу штампе,* 2016.
8. *Цепна социологија за почетнике,* 2016.
9. *Зајде Баца: ромско културно место,* 2017.

Зборници

1. *Кафанологија*, 2012.
2. *On Religion in the Balkans*, 2013.
3. *Бити социолог села*, 2014.
4. *Религијска култура*, 2015.

Добио Награду „Десимир Тошић“ за најбољу књигу из публицистике у 2011. години за монографију *Казуј крчмо Церимо.*

Електронска пошта: brkab@junis.ni.ac.rs

Драгољуб Б. Ђорђевић ПИТАО САМ МАЛОГ ПУЖА | Издавачи Машински факултет Универзитета у Нишу и Јавно предузеће *Службени гласник* | За издаваче Ненад Т. Павловић, декан и Јелена Триван, директор | Извршни директор за издавање књига Петар В. Арбутина | Лектура Небојша Марић | Коректура Ана Подкрајац и Бојана Бабовић | Дизајн и графичко уређење Иван Јоцић | Штампа Гласник | Београд, 2018 | www.slglasnik.com

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

784.4.071.2:929 Бајрамовић Ш.
784.4(=214.58)(497.11)"19/20"
821.163.41-94
316.723/.728(497.1)"20"

ЂОРЂЕВИЋ, Драгољуб Б., 1954-
Питао сам малог пужа : моја социолошка прича о Шабану Бајрамовићу / Драгољуб Б. Ђорђевић ; [поговор Јелена Ђорђевић]. - Београд : Службени гласник, 2017 (Београд : Гласник). - 334 стр. : фотогр. ; 24 cm

Tiraž 500. - Поговор: стр 293-299. - О аутору: стр. 334-[335]. - Напомене и билиографске референце уз текст. - Селективна дискографија: стр. 289-292.
- Библиографија: стр. 305-313. - Регистар. - Summary.

ISBN 978-86-519-2109-7

а) Бајрамовић, Шабан (1936-2008)
COBISS.SR-ID 254659596

Гласник
штампарија